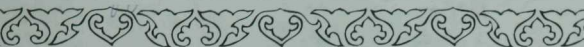

ISSN 0206-4189

Индекс 73210

КАЗАН УТЛАРЫ

7.2011

**Ибраһим Салахов
(1911—1998)**

Казан утлары Qazan utları

2011

7
(1065)

ГАМЭЛГЭ КҮҮЧҮ:

«ТАТМЕДИА»

ачык акционерлык жәмгыяте

БАШ МӨХӘРРИР

**Равил Габдрахман улы
Фәйзуллин**

ИДАРӘ:

**Рабит Батулла
Зилә Вәлиева
Разил Вәлиев
Мөдәррис Вәлиев
Төлгат Галиуллин
Алмаз Гыймадиев
(жаваплы сөркәтип)
Илфак Ибраһимов
Дамир Исхаков
Туфан Миңнуллин
Хатыйп Миңнегулов
Гәрәй Рәхим
Розалина Шаһиева
Рәфикә Юныс
(баш мөхәррир урынбасары)**

Мөхәррирләр: Гөлзадә Бәйрәмова, Мансур Вәли, Рәдиф Гаташ,
Рөстәм Галиуллин, Марат Закир, Камил Кәримов, Алмаз Хәмзин.

Гамәли хезмәткәрләр: Радик Вәлиев, Лилия Гатауллина,
Элеонора Жамалиева, Флера Сабинова.

Исәп-хисап бүлеге: Гөлнара Галиева (баш бухгалтер), Эльвира Камалова.

☎ 420066, Казан, Декабристлар урамы, 2.

☎ Баш мөхәррир—562-10-62.

Баш мөхәррир урынбасары—292-93-16.

Жаваплы сөркәтип, компьютер үзәге—562-11-28.

Шигърият, публицистика, фән һәм сәнгать бүлеге—292-39-63.

Чөчмә өсөрләр һәм әдәби тәнкыйть бүлеге—292-39-63.

Гамәли хезмәткәрләр—562-11-28.

Исәп-хисап бүлеге—222-09-80.

☎ Факс—(843) 562-11-28.

✉ E-mail: kazanutlari@yandex.ru

КАЗАН УТЛАРЫ

ӘДӘБИ-НӘФИС ҺӘМ
ИҖТИМАГИЙ-СӘЯСИ ЖУРНАЛ

1922 ЕЛНЫҢ МАЙ АЕННАН
БАШЛАП ЧЫГА

Бу санда

ШИГЪРИЯТ ҺӘМ ЧӘЧМӘ ӘСӘРЛӘР

Ринат МӨХӘММӘДИЕВ. Прәннекле төшләрем... <i>Хикәя</i>	5
Рашат НИЗАМИ. Яшәүгә гимн. <i>Поэма-рапсодия</i>	18
Рәфкать КӘРАМИ. Сөеп туймас чакларың. <i>Роман</i>	37
Гөлнур КОРБАНОВА. Тургай жаны, Тукай моңы бездә. <i>Шигырьләр</i>	57
Альберт ХӘСӘНОВ. Данәгөл. <i>Роман</i>	60

САТИРИК ӘСӘРЛӘР КОНКУРСЫ

Зиннур ХӨСНИЯР. Инструктор. <i>Эстрада монологаы</i>	102
АХИР. Колак. <i>Сатирик кыйсса</i>	108

ӘДӘБИ ТӘНКЫЙТЪ

Миләүшә ШӘЯХМӘТОВА. Ил мәшәкате, халык моңы. (<i>Гәрәй Рәхимгә 70 ишь</i>).....	119
--	-----

ФӘН

Фирдәвес ГАРИПОВА. Авылларыбыз тарихы.....	132
«Татар энциклопедиясе» битләреннән.....	135

СӘНГАТЬ

Әзһәр ШАКИРОВ. Татар сәхнәсе даһие.....	138
---	-----

ХӘТЕР

Рауль МИР-ХӘЙДӘРОВ. Чон-Таш—Чыңгыз Айтматовның соңгы сыеныр урыны.....	146
Фәнзаман БАТТАЛ. Кадрелеләр һәм кадресезләр.....	148
Фәнис ЯРУЛЛИН. Хәтер төпләрендә утлы күмер. <i>Көндәлекләр</i>	180

ШӘХЕСЛӘР ҺӘМ ШӘРЕХЛӘР

Госман ГОМӘР. Дөрөс әйттем, гой!.....	161
---------------------------------------	-----

АК ЖИЛКӘН

Лилия САФИНА. Тәүге сөю. <i>Шигырьләр</i>	164
---	-----

БӘЛӘКӘЙЛӘР

Ләбиб ЛЕРОН. Бәләкәй Ләбиб (Лемон, Ленарис).....	168
Бәләкәчләр Тукайны олылай.....	175

ХИКӘЯ ЯЗА АЛАСЫЗМЫ

Ранилә ГЫЙЛЬМАНОВА. Соң түгелме икән?.....	178
--	-----

«Казан утлары» архивыннан.....	100, 186
--------------------------------	----------

Ижтимагий-мәдәни тормышыбыздан.....	189
-------------------------------------	-----

«Проза и поэзия»: романы Р. КАРАМИ «Пора прекрасной любви», А. ХАСАНОВА «Данагуль»; рассказ Р. МУХАММАДИЕВА «Пряничные сны»; поэма-рапсодия Р. НИЗАМИ «Гимн жизни»; стихи Г. КУРБАНОВОЙ.

«Сенной базар». Конкурс сатирических произведений.

«Литературная критика»: статья М. ШАЯХМЕТОВОЙ, посвященная 70-летию Г. Рахима.

«Искусство»: А. ШАКИРОВ. «Гений татарской сцены».

«Память»: Р. МИР-ХАЙДАРОВ. «Чон-Таш—последнее прибежище Чингиза Айтматова»; Ф. БАТТАЛ. «Нужные и "ненужные"»; дневниковые записи Ф. ЯРУЛЛИНА.

«Наука»: Ф. ГАРИПОВА. «История наших деревень» (прод.).

Страницы из «Татарской энциклопедии».

«Белый парус»: Л. ЛЕРОН. «Маленький Лябиб»; стихи Л. САФИНОЙ;

рассказ Р. ГИЛЬМАНОВОЙ.

Из фотоархива журнала.

Дневник общественно-культурной жизни.

На наших обложках: «Летний пейзаж»; поэтесса Чулпан ЗАРИФ.

IN THIS ISSUE:

«Prose and poetry»: novels by R. KARAMI «It's time to perfect love»; A. KHASANOV «Danagul»; R. MUHAMMADIEV «Gingerbread Dreams»; poem-rhapsody by R. NIZAMI «Hymn to Life»; poetry by G. KURBANOVA.

«Hay market». Competition of satires.

«Literary Criticism»: article by M. SHAYAHMETOVA dedicated to 70th anniversary of G. Rahim.

«Art»: A. SHAKIROV. «Genius of Tatar stage».

«Memory»: R. MIR-HAYDAROV. «Chon-Tash: Chingiz Aitmatov's last refuge»;

F. BATTAL. «Necessary and unnecessary», diaries by F. YARULLIN.

«Science»: F. GARIPOVA. «History of our villages» (continuation).

Pages from «Tatar Encyclopedia».

«White Sail»: L. Leron «Little Lyabib»; poetry by L. SAFINA;

story by R. GILMANOVA.

From photo archives of magazine.

Diary of social-cultural life.

On our covers: «Summer Landscape»;

poet Chulpan ZARIF.

- ★ Авторлар фикере редакция фикере белән туры килмәскә мөмкин.
- ★ Редакциягә килгән кулъязмалар рецензияләни һәм кире кайтарылмый.
- ★ Басмаханә гаебе белән киткән житешсезлекләр өчен редакция җавап бирми, брак журналларны алыштыру мөмкинлеген юк. Алар хакында 519-44-61 телефоны белән басмаханәнең техник контроль бүлегенә хәбәр итәргә кирәк.

Журнал редакциянең компьютер үзәгендә жыйелды һәм битләргә салынды.

Басарга кул куелды 01.07.2011, график буенча 01.07.2011.

Офсет ысулы белән басылды. Көгазь форматы 70X108^{1/16}.

Нәшер-хисап табагы 14,2. Басма табак 12 (16,8). Заказ Р-899. Тираж 4015.

Журнал Элемтә, мәгълүмат технологияләр һәм гаммәви коммуникацияләргә күзәтү буенча

Федераль хезмәтнең Татарстан буенча идарәсендә, 2010 елның 1 апрелендә теркәлдә.

Теркәлү таныклыгы ПИ №ТУ 16-00337

Индекс 73210 (физик затлар өчен), 16262 (юридик затлар өчен). Бәясә ирәклә.

«ПИК «Идел-Пресс» ААҖ «ТАТМЕДИА» филиалы типографиясендә басылды.
Казан, Декабристлар урамы, 2

Ринат
Мөхәммәдиев

ПРЭННЕКЛЕ ТӨШЛӘРЕМ...

ХИКӘЯ

Ул чакта мин үземне инде үсеп житкән малай итеп хис итә идем. Алтыдамы, әллә жиде яшьтә булдыммы икән, тәгаен хәтерләмим. Әмма әтиемнен ике сүзен берендә: «Әнә, нинди зур үскән минем улым», яисә: «Бу малайның кулы нык булырга охшаган, пычкыны әйбәт тарта. Кар көрәсә—буран уйната»,—дип, жай чыккан саен үземне мактап, туганнарым алдында салпы якка салам кыстырып, очындырып торганнарын нич онытасым юк.

Табигий инде, мактагач бермә-бер тырышыбрак эшлисен. Тырышкач—тагы мактау элэгә. Шулай очынып йөргән көннәрнен берендә, ишле гаилә кичке чәй табыны әйләнәсенә жыелгачтын, әти житди сүз башлап жибәрде.

—Сьерны сатарга туры килер инде, әнисе,—диде, тирән көрсенеп.

Әти ни дисә, шулай була иде безнең өйдә. Аның белән бәхәскә керүче булмады. Хәер, бәхәскә керердәй сүз сөйләми торган иде ул.

—Берни эшләр хәл юк, тагы кысыр калган шул, балаларга сөт кирәк. Гомер иткән сыердан аерылу авыр булса да, нишлисен, әтисе,—дип килешүен белдерде әни.

—Бүген төнлә Өчиле базарына юлга чыгам. Малайларның кайсын алырга икән, әнисе, син ничек уйлыйсың?—дип, тагын әнигә сүз катты ул.

Йөрәк жилкенеп куйды, «минә ал, әти, минә»,—дип кычкырудан чак тыеп калдым үземне. Абыйлар бар, энеләрем... Алар да, әнә, әтинең күзенә текәлгәннәр. Өчиле базарына кемнен барасы килми инде!? Анда ак икмәк саталар ди, келиндер, прәннек... Базарның бай чагына туры килсәң, хәтта шакмаклы шикәр дә китерәләр икән... Шикәрен дә ашамый түзәр идең әле, шул базар дигәннәрен бер барып күрәсе килә иде бит. Сыер саткан чакта да эләкмәсә, тагы кайчан тәтер соң ул?!

—Олыларын алырсың инде, йә Рәшитне, йә Рифатны,—дип, әйтеп куймасынмы шунда әни. Һәм өстәп тә жибәрде әле.—Шул тикле срак юлга бала-чага ияртеп йөрмәссен лә...

«Ах, әни! Ни әйтеп ташладың син, әни... Нигә инде мина житкәч, туктап

Ринат МӨХӘММӘДИЕВ (1948)—язучы, тәнкыйтьче һәм жәмәгать эшлеклесе; «Кенәри—читлек кошы», «Сират күпере», «Утлы таба өстендә», «Алланың кашка тәкәсе» романнары һәм күп кенә повестьлар, хикәяләр авторы. Г. Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты. Мәскәүдә яши.

калдын!» Башкаларның хәлен белмим, минем күзләрем камашып куйды, бугазыма каты төер килеп тыгылды. Борынны еш-еш тартып кына күз яшьләремне тыеп кала алдым.

Сонгы сүзне әти әйтә иде бит әле.

—Рәшит белән Рифатның өйгә бирелгән эшләре бардыр, дәресләрен хәзерләсеннәр. Юл да озын, себереп тә тора, әнә, буран чыгуы ихтимал. Көнен барып кайта алмасак, дәрестән калырлар. Яхшы булмас...—дип фикер йөртте ул. Гел шулай алдын-артын уйлап, үлчәп сөйләшә торган иде шул безнең әти.

Сүзләрен сүз генә түгел, алтын бәясенә тиң бит, әти. Әйткән һәр сүзен йөрөгемә сары май булып ягыла бара. Дәрес хәл итәсен, дәрес, карарынны гына чыгар, сузма зинһар, дип, зарыгып көттем анын сонгы сүзләрен.

—Ринатны гына алырмын,—диде, ниһаять, шактый көттерә төшөп.—Мәктәпкә дә барасы юк. Үзе үсеп тә житкән, ни йомыш кушсаң—шуна ярый инде ул хәзер.

Абыйларның, энекәшләреннән кәефе кырылгандыр инде, ансыз гына булмас. Әмма әти үзе хәл итте бит, минем гаебем юк, мин катышмадым. Барыбер әти әйткәнчә, шуна күрә дә елашучы, каршы килүче булмады.

—Бар, улым, итекләреннә мич башына жылыга куй да, йокларга ят,—дип, башымнан сыйпап куйды әни.—Юлга бик иртә чыгачаксыз.

Мин нәкъ әни кушканча эшләдем. Ишегалдына жәт кенә чыгып кердем дә, итекләремне мич башына куеп, түр яктагы идәнгә жәелгән зур түшәккән бер почмагына кереп чумдым. Алты малай, алты туганга житәрлек түшәк иде ул. Юрганны башыма ук тартып куйдым. Тавыш-фәлән ишетелмәсен, янәсе, йокларга кирәк. Ә үзем алгы якта пышылдап әйтелгән һәр сүзне эләктереп кенә алам. Кызык ич... Аннан, мин юлга чыгасы кеше—белеп тә торырга тиеш.

—Иртәнгә өчтән дә калу ярамас, әнисе...

—Юл ерак, иртәрәк чыгу хәерле булыр, дәрес әйтәсен, әтисе. Кызык, әйтерсең исемнәре юк, безнең әти белән әни гел шулай эндәшә торганнар иде бер-берсенә.

—Улым, Рифат, атка солы салырга онытма, йәме. Сыерга да печәннен яхшырагын өстә.

—Ярый, әти, син кушканча булыр.

—Чанага да бер-ике кочак салам салырга онытма.

—Салырмын, әти...

Ул арада Рифат абый ишегалдына, мал-туар янына чыгып китте. Каралты-кура тирәсәндәге эшкә ана житкән кеше юк инде ул.

—Рәшит улым, безнең теге бастырык тарттыра торган әйбәт бау кайда икән? Хәстәрләп куй әле шуны, сыерны бәйләргә кирәк булыр дим.

—Ярый, әти, бауны чана түренә чыгарып куярмын. Бераздан тагы шапылдап ишек ябылды. Димәк, дәү абый да чыгып китте.

—Малайлар—Роберт, Рафаил, Рамил, барыгыз, бар, аяк астында чуалып йөрмәгез. Тышка чыгып карны чылатып керегез дә—түшәккә... Иртәгә иртән торып кар көрисегез булыр.

Ятып йоклагыз, дигән сүзне кем ярата инде!? Әмма дә, әти кушканча буйсынмыйча булмый, энекәшләр дә уйный-көлешә аякларына ни эләксә, шуны киеп, шәрә көе генә ишегалдын урап керделәр.

—Ашарыгызга ни тыгыйм икән,—дип, пышылдап кына сорады әни.—Пешкән ит белән ипекәй булыр инде?

—Ит белән ипи булгач, тагы ни кирәк, бик житкән,—дип куйды әти.

Тагы ниләр кинәшкәннәрдер, хәтерләмим. Бер ягыма Рамил, икенче ягыма Рафаил кереп ятты. Борыннары тунган, куллары суык иде аларның.

Мине йоклый дип уйладылар бугай, дашмәделәр, һәм мин чынлап та изрәп йокыга талганмын.

Йокыдан ни рәвешле торып, ничек киенгәнлегемне хәтерләмим. Мин ишегалдына чыкканда ат жигелгән, сыерның мөгезеннән эләктерелгән бауны чана артына бәйләп куйганнар, олы капка киереп ачылган иде. Чана башындагы йомшак печән өстенә толыпка төрөп утырттылар үземне. Күзләрем генә ачык калды. Әни аркамнан сөеп куйды шунда.

—Кара аны, әтиенне тыңла, улым, бик ерак юлга чыгасың,—диде.

—Әйдә,—дип, дилбегәнә тартты әти.

Без кузгалдык. Авылны чыкканчы толып тишегеннән ике як урамны күзәтеп бардым. Төн карангы булса да кар көртләренә чумып утырган өйләр аермачык күренеп тора. Авыл йоклый иде әле. Ник бер өйдә ут чаткысы булсын, тәрәзәләр дөм карангы. Минем белән уйный торган малайларның капка төбенә чыгып кул болгап озатып калуларын күрү кызык булыр иде дә бит. Юк шул, тәмле төшләр күрәп йоклый әле алар.

Авыл капкасын чыккач та, сыер тагылган булгангадыр инде, атны атлатып кына барды әти. Сыер ат түгел, ул юурта белми шул. Юурту кая, атлар-атламас кына бара иде ул. Әллә авылдан бөтенләйгә китеп баруын аңлый иде, теләр-теләмәс кенә өстерәлеп бара шунда. Әледән-әле башын болгап ала, ераклаша барган авылга таба борылып бер мөгрәп тә алды әле хәтта. Хушлашуы булдымы икән... Мин үзем, сыерны бер дә сатмас идем. Әтигә дә сыерны сатарга ярамаганлыкны аңлатып караган булыр идем. Кыймадым, базарга барасы килүем бик көчле иде шул. Сыер сатасы булмаса, базарга да барып булмый. Дашмәдем, түзем... Шундый уйлар белән толып эчендә май кебек эреп йокыга киткәнмен.

Өчиле базарында йөрибездә, имеш. Монда бөтен кеше прәннек сата икән. Әти белән прәннек сайлыйбыз. Кайсы баллырак, кайсы нечкәрәк билле һәм кайсы алсурак—шундыен алдырасым килә әтигә. Прәннек сатучы апалар: «Моңысын ал»,—да, «Моңысын ал»,—дип, кулларын сузып торалар икән без килүгә. Әти көлә, миңа ишарәли: «Әнә, улым сайласын, ул бик ярата прәннекне»,—ди. Прәннек сатучы апалар мине кыстык ук башладылар, ниһаять: «Менә моңысын авыз итеп кара әле, кара малай. Менә моңысын»,—ди-ди кыстыклар. Кыстагач каршы килә алмыйм, үземә сузылган прәннекләрен бер генә кабып карыйм да, ары китәм. Янәшәдә кулын сузып торган икенче апаныкы тагы да тәмләрәктер төсле тоела. Әти дә бит, әнә, ашыктырмый. «Кабаланма, улым, ашыкма. Базарда ашыгырга ярамый, сайлап алырга кирәк әйберне. Өйгә кайткач кызарырга туры килмәслек булсын. Кара инде, безнең абый прәннек тә сайлый белми икән..., дип әйтерлек булмасын»,—дип, акыл биреп йөри. Ашыктырмый, кәфе әйбәт, күнелә көр.

Һәр сатучыдан берәр прәннек авыз итеп йөри-йөри инде аяклар арыды, әмма тамак туймый икән һаман. Прәннек сатучыларның очы-кырые юк, офыкка тикле тезелгәннәр. Барысы да минем исемне белә, барысы да прәннек яратканлыгымны белә. «Алыгыз, ал...»—дип, һаман чакырып торалар. Ниһаять, чираттагы прәннек сатучы янында тукталдык. Прәннекләре чәчкә сыман алсу, әллә нинди тәмле хуш ис аңкып тора үзләреннән. Авызга капкан идем—эреде-китте, телемне йотканмын дип торам.

—Әти, дим, әти, алык шуңысын.

—Күпме алык икән соң?—ди әти.

—Күп итеп алык, әти. Күп итеп... Бөтен туганнарыма житәрлек булсын.

Күрше малайларына да берәрне бирербез, ярыймы, әти...

Әти елмая, аның кәеф яхшы. Минем сүзләремне хулап, «ярар да ярар»,—гына дип тора...

Ах ул прәннек! Мин андыйны күпме дөнья гизеп тә очратмадым. Әле

дә эзлим, әле дә таба алганым юк андый прәннеке.

—Улым, тор әле, тор,—дигән тавыш ишетелде шунда.

Аягүрә базар буйлап йөри идек бит, югыйсә. Ә монда «тор» дип дәшәләр. Кайсы чын иде дә, кайсы түгел, озак кына аныша алмый тордым.

—Тор инде, улым. Адаштык бугай без, тор әле.

Бусы әти тавышы иде инде. Күзләремне ачып жибәрсәм, мин бөтенләй Өчиле базарында түгел, чана башында толып астында йоклап ятам икән бит. Жил улый... Толып астыннан башымны чыгарган идем, йөземә кар өермәсә килеп сыланды. Ат туктаган. Чана да тик тора. Сыер чанага ук килеп терәлгән, башы минем аяк очымда гына. Яшьле күзләрен мөлдерәтеп монсу гына мина карап тора. «Нинди ният белән йөрисез, кая алып киттегез инде сез мине...»—дип әйтүе идеме икән...

—Әти... Әти, син кайда? Нәрсә булды? Без нигә туктап торабыз?—дип тавыш бирдем, саташу катыш курку белән. Жавап ишетелмәде. Мин торып ук бастым. Ян тарафтан китереп сылаган кар өермәсә һәм ачы жил чак аяктан бәреп екмады, чана үрчәсенә генә тотынып калдым.

Ул арада шул өермә артыннан бер шәүлә төсмерләнде. Якыная төшкәч мин шундук аны танып алдым, әти булып чыкты.

—Тордыммы, улым,—диде ул, күз керфекләре һәм битләренә сыланган ак карны күшкән куллары белән сыпырып төшереп.—Күзачкысыз буран чыкты бит әле менә. Ат юлны югалтты.

«Юлны югалту» дигәннәрен ишеткәнем бар иде барын, әмма моның төгәен ни аңлатканлыгын белеп бетерми идем.

—Нәрсә, без әллә адаштыкмы?—дип сорадым хәвефләнеп. Адашуның ни икәнлеген беләм. Кыш көннәрендә авыл жирләрендә бөтен хәвеф-хәтәр буранда адашуга бәйле була. Әле бер, әле икенче авылдан килеп тора иде андый хәбәрләр. Шул кышны гына да Яна елга каршы кичне Урта Кирмән белән Норма авыллары арасында ике кыз адашып, суыктан катып үлгәннәр иде. Бөтен тирә-як кызганып сөйләде үзләрен.

Хәер, безнең әти алай жинел генә бирешә торган кеше түгел. Борын салындырган чагын хәтерләмим дә мин анын.

—Адашуын адашмадык, улым. Әмма юлны табарга кирәк,—диде ул.—Юкса, ат бара алмый. Кар тирән. Күрәсенме, әнә, билдән көрткә чумган.

Шунда гына абайладым, атның чынлап та ботлары күренми иде диарлек, ул минем биеклектә генә калган, бил тинентен карга чумган. Сыер да шундый ук хәлдә.

—Өчиле базарына еракмы икән соң әле, без кай тирәдәрәк икән, әти?

—Яке урман чыгып, бер чакрымнар киткәнбездер. Өчилегә ерак әле, улым. Иң элек Кече Сонга барып житәргә кирәк. Аннан тагы бер урман кичеп барасыбыз бар.

—Базарга сонга калмабызмы соң, әти?

—Белеп булмый, улым. Мондый буран чыгар диеп кем уйлаган бит аны.

—Буран узар әле, кичкә калсак та барыйк инде, ярыймы, әти. Прәннек сатучы апалар кичкә тикле эшлиләрме икән, белмисенме, әти?

—Улым, әйдә, иң элек юлны табык әле...

Килешми хәл юк, килештем. Юлны тапмый торып, Өчиле дә юк, базар да юк—аны гына аңлыйм.

—Ә ничек табарга соң ул юлны?—дип, әти ни кушса, шуңа әзер булуымны белгертеп чанадан ук сикереп төштем, һәм тез тинентен көрткә кереп чумдым.

—Юлның маяклары да булырга тиеш иде, улым. Ат юлының уң ягына һәр кырык-илле метр саен, кышкы бураннарда юлчы адашмасын өчен,

маяк итеп куак таяклары кадап чыгалар. Тик без ул юлдан тайпылдык. Бураны да басылырга уйламый, котырганнан котыра бит, әнә. Маяк түгел, каршында үсеп утырган агачны күрерлек түгел.

Чанадан төшкәч кенә хәлебезнен шактый ук мөшкел икәнлеген анладым мин. Аяк карга чуммаган булса, билләһи дим, жил, кар өермәсе белән бергә, мине дә очыртып китәсе икән. Йолкып ыргытырдай булып исә, башны күтәрерлек түгел. Ат һәм сыер, бичаралар, кар өстендә басып түгел, түшләрендә ятып торалар икән ләбаса. Икесе дә, хәвеф сизепме, еш-еш сулыш ала, авыз-борын тишекләре ап-ак бәскә баткан.

—Йә, әти, куш бер йомыш, ни эшлим? Ничек ярдәм итим?—дидем шунда, төшенкелеккә бирелергә теләмичә.

—Син, улым, колагыңа киртләп куй, чанадан бер адым да читкә китәсе булма, яме,—диде ул, ике уйларга урын калдырмаслык итеп.—Синен өчен иң олы эш шул әлегә. Ә мин тагы бер кат уңга-сулга йөрөп юлны эзләп килим. Ул еракта түгел, монда, якында гына булырга тиеш.

Ике-өч адым ара китәргә өлгердеме-юкмы, аның шәүләсе күздән үк югалды. Шул тарафка карап уңга тикле санадым башта. Аннан туктап тордым берәз һәм тагы уңга кадәр санадым. Биш мәртәбә кабатладым шулай. Әти юк та юк... Читен булып китте... Елар иден, еларга да оят. Әнә ич, ат белән сыерның хәлләре минекеннән дә авыррак, алар түзә.

Бераздан гел мин көтмәгән тарафтан килеп чыкты әти. Еш-еш сулыш алганын ишеттем иң элек, олтанлы дәү итекләрен кар көртеннән авырлык белән генә йолкып ала иде. Кайры тун өстеннән кигән кожаны ап-ак кар төсенә кергән.

—Тапмадыңмы, әти?—дидем, аны күрү шатлыгын яшерә алмыйча.

—Юк, улым, тапмадым әлегә. Ат түгел, кеше дә уза алмый бу кар өстеннән, тирән салган.

—Әти дим, әллә үзем эзләп карыйммы соң юлны?

—Белмим шул,—диде әти. Бу аның ризалашуы, рәхсәт бирүе иде инде.

Мин шундук икенче тарафка ыргылдым. Кар көрте нәрсә ул минем өчен, авылда чакта да юлдан түгел, көрт ерып кына йөрергә күнеккән ич без.

—Тукта,—дигән тавыш кына тыеп калды үземне.—Тукта, кая ашыгасың. Кереп киткән жиреннән бар дип көтәргәме сине, юк дипме... Ашыкма, сабыр ит берәз.

Әти кырыслана төшкән иде. Мин карышмадым. Ул ипле генә ат янына барып дилбегәнәң бер ягын ычкындырып килде. Дилбегәнәң бушаган очына тагы икенче бер озын бау өстәде. Төенен кат-кат тартып тикшереп карагачтын, бауны минем билгә кысып бәйләп куйды.

—Мине тыңла, улым,—диде, ниһаять.—Мин кушканча гына эшлисен, ярыймы. Бауның буге житкән кадәрле, иң элек, туп-туры менә бу тарафка—жилгә аркан белән барырсың. Бау тартылгач, көчәнмә. Бауга да кулың белән кагыласың булма. Шул тартылган бау ераклыгында чана тирәли бер әйләнеп чыгарсың. Катырак юлга килеп чыксаң, шундук тукта һәм мине чакырырсың. Жилгә каршы барып, кычкырганыңны ишетмәсәм, бауны бушата төшәрсен берәз. Мин үзем анлап, бау буйлап янына килермен. Инде анладыңмы?

—Анладым,—дидем.—Тартылган бау белән, циркуль кебек, чана тирәли бер түгәрәк ясап чыгам. Каты жиргә килеп юлыксам, сине чакырам.

—Бар, улым,—диде әти, аркамнан кагып.—Тапсаң син генә табасың инде ул юлны.

Эчкә жылы кереп китте. Мактау—кайда да рәхәт икән ул. Борынны бер-ике тартып алдым да, бүрек колакчыннарымны башыма тагы да тарта

төшөп, туп-туры эти күрсөткән якка кереп ыргылдым.

—Ашыкма, кая ашыгасың алай, ипләбрәк йөр,—дип, артымнан кычкырып калды эти.

Ипле генә барам югыйсә, ә жил аркадан этеп үзе йөгертә. Жилнен көченә түзәрлек түгел. Ярый әле аяклар бил тинентен карга чума, юкса гел очыртып алып китәр иде. Бераз баргач, артыма борылып караган идем, ат та юк, сыер да, берни күренми. Кая ул, күзне ачарлык түгел. Эти дә мине күздән югалткандыр инде. Әмма тизрәк барып житәсе, бауның тартылганын анарга да хәбәр итәсе иде бит. Туктап хәл алу кая инде ул. Егылып йөзтүбән карга чумдым, әмма туктап калмадым, үрмәләсәм-үрмәләдем, барыбер кире тордым һәм алга ыргылдым. Кар көртә итегемне йолкып алды. Ә мин югалып калмадым, кулларым белән казып чыгарып итегемне алып кидем дә, янадан алга омтылдым. Бау тартылды, ниһаять. Шунда гына карга арка белән сузылып ятып бераз хәл алдым, аякларымны югары күтәрәп итек кунучларыма шыплап тулган карны төшердем.

Ниһаять, эшнен ин жаваплы өлеше башланды. Бауны жинелчә генә тарттыра төшөп зур әйләнә ясарга керештем. Жил аркадан искәндәге бару түгел инде бу, һәр адым, һәр сулыш өчен көрәшәргә туры килә. Барам да барам, кар һаман да йомшак, атлаган саен бот тинентен көрткә чумам. Көрткә чумган аякны тартып алу бер авыр булса, шул аякка торып басарга тырышу тагы да авыррак. Гәүдәне турайтырга өлгермисен, тагы бил тинентен карга төшөп чумасын.

Туктап ял итәсе, хәл аласы килә һаман. Әмма анда эти бар. Ул миннән хәбәр көтә. Юлны таптым, дигән хәбәр... Юлны табу гына түгел, базарга да кичекмичә барып житәргә кирәк бит әле. Юкса, якын-тирәдәге авыллардан килгән малайлар прәннеке алып бетерүе бар. Болар нинди ерак юл узып, буранлы юллар аша күпме газәпләр чигеп килгәннәр, аларга да калсын инде бераз прәннеке, дип тормаслар. Аякларыма әллә каян көч һәм гайрәт килеп тулды шунда. Мин тагы да ашкыныбрак алга ыргылдым. Атлап түгел, йөгереп китәсем килә. Йөгереп кенә булмый, бата-чума булса да кар көртләре өстеннән йөзеп бара башлыйм. Ә юл һаман юк та юк. Эти дә көтә-көтә көтек булып беткәндер инде. Бер-ике мәртәбә бауны тартып, бу исәнме-юкмы дигәндәй, тикшереп тә карады бугай. Ә мин һаман барам да барам. Бу адымда булмаса, чираттагы адымым каты карга китереп чыгарып кебек тоела иде.

Чү, рәтгән ике-өч адым жинел генә атлап үттем түгелме сон?! Кире борылдым. Янадан арлы-бирле үтеп карадым—юл ич, юл иде бу. Ат юлы! Әнә, ике-өч адым ераклыкта гына карга кадап куйган озын куак таягы да жилдә бер ялгызы атынып тора.

Шунда ничек шатланганымны, күнелгә нинди кайнар дулкын бәрәп кәргәнлеген белсәгез икән! Үзегез дә утырган жирегездән сикереп куяр идегез.

—Таптым... Ур-ра, таптым... Юлны таптым, эти!—дип, жан-фәрман кычкырып, башымдагы колакчынлы бүрегемне салып югары чөеп жиһбәргәнмен.

Эти дә тоемлады ахрысы минем тавышны. Ерактан ук бауга тотынып аның мина таба дәү-дәү адымнар белән якынлашып килүен абайладым.

—Нигә кычкырасың, улым?—диде ул, килә-киләшкә.

—Юлны таптым, эти. Әнә, маягы да бар. Бу инде чын юл, туп-туры базарга, прәннекле Өчилегә илтә торганы...

Үзе дә каты карга чыгып баскач, биегән сыман итеп, куанычыннан оланлы зур итекләре белән шап-шош тыпырданып алды.

—Маладис, улым, булдырдың,—дип мактады үземне.—Тапсаң, син генә

табарсын дип уйлаган идем аны...

—Бар, әти, атны алып кил. Мин монда көтеп торам,—дигәнмен шунда, эреләнә төшөп. Мина ни, юл табылгач, юыртып китеп барасы ғына калгандыр төсле тоелган инде.

—Эшнен иң зурысы алда әле, улым. Атны туарырга туры килер, шунсыз юлга алып чыгып булмас үзен,—диде ул, мине хафага салып. Күнеләм белән юлда, юлда ғынамы соң, базарга ук житеп килә идем бит инде мин.

Әти килгән юлдан без икәүләп ат янына әйләнөп кайттык. Безне күргөчтен дә, куанычыннанмы икән, ат пошкырып куйды. Анын яллары ап-ак төскә керөп баскә уралган иде инде. Аркасыннан сизелер-сизелмәс кенә жылы пар бөркелөп тора.

Аркалыкны күтәрә төште әти. Аннан дилбегә очларын элөктерөп куйды.

—Син, улым, йөгән очыннан тартып атны юлга таба әйдәрсен, ә мин төртөлөрөннән күтәрөп ярдәм итәргә тырышырман,—диде ул. Әмма ат ике-өч мәртәбә кузгалырга телөп талпынып караса да, кузгала алмады, гөрсөлдөп кире карга чумды.

Әти, дәшми генә атны туарырга кереште. Хәер, туару дип, бөтенләй үк туармады инде. Камыт һәм ыңгырчаклары атның үзендә калды, түбән тартып торган чана төртөлөрөннән аерды ул аны.

—Әйдә, малкай, тагы бер көчөнөп карыйк,—диде, ниһаять, йөгән очын үз кулына алып. Ат, әле очарга ғына өйрөнөп килгән кош баласыдай, жан-фөрман алга тартылды. Әмма аяклары кар көртөннән ничек килөп чыккан булса, шундый ук тизлектә кире кар астына керөп югалалар.

—Әйдә, бахбай, әйдә,—ди-ди тартты аны әти. Ул тагы ыргылды һәм тагы көрткә чумды. Тагы ыргылды...

Атның ялларын жилгә таратып болын сукмагынан чабып барганын кем генә сокланып, хәйран калып күзәтмәгән икән бу дөньяда. Камиллек, житезлек һәм сылулыкның үрнөгө бит ул башын берәз артка ташлап, койрыкларын дуга сыман күтәрә төшөп чабып барган аргамак! Ат чабар өчен, жилдәй жилдерер өчен яратылган. Кар көртө өстеннән тырмаша-тырмаша үрмөлөү өчен түгел. Әмма бу очракта башка чарасы юк иде бахбайның. Көрт өстеннән үрмөлөү дип әйтү дөрес булгандырмы ул очрак өчен, йөзөп бару дип әйтүмә... Ни итсә итте, өч-дүрт мәртәбә туктап хәл ала-ала тояклары белән йомшак кар көртлөрөн ишөп юлга чыгып житте ул, ниһаять, һәм аяк астындагы юлны тоюдан, бар тәне белән калтыранып, өстенә ябышкан карны кагып алды. Шатлыгынанмы, пошкырып кешнөп үк жибәрде. Буран артыннан чана янәшәсендә бер ялгызы калган сыер мөгрөп жавап кайтарды үзенә. Хайван дигән инде син аларны, әнә ич, нинди акыллылар.

Атны мина калдырып, чана белән сыер янына китеп барды әти. Ул кушканча йөгән очын кулыма урап тоттым да, аның кире кайтуын көтә башладым. Башыма һич сыймый, күз алдыма китерә алмый азапландым—атсыз калган чана белән сыерны ни эшлөтә, ничек алып килә инде ул хәзәр?

Бахбай да монсу ғына мина карап тора. Буранда юл югалтуда, һәм безнең шул тикле тоткарланып изалануыбызда ул иң элек үзен гаепле санып иде булса кирәк.

«Син гаепле түгел, малкай, бу буранда юлны табу түгел, мангаен белән килөп төртөлми торып маякны да күрерлек түгел бит, әнә»,—дип әйтәсем килдә аңа.

Әти юк та юк, һаман күрәнми. Пошаманга төштем, нигә шулай озак тора икән ул, тавыш-хәбәр бирсә икән. Каршысына да барып булмый, чөнки

атны кулдан ычкындырырга ярамый. Бер урында селкенмичә торгангадыр, аяк-кулларга да суык үтә башлады.

—Эти, син кайда?—дип кычкырдым. Жавап ишетелмәде.

Атның янакларын, танавын сыйпап тордым. Ул түзә, көтә бит әнә, мин дә сабыр итәргә тиеш дип, үз-үземне тынычландырдым.

—Улым,—дигән тавыш ишетелде, ниһаять. Тавыш килгән яктан тонык кына булып әтиңен шәүләсә шәйләндә бераздан. Ике тәртә арасына кереп бата-чума ат чанасын өстерәп килүе икән аның. Үз аякларың белән атлау мөмкин түгел, ә ул анда ат чанасын өстерәп килә, әнә. Тавыш биреп аны ашыктырганым өчен кыен булып китте, унайсызландым. Әтиңен колакчыңлы күн бүреге астыннан пар бөркелә иде.

Чананы юлга тартып чыгаргач та, тәртә арасыннан атлап чыгып, үзе урынына жәт кенә атны жигеп куйды ул. Шундук буран эченнән озын-озын итеп сузып ике мәртәбә сыер мөгрәгәне ишетелде. Ә мин сыер хақында бөтенләй оныткан да идем инде.

—Сыер үзе генә калдымы, әти? Ул анда ничек торыр?—дидем, борчылып.

—Кая китсен, улым? Көрткә баткан сыер—суга чумган балта кебек ул...

Чана өстендә яткан кожан тобыршаны алып, ул кире борылды.

—Ә монысы нигә?—дип кызыксындым, иске соры тобыршага күрсәтеп.

—Сыер ат түгел, улым, аны тобырша өстенә менгезеп булса, шуның белән өстерәп килми чара юк.

Анлагандай баш кактым. Эти китеп барды. Ә вакыт үтә, буран да басылмый. Көннең кай вакыты икән инде хәзер? Өчиледә базар башланды микән?.. Тарала гына күрмәсен инде. Без килеп житкәнче көтсәләр ярый ла... Ат та тынгысызлана башлады, басып торган жирендә аякларын тупырматып өстенә сарылган карны кагып алды. Ә минем күз эти киткән якта, ак буран эченнән чираттагы мәртәбә аның шәүләсә күрәнгәнне көтәм.

Шәүләдән элек, аның авыр сулап уфылдаганы ишетелде бу юлы. Аннары кар көрте өстеннән өстерәлгән кожан тобырша шыгырдавы. Унга кадәр саныйм да көтәм, унга кадәр саныйм да көтәм... Шулай санагачтын алар якыная төсле иде. Һәм, ниһаять, су өстендәге көймәдә йөзеп килгән кебек, тобырша өстенә яткан сыер да шуып килеп житте.

Янадан жылы толып эченә төреп чана түрәндәге ышык урынга утыртты мине эти. Аякларым чыланган, авыз-борыннарым күшеккәнлеген шунда гына анладым. Юлыбызны дәвам иттек. Үзәбез юлда булсак та, күнелем белән инде Өчилә базарында идем мин. Прәннек сатучы апалар янында...

Әтиңен «трр» дип, ат туктаткан тавышына уянып киттем бу юлы. Ул кем беләндер сөйләшергә кереште. Мин толып эчендә изрәп оеган көе, күзләремне ачарга иренеп, ятуымны дәвам итәм.

—Заһидулла абый, исәннәрме?—дип күптәнге танышын очраткандай жылы итеп күреште эти.

—Мөхәммәтсафа, син түгелме? Бу кара буранда нинди жилләр ташлады үзегезне? Ничек жөрйәт итеп юлга чыктыгыз?—дип, жавап кайтардылар аңа. Берәз карлыга төшсә дә, гажәеп тыныч, жанга үтеп керә торган ипле тавыш иде ул кешедә.

—Авылдан кузгалганда буранның заты да юк иде. Сезнең урманны чыккач кына башланды ул. Иң элек кар ява башлады, аннан жил кузгалды. Күзачкысыз буранга эләгербез дип, кем уйлаган бит аны.

—Сыер да таккансыз икән. Житмәсә, бер ялгызың. Син дөнья күргән кеше бит инде, Мөхәммәтсафа, кышкы көнгә ышанып буламыни...

—Мин үзем генә түгел, әнә, үсеп житкән улым бар. Ул булмаса эшләр

харап иде әле...—дип, мине мактап алды әти.

Рәхәт булып китте. Кемнән-кемнән, әтидән мактау сүзләре ишетү еш тәтеми бит ул. Заһидулла абый дигән кеше белән сөйләшә-сөйләшә, алар алгарак үттеләр. Тавышлары тоныклана төшеп, ишетелер-ишетелмәс булды.

Бераздан әтинен үземне күтәрәп алганын хәтерлим. Әмма күзләремне ачарга ирендем, жылы һәм рәхәт иде. Толыбым-нием белән мич башына кертеп салганнар үземне. Күземне ачканда өйдә ут алганнар иде инде. Өлкәннәр жиделе лампа яктысында чәй эчеп утыра.

Башына яшел бизәкле ак яулык, өстенә шундый ук ак альяпкыч япкан апа уятты үземне.

—Улым, тор инде, төшәсенме? Кайнар коймак белән чәй эчәрсен,—дип дәште ул мина. Үз әнием тавышы дип торам, ул да шулай яратып, «улым» дип, тәмле ризыklar белән кызыктырып уята бит мине йокыдан. «Тор-тордан хәбәр килгән, торыгыз улларым, торыгыз...»—ди-ди такмаклап уята. Ә кайнар коймак минем иң яраткан ашым, «кайнар коймак» дисәләр, тән уртасында да сикереп торырга әзер мин.

—Рәхмәт, апа,—дидем, тартынып кына.—Бераз гына ятыйм да төшөрмен.

—Кәнифә... Кәнифә дим. Бала-чаганың бар рәхәте йокыда бит аның. Ятсын, ник уятасын, йокысы туйгач торыр әле,—диде Заһидулла абый, хатынына эндәшеп.

—Ярар, атасы, ярар. Коймакны жылы чакта ашасын, эченә жылы керер, дип кенә әйткән идем. Ятып торсын алай булгач,—диде ак альяпкычы апа.

Бу уянмады дип уйладылармы, мине оныттылар.

—Базарга өлгермәдек инде, хәерлегә булсын,—дип, көрсенеп алды шунда әти.

«Ничек өлгермәдек?! Без бит базарга дип чыккан кеше. Өчиледә түгелмени без?»—шуларны уйлап, мич башыннан аваз салдым:

—Әти, без кайда, Өчиледә түгелмени?

—Улым торган икән бит,—дип, башын күтәрде әти. Сизеп торам, кәефләре үзенә дә бик шәптән түгел.

Аның өчен Заһидулла абый җавап бирде.

—Базар булмагандыр бүген. Мондый буранда жүнле хужа этен дә урамга чыгармый бит. Аннан, Мөхәммәтсафа, сонгы араларда базары да бик бөләкәйләнде, ярлыланды аның. Әүвәл заманнарда урамнарга сыймый торган иде Өчиле базары, мал сатучылар әллә кайлардан килә торганнар иде. Хәзер алым дисән, малы юк, сатым дисән—алучысы. Бетеп бара базар.

—Ә прәннек... прәннек бармы соң, абый?—дип аваз салдым мич башыннан.

Әмма җавап бирүче булмады. Әллә ишетмәделәр...

—И-и, Заһидулла абый, ул Өчиле базарын әйтеп-сөйләп бетерерлек түгел иде бит,—дип, офтанып куйды әти.—Мин үзем әле колхозлашу башланганчыга кадәрге базарларны хәтерлим. Ни генә булмый торган иде ул чактагы базарларда. Булмаса, шул күгәрчен сөте генә булмагандыр.

—Ул чаклар белән чагыштырып буламыни, һәр кешенен бер һөнәре яисә шөгыле бар иде ул елларда,—дип өстәде Заһидулла абый.

Өйдә бераз тынлык утырып торды. Мич каршында әвәрә килгән ак альяпкычы апа бүлдә ул тынлыкны. Үзеннән тәмле пар бөркеп торган бер коштабак бәрәңге китереп утыртты ул өстәлгә.

—Менә бәрәңге дә өлгерде, житешегез,—диде, һәм өстәл янына ничек тыйнак кына килгән булса, шундый ук иплелек белән китеп тә барды. Ир-ат сөхбәт кылып утырган өстәл янында тукталмады.

—Заһидулла абый,—дип, өй хужасына мут кына елмаеп күзен кысып

алды әти.—Минем чана башында бер чәкүшкә булырга тиеш, тамак чылатып алмыйбызмы?

—Анысы качмас,—диде Заһидулла абый.—Синең бит әле ин элек мал сатасың бар, Мөхәммәтсафа. Шуны хәл итик башта. Кәнифә, әнисе... карале, теге түбән очның Мөхәммәтжан Газизжаны, Кәти Газизжанын әйтәм, сугымга мал эзли дип ишеткән идем, таптылар микән?

—Белмим шул, Заһидулла,—дигән җавап ишетелде.—Әнә, Мирсәет кайтты бугай, капка шыгырдады. Бәлки ул белә торгандыр. Кайчан карама шуларның Фазылжаны белән бит ул. Бүген дә бергәләп тауда чангы шудылар.

Ялт кына ишегалдына чыгып керде Кәнифә апа.

—Әтисе,—диде ул, сүзен дәвам итеп.—Мирсәетне төшереп жибәрдем. Хәзер белеп менәр, боерган булса.

—Рәхмәт инде, Заһидулла абый, сезгә мәшәкать тудырдым бит әле,—диде әти, итагательек күрсәтеп.

—Безнең Мирсәет үземә охшаган—жинел аяклы, хәзер менеп житәр,—диде Заһидулла абый, шаярган атлы итеп.—Синең бәхетң булса, Газизжан үзе дә менәр әле. Малайларына атап ясаткан гармуны бар иде, аны да аласы бар.

Мирсәет дигән малайлары озак көттермәде, кайтып та керде. «Малай» дигәч тә, мин аны үзем кебек бер юеш борын дип уйлаган идем, ә ул буй житкергән егет икән. Чандыр гына үзе, озынча. Бит алмалары, борын очлары кызарып тора, ә авызы ерык.

—Газизжан абый хәзер менеп житәм диде,—дип, хәбәр салды малайлары. Аннан, карга манчылып юешләнеп беткән киез итек һәм йон оекларын мич башына куярга дип килгәч, мине күреп алды.

Ин элек борынын жыерып, сүзсез генә үземне үчәкләп алды.

—Мич башында бер бәләкәй малай да утыра икән бит әле,—диде авызын ерып.

«Бәләкәй» дигән була. Нинди бәләкәй булайым инде мин...

Янган мич каршысына барып кул-аякларын жылытып торды ул берәз. Миңа карап елмайды һәм күзен кысып тагы бер кат мине үчәкләп алды.

Бу юлы инде мин дә югалып калмадым, әти янда гына бит, бияләй кадәрле телемне чыгарып күрсәттем үзенә.

Берәздән өйгә, Фазылжан атлы дәү малаен ияртеп, башын кынгыр салып, әзмәвердәй дәү гәүдәле Газизжан абый килеп керде. Тыйнак кына авыл өе кеше белән тулды, ул хәтта кысан булып китте.

Безнең әтинең белмәгән кешесе юк. Газизжан атлы абый белән дә күптәнне танышлардай күреште алар.

—Син мени әле бу, Мөхәммәтсафа?!—диде ул ана, ике кулын сузып.

—Исәнме, Газизжан абый. Саулармы...

Хәл-әхвәл белештеләр беравык. Аннан Газизжан абый дигәнә безнең авыл кешеләрен сорапшыра башлады. Дөнья кадәр икән таныш-белешләре. Туган-тумачалары да бар икән, берөвен жизни, икенчеләрен кода-кодагый дип искә алды. Миңа рәхәт, мич башыннан башны сузып тик тыңлап утырам олылар сүзен.

Әтинең ни йомышлар белән килеп чыгуын ачыкладылар. Шундый күзачкысыз буранда юлга чыгып, исән-аман килеп житүебезгә гажәпләнде Газизжан абый. Сүз иярә сүз чыгып, сыерга да килеп життеләр, һәм шунда капылт кына өстәл артыннан торып, жилкәләренә туннарын салып, бербер артлы өчесе дә ишегалдына чыгып киттеләр.

Ак альяпкычлы Кәнифә апа табын тирәсендә мәш килде. Ә теге ике малай—Мирсәет белән Фазылжан—түрдәге шкаф каршына килеп, аның киштәләрендә торган гармуннар белән кайнаша башлады. Минә искә дә

алмыйлар, әйтерсен, мин бөтенләй юк.

—Менә бу гармунны әтигә Салих Сәйдәшев бүләк иткән,—диде Мирсәет, бер горурлык белән.

Мактанчык, дип уйлап куйдым үзалдыма. Сәйдәшевның кем икәнлеген мин каен белим әле ул вакытта. Ә Фазылжан белә икән.

—Кит аннан,—дип куйды, соклануын яшермичә.—Кая, тотып кына карыйм әле, малай! Салих Сәйдәш үзе бүләк иткән дисенме?

—Теләсән, мә, уйнап кара,—дип, гармунны дустына сузды Мирсәет.

Фазылжанның бәхете эченә сыешмыйча, эчкерсез елмаю булып авызына, күзләренә бәрәп чыкты. Теге, яшел күн белән чигелгән гармунны кулына алды да, елкылдап торган телләренә, бакаларына басып-басып тарткаларга кереште.

Мин аны кычкыртып кына карый торгандыр дип уйлаган идем, ә ул уйный да белә икән. Ничек кенә уйный икән әле. Читтән карап торсаң, үзен бер дә гармунчы димәссен...

—Мал хужасына охшый диләр. Бу гармун үзе уйный икән, малай,—диде Фазылжан, бәхетеннән авызын жыеп ала алмыйча.

Ул гармунны Мирсәет ни рәвешле ипле генә кулына алган булса, шундый ук кадер белән кире урынына куйды.

—Моңысы Вараксин,—диде, янәшәдә торган икенче гармунга күрсәтеп.—Әтигә аны Вараксин үзе бүләк иткән...

Гажәпләнүен яшерә алмыйча, тел шартлатып башын чайкап куйды Фазылжан.

Ә Мирсәет һаман гармуннарын күрсәтә. Каян хәтерләп бетергән ул аларның исемнәрен. «Бусы баян, моңысы ике рәтле хромка. Моңысы тальян...» Кайдан алынган һәм кем бүләге икәнлекләрен бәйнә-бәйнә сөйләп барды.

Иң соңыннан гына шкафларының аскы ишеген ачып жибәрде—анда да гармуннар икән вәйт, малай! Гомеремдә ул кадер күп гармун күргәнем юк иде, безнең бөтен авылда булмагандыр алай. «Болар, нәрсә, шул тикле черегән байлар микәнни...»—дип уйлап куйдым. Алай дисән, өйләре гади генә, әллә ни зур да түгел. Бу хәл минем башка сыймады. Мин ул гармуннарны санарга керешеп карадым. Уңга тулды тулуын, әмма аннан ары санын бутаганмын.

Минем дә идәнгә төшеп шул шкаф янына барасым, гармуннарны тотып-тотып карыйсым килә иде. Жиз бакаларына, елкылдап торган көмеш телләренә басып карыйсым килде. Мин басканда да чыгар идеме икән алардан шундый ук матур тавыш? Ләкин кыймадым, мин бит монда кунак кына. Аннары бит әле мине чакыручы да юк.

Мин шул рәвешле теге малайларга кызыгып, алардан көнләшеп утырганда шау-гөр килеп, күтәренке күнел белән өйгә әтиләп килеп керде. Өс-башларын чишкән арада миңа дәште әти:

—Төш, улым, күпме йокларга була?—дип, күтәреп идәнгә төшереп бастырды.—Сыерны саттык, буран да басылырга ошаган. Юллар уңды болай булгач,—дип, уч төпләрен бер-беренә сыпырып куйды.

—Мөхәммәтсафа,—дип, әтине өстәл янына дәштеләр шунда.—Сыер сату, сыер алу көн дә булмый. Авыл кешесе өчен ул бик зур эш. Берәз гына чәметеп алышк булмаса...

Бу Заһидулла абый тавышы. Аның ипле, моңлы тавышын мин инде танып башлаган идем.

Газизжан абый дигәннәре дә алыш-бирештән канәгать иде, күрәсен.

—Бирәм дигән колына—чыгарып куяр юлына,—дип әйтеп куйды ул көр тавышы белән.—Киләсе базарга барырга дип тора идем әле. Әйбәт булды бу сыер, әйбәт... Балалар ишле, бәрәңге белән генә торып булмый шул.

—Йә, Мөхәммәтсафа, чәкинең хужасы син. Үзен үк ачып та жибәрәсенме

әллә,—диде хужа кеше.

Өйгә яна пешкән итле аш исе таралды. Теге чәкүшкәне өстәл уртасына утыртып, өч ир-ат кич буге шау-гөр килеп, дөнья хәлләрен сөйләшеп утырдылар.

Ак алъяпкычлы Кәнифә апа безгә аш-суны мич каршысындагы сәкегә хәзерләде. Мирсәет белән Фазылжан ике яклап сәкедән аякларын асылындрып утырдылар, ә мин аякларымны матур ғына бөкләп, түргә менеп кунакладым. Тамак та ачкан, аш та тәмле иде. Ә иң мөһиме, мин бит, аларга тиң булып, ике олы малай белән бер табында утырам! Алар мине үртәмиләр дә инде хәзер.

—Мирсәет, улым, әллә бер матурның балдагын йә калфагын тартып жибәрәсенме соң? Күнелле булып китте бит әле. Буран булса да—бәйрәм булсын!—дип, Заһидулла абый улына эндәште шунда.

Минем дә күнелгә шатлык тулды. Баядан бирле шул гармуннар турында хыялланып, сүз катарга кыймый утыра идем.

Мирсәет абый ялындырып тормады, кулына туры килгән беренче гармунны алды да, йоласын килештереп, иң элек бер-ике теленә, бакаларына баскалап алды. Аннан сыздырып уйнап жибәрде. «Шахта» көе булды бугай. Ул уйнап жибәргәч тә жанга шундый рәхәт булып китте. Әтиләр дә онытылып тынлый иде үзен. Фазылжан да ачыла төшкән авызын йомарга онытып, бер почмакка текәлгән энә. Күзләрен челт-мелт йомып ала, ана да бик монсу иде ахрысы...

—Инде хәзер, Фазылжан, син уйна, улым,—диде Газизжан абый, Мирсәет уйнап туктагач. Аның да үз малаеның гармунчы икәнлеген күрсәтеп, ул уйнаганда бер горурлык кичереп утырасы килгәндер...

Фазылжан абый, үзенә күрә түгел, гармунның да, энә, кынгыраулысын, яшелен сайлап алды. Ишеткәнем бар, кынгыраулы гармунда уйнау бермә-бер катлаулырак, диләр. Безнең авылда бит кынгыраулы гармунда бер шәһәр Рәфәгәте генә уйный белә. Ул да шул бию көе—«Чабата»ны ғына оста чыгара. Фазылжан, икеләнеп тә тормады энә, шул гармунны алып тез өстенә куйды да, башын кынгыр салып «Баламишкин»ны сайратырга кереште.

«Баламишкин»ны ишеткәч тә йөрәк жилкенеп алды. Безнең авылда да жәйге кичләрдә су буйлары, бакча башлары тарафыннан еш ишетелә иде ул көй. Гармунга кушылып бер-ике егет кычкырып жырлап та жибәрсә, яткан жирендән ничек сикереп торганынны да сизми каласын. Фазылжан да, энә, шул безнең авыл яшьләре кебек, юри кычкыртып, сузып-сузып уйный ул көйне. Үз улының уенына сокланып утырган Газизжан абый да түзмәде, ирексездән, кушылып жырлап жибәрде энә. Тора-бора, Заһидулла абый белән минем әти дә кушылып киттеләр үзенә.

Сыздырыпмы сыздыра Фазылжан, гармунының кынгыравы, тарткан саен аваз биреп, йөрәккә кагыла—йөрәкне жилкендерә. Фазылжан абый уйный, әтиләр жырлый.

Мирсәет абый да, энә, авызын бөрөп кенә утырса да, жыр белән бергә талпына, онытылып жыр дулкынында тибрәнә. Ә аның әнисе, яулык чите белән авызын каплап чаршау артыннан исе китеп карап тора.

Мин жырга кушылмадым. Хәтта урынымнан кымшанмадым. Берни булмагандай тик тынлап кына утыра идем бит, югыйсә. Ә күзләремә, тамак төбемә кайнар яшь тамчылары килеп буылган. Жырлай да алмыйм, көлә дә алмыйм. Жырлыйм диеп авыз ачсам, хәтта кымшансам да, күзләремә тулган шул кайнар тамчылар мөлдәрәп тышка бөрөп чыгачак...

—Мөхәммәтсафа, синен малай да уйнамый торгандыр ич?—дип сорап куйды шунда Заһидулла абый.

Миңа читен һәм унайсыз булып китте. Үзем түзәр идем әле, әтием өчен

унайсыз иде. Ул ничек дип жавап бирер?.. Уйнау түгөл, минем бит кулыма гармун да тотып караганым юк.

—Минем улым уйный белми әлегә,—диде әти, нич кенә дә унайсызлану кичермичә.—Менә, Заһидулла абый, әллә үзенә бер-бер гармун алып биримме икән дип, уйлап утыра идем бит әле.

Ай, әти, шул мизгелдә минем ни турында хыялланганлыгымны кайдан белден син!.. Кеше янында булмаса, үзенне йөгереп барып кочып алган булып идем.

Жыйнак гәүдәле, жинел хәрәкәтле Заһидулла абый, тиз генә өстәл яныннан торды, мине күтәреп алып сәке өстеннән төшерде. Үзенә әллә кайчан тартып, яктылыгы белән күзләремне, күзләремне генә түгөл, бар жанымны жәлеп итеп торган шкаф янына житәкләп алып килде. Аның урта шүрлегенә берсеннән-берсе матуррак булып бизәлгән өр-яңа өч гармун тезеп куйды.

—Ал, кайсын ошатасын—шунысы синеке!—диде.

Мин бер гармунга карыйм, бер әтигә күз төшереп алам. Сыер саткан акчага ни алырга жыенганнарын белә идем чөнки. Жиде балалы йортта гармун кайгысы түгөл иде әле.

—Кыюрак бул, улым, тартынма, ошаганын сайлап ал. Акча бар бит менә,—диде әти, сер бирмәде.

—Акча малы түгеп, үзем ясаган гармуннар,—диде Заһидулла абый.

Барысы да матур, кайсын алырга белмәссен. Уртадагысына кулымны сузганмын.

—Ал,—диде Заһидулла абый, шул гармунны минем кулыма тоттырып.—Миннән бүләк булып үзенә. Зур булып үсәрсен һәм шул чакны, яхшылык белән мине дә искә алырсын, ал.

Әтинең «юк-юк, сатып алабыз...» дигән ай-вайларына колак та салмады Заһидулла абый.

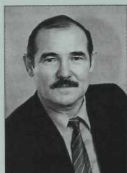
—Үзем ясаган гармун, малаена миннән бүләк булсын!—дип, бәхәсләргә урын калдырмаслык итеп бастырып куйды сүзен.

Шул еллардан соң күпме гомер узып, күпме сулар аккандыр. Үсеп буйга житкәнче Кече Сонда башкача булырга туры килмәде миңа. Заһидулла абый дигәнәбез мәшһүр композитор Заһид Яруллин булганлыгын мин ул чакта белмәгәнмен. Хәзер беләм. Әмма Заһидулла абый инде күптәннән башка дөньяда. Газизжан абыйны да шул көннән соң күрергә язмаган булып чыкты. Әтине югалтканыма да байтак гомер. Заһидулла абый да юк, Газизжан абый да... Мирсәет абый да вафат... Хәтта гармун да юк.

Ул гармунны тынлата алмадым мин үземә. Әллә гармун миңа буйсынмады, әллә мин гармунга, әйтә алмыйм. Гармунчы чыкмады үземнән.

Әмма еллар үткән саен, кайтып-кайтып, гомеремнең иң истәлекле бер көне сыман хәтергә уелып калган, юл таба алмый адашып йөргән шул буранлы иртәне әле дә сагынам. Күпме хыялланып, омтылып та барып житә алмаган, бер күрергә насыяп булмаган Өчиле базарын сагынам. Һәм, ни өчендер, күпме үжәтләнеп тә өйрәнә алмаган, үземә буйсынырга теләмәгән, киребеткән шул гармунны сагынам. Кече Сон авылындагы жылы мич башын. Әтине... Заһидулла абыйны... Газизжан абыйны... Прәннекле төшләремне...

Р а ш а т
Н и з а м и

ЯШӘУТӘ ГИМН

ПОЭМА-РАПСОДИЯ

*Композитор, СССРның халык
артисты Рөстәм Яхин истадегенә*

Ачык тәрәзә

Суконныйда күп ул киң урамнар...
Өченче тау. Урам исеме.¹
Урам тикле урам чатларында
Тылсым хәлләр булмас дисеңме!

Ходай-Затның гына биләмәсе –
Жирдән алып күккә кадәрле:
һәр яралтмыш йолдызлары Аңа,
Кешеләре – газиз, кадерле.

Ә малайның биләмәсе энә –
Печәнлек һәм урам чатлары.
Чирәмлектә биеп-уйнап чаба
Хыялының чаптар атлары!

Ишетелә: тупыл очындагы
Каргаларның канат сипләве.
Ишетелә – нәни йөрәгенә
Күкрәгендә тып-тын типкәне.

«Чагам ...» – дия-дия үчекләшеп
Мөлдәрәмә карый кычыткан.
Әсәрләнеп, алма бакчасында
Чикерткәләр жырын кем откан?

Рашат НИЗАМИ (1950) – язучы, композиторлардан Фәрит Яруллин турында ЖЗЛ сериясеннән роман-хроника, Салих Сәйдәшев турында күләмле кыйсса, «Кызыл жэй», «Тормыш трамвае» һ.б. китаплар авторы. Татарстанның атказанган сәнгать эшлеклесе. Казанда яши.

Шушы тиклем ап-ак йомырканы
Чуар тавык ничек салгандыр...
Әбәт җиткән. Өстәл өсләрендә
Гөҗли энә көмеш самавыр.

Тып-тын урам. Йөрми машиналар,
Көн кичлеккә инде авышкан.
Гаҗәпләнәп колак сала малай
Хәтта... утын ярган тавышка.

Чү! Моңысы ни мөгҗиза тагын –
Ак пәрдаләр, ачык тәрзә.
Пәрдаләргә тияр-тимәс булып
Моң агыла, талгын моң йөзә...

Нинди көй бу? Кинәт очыңудан
Катырак тибә йөрәк, түз генә, –
Кемдер энә, тигез-тигез басып,
Гармун уйный, шундый өздерә!

Түрбакчалы агач йортның күге
Кысан түгел, түгел тәбәнәк.
...Телсез кала малай, күз яшьләре
Изүенә төшә тәгәрәп.

Күктән иңә малак-фәрешталәр:
«Син онытма, – диеп, – без барын»,
Өрфиядәй канатлары белән
Сөртеп ала керфек очларын...

Тәү кат күрә ачык тәрзәне –
Гармунлы ул, җырлы – тылсымлы.
Үзе өчен нәни тәрәз ачты,
Юксыначак алда гел шуны.

Кичке шәфәк. Алсу офыкларга
Кызыл таулар төште ишеләп.
Композитор туган мизгелләр бу, –
Син шаһит бул моңа, кешелек!

Ә колакка бер моң тибри:
«Тәрзәң булсын, тәрзәң –
Ачар булсаң әгәр дә.
Ачык тәрзә чакыра
Озын-озак сәфәргә...»

Ак болыт

Без барыбыз да – балачак изеннән.

Сент Экзюпери

Балачак – гомерлек бәйрәм ул,
Хыялга бай булсаң син әгәр, –
Зәңгәрсү гөрләвек суында
Тирбәлә ак кәгазь көймәләр.

Табигать агышы гел шулай:
Фасыллар фасылга ялгана.

Жәйләрнең вәгъдәсе бихисап,
Йшел жәй, син безне алдама!

Һавада аккошлар авазы,
Барасы юллары кай таба?
Ә жирдә – үләннәр бәйрәме,
Шау чәчәк юкәдән бал тама.

Йомырка карагы саескан
Коймадан коймага очына.
Ә күрше малае... түбәдән
Ак кәгазь самолет очыра!

Кабанкүл. Комлыкта – кап-кайнар,
Таллыкта – жиләслек, күлгә.
Балыклар кабасы кармакка
Кайчакны
Хыялда... йолдызлар элгә!

Зәңгәрсү күк йөзе. Болытлар –
Әлеге жәй өчен бик таман.
Тын гына агылган ак болыт
Үзенә тарта соң ник һаман?

Юк иде, юк иде – бар булды:
Төшкәндер кайлардан убылып...
Малайның күңелен яулады
Рояльгә охшаган бу болыт.

Өч аяк... Өчпочмак гәүдәсе –
Күренә һәммәсе ап-ачык.
Ачылам-ябылам дип тора
Кояшны терәгән капкачы!

Күктәге ялгызак бу болыт
Моң белән, ахрысы, тукулган.
Күр әнә, алтынсу нурлары
Кояшка кадәрле сузылган.

Тетрәде малайның йөрәге!
Гөнаһсыз бер малай, югыйсә.
...Офыкта, куерып, болытлар
Һаман да зурая һәм үсә.

Күкрәде күкләрнең түбәсе!
Ярылды болытлар урталай.
Яңгырга тотынып-уралып,
Йөгәрә, әй, чаба бер малай...

Исендә калдырсын су шавын –
Туктачы син, яңгыр, бер мөлгә.
Ул синең моңга да таянсын
Тормышка атылып кәргәндә.

...Аналар сабыен тирбәтә,
Сәүдәгәр әтилә – мал таба.

Исән-сау калырмы матурлык,
Заманнар авыша кай таба?

Ә колакта бер моң тибри:
«Матурлыкка күз кирәктер,
Дөреслеккә сүз кирәк.
Шатлык арты хәсрәт килсә,
Шартлый күрмә, түз, йөрәк!...»

Тузгыта җил...

*Нинди улкын
Тарта безне җан сорап...*

Дөрдемәнд

Кайчан гына әле Хажиг агай²
Приказчик булган электә.
Азиятча аяк киёмнәрен
Чыгарырлар,
Шаулатырлар иде кибеттә.

Эшләп җыйган байлыкларның әнә
Коты качты, бетте хикмәте,
Тарих чүплегенә авып төште
Мусиннарның хәләл ширкәте...

Ил өсләтеп, канлы байрак тотып
Узды-китте кызыл инкыйлаб.
Бара шулай, әле дә бара бугай
Туры түгел, кыек юл буйлап.

...Ил өстендә тагын нәгърә яшһни:
«Конфисковать!» Бетте – вәссәлам !
«Бушатыгыз йортһны!» – дия-дия
Мылтык белән арттан бәрсәләр?..

Ил өсләтеп сәяси җил уйһый,
Кемдер, имеш – нәпман, сәүдәгәр.
Үз-үзенә түбә корырга да
Хокук бирелмәгән бәндәгә!

Табигатьне даһыл, җил тузгыта,
Язмышларһны кемнәр тузгыта?
Байларга һәм ярлыларга бүлеп
Ни кылана совет, ни ота?

Советларга «кадерлерәк» икән
Хәерче йә ярлы баласы.
...Апкитәләр йолкып – Яһиннарһның
Ак кәҗәсен, кышылык танасын.

Бу хөкүмәт калды микәнни соң
Аяклы мал – сыңар танага?
Илнең йөрәк тамырыннан бүген
Күз яшһләре катыш кан ага.

Байлар йортын совет – «особист»ка
Яки ярлысына өләшә.
Биш кыйтганы чәйнәп йотар иде –
Әгәр фирка шуны теләсә...

Арсеналда – кылыч һәм винтовка,
Чыбыркыга алмаш – перәннек.
Яхин токымнары – бүген инде
«Хокуксызлар», сыйнфый берәмлек.

Малайга да килде бәхетсезлек:
Алсу төсләр качты битеннән.
Үсәселәр алда иде дә бит,
Аердылар кәжә сөтеннән!

Подвал, сарай – читлек ише нәрсә,
Идәннәрен бик еш су баса.
Ярый әле үзенә сыендырган
Якыннары, туган-тумача.

Акчасызлык белән житәкләшеп,
Жил сутыла ятим ишеккә.
Ә малайга хәзер үзен-үзе
Югалтмаска кирәк ничек тә!

Ә колакта бер моң тибри:
«Кыек юлдан барган илне
Кая таба дәшәргә?
Бернигә дә карамыйча
Яшәргә дә яшәргә!..»

Киләчәккә сәфәр

И мөкатдәс, моңлы сазым!

Г.Тукай

«Фортепианода уйнау егет эше түгел».

(Әтисенен сүзләре)

«Киләчәккә сәфәр буламени?» –
Дия-дия кайбер юләрләр,
Бу сүзләрдән мантийк-фәлән эзләп,
Бармак төртеп, бәлки, көләрләр.

«Була!» – диеп мин кистереп әйтәм,
Һәм ясамыйм сүзгә ташлама.
Киләчәккә сәфәр – бала чактан,
Үсмер чаклардан ук башлана!

Мең сигез йөз сиксән алтынчы ел...
Сез алмагыз моны ялганга, –
Кушлавычта...
Татар бистәсендә³...
Ике сабый аваз салганнар!

* * *

...Төпчек улын сөеп баккан Ана,
«Бисмилла»дан башлап һәр эшен.

...Улы инде музыка мәктәбендә
Үзләштерә нота хәрәфен.

Ә син, егет, Тукай эзләреннән,
Печән урамыннан¹ бар шулай.
Солфеджио белән янәшәдә
Минор, мажор сине каршылар.

Тукайлардан калган бу урамның
Үзгәртәләр җисми мәгънәсен:
Париж Коммунасы... Шулай булсын –
Бәйләлминәл булсын, янәсе.

Тукай эзләреннән бара егет,
Эзләп бара алсу таңнарын.
Белми әле фани бу дөньяда
Көрәш барын, тартыш, дан барын.

«Тәфтиләү»не тыңлап баккан саен
Тетри йөрәк, килә күздән яшь...
Киләчәктә аның җыр-моңнары
Шагыйрь белән булыр аваздаш.

Гаепмени: атлап барулары,
Йөзә-кыяфәте яшь кана.
Ни әйтсәң дә киләчәккә сәфәр
Печән урамыннан башлана!

Кай җирләргә генә илтми юллар
Җырлы-моңлы татар баласын.
Язмыш аңа тәгаенләп куйган
Мәскәүләргә китеп барасын...

Ә колакта бер өн тибри:
«Тапкан һәм баккан әнкәсе
Тукай яшәтәше ласа.
Ни кылырсың, яннарыңда
Газиз әнкәң булмаса...»

Казан – Мәскәү поезды

*Көйләребез моңлы. Ә «моң» нәрсә?
Тәрҗемәләп булмый «моң» сүзен.*

Р.Фәйзуллин

Казан белән Мәскәүләренең арасы –
Бер тәүлектә тибрәп кенә барасы.

Юллар дәшә. Кемнәр кемне сагынган?
Салмак кына чайкалыша вагоннар.

Рельсларга чәчрәп төшә ай нуры,
Тама күктән ак йолдызлар яңгыры.

Шпалларга суга тимер рельслар,
Ә син, поезд, эшеңне бел – дөрөс бар...

Хыянәттән сакла инсан күзләрен,
Хәсрәт берлән коендырма йөзләрен.

Тимер белән тимер кинәт бәрелсә,
Килеп туа өр-яңа җыр-хадисә.

Искәртеп хәят барлыгын, хут барын,
Чагылып кала тәрәз, фонарь утлары.

...Тик берәүне йокы алмый. Уйда ул.
Җаны тулы – хатирәләр, уй-давыл.

Уйладымы Мәскәү чоры яшьлеген,
Күз алдына килә-баса яшь егет:

Студент ул... Монда җыр-моң дәрәясы –
Гәрли Мәскәү консерваториясе.

Дүрт-биш елга сузылды бу гыйлемлек,
Истәлекләр, дус-ишләре – гомерлек!

Хачатурян, Пахмутова, Эшпайлар –
һәммәсе дә сөйкемле һәм ыспайлар.

Еллар кыстап караса да: «Кал, әйдә!»..
Юк, Казанын алыштырмас Мәскәүгә!

Ничә тапкыр хәбәр салды кыр казы:
«Анда анаң, баккан анаң – ялгызы...»

Сөеп кайтты сиңа углың, и Казан!
Диде: «Илне, сине данлап җыр язам».

...Кинәт сугыш ялмап алды дөнъяны!
Ил өстендә ут-кылычлар уйнады.

Өстә шинель. Индә солдат биштәре.
«Тревога!»га баткан Мәскәү кичләре.

Туплар аткан чакта муза нишләсен?
Ядрә тишеп узмак җырлар көлтәсен!..

Актарылып набат килә ерактан, –
Утлы-бозлы, канлы Ленинградтан:

Муза йортын янгын ялмый күрмәсен, –
Шостакович... саклый йортлар түбәсен.⁵

Яхин саклай Мәскәү күген төнкатә.⁶
«Зенитка»лар таңны ertyп уята.

Яруллин⁷ да мылтык тотып Дугада,
Сөйгәнәнә һәм кызына хат яза.

Муза да бит энә шулай көрәште,
Дау барганда җыр һәм мылтык берләште.

Түнде фашист. Тынды сугыш. Килде яз.
Моабитны жимереп чыкты кайтаваз:

Тарихларда батырлыкка дәлил бар,
Моңлы бер жыр булып кайтты Жәлиләр!

Моабиттан исән кайткан жырларны
Яңгырата Сәйдәш, Яхин моңнары.

* * *

...Пассажирлар талган төнге йокыга.
Вагоннарның тәрәзәсен жыл кага.

Рельс буйлап йөгәрешә ай нуры,
Озата бара ак йолдызлар яңгыры.

Казан – Мәскәү... Шушы ике арадан
Язмыш һаман юл йөрәтә, фаразан.

Анда концерт, монда концерт – аншлаг!
Кулны кысып котлый яңа танышлар.

Кысан аңа, кысан кайчак Казанда,
ПахмUTOва кебек затлар аз анда.

Мәскәү тарта... Илгә кирәк язганың.
Бернигә дә алыштырмас Казанын!

Ә күңелдә бер моң тибри:
«Моңлы булып яшәүләре,
Нидән татлы, ник ачы?
Ходай жырдан аермасын,
Кашки, шулай булсачы!..»

Аклы – каралы

*Рояльнең клавишларында
Ике төс бар: аклы-каралы.
Тукай сазы сыман моңлы алар,
Жәлил жыры кебек яралы.*

Сандугачлар серенада суза,
Каен яфраклары жыр яза...
Композитор гына ишәтерлек
Авазлар бар фани дөньяда.

Керфекләре белән кагылдымы,
Моң-дәрҗяга килеп «абына».
Күңелендә йолдыз чаткылары –
Иҗтиһат һәм илһам кабына!

Ефәк жылнең тынып калган мәлен,
Яки чәчрәп яшен уйнавын, –
Күкләр генә белгән сөйләм белән
Әйтеп бирә ала кем тагын?

Гап-гади бер кеше булып, әйе,
Утырырга мөмкин табында.
Күкләр белән сөбхәтләшеп алу
Әһле затның ләкин канында.

Нида, нәгърә булу мөмкин жырда,
Була алмый мәкер, үчегү.
Талантларны иле яклый белми,
Саклый белми икән –
Гафу ителмәслек кичегү.

О-о, илаһи очыш! Бу очышта
Жыр-музыка – мәңге үлемсез.
Яши-яши дулкын өсләрендә
Ярты жаның белән түлисез.

Фарватердан бара Маэстро,
Ул – һәрвакыт дулкын өстендә.
Мең авазлы тормыш дәрәясында
Урын була алмый мескенгә.

Яңгыр шавы, чишмә чылтыравында
Юк, урын юк – фальш, ялганга.
Нота тамчылары бер-берсенә
Дисбе-дисбе килеп ялганга.

Тамчыларда кояш чагылган күк,
Ноталарда... галәм чагылсын.
Таң чыгыдай керсез кеше генә
Муза кылларына кагылсын.

Энжелисез, вакыт диварларын,
Тормыш юкса – авыш, катмарлы.
Яңа төсләр белән бизисе бар
Ак-карадан торган катламны.

Камыш сыман нәфис клавишларда
Ике төс бар: аклы-каралы...
Тукай сазы сыман моңлы алар,
Жәлил жыры кебек яралы.

Тормышта да андый мәгыйшәтләр:
Яшәеш ул – актан, карадан.
Шушы ике төсләр уртасында
Язмыш-карчык уйнап караган!

Ак төсләре – саф күңелләр өчен,
Ә карасы йоккан иблискә.
Икейөзле гамьсез жаннар гына
Сатылганнар алтын-көмешкә...

Их, зурлыйсы һәм мактыйсы иде
Жәһәннәтләрдән матур тормышны!
Сорнай жырын, киек казлар моңын,
Ак каеннар шавын, яз-кышны.

Юк, көл түгел, гөл калдыру өчен
Туа кеше, яши дөньяда.
Сабыйларның керсез елмаюы
Әлмисактан бирле – өр-яңа!

Бу тормышны төзек тотар өчен
Музыка да кирәк, җыр кирәк!
Инсаннарның кылган гамәленә
Киңәшче бул, Раббым, бул терәк...

Кирәк түгел төшенкелек җыры,
Киләчәккә юллар ярганда.
Сабыйларга кирәк бишек җыры –
Яңа көнгә кереп барганда.

Ә колакта бер өн тибри:
«Дус-ишләрдән киңәш ява,
Син опера яз, диләр.
Лирик талант бирелгәнән
Белмиләр шул, белмиләр...»

Дивар

(композитор моноLOGY)

Газиз әнкәм сөйли торган иде:
Сигез аем тулыр-тулмаста,
Ишеккә мин япъ-яшь маңгай белән
Килеп бәрелгәнмен иң башта...

Ишекләрен каерып ачты дөнья, –
Мин тормышка кердем атылып.
Канатлы чак! Чатлы юллар саен
Таш коймалар калды ватылып.

Чәчәк балын татып карадым мин,
Ачы төмен – кыргый эремнең.
«Шып!» туктатты тормыш берзаманны –
Таш диварга килеп бәрелдем!

Гашыйк булдым, юләр, жир кызына,
Күккә ашты керсез йөрәгем...
Йөрәгемне чакты хыянәте –
Мин диварга килеп терәлдем.

Ерак-ерактагы янартаудан,
Алга дәшеп, утлар бөркелде...
Төн карасын ертып барган чакта
Мин диварга барып төртелдем.

Кеше булып яшәү жиңел түгел
Бу зольмәтле, авыш дөньяда.
Кан-сагышка баткан чакларымда
Ярый әле күңелем җыр яза!

Җилләр генә ансат узып китә
Шул тәкәббер... дивар... өстеннән.

Кеше түгел, жыллар булсам иде,
Жил булудан бер дә кимсенмәм.

Туып, бәлки, дөрөс эшләгәнмен,
Яшәү ләкин – усал бер җәза...
Тик шулай да нәләтле бу дөнья
Укый алмас миңа җеназа!

Мин ялгызым, ахры, җирдә дисәм,
Күктә – Кояш! Түзик, баш кынам...
Кояш белән дуслашырга теләп,
Мин күкләргә, нурга ашкынам.

Караңгыны куа, җиңә кояш –
Күк капусы кинәт ачыла!
Кояш нурын эчеп исердемме,
Нәләт-хәсрәтләрем басыла.

Мин китәмен...
Якты бер Ил күрәм:
Анда шатлык, анда нур тама.
Сәгадәткә таба юл сабамын,
Күңелемдә – давыл, тантана!

Барам – кайда юктыр хәрәм,
Мин иректә анда яшәрмен.
Кырыскалар, үлән, чәчәкләргә
«Туганым...» дип бары дәшәрмен.

Ә кышларда кайнар чишмә булып
Күмелермен карлар астына.
Карлар киткәч, тагын актарылып,
Мин чыгармын язлар каршына.

Күз яшьләрем, әйе, кипте инде...
Күңел дөрли, канат кагына.
Мин асылда кире кайтып барам
Гомеремнең бала чагына!

...Музыканың ефәк дилбегәсен
Бюрократлар тота кулында.
Кирәк түгел диктат һәм борынчык
Нәфисәи сәнгать юлында.

Жырың кайда, ничек яралганын,
Их, әйтәсе килә, белмәсә:
Иң-иң якын дигән затларына
Талант ягын – Ходай өләшә.

Матурлыкка аяк чалучылар
Юк дисәң дә тора табылып.
Күңел күзәң суык булса әгәр,
Тигез җирдә мөмкин абыну.

Тормыш кайчак – амбразура сыман,
Яшертенләп ата укларын.
Тик беләмен: кеше йөрәгендә
Сүнмәс ялкын, бетмәс ут барын.

Яшәү гөлен бозлар капламасын,
һәм тормасын җанны өшетеп.
Моңлы җырлар, романслар язам.
Салкын йөрәкләргә үч итеп!

Казыктагы чылбырларын чәйнәп,
Кемне сагына дивар этләре?
Кеше җаны өчен зур дау бара,
Көрәш әле, көрәш бетмәде.

Ә күңелдә бер моң тибри:
«Сандугачны сайратмыйлар
Ябып куеп читлеккә.
Милли энҗе-мәрҗәннәрне
Югалтмаска ничек тә...»

Сискәнү

Хәзер миндә, малай, ике «мин».

Һ.Такташ

Энҗеләргә төрә-төрә
Бизәклисең хисеңне.
Данга, малга кызыкмыйча
Яшәү ансат дисеңме?

Малы мулдан таммаса да,
Даны килгәләп тора.
Чын-ихласый мактасалар,
Күңел күге яктыра!

Тәнкийть кирәкле шәй, диләр,
Ләкин ул конфет түгел.
Саксыз сүзләр әйтелдеме,
Сискәнәп куя күңел...

Салкын караш, мөнәсәбәт
Җилдәй килеп кагылса,
«Татарский Яхманинов»⁸
Дигән ярлык тагылса, –
Күрәләтә гаделсезлек,
Көнчелек бу ләбаса!

Ник опера, балет язмый
«Беспартийный» бу талант?
«Буйдак» дигән исемен дә
Чәйниләр кабат-кабат.

Милли темага опера,
Әйдә язып карасын, –
Цензураның җәтмәсенә
Куып кына кертәчәкләр
Сыйнфый «дошман» баласын...

Кырын уйда йөргәннәргә
Ил буйлатып ау бара.
Диссидент булып кара син –

Коммунистик корыч мораль
Сугып кына аудара...

Кочаклашып йөргән чакта
Диктат белән эшнәлек, –
Кемнәргәдер туры килә
Йотарга күз яшьләрен.

Көйсез илне көйлисе бар, –
Үзәген, почмакларын.
Жырларга кирәк халыкның
Данлы, парлак чакларын!

Кайда син, мәхәббәт?

(икенче монолог)

Күпме жырлар, романслар яздым
Сөю хәлләренә багышлап...
Жырда гына канатлыдыр сөю,
Жирдәгесе – сәер табышмак.

«Богема»лар чәчәк сузды миңа
Күз карашың төрөп букетка.
Сөю килми, гыйшык алмый мине,
Тәкъдиремдә – һаман күп нокта...

Юктан гына күңел нечкәргәндә
Күбрәк эчтән елыйм, мин – яра.
Хатлар язам... Сәер ялгызлыктан
Шулар мине килеп коткара.

Кызыл юлдан башлый белмим хатны, –
Артык кызыл булыр шикелле.
Синең ялкын,
Жан дускаем Сайра,⁹
Еллар аша миңа сикерде!

Ераклардан нурың килеп житә,
Син хыялда гына жандашым.
Чынга ашмас хыял эчләрендә
Исәр кебек йөрим адашып.

Йолдызларның төнге күчешендә
Синнән салам жиле бар сыман.
Мәхәббәткә дучар ителүдән
Нигә качам, нигә тарсынам?

Түрә кызын әгәр димләсәләр,
Син – ирексез, байлык корбаны.
Хәтәрдән дә хәтәр – хатын-кызың
Үзенә буйсындыра торганы.

Илдә-көндә закон булган кебек,
Йөрәктә дә бар бит кануннар.

Вөжданыма,
Жырларыма бары буйсынамын,
Кичереgez мине... ханымнар!

Газиз анам! Өйдә – ялгыз анам...
Төпчек улың сине ташламас.
Һәр иртәдә көнем догаң белән,
Синең исмең белән башлана.

Тапкан анам! Синең өчен яшим,
Ходай бирсен безгә бәрәкәт.
...Йөрәк, ахры, мәхәббәткә илтә,
Тик азагы аның – һәлакәт.

Ә колакта бер моң тибри:
«Тормыш үзе катлы-катлы.
Сөю генә беркатлы.
Күктә йолдыз ничә булса,
Бездә ялкын шулчаклы...»

Сәер ялгызлык

Моң булып кырык биштән яшем үтде.

Акмулла

Ни булды соң?
Сүндә ае, батты кояшы...
Күкләр төште сыман жимерелеп,
Челпәрәмә килде дөньясы!

«Анам үлдә...» – диеп сыкрый күңел,
Күз ышьләре житмәс – еласаң.
Ярты ятим, тома ялгыз булып
Яшәүләрең хәзер кемгә сан?

«Улым» диеп, «Бердәнберем» диеп
Киләчәктә аңа кем дәшер?
Моңнар, моңнар – жиңә алырмы соң
«Кара кайгы» дигән көндәшен?

Фәрештәләрдән дә уза-уза
Саклый белде аны кем тагын?
Үлмәс моң да алыштыра алмас
Ана хакын, ана тулгагын.

Тукта, рояль! Уйнамый тор бүген,
Канатларың жәеп очынма!
Нервы-моңнар, кадакланган кебек,
Туктап калган бармак очында.

Ә диварда, әллә еламсырап,
Әллә көлеп шунда – күр әнә,
Шом таратып, тавыш-тынсыз гына
Бин ватык-сынык күләгә.

Кан тамыры типкән аваз гына
Ишетелә шушы тынлыкта.

Ни кыласы, ниләр майтарасы?
Язмышында – тагын күп нокта...

Ялгызлыктан, яман юраулардан
Аралый күр аны, и Раббым!
Иң якыным дигән әнкәсе бит
Хәзер инде аңа – ерак моң...

Дөнья усаллана барган чакта,
Телеп алган чакта бәгъреңне,
Таш диварлар арасында хәзер
Кемнәр белер икән кадреңне?

Язмыш әнә пышылдаган сыман:
«Син саламга тотын, әй, кешем...»
Салам белән генә дәрәя кичеп,
Ярга чыгып була, әйтерсең.

Чәчләреме? Юк, агарган түгел,
Көмеш бәсләр бары кагылган.
Тетрәүләрдән чыгып бара менә –
Чыгып барган кебек давылдан.

Килер көннең хәбәрчесе булып
Тәрәзәдән тагын төн бага.
Кан жылысы түгел, жан жылысы
Кыйммәтләрәк бүген дөньяда!

Әле дә булса йөрәк тамырында
Сулкып-сулкып тибә хушлашу.
Көтә аны йокы алмас төндә
Күкләр белән кабат очрашу!

Аяк асларында жир барында,
Күкләр тулы йолдыз барында,
Ерып барыр сагыш кордоннарын,
Шәраб кына елар табында...

Ә колакта бер моң тибри:
«Ташлама син, романтика,
Ник куасың багыңнан?
Язлар каршысына чабыйм
Үксез бала чагымнан...»

Жырланмаган жырым

(өченче монолог)

*Жырланмаган жырым булып
Калдың күңел түрөндә.*

Э.Шәрифиллина

Син кайларда, жырланмаган жырым,
Исән-саумы көмеш кылларың?
Өндә түгел, хыялымда сине
Әллә ничә кабат уйнадым.

Тыны белән күкләр михрабыннан
Тартып ала моңны виртуоз...
Чүплә урамнарның ташын ярып,
Газап белән яңа җыр туа.

Тасма телләр вәгъдә базарында
Уйнаш иткән авыш заманда, –
Күз яшьләре түгел, муза белән
Яраларны вакыт ямарга!

Киләчәккә илтәп ялгыйсы бар
Тукайлардан калган гамьнәрне.
Ярты юлда туктап калган җырым,
Дәвам итик моңды сәфәрне !

Үз-үзенә һәйкәл салыр өчен
Ташны ярып чыга үләннәр.
Җырдан һәйкәл салу өчен диеп,
Күтәрелдек без дә түбәннән.

Ядрә очкан, туп шартлаган өннәр
Булмасын дип татар илендә, –
Каен шавын, киек казлар моңын
Көйләдем мин муза телендә.

Ишеткәнең бармы, замандашым,
Җырның ничек сулыш алганын?
И яхшы соң: халык бәгъренә
Җырың китә алса ялганып!..

Калмасын дип газиз Ватаныбыз
«Икенче сорт» Татарстанга, –
«А-зат-лык!» – дип
Йодрык чөя бүген фидаилар
Намуслары шулай кушканга.

Йөрәгемдә тагын утлар ягам,
Җырланмаган җырым, син кайда?
Сәгать суга! Кичеккәнем өчен
Мин ярлыкау сорыйм Ходайдан...

Ә колакка бер өн тибри:
«Нигә соң сырхау яшибез,
Җитми чөнки – азатлык.
Бир газаплы угланыңа
Бер генә учма шатлык...»

Жиденче кат¹⁰

Шамдәлләрдә генә утлар яна...

(халык җырынан)

Еллар, еллар! Йолдыз тизлегендә
Гарепкәме шулай чабасыз?
Кояш табы күктә калтырана,
Болыт япса – ул да чарасыз.

Көз. Октябрь. Дөнья шәбәрәнгән...
 Көзләр дә бит сула, картая.
 Кургашындай күксел болытлары
 Китеп бара икән кай таба?

Тәңкә-тәңкә сары яфрак итеп
 Көзләр сала соңгы күлмәген.
 Шәфәкъ – утлар яга... Кемнең әле
 Күргәне бар утның үлгәнен?

Кайный шәһәр. Неон утлар дәшә –
 Акчаң гына булсын кесәңдә.
 Кем пышылдый шулай: «Дөнья бара
 Яшәсәң дә, яшәмәсәң дә...»

Жиденче кат. Лифт тавышының
 Гөжләгәне килә колакка.
 Жиде катлы күкнең чатларыннан
 Нинди көчләр дәшә еракка?

Сырхау жанның дөньясы да сырхау:
 Тәрәзәләр боек, алжыган.
 Тыштан дөнья карап тора кебек
 Балык күзе сыман тамчыдан.

Тән алжыган. Тәрәзәдән кереп
 Жилләр өзмәк була сулышны.
 Тезеп-тезеп чыршы күркәләрен,
 Каршылайсы иде бу кышны...

* * *

SOS авазы! һәм «Ашыгыч ярдәм»
 Машинасы йортка туктала.
 Композитор... шәфкать туташына
 Ни әйтергә теләп уктала?

Ah, зөбәржәт чытырманлык алда, –
 Уртасыннан ап-ак юл бара...
 ...Кинәт кенә карлы буран чыгып,
 Шәһәр түбәләрен кубара!

Ишетелә тояк зеңдәгәне,
 Еллар аша атлар пошкыра.
 Үлем тырнагына кәргән саен
 Йөрәк: «Яшәү!» диеп кычкыра.

Шагыйрь хаклы: хәят кочагында
 Мәңге туу, мәңге хәрәкәт.
 Бу тормышта туктап калу мөмкин,
 Жырда туктап калу – һәлакәт.

Тәкъдир шулай: дарчин туфрак безне
 Кочагына тартып алачак.
 Без һәммәбез беркөн үлчәкбез,
 «Гөлжамал»лар мәңге калачак!..
 (Гөлжамалдай кызлар беләгендә
 Эңжә утлар барыбер яначак).

Ләхет тәрәзәсе ачылмаган,
Сәмави нур күктә таралган.
Композитор хак-каләме белән
Бара энә соңгы таранга...

Карый да ул үзенең үткәннә
Өченче тау биеклегеннән, –
Күреgezчә: ул тудырган моңнар
Ватан байрагына
Яшәү гимны булып чигелгән!

Йомгаклау

*Йөрәкләрдә бүген җыр тирбала:
Яшә, сөеклебез Татарстан!*

Кем син, Яхин?
Затлы маэстро.
Композитор. Данлы пианист.
Жирдән алып күккә кадәр тылсым –
Җырларыңда бар да сыйган ич.

Син йортларның тәрәзәсен ачтың,
Дан җырладың сөйгән халкыңа.
Бездә туып-үскән сандугачлар
Син калдырган көйгә талпына.

Синең җырлар илгә, Ватаныма
Йөрәк каның белән түләнгән.
Мәңгелек бер дастан түгелмени:
Каберендә – яшел үләннәр...

Сәясәткә кереп батмасаң да,
Исәңдәдер әле ул көннәр:
Майданнарга ташып чыкты халык –
Байрак тотып, төркем-төркемләп!

Ул мәгълүм ич: кемнәр балта чапкан,
Тәсбих жебен безнең кем өзгән...
Чакма чагып кысыла безнең йөрәк
«Ватан» дигән гади бер сүздән.

Сандал белән чүкеч арасында
Татарстан бик еш кыйнала.
«Берләшегез, татарларым!» – диеп
Кыйтгаларга чакыру, өн сала.

Таралганны җыр вакыт безгә:
Идел – Урал! Яши хыялда...
Ватанымның байраклары бүген
Өч зөбәрҗәт төскә буялган

Утызынчы август...
Байрак булып
Балкый Татарстан күгендә.
Легендага тиң булырлык көннәр
Истә һаман, истә – күңелдә.

Иртәләрдә таңгы җилләр безне
 Дәшәп ала Кояш ягына.
 Чү! Иртәнге серенада булып,
 Яхин музыкасы агыла.

Композитор калдырган соң ни моң?
 Үзе җавап бирә безгә бу Моң:
 Яшәүгә гимн!
 Тормышка гимн!!
 ТАТАРСТАНга гимн!!!

2010

Аңлатмалар

Өченче тау¹ – хәзерге Калинин урамы.

Хажы агай² – композиторның әтисе, тулы исеме Мөхәммәтхажы (1880-1933).

Татар бистәсендә³ – композиторның әнисе Мәрьям (1886-1974).

Печән урамы⁴ – Сенная, 1938елда Париж коммунасы дип үзгәртелә.

...Саклый йортлар түбәсен⁵ – композитор Дмитрий Шостакович Ленинград блокадасы вакытында йорт түбәләрен янгыннан саклау эшләрендә дә катнашкан.

Мәскәү күген төнкатә⁶ – 1942-1945 елларда Рөстәм Яхин Мәскәү фронтының һава көчләренә каршы бер частендә укчы булып, соңрак хәрби ансамбльдә пианист-аккомпаниатор сыйфатында хезмәт итә.

Яруллин⁷ – композитор, беренче татар балеты «Шүрәле»нең авторы Фәрит Яруллин (1914-1943).

«Татарский Яхманинов»⁸ – Рөстәм Яхинны заманында композитор Сергей Рахманинов көйләренә охшашлыкта «гаеп»дәргә тырышучылар табыла.

Сайра⁹ – Сайра Сәләхетдинова (Вельшакова), Р. Яхин белән Мәскәү консерваториясендә бергә укыганның (1930 еллар ахыры).

Җиденче кат¹⁰ – Р. Яхин гомеренең соңгы 12 елын Татарстан урамында (7 йорт, 133 фатир) җиденче катта яши.

Электрон почта да төпсез түгел

Редакциягә әсәрләр, мәкаләләрнен фәкать машинкада басылган яки компьютердан чыккан кулъязмалары гына кабул ителә. Бер биттә 30 юл (компьютер текстында да!), бер юлда (сүз араларын да исәпләп) 60 тамга булырга тиеш. Кәгазьнен бер ягы буш кала. Машинка текстының беренче нөсхәсе генә кабул ителә. Компьютер текстының дискеты да булу кулай.

Хатлар исә, жинел танылырлык итеп, кулдан да язылырга мөмкин.

Редакциянен электрон адресына фәкать кечкенә күләмдәге язмалар (хатлар, документлар, фикерләр һ.б.) гына кабул ителә.

Электрон адреска күләме 5 биттән арткан язмалар жиберелгән очракта, почта аша анын оригиналын (кәгазьгә басылган вариантын) алгач кына әсәр кабул ителгән санала.

Рәфкәт
Кәрами

СӨЕП ТУЙМАС ЧАКЛАРЫҢ*

РОМАН

I

Погоннарын салдырган, билән каеш белән бумаган солдат бушлаты, козыреклы фуражка, галифе чалбар һәм кирза итек кигән Габделнур, төзелеш идарәсенә килгәч, бик атлыгып торса да төшкә хәтле эшкә керешә алмады. Баш механик һәм энергетик белән якыннан танышкач, техника куркынычсызлыгы кабинетына юл тотты. Анда сөйләшү шактый озака сузылды.

Илле яшьләр чамасындагы, күзлекле, озын гәүдәле абзый, мишәр акцентлы белән (ләкин Габделнурның Кронштадттагы хезмәттәше, Сергач егете Атаулла сөйләменнән йомшаграк), урыс сүзләрен катыштырмакка тырышып, анын белән татарча сөйләште. Баксаң, төзелештәге күп атамаларның татарча исеме бар икән. Егет үзен хәтта берәз унайсыз хәлдә тойды: кайбер сүзләреннән мәгънәсен аңлай алмыйча торды. Өч ел солдат хезмәте үзен сиздермичә калмый: ул сине туган төбәгеннән, атаң-ананнан, мохитеннән генә түгел, күпмедер дәрәжәдә теленнән дә аера икән шул.

Складка кереп, эш киёмнәре алды. Ләкин аларны тиз генә кию насыйп булмады. Складтан чыгуга партбюро секретаре—кадрлар бүлегә башлыгы Митрохин чакырды. Соңрак егет үзе дә кермәкче иде, чөнки учетка басасы бар бит.

Партбюро секретаре оза еллар хәрби хезмәттә булган отставкадагы майор иде. Хәзер ул, билгеле, граждански киёмнән: зәңгәр төстәге, күкрәгенен сул ягына дүрт рәт орден планкасы беркетелгән өр-яңа костюмнан, яшькелт күлмәк, куе зәңгәр галстуктан. Анын кайчандыр коңгырт булган чәчләре агарып беткән диярлек: тулы кызгылт йөзле, кызарыбрак торган зур борынлы, калын иренле, авызында ике-өч алтын теше дә күренеп киткәли; кешенең күзенә үтәли туры карап әңгәмә кора.

* «Олы юл да сикәлтәле» исемле трилогиянең икенче китабы.

Рәфкәт КӘРАМИ (1942) — язучы; «Каргышлы этаплар», «Очар кошлар белән янәшә» романнары, күпсанлы повесть һәм хикәяләр авторы. Россиянең һәм Татарстанның атказанган мәдәният хезмәткәре, Г. Исхакий исемендәге премия лауреаты. Казанда яши.

Ул әуәл бик тәфсилләп үзе турында сөйләде, аннары энәсеннән жебенә хәтле дигәндәй, кичәге солдатның кайларда, кем булып хезмәт итүе, нинди жәмәгать эшләре башкаруы белән кызыксынды. Чөнки Габделнур беренче мәртәбә килгәндә алар очрашмаганның иде. Митрохин бу сөйләшүдән бик канәгать калды.

—Сине Алла үзе безгә жибәргән,—диде партбүро секретаре утырган жирдән дәү кулларын угалап, аның бөтен чыраенда сөнү галәмәте чагылды.—Стена газетасына редактор кирәк иде. Бүгеннән үзенне шул эшкә алындым дип исәплә.

Габделнур каршы төшәсе итте. Әмма кистереп түгел, ә жайлап кына:

—Мин әле урнашып та житмәгән. Хәзерлек курслары...

—Берсе икенчесенә комачау итмәс,—дип кичәге солдатны шундук хәрбиләрчә тәкалlefсез, кисәк булдерде өлкән офицер.—Син шүрләмә, бөтен йөкне сина өяргә жыенмыйм. Бизәүче кеше бар—плакатлар, шигарьлар язү өчен идәрәдә рәссам тотабыз, кулы шактый оста, производство-техник, хезмәт хакы һәм план бүлекләрендә институт бетергән инженерлар, икътисадчылар, нормировщиклар эшли. Участок башлыклары, мастер-прораблар да махсус урта йә югары белемле. Бригадирлар арасында да читтән торып укучылар юк түгел. Алар үз эшләрен яхшы беләләр, мәкалә язарлык кына чамалары бар. Булышырлар. Синең эш—оештыру. Комсорг белән очрашмадыңмы әле?

—Юк.

—Таныштырырмын. Ул да узган ел гына армиядән кайткан егет.

Биш йөз кешелек төзелеш идарәсенен яртысын диярлек тәшкил иткән комсомолларның житәкчесе турында сүз бара иде. Штатта каралмаган булса да, фәкать шул эш белән генә шөгыйльләнү өчен бер яшь кеше тоталар.

—Аның белән кулга-кул тотышып эшләрсен,—дип дәвам итте партбүро секретаре.—Синдә гомуми житәкчелек булыр. Чөнки син бу эшнен рәтен беләсен икән. Әйдә, алын. Эшләп күрсәтик әле. Бөтен трестта дан казанырлык газета булсын. Мин барын да онытма. Нинди генә сорау яки аңлашылмаучылык килеп чыкса да һәрчак туры үземә кер—мина таяна аласын.

—Ярар,—диде Габделнур килешеп.

Атасы яшендәге кешегә, житмәсә офицерга, каршы торырлык дәлил дә тапмады, аның сүзен аяк астына салырдай сәбәп тә күрмәде Габделнур. Хәер, беренче көннән үк сүз көрәштереп торырга теләге дә юк иде. Кирәк икән—эшләр, ул—солдат, ул—коммунист.

Митрохинның сүзе бетмәгән икән әле.

—Мин сине һәрчак яклармын. Әйбәт хезмәт иткән солдатлар миндә беркайчан да ким-хур булмады. Шуны исендә тот. Хәзер бар, стройкомга кер, фатир чиратына гариза яз. Исемлек караганда сине истә тотармын. Гомер буге ата бурсык кебек ялгыз башың яшәмәссен бит. Әйләнәрсен... Уз куышын булыр... Әһә, тукта, бер генә минут сабыр ит...

Габделнур барында кадрлар бүлегенә утыз биш яшьләр тирәсендәге бер хатын керткән иде. Егет аны таныды, беренче мәртәбә килүендә шуның белән сөйләшкән иде. Ул, солдат егеткә баш кагып, пышылдап кына диярлек исәнләште. Әс киemen салып, Митрохин каршындагы өстәл артына барып утырды һәм, ир-атлар сүзенә катнашмыйча, нидер язарга тотынды.

Кадрлар бүлегә башлыгы әлегә хезмәткәргә дәште:

—Клавдия, баш хисапчыны чакырып кер әле.

—Хәзер.

Хатын чыгып китте дә, озак юанмыйча, әйләнәп тә керде.

—Афанасий Федорович, баш хисапчы кассир белән банкка киткән.

—Ә урынбасары?

—Эйтимме?—дип сорады аяк өсте ишек катында торган хезмэткэр.

—Эйе. Керсен.

Хатын янә чыгып китте һәм озын буйлы, мөлаем генә бер хатын-кызны ияртеп керде. Сонгысы исәнләште, бусагада тукталды. Клавдия үз урынына урнашты.

—Менә нәрсә,—диде кадрлар бүлеге башлыгы әлеге яшъ хатынга урын да тәкъдим итмичә, әмер биргәндәй катгый итеп,—бу солдат безгә эшкә урнашты. Үзе әйтмәсә дә беләм: анын ашарына да акчасы юктыр. Егеткә аванс языгыз.

—Мина энергетик әйткән иде инде.—Тавышы да ягымлы икән баш хисапчы урынбасарынын.—Төштән соң булыр.

—Бик яхшы алайса.

Габделнур аптырый калды: ни ул үзе, ни энергетик бу турыда тел тибрәтмәгәннәр иде. Ана хәтта берәз унайсыз булып китте. Әле эшкә керешмәгән... Шул ук вакытта аларның бу гамәле күнеленә хуш килде.

Мөлаем хатын, үзенекеләргә сиздерми генә, ят егеткә назлы карашын бүләк итеп, бүлмәдән чыгып китте.

Кадрлар бүлеге башлыгы Митрохин елмаеп:

—Гаделжанов, постройкомга шагом-марш,—диде дә, сүзне беткәнгә санап, өстәлендәге кәгазьләрен актара башлады.

Габделнур, рәхмәт әйтеп, бүлмәдән чыкты һәм киң баскычтан икенче катка менде. Постройком дигәннәре—профсоюз комитеты—югары каттагы зур гына бер бүлмәне били икән. Тулы гәүдәле, илле-илле биш яшьләр чамасындагы бер хатын аны ачык чырай белән каршылады, урын күрсәтте, хәл-әхвәл сорашты. Егетнең йомышы нидән гыйбарәт икәнән белгәч, әйтеп торып гариза яздырды.

—Чиратка куярбыз, борчылмагыз,—дип ышандырды.

Габделнур, фәлән ел узгач, үзенен шушы кабинетка хужа булып, профсоюз эшенен, кем әйтмешли, тавык та чүпләп бетермәстәй вак-төяк мәшәкатенә күмеләчәген, идарәнең ыгы-зыгысына чумасын әле күз алдына түгел, уена да китерми иде.

Аннан, цехка барып, складтан алган эш киёмнәрен киеп, баш механик бүлегендә эшләүче электрик, токарь, тимерче, эретеп ябыштыручы һәм башка һөнәр ияләре белән танышты.

—Син электриклыкка кайда укыдын?—дип сорады егетләреннән берсе.

—Таш карьерында эшләгәндә, алты айлык курсларда.

—Без икебез бер тирәдә эшләгәнбез,—дип сүз кыстырды энергетик.—Мин дә армиягә хәтле Әлмәттә эшләгән идем.

Энергетикны беренче күрүдә үк Габделнур анын йөрешенә игътибар итеп:

—Әллә флотта хезмәт иттегезме?—дип сораган иде.

Һәм чыны да шулай булып чыкты: дүрт ел Тын океанны гизгән икән.

Энергетик ана янә бер кат эшнен нидән гыйбарәт икәнән төшендерде. Мондагы эш Габделнур өчен яна иде. Армиягә хәтле ул подстанциядә дежур торды, түбән һәм югары вольтлы линияләргә чыбык сузды, карьерда таш кисү комбайннарына, йортлар идарәсендә баракларда яшәүчеләргә электромонтер хезмәте күрсәтте. Ә монда—төзелеш оешмасы, шуна күрә бәләкәй генә бинаны биләп торучы электр цехында вибратор, түбән вольтлы трансформатор, жибәргеч, өзгеч ише нәрсәләр аунап ята. Менә шуларны рәтләргә, янадан эшкә яраклык итеп төзәтергә кирәк. Кайчагында участокларда линия дә тартырга туры киләчәк.

—Кирәксә, участка эшләвен дә ихтимал, күнеленне киң тот,—дип елмайды энергетик.

Һәм егет, бер дә авырсынмыйча, жин сызганып, эшкә кереште.

II

Хәзерлек курслары университетнын үз бинасында түгел, ә Тинчурин урамындагы илле беренче мәктәптә узасы икән. Габделнур, эштән кайтып, киём алыштырды да, аннан-моннан капкалап, автобус тукталышына чыгып йөгәрде. Ана тагын, жиденче-сигезенче ноябрь көннәре вагон бушатырга баргандагы кебек, әле өч транспортка утырасы иде.

Елга вокзалына ике тукталыш кала ул трамвайдан төште. Каршыда ишек өстенә эре хәрәфләр белән «Буревестник» дип язылган кибет. Дөрес икән, дип уйлады, ана шулай өйрәткәннәр иде.

Унга таба, бер генә яклы, тыкрык сыманрак тар урамга кереп китте. Бу урамның сул ягында, юлдан йөз адымнар читтәрәк, биек итеп балчык өелгән үр сузыла һәм анда рельслар салынган. Тимер юл вокзалыннан кузгалган поездлар Себер ягына таба шул юлдан китә. Өелмә белән ике арада шәрәләнгән биек каен, өрәнгә ағачлары үсеп утыра. Хәер, өрәнгеләрдә нәни тәлгәшләр—жиргә инеп, киләсе язда үсенте чыгарачак орлыклар—әле дә коелып бетмәгән. Ике-өч чыршы да күренә, аларның ылыслары елның дүрт фасылында да шулай яшеллеген жуймыйча күзнә иркәләп торачак. Зур ағачлар астында тәбәнәк куаклар жәелеп утыра.

Кинәт сул якта, ағачлар арасында, кемнәндер әрнүле авазы ишетелде.

—Тимәгез миңа!—Күрәсен, аның ялваруы жавапсыз калды, аннары ул тавыш үтенечтән кисәтүгә күчте.—Мин сезне абыйга әйтәм!

Ағачлар арасында беркем дә күренми—эчтәрәк булсалар кирәк. Тавышына караганда—бала-чаганыкына охшаган.

«Кемнәндер кыерсыталар ахры,—дип уйлады тынгылыгы беткән Габделнур һәм сәгатенә карап алды.—Шайтан, болар белән бәйләнсәм, сонга калам инде. Бармасаң да яхшы түгел... Ярар, калсам калырмам...»

Егет, сулга борылып, тротуардан олы юлга чыкты. Ике атлап, бер сикерүдә тавыш ишетелгән урынга килеп тә житте. Ни күрсен: унөч-ундүрт яшьләрдәге ике үсмер өченчене тәпәләп маташа. Тегеләр буйга бу бичарадан озынрак та әле.

—Сез нәрсә, мәнселәр, үзегездән кечене рәнжетәсез?! А-ну ычкыныгыз! Сыпыртыгыз хәзер үк!

Ул берсен куртка якасыннан эләктереп читкә алып томырды, икенчесе үзе торып йөгәрде һәм алар бер-бер артлы алга элдертеләр. Танавы канаган малай, лышык-лышык борын тартып, коткаручысына рәхмәт әйтеп юлга таба атлады.

—Син нәрсә мәлжәрәп төштен?—диде Габделнур аның белән янәшә барышлый.—Икенчеләй жебеп торма, кулыңа нәрсә элэгә, шуның белән тарт үзләренә. Ярар, жылама, туйга хәтле төзәләр.

Малайны фуражкалы башыннан сыйпап, куаклар арасыннан чыкты, алга баруын дөвам итте. Ул аларның ни өчен сугышуларын да сорап тормады. Хәер, кечкенә чакта үзләре чөкәләшмичә тордылармы?! Булмаганны! Бәргәләшеп алалар да тагын дулашалар, бергә уйныйлар иде. Бер урам малай-шалайлары бит. Бу «калай әтәч»ләрдә шушы тирәдәге йортлардан дыр инде. «Дөрес барам микән?—дип уйлады егет.—Теге малайдан сорыйсы калган икән...»

—Миңа илле беренче мәктәп кирәк иде,—дип сорады каршыга очраган бер хатыннан.—Дөрес бараммы?

—Әйе,—диде хатын туктамайча гына һәм узып китте.

... Беренче дәрес—тарих.

—Шнейдер Семен Моисеевич,—дип ин әүвәл үзе белән таныштырды укытучы.—Археологиядән укытам.

Ул кырыклар тирәсендәге, уртача буйлы, бөдрә чәчле, хәрәкәтчән,

мөлаем бер кеше иде. Еш кырынудан ияк-янаклары зәнгәрләнәп тора, озынча калын борынлы, зур тере күзле.

Мәктәп укучылары сыман парта артына утырган егермеләп кешене ул исемлек буенча барлап чыкты. Халык чуар: Габделнур кебек егетләр дә, кичә генә мәктәп бетергән яшь кызлар да, бер-ике бала анасы хатыннар да һәм утызның өстенә чыккан ир затлары да бар иде. Укытучының һәрберсенә әйтер сүз, үзенчә шаяртуы бар икән. Дәрәснен байтак өлеше шунын белән узды.

Габделнур белән танышканда ул:

—Юридик факультет яхшы, әлбәттә,—диде.—Ләкин, минемчә, тарих фәне кызыклырак. Аннары, сез сынауны монда гына, безгә бирәчәксез. Ә юрфакка, әгәр бик теләсәгез, соныннан, берәр ел укыгач та күчәргә була. Менә мин үзем, мәсәлән, сезнен кебек өч кенә ел хезмәт итмәдем. Мин—запастагы капитан. Иллә алтынчы елгы кыскартуга эләккән миллион ике йөз мең хәрбинен берсе. Казанга кайттым да берәр вузга керим дидем. Ә минем документ икәү: аттестат та бар, хәрби училище бетергән диплом да бар. Тоттым да берсен университетка бирдем, икенчесен—авиационныйга.

—Алай ярыймыни?—дип сорады кемдер.

—Ә нигә ярамасын?—диде укытучы иннәрен сикертеп.—Икесенә дә алдылар, көндезгегә. Берсендә староста итеп сайладылар, икенчесендә—профорг. Ике арада йөгереп йөрим шулай лекцияләр тынлап. Ноябрь аенда вузга ниндидер жыелыш булды. Мин икесиннән дә чакырулы. Эләктем ике доцент арасына: берсе—университеттан, икенчесе КАИдан. Сирәк-мирәк сүз катышып, сөйләшәп утырабыз. Болар икесе дә мине үз кеше күрәп гәпләшә. Безардан аптырап калдылар, янәсе, мин кайда укыйм. Бәхәсләшә үк башладылар: берсе әйтә, бу безнен студент, ди, икенчесе каршы төшә, юк, ул—безнеке. Менә шулай мин фаш ителдем; деканатка, ректоратка барып житте. Ультиматум куйдылар: икенен берсен сайла! Тарихны якынрак күрдем. Университет бетердем, археология кабинетын житәклим...

Яшь кенә бер кыз сорау бирде.

—Семен Моисеевич, кем соң ул археолог?

Шнейдер пауза ясады, аннары, нидер исенә төшәп булса кирәк, елмайды.

—Археолог—бик нык сонга калган мародер.

Булачак студентлар көлештеләр.

—Әгәр житди итеп әйтсәк,—дип дәвам итте укытучы,—археологлар казып чыгарган әйберләргә карап тарихчылар бик күп сорауларга җавап табалар. Әйтик, теге яки бу төбәктә нинди халык һәм кайда яшәгән, тормыш-көнкүрешләре, киём-салымнары ничек булган? Ул чорда нинди корылмалар төзелгән? Кемнәр хахимлек иткән? Табылган өй жиһазларына, хайван сөякләренә, ризык калдыкларына карап, хәтта ни-нәрсә ашап-эчкәннәренә тикле әйтеп бирергә була. Тарихын белмәгән халыкның киләчәге юк, дигән бер акыллы баш. Так что, тарих фәне—ул патшалар, корольләр биографиясен генә өйрәнми, сугыш вакыйгаларына гына кайтып калмый... Тарих—төрле этаплардан тора, ул—үсештә...

Бүтән фәннәрдә алай кызык, мавыктыргыч булмады. Шулай да Габделнур ахыргача утырды. Чөнки монда бөтенләй икенче, аның өчен яна дөнья ачылып киткәндәй булды: зыялы, тәрбияле, сүзнен төмен беләп, тынлаучыга фикере барып житәрлек итеп аңлатучы мөгаллимнәр, аларны тын да алмыйча, бүлдермичә тынлап утыручы үз тиннәре... Әйе, әле беренче генә көн булса да, ул ничектер аларны үз итте, алар арасында үзен ала карга итеп тоймады: чөнки мөгамәлә дусларча булды, бер-беренә карата теләктәшлек күрсәтелде.

Дәрәсләр тәмамлангач, ул ашыга-кабалана трамвай тукталышына

китте. Тимер юл вокзалында икенчесенә күчеп утырды. Восстание белән Декабристлар урамы чатында бик озак автобус көтте. Ак фуражкасын батырыбрак киде, кулларын бушлат кесәсенә тыкты, юка табанлы туфлиләрә белән әрле-бирле йөрөндө. Автобуста кайтканда күзләре йомыла башлады. Унике тулганда гына тулай торакка кайтып житте. Аякларын юып, тешләрен чистартып, чәйләп ятканчы тагы ярты сәгать узды. Ә иртән алтыда янә аяк өстендә булырга, эшкә барырга кирәк...

...Эштән соң ул тагын хәзерлек курсларына торып йөгәрә. Чөнки университетка, Ленин укыган факультетка керү теләге әледән-әле чыгып торган вак-төяк кыенлыктардан, юл газапларыннан, йокы туймаудан, кыскасы, һәрнәрсәдән өстен иде.

Әмма, ни хикмәт, Семен Моисеевич үзенен тарих фәнен яратуын аз-азлап кына тынлаучыларга да йоктыра башлады шикелле. Дөнья күргән, чит илләрдә (социалистик лагерь дөләтләре саналса да) хезмәт иткән, һәр нәрсәгә үз фикере булган бу укытучы дәрестә теманы сирәк аңлата.

—Материалны китаптан укырсыз,—ди ул еш кына.

Гадәттә ул халыкара һәм ил эчендәге хәлләрне баян итә, кемнең кем булуына карап тормый, әйтсә сүзен әйтмичә калмый. Хәзерге житәкчеләргә дә, элеккегеләренә дә шактый элөгә. Бигрәк тә октябрь аенда бөтен постларыннан азат ителгән Хрушев турында сүз күп була иде. Офицерлар арасында (балки бөтен халык хөрмәт иткән, дип әйтү дәрәскәрәк туры килер) популярлык казанган маршал Жуковны илле жиденче елда саклану министрынан төшерүне дә Шнейдер хупламаган, күрәсен. Беркөнне ул, Хрущевны ярыйсы гына талкыгач, беркемнән дә шикләнеп тормыйча, аның турында мәзәк тә сөйләп алды. Ул чорда әрмән радиосына кагылышлы анекдотлар бик модала иде. Ләкин монысы Шнейдернең университеттагы хезмәте белән бәйләнгән булып чыкты.

—Әрмән радиосына сорау килә,—дип башлады ул сүзен.—«Нишләп бу арада сезнең радио дәшми?» Әрмән радиосы җавап бирә: «Студиядә бер генә хезмәткәр калды, ягъни мин генә. Ә калганнар Донбасска китте. Алар анда археологик казыну эшләре алып баралар, Хрушев эшлөгән шахтаны эзлиләр... Һич таба гына алмыйлар...»

Габделнурның әле дә хәтерендә: пеләш башлы житәкче абзый кирәксә-кирәкмәсә дә үзенен яшь чагында дунгызлар көтүе һәм шахтада эшләве белән мактаныйрга ярата иде бит...

Әмма Шнейдернең тынлаучыларны тарихка якынайтуының сәбәбе тирәндәрәк ята иде. Ул тарихи вакыйгаларны, фактларны, шул чор геройларының яшәешен бик тирәнтен анализлый белә, аларны тормыш белән бәйли, бүгенге сәясәткә китереп тоташтыра. Һәм, ни гажәп, әллә кайчангы, инде гасырлар катламы астында калган хәлләр дә әле шушы елларда гына булып үткән сыман жанланалар, син үзенне аларның шаһиты кебек хис итәсен. Шуннан үзеннән-үзе башын жәһәтрәк эшли, миеннең фикерләү куәте арткандай була, дөньяга «аек» күз белән карый башлыйсың, теге яки бу вакыйганың нилектән килеп чыгуын аңларга тырышасың, еш кына үзлегеннән аларның асылына да төшенәсен, шул дәвер геройларының яшәешен анализлайсың, чорлар арасындагы охшашлыкны чагыштырып карыйсың.

...Хәзерлек курсларыннан йөгәрә-чаба кайткан бер кичне Ирек сорап куйды.

—Габделнур, син нишләп музыка яисә сәнгать училищесына кермәдән?

Ул дустаны кайтуга чәй кайнаткан, өстәл янында кырлы стаканнан шуны чөмереп утыралар иде.

—Нигә алай дисен?—дип сорауга сорау белән җавап кайтарды сул кулына печенье алган бүлмәдәше.

—Баянда уйныйсын, рәсем ясарга да һәвәслеген булган...

—Син моны уйлап әйтәсенме, әллә уйнапмы? Минем күнелгә коткы салыр өчен...

—Нишләп инде,—диде Ирек үпкәләгән сыман.—Тора-бара күренекле музыкант, бәлки композитор ук булып китәр иден, яки атаклы рәссам... Ә мин кешеләргә аның белән кайчандыр бергә солдат шулпасы эчтем, общагада яшәдем, дип мактанырым.

—Кит әле моннан, тумаган балага исем кушып маташма.

Иң гажәбе, Ирекнең сөйләү тонында да, күз карашында да көлү яисә мыскыллауга тартым галәмәт юк, фәкать дусты өчен горурану гына сизелә иде. Чөнки ул бу хәһәттән үзендә беркайчан да андый нәрсәләргә күнелендә теләк тоймады. Шуна күрә дусты өчен ул фәкать сөенер генә иде. Монын шулай икәнәнә инанган Габделнур, берәз вакыт кулындагы кайнар чәйлә стаканга карап торгач, башын күтәрде.

—Юк, дускай, андый жирләргә үреләргә мин үз чамамны беләм. Кайберәүләр кичке якта үзенә күләгәсен күрә дә, карале, мин нинди баһадир икән бит, дип үз-үзенә соклана. Ә чынлыкта... Мин андый юк-бар шапырынулардан ерак торам. Син әйткән нәрсәләр өчен чыкылдап торган сәләт кирәк!

Ирекнең бирешәсе килмәде.

—Бәрәч, берәү дә мөгезле булып тумый, дәрт итсән, калганын укый-укый булдырасың инде анысын.

—Бер акыллы баш әйткән: «Талант—ул безне беркем дә өйрәтмәгән нәрсәне булдыра алу».

—Белмим тагы... «Биючене хурламагыз, бии-бии остара», дип жырлый идек без яшә чагында кичке уеннарда.

—Дөрөсен генә әйткәндә, минем ул турыда уйлаганым юк иде.

—Уйла, дус, уйла.

—Мин техникумда укыганда безгә бит баян дәресе керде, нота белән уйныйбыз. Кемдер ярты елда икееллык программаны эһ тә итми үзләштерә, ә кемгәдер хроматик гамма, арпеджио яисә «Каз канаты»н өйрәнү дә әжәл белән бар. Чөнки ана табигать тарафыннан оеткы салынмаган.

—Син шәп уйныйсын бит.

—Юк, синен өчен генә—шәп. Мин хәзер нотаны да юньләп белмим инде. Өч ел армия, ана хәтле ике ел төрле жирләрдә эшләү... Әгәр техникумнан соң ук булса... Ләкин без билгеләнү буенча эшкә жибәрелдек. Аннары, ул вакытта синен кебек акыл бирүче дә булмагандыр. Юк инде, буш хыяллар белән яшәгәнче, бер ниятләгәч, тырыша-тырмаша булса да университетка керергә кирәк. Мин шулай карар кылдым.

—Үзенә кара...—диде Ирек дустын дөрөс аңлап.

Алар, табынны жыештырып, ятарга әзерләнделәр.

III

Ирек, гади авыл малае буларак, тормышны катлауландырырга яратмый: бүген ашарына бармы—тамагың тук, киemen бармы—өстен бөтен, ятар урының бармы—татлы итеп йокла, йөргән кызың бар икән—дөньяңны онытмыйча гына сөй...

Кремльдән чыккач, ул туп-туры апаларына китте. Жизнәсе белән утырып бер яртыны «бөкләде», кичен кино карап кайтты. Икенче көнне иртән трестка юнәлде. Аны балта остасы итеп алдылар.

Жиденче һәм сигезенче ноябрь көннәренә бергәләп вагон бушатканнан соң, алар Габделнур белән көндезләрен сирәк очраша башладылар. Кайчагында эшкә бергә китәләр, ләкин завод проходное турысында юллары

аерыла. Кичен Габделнур укырга ашыкканда Ирек тулай торакта кала һәм егетләр белән бергә кызыл почмакта телевизор карый, сирәк-мирәк кинога, концертларга (барак шикелле озын, беркатлы бинаны Мәдәният йорты итеп әмәлләгәннәр иде) кергәли, ял көннәрендә апаларына бара.

Һәм менә шушы гамьсез тормышына тиздән үзгәреш кертелергә тиеш дип табылды. Беркөнне, апаларында чакта, укырга керәчәге барын искәртеп, жинәсе, ана кинәш бирде.

—Юрфакта укырга теләсәң, син милициягә эшкә кер.

Һәм жинәсе, тормыш тәжрибәсе дә баерак, яшыкә дә өлкәнрәк кеше буларак, киләчәк перспективаны да күзаллап, моның ни өчен кирәген тәфсилләп аңлатты.

Балта-чүкеч тотарга кулы ятып торса да, бу эштә күп нәрсәгә өйрәнү мөмкинлеге булса да, яна хезмәт баскычының иң түбән аратасыннан башларга туры киләчәген яхшы аңлаган хәлдә, егет олы кеше сүзенә колак салырга булды. Күп тә үтмәде, ул, төзелешне ташлап, янадан биленә каеш буды. Ләкин яшәү рәвеше үзгәрсә дә тору урынын алыштырмады: милиция идарәсенен үз тулай торагы юк икән.

...Ә Габделнурның яшәешендә әллә ни үзгәреш юк. Һаман шул бер көйгә салынган тормыш агымы: эш, уку, тулай торак, эш, уку... Хәер, дөньяда кыз-кырын, хатын-кыз дигән асыл затлар да бар икән бит әле. Ансыз—дөнья сансыз, дигәндәй, алардан башка да күнелсез.

Беркөнне ул, университет укытучылары сөйләгән белән генә канәгатьләнәргә теләмичә, китапханәгә юл тотты. Ләкин Мәдәният йортындагы трест китапханәсе бик ярлы булып чыкты, ана кирәкле китаплар юк иде. Ул, шимбә көнне, эштән соң шәһәрдәге китапханәләреннән берсенә сугылды.

Урам чатындагы биш катлы кирпеч йортның аскы этажын биләгән зур китапханә якты, бөтен шартын китереп, пөхтә итеп жиһазланган: киштәләр рәт-рәт тезеләп киткән, өстәлләрдә гәзит-журналлар укучыларын көтеп тилмерә, дивар буяуларына тартымрак итеп сайланган тәрәзә пәрделәре урам якны каплап, аз булса да андагы тавышны йота; бер почмакта зур агач кисмәктә үсеп утыручы пальма, кыш башы булуга карамастан, яшеллеген югалтмаган буй-буй яфраклары белән керүчеләрне сәламли шикелле. Китапханәче ике кыз да, кергән бер кешегә ачык йөз күрсәтеп, аларның гозерләрен үтәргә әзер икәнлекләрен белдереп, һәммәсенен күзенә карап каршы алалар.

Габделнур кафедра янына килүгә, өстәл артында утырган кыз, урыныннан калкынып, торып басты.

—Исәнмесез,—диде ул үзе башлап.

Егеткә анын сәламен алуан башка чара калмады.

—Исәнмесез.

—Тынлыйм сезне.

Кызның түгәрәк йөзе генә түгел, коңгырт-кара чәчләре дә елмая кебек иде. Анын кыйгач кашлары беленер-беленмәс кенә сикереп куйды сыман. Ул, тигез булып тезеләп киткән ап-ак тешләрен күрсәтеп, эчкерсез бер елмаю белән карап тора.

—Китаплар кирәк иде,—диде Габделнур бу мөлаем кызга сокланып.

—Нинди?

Гәрчә кыз-кырын күргән кеше булса да, бу кадәр игътибар һәм анын теләген үтәргә әзер торуы егетне каушатыбрак жиһәрде. Ул ирексездән оялды, тик күзләре кыздан аерыла алмый, калын иреннәре үзеннән-үзе елмая иде.

—Көтәм,—диде кыз.

Анын да карашы кафедра аша Габделнурның буй-сынына, киemenә төште. Егет гәүдәгә уртачадан чак кына калкурак, киң жылкәле, галстугы чүт кенә

бер кырыйгарак авышкан, кара төстөгө көзгө пальтосы бик үк яна түгөл, аксыл фуражкасын маңгаена ук төшөрөп кигән. Энәдән-жептән булмаган киеме әллә ни ипле утырмаса да, үзе хатын-кыз күзө төшмөслөк түгөл.

Бераздан, Габделнур, зифенен жыеп, фуражкасын салып кулына тотты, чөчөн сыпырып куйды, үзенә кирәкле китаптар исемлеге язылган кәгазьне кесәсеннән чыгарды, кызга бирде.

—Мин хәзерлек курсларында укыйм.

Китапханәче, киштәләрдән караштырып, әрле-бирле йөрөп, китаптарнын булганнарын өстәленә куйды. Егетнең паспортын сорап алды да формуляр тутыра башлады. Габделнур анын нәзек-нәфис кул-бармакларына, башын иеп язганда бераз таралып киткән күпертмә конгырт чөчлөрөнә карап торды, йон кофта эченнән кигән зәңгәр блузкасынын изүенә һәм аннан да эчкәрәк күз ташлады, буена күрә чамасын белеп кенә үскән түгәрәк «шалканнар»ын әрсең күзгә белән капшады.

Кыз моны тосмалады, ахры, башын күтөрөп карады. Эмма изүен томаламады. Аннары кабат язуын дәвам итте. Паспорттын биреп, формулярга кул куйдырганнан соң калкынып, китаптарны егетнең кулына тоттырды. Гадәттә ул аларны кафедрага куя иде, бүгөн ниндидер көч аны башкача эшләргә мәжбүр итте.

—Сезгә, әледән-әле килеп, кайтару вакытын озайтырга туры килер.

—Ярар, шулай итәрмен,—диде Габделнур һәм елмаиды.—Китсәм буламы?

—Ихтиярыгыз,—диде китапханәче һәм хезмәттәшенә карап алды.

Анысы, үз эше белән мәшгуль булса да, колагы—сак, күзә—очлы, елмаеп куйды.

—Утырыгыз, кумыйбыз,—диде ул буш өстәлләрнең берсенә ымлап.

—Рәхмәт, икенче юлы керермен,—диде Габделнур һәм, фуражкасын киеп, сабуллашып, чыгып китте.

Урамда салкынча, дөньясын акка манып вак кына кар сибәли башлаган, тыз-быз машиналар узгалый, тротуардан жәяүлеләр атлый, урам аркылы сузылган трослардагы электр фонарьларыннан, югарыдан, юлга якты төшә. Тирә-юньдәге өйләрнең күпләгән тәрәзәләрендә дә төрлө төстөгә утлар яна. Гаҗәеп кич, сихри мизгел!

Ишек кырыендагы әлмә тактадан егет китапханәнең эш көн-сәгәтләрен укып күнеленә сендерде һәм, иртәгә килү нияте белән, кадерле китаптарын куенына кыстырып, автобус тукталышына таба юнәлде.

...Габделнур китапханәче кызны урамда гына көтеп тормакчы иде, ләкин ул уеннан кире кайтты. «Малай-шалай түгөл лә инде урамда күшегеп басып торырга,—дип үз-үзен гайрәтләнделәр.—Бәлки анын йөргән егетә дә бардыр әле».

Ул килеп кергәч, китапханәчеләр аптырабрак калдылар: залда кеше юк, алар инде пальтоларын иннәренә сала башлаганнар иде.

Шулай да, егетне таныгач, кичә ана китап биргәннен йөзә балкып ук китмәсә дә, елмаю галәмәте чагылды.

—Исәнмесез,—диде ул Габделнурнын сәламенә каршы һәм сәгатенә карап алды.—Без ябарга жыена идек...

—Юк, юк, мин узып барышлый гына.

Урамда ул баскычтан читтәрәк туктап калды. Кызлар, утларны сүндереп, болдырга чыктылар, ишекне бикләделәр һәм, сабуллашып, икесе ике якка атладылар. Габделнур маршрутны дөрөс сайлаган булып чыкты: күнеленә куш килгән китапханәче ана таба якынлаша иде.

—Мин сезне озатмакчы идем,—диде Габделнур үгезне мөгезеннән эләктергә чамалап.—Юкса, исемегезне дә белмим. Кичә сез минем бөтен

биографияне карап чыксагыз да...

—Кая инде паспортта биография булсын!—диде кыз күнелле шаяртып һәм егет белән янәшә атлап китте.

Анын кыюлыгы, үзен иркен тотуы кызны ярыйсы ук жәлеп итте.

—Беренче көнне шул житкән инде,—диде Габделнур көлөп.—Исем-фамилия, туган ел, кайда яшәвем һәм өйләнмәгән булуым—азмыни?

—Ә мин соңгысын карамадым.

—Карточкага анысы язылмыймыни?

—Юк. Хәзер үзегез телдән генә әйттегез.—Кыз берәз пауза ясады.—Әгәр алдамаган булсагыз.

—Мин әле генә армиядән кайттым. Анда әти-әни ялган сөйләшмәскә кушты шул,—дип юрамалый көрсенгән булды егет.

—Ничек—әти-әни? Алар сез хезмәт иткән частьтә булмагандыр ла...—диде кыз аптырап һәм көлөп жибәрде.—Сез «маминкин сынок»мы әллә? Әти-әнигез армиядә дә житәкләп йөрттеме?

—Командир—әти, замполит—әни...

—Ә-ә, менә ничек?!

—Шулай да, тома ятим булуың яхшырак, дип әйтә идек без.

—Аларны яратмадыгызмыни?

—Арада төрлесе булды инде. Өч елда шактый күрдөк. Мин сезгә кем дип әйтим соң? Мулла кем дип кушкан?

Бернинди акцентсыз, саф урыс телендә сөйләшүеннән егет анын маржа кызы икәнән сизсә дә, төс-кыяфәтенә карап, бигүк ышанып житми иде. Чәче сары түгел, күзләре дә конгырт-кара, жынак гәүдәгә килешле генә төбәнәк буй, киём-салымы бик пөхтә.

—Миңа мулла түгел, поп кушкан,—диде кыз һәм тыйнак кына көлөп куйды.

—Хәзерге заманда поплар да, муллалар да юк инде. Булса да алар кушмый исемне. Юри генә әйттем.

Кыз сүз көрәштереп тормады, серле карашы белән егеткә исемен әйтте.

—Алевтина. Аля дип кенә эндәшсәгез дә була.

Габделнурның эченә жылы керде. Кәефе күтәрәнке булгач, ана юлда очраган кешеләр дә бик ягымлы булып күренделәр, сирәк-мирәк үтүче машиналардан да газ, бензин исе бөркелми сыман, як-ягына юкә ағачлары утыртылган урам да киңәл киткәндәй, бүтән чакта шыксызрак тоелган шәһәр йортларынан да таш, кирпеч салкыны бөрөп тормый, алардан да ниндидер жылымса агым таралгандай. Гүя күнел түрән бөтен нәрсәгә якынлык тойгысы, һәр тарафка бетмәс-төкәнмәс рәхим-шәфкать хисе биләп алган, анда бары тик кайнар дулкыннар гына чайкала һәм тышка бөрөп чыгарга ашкына кебек. Телә дә тик тормый, авызыннан энже үк чәчмәсә дә такылдавын белә.

Чатка житкәч:

—Кинога кереп чыкмыйбызмы?—дип сорады Габделнур урамның сул ягына таба ымлап.

Анда, почмак йортта, «Костер» кинотеатры урнашкан иде.

—Юк, бүген арыдым. Бүтән вакытта. Яме?

—Ярар. Хатын-кызның теләге—безнең өчен закон,—диде егет күптән ятлаган сүз тезмәләрен янә бер кабатлап.

—О-о!—дип сокланып һәм гажәпләнөп кенә куйды кыз.

Декабристлар урамы аша чыгып, югарыга таба менүләрен дәвам иттеләр. Ике катлы мәктәп каршындагы бюстка—биек мангайлы, житү чәчле, калын мыеклы мәшһүр әдипкә—егет эчтән генә сәлам биреп китте. Ленин банкы тукталышына житәрәк, чатта, Восстание урамы аша чыктылар һәм уртасында югары вольтлы электр линиясе мачталары кукраеп утырган

урамнан киттеләр. Шәһәр уртасында мондый күренешкә тап булу—сәер иде. Егет бу мачталарны, аларга сузылган беләк юанлыгы чыбыкларны басуда, ялан кырда, урман эчендә яки шәһәр читендә күрергә гадәтләнгән. Урамның сул ягы агачлык—күбесе яшь наратлар. Хәер, яшьләр акрын гына атлаган тротуар уртасында да бер нарат үсеп утыра икән. Күрәсен, янәшәдә йорт салганда мәрхәмәтле төзүчеләр кисмичә калдырганнардыр. Егет, узып барышлый гына, учы белән аның кәүсәсен сыйпап үтте.

—Бу урам бик матур, —диде кыз.

—Әйе, —дип килеште егет.

—Биредә иртә язда ук сандугачлар сайрый башлый...

Аннары шырпы каплары кебек барчасы бертөрле, шакмаклы эре панельле йортлардан гыйбарәт булган Шамил Усманов урамына килеп чыктылар һәм унга борылдылар. Восстание урамындагы төрлесе төрлечә салынган матур, бизәклә биналардан соң бу тирә өйләре шыксызрак тоелды. Ләкин ул уйлаганын әйтмәдә, тегене-моны сөйләшкәләп барды.

—Мин шушында торам, —диде кыз эре панельле биш катлы йортның ишек алды ягына кәргәч. —Хушыгыз.

Габделнур яшь-жилкенчәк кебек сагызланмады, тагын берәз торыйк, дип ялынмады, фәлән-фәсмәтән, дип бәйләнмәдә. Беренче очрашу, әле кайтасы да, иртәгә иртүк торып эшкә барасы, кичен укуга чабасы да бар...

—Сау булыгыз, —дип баш иде һәм кызның подъезд ишеген ачып кереп киткәнән карап калды.

Өченче тапкыр озатуында Аля аны өенә чакырды. Ул бөтен унайлыклары булган бер бүлмәле фатирда яши икән. Габделнур, бусаганы атлап кәргәч, туфлиен салып, ишек катына куйды, пальтосын һәм фуражасын киём элгеченә урнаштырды.

Ишекне бикләп, анын янында торган Аля:

—Мә, аягыңа ки, —дип жылы чүәкләр бирде. —Бар, бүлмәгә кер.

Ул үзе чишенгән арада егет, кыяр-кыймас кына коридордан үтеп, кыз күрсәткән бүлмәгә узды.

—Утыр, нишләп басып торасың?

Үз артында Аляның тавышын ишетеп, егет борылып карады.

—Бу... Син шушында яшисеңме?

—Әйе.

—Әти-әниңнәр беләнме?

—Юк. Үзем генә.

Габделнур теленә килгән беренче сүзгә әйтте.

—Күпме түләп торасың?

Ләкин шундук моның мәгънәсез сорау һәм жайсызрак чыкканын аңлады. Ләкин әйтсә сүз әйтелгән иде инде. Ә Аля аны үзенчә аңлады, ахры.

—ЖКО күпме кушса, шулай.

Ул сервант өстенә кагылып узды, өстәлдәгә чәчәклә вазаны кузгатып алды, шифоньерның болай да ябык ишеген этеп куйды. Бүлмәдә һәр нәрсә үз урынында, тәртип, пөхтәлек; зәвыклы хатын-кыз кулының барча жиһазны дирбияләп тотуы сизелә. Кечерәк кенә шкафтагы китаплар да һәрберсе үз рәтен, дәрәжәсен белеп, сафка баскан гаскәриләр кебек, тигез булып тезелеп торалар. Монда рус классикасы да, егет армиядә чакта укыштырган чит ил язучыларының китаплары—донъя әдәбияты жәүһәрләре дә бар. Ләкин ул белмәгән-ишетмәгәннәре дә байтак иде. Аларның берсен генә дә урыныннан кузгатырга ярамас кебек. Ләкин Аля, йөзеп барган аккош кебек узып барышлый гына берсен эләктереп, егет кулына тоттырды. Ул әле исен жыя алмыйча басып тора иде.

—Бу синен үз фатирынмыни?

—Билгеле. Ә син кеше почмагында тора дип уйладыңмы?

—Кыз кешенен... Шундый фатиры бар...

—Ә кем әйтте сиңа мине кыз дип? Мин—ирдән аерылган хатын.

Һәм Аля Габделнурга сынап, конгырт-кара күзләрен кыса төшөп карады. Янына килеп, кисәк кенә муенына сарылды, үрелеп кайнар иреннәре белән суырып үптө. Берәз анына килә башлаган егет, аны биленнән эләктермәкче булды.

Хатын, ике кулын аның күкрәгенә куеп:

—Ашыкма,—диде һәм, жәһәт кенә борылып, читкә тайпылды.

Ул түрдәге тумбочка өстендә кукраеп утырган бөләкәй форматлы «Рекорд» телевизорын кабызды да, кунагына креслода урын күрсәтеп, чыгып китте.

Габделнурның әле Казанда Мәһрусә апаларыннан бүтән кешедә булганы юк иде. Шуна күрә ирексездән бу фатирны аларныкы белән чагыштырды. Тегендә ике кешегә кысан бер бүлмә, өч гаиләгә гомуми коридор, кухня һәм душ... Ә монда... «Яшиләр кешеләр»,—дип куйды. Шулай да бу минутларда ямьсез, карангы уйларга чумасы килмәде... Ул гажәпләнде, сокланды, тел шартлатты. Бу бөхеткә һаман ышанып житмичә, әле экранга бакты, әле бүлмә эчен айкады. Малай чакта, егетләрдән ишетеп: «Кызлар күрсәм—кызамын, уң кулымны сузамын, кыз дигәнәм хатын булса, кырын карап узамын»,—дип такмакчыллар иде. Шуны исенә төшереп, елмайды. Ләкин бүген алай жырлайсы һәм бу өйне ташлап чыгасы, калдырып китәсе килмәде. Чөнки Аля кайбер кызларга биргесез сылу хатын, бала-чагасы да күренми. Аннары, әлегә жырны өйләнәсе егетләр чыгаргандыр...

Берәздән аны Аля дәште.

—Бар, ваннада кулынны юйп, кухняга кер.

Эмере үтәлгәч, ул кунакны ипи-тоз, тәм-том куелган аш өстәле артына утыртты, газ плитәсе өстендәге табакдан бизәклә тәлинкәләргә сөтгә генә пешкән йомырка тәбәсе салып китерде, «Мир» суыткычыннан бер шешә чыгарды; серванттан өстәлгә күчкән бокаллар баядан бирле зарыгып көтеп утыралар иде инде.

Өч ел солдат казармасында яшәп, солдат ашханәсендә тукланып, хәзер тулай торак шартларына жайлашкан егет өчен биредә барысы да гайре табигый шикелле иде. Чисталык, пөхтәлек, зәвык... Һәр жиһаз ни өчендер хезмәт итә, һәр хәрәкәт исәпләнгән, шунлыктан ана сүзләренә дә чамалап кына теш арасыннан чыгарырга туры килә иде.

—Мә, ач,—диде Аля озын муенлы, саргылт, ят этикеткалы шәраб шешәсен ана биреп.

Егет, шешәне сул кулына тотып, унының учы белән төбөнә сукты.

Аны сынап карап утырган Аля гөнаһсыз елмайды. Ачуы килми, фәкать егетнен һәр кыланышы кызыксыну ғына уята.

—Ул бит затлы шәраб. Мә борау.

Габделнур бокалларны тутырды. Хужабикә дә берсен кулына алды.

—Нәрсә өчен эчәбез? Танышу хөрмәтенәме?

—Юк, сиңең исәнлеккә! Шундый чибәр хатын өчен эчмәү—зур гөнаһ булыр иде.

Әлбәттә, арагы булса, солдат гадәте белән Габделнур аны бер йотуда каплап куйган булыр иде. Ләкин монда уртлап чөмереп тә булмый, ул инде кая килеп керүен, нинди асыл кошка тап булуын, үзенң дә нинди «читлек»кә килеп капканын аңлый башлады. Бу өйдә тормыш бөтенләй башка: коридорда телефон, диварда затлы келәм, идәнгә жәелгәнән дә палас дип әйтергә тел бармый, сервант тулы савыт-саба, китап шкафының киштәләре авыр томнардан сыгылып тора; хатынның өстендә ефәк халат... Монда авыл гыйбадәт икәннене

онытмыйча, хал кадәренчә тәрбияле һәм мәдәниятле кеше икәннене сиздерсән дә бик таманга туры киләчәк. Чөнки бу хатын куып чыгарырга да күп сорамас. Бүгенге көнгә кадәр Габделнурның юлында очраган хатын-кызлардан Аля һәрьяклап бер башка өстен булса кирәк, үз-үзен тотышы да аермалы—егет белән бик иркен сөйләшә, өйдә кем хужа икәннә дә басым ясый.

Алар, дегустаторлар кебек, кертләп-кертләп кенә, тел очында төмен татып кына эчтеләр, Аля конфет капты, Габделнур тәбәгә үрелде.

«Олы телдән үтмәде, кече телгә житмәде,—дип өстәлдәге озын муенга карап алды егет.—Күз кызыктырып утыра». Ләкин Аля кабат тәкьдим итмәде, сорарга үзенә кыюлыгы житмәде. Хәер, әллә ни исе дә китмәде, чөнки андый «юк-бар нәрсә»ләргә нәфесе өйрәнмәгән, ашказаны гадәтләнмәгән иде.

Өстәл яныннан кузгалгач, хатын егетне кабат бүлмәгә алып кереп утыртты, үзе кыштыр-мыштыр йөрәнде: телевизор кабызды, ваннага су агызды, савыт-саба юды.

Шактый вакыт юк булып торганнан соң, ул кабарынкы юеш чәчләрен чәчәклә зур сөлге белән сөртә-сөртә залга чыкты.

—Бар, душка кереп чык,—диде.—Бөтен әйбер шунда.

—Мин әле...

Ләкин Аля ана сүзен әйтеп бетерергә ирек бирмәде, күлмәк жиненнән чөметеп кенә тотып тартты.

—Бар. Өстенә халат киярсен.

Егеткә буйсынудан гайре чара калмады.

Ул душ кәргән арада Аля диван-караватның аркасын төшергән—урын жәйгән иде инде. Габделнур менә бәхет дип юарга да өлгөрмәде, хатын дивардагы, диван турысындагы браны яндырып, түшәмдәге дүрт чатлы зур люстраны сүндерде. Егет, кыюланып, кетердәп торган урын-жиргә кереп чумды. Ләкин әле иртәрәк булып чыкты. Аля, шкафттан юка гына бер китап алып, диван янына килде.

—Ашыкма.—Ул Габделнурның башы янындагы икенче мөдәрне алып, егеткә команда бирде.—Тор.

Һәм бра астынарак, ут яктысы төшәрлек итеп, диварга мөдәрәнен куйды да шуна аркасын терәп утырды. Егетне үз янына дәште.

—Син Омар Хаямны яратасыңмы?

«Хәрби хезмәттәге кеше, белмим, булдыра алмыйм дигән сүзләрен лексиконныннан сызып ташларга тиеш, ул беркайчан да, беркайда да югалып калырга тиеш түгел», дип әйтә торган иде аларның утны-суны кичкән рота старшинасы.

—Әлбәттә,—диде кичәге солдат тиз генә, күзен дә йоммыйча шыттырып, ә үзе тегенә кемлеген хәтерли алмый азапланды.

Сүз Аляның кулындагы китап яки аның авторы хакында булса кирәк иде. Ләкин Казаннан шактый ерак, район үзәгеннән дә фәлән чакрымдагы татар авылында туып-үскән егет «Омар Хаям»ның кем икәннен тәгаен генә каян белсен?! Авылда китапханә бар иде барын, ләкин малайларның укыганнары күбрәк сугыш турында: алар разведчиклар, «Яшь гвардия» каһарманнары белән саташалар, көн туса «сугышалар», шәмәйле уйныйлар... Үсә төшкәч, техникумда да ниндидер «Хаям» турында сөйләүче булмады. Дөрес, урыс теле укытучысы (тумышы белән Ленинград кешесе) бик гыйлем иясә, тәҗрибәле мөгаллим иде. Ләкин ул урыс әдәбиятын гына укытты. Ә татар теле һәм әдәбияты укытучысы исә үзе ана телендә ярым-йорты гына сөйләшә иде, чөнки олы яшьтәге ул апа тормышын башка милләт кешесе белән бәйләгән. Көнчыгышның бөек шагыйре турында мәгълүматы булмагандыр. Ә үзәк белмәгәнне бүтәннәргә ничек әйтәсен дә, ничек

житкерәсен?! Кыскасы, егерме ике яшенә житеп, Габделнурнын фарсы-тажик шагыйре, галим, математик, астроном 1040—1123 елларда яшәгән Гомәр Хәйәм турында ишеткәне юк иде әле.

—Анын кабере Ираннын Нишапур шәһәрәндә,—диде Аля уйчан гына.—Бер барып күрәсе иде шул жирләре! Ул минем иң яраткан шагыйрем!

—Шагыйрьләр күп бит...

—Әлбәттә: Фирдәүси, Сәгъди, Хафиз... Ләкин Омар Хаям... Менә тыңла: От стрел, что мечет смерть, не найти счита:

И с нишим, и с царем она равно крута.

Чтоб с наслаждением жить, живи для наслаждения,

Все прочее—поверь!—одна лишь суета...

—Шигырьләре матур,—диде Габделнур аны тыңлагач.

Шактый озак шигырь тыңлатып, егетнең башын тинтерәткәч кенә Аля утны сүндердә һәм алар урыннан күчеп мендәрләрне баягы хәленә китерделәр.

Габделнурнын инде чыдар әмәле калмаган иде, ул шундук халатын салып атты да «эшкә» керешмәкче булды.

—Азрак иркәлә инде,—диде Аля бик үк үпкәләмичә генә.—Мин бит хатын-кыз, назлы сүзләр әйт...

Яшь кенә булса да, тәжрибәсе шактый сизелә: ул үзен дә ким-хур иттермәде, егетне дә сабий баланы иркәләгәндәй назлады... Икесе дә оймахның жиденче катында кебек булдылар...

IV

Цехта берәз вакыт эшләгәч, Габделнурны баш механикка дәштеләр. Конторның беренче катында урнашкан, артык зур булмаган бүлмәдә энергетик та бар иде.

—Әйдә, Гаделжанов,—диде өстәл артында утырган тулы гәүдәле, симез битле баш механик ягымлы гына һәм урындыкка ымлады.—Ничек, ияләшеп буламы?

—Әйе.

Аннары баш механик энергетикка карады.

—Ничек ул?

—Әйбәт егет күренә,—диде энергетик елмаеп.—Эчеп килгәне юк.

—Килгәч тә эчмиме? Бездән башка эчәргә өйрәнмәсен.

Эчендәге тышында—үзенә шулай тапкыр шаяртуыннан бик канәгать иде бүлмә хужасы: авызы жәелде, болай да кызгылт йөзе тагы да кызара төште. Юан муены галстуксыз гына кигән күлмәк якасына сыймый башлады. Кыскасы, аның кин күнелле кеше икәнә әллә каян күренеп тора иде. Житди төс алып, иелә төшөп, ул Габделнурга туры карады.

—Беренче участоктагы электрик авырып больницага кәргән.—Ул ярым борылды.—Анын нәрсә сон?

Бу сорау энергетикка юнәлде.

—Язва. Ашказанында. Икенче тапкыр ята инде.

—Салуын туктатмыймы?

—Юк шул.

—Да-а-а. Менә шул электрик урынына сине жиберәбез, Гаделжанов. Каршы түгелме?

Габделнур, янарак кына хәрби хезмәттән кайткан кеше буларак, каршы төшәргә уйламады да. Ул әле эшендә кемнәр беләндер пәрмә-пәр талашырлык хәлгә житмәгән, чәкәләшер дәрәжәгә килерлек бозылмаган иде. Хезмәт баскычы буенча үзеннән өстен торган кешеләр аның өчен старшина яки офицерга тин, ә аларга солдат каршы әйтергә түгел, әмерләрен генә

үтөргө күнеккән. Әгәр энергетик белән икесе, кинәш-табыш итеп, хәл кылганнар икән, димәк, карышып-әрәпләшеп торунын да мәгънәсә юк. Дөрөс, ул бер-ике мәртәбә төзү идарәсенен участкаларында булды, анда резин итексез йөрмәле түгел, ә цехта аяк асты коры иде. Моннан тулай торакка да якын, хәзерлек курсларына барып житү дә унайрак.

—Ярар,—диде дә егет бүтән сүз озайтып тормады.

—Сагиров, син ана участокны күрсәт,—диде баш механик һәм, яртылаш агарган житү чәчле башын селкеп, торып, үзенен итләч, бармак сыртларына кадар төк үскән дәү кулы белән Габделнурнын кулын кысты.—Уңыш телим.

Юка тәңле, ябык чырайлы, кечкенә гәүдәле Сәгыйров карап торуга баш механикнын ыргысы хәтле генә иде. Ләкин эшчеләр арасында анын абруе бермә-бер артык. Ул үз эшен һәрчак жиренә житкереп башкара, чөнки дүрт ел флотта хезмәт итү аны шуна өйрәткән, күнектергән. Хәрби хезмәткә алынганчы техникум тәмамлаган, корабльдә дә электр хужалыгы өчен җаваплы булган. Кыскасы, үз-үзен тотышы иплә, белемле, тәҗрибәле останы цехта һәркем хөрмәт итә иде. Урамга чыккач, цехка барышлый, ул жай белән генә Габделнур барасы участокнын кайда, нидән гыйбарәт икәнән төшендерде.

—Синен әле анда булганың юк,—диде ул тыныч агышлы йомшак тавышы белән.—Анда зеклар эшли, мастер-прораблар ғына безнекеләр, анлашыла инде, электрик та безнеке. Тегеләр арасында ярдәмчәсә бар, так что сина авыр булмас. Ул зек толковый ғына егет. Ләкин син алар белән сак эш ит, алдынны-артынны карап йөр, конфликтка кермә...

...Участок инде эшли башлаган, продукция бирүче химия заводы эчендә иде. Пропуск белән проходной аша үтөп керделәр. Тирә-юньгә газ исе анкытып торган озын-озын цехлар яныннан киттеләр; сасысы борыннарны ярып керә. Ләкин монда чиста, тәртип, асфальт юл һәм сукмаклар салынган, агачлар һәм куаклар утыртылган; кая карама матур-матур, зәвык белән эшләнгән плакатлар, зур-зур хәрәфләр белән язылган шигарьләр эленгән; әледән-әле ак яисә зәңгәр халат, комбинезон кигән лаборанткалар, операторлар, слесарьлар, эшчеләр, галстуклы хезмәткәрләр дә очрый; әйләнә-тирәдә ниләрдер өзлексез чожлый, пар чыга, гүлгән авазлар, эшлөп утыручы механизм—машина тавышлары ишетелә.

Завод эчендәге, Габделнур эшләячәк төзелеш мәйданы биек койма белән әйләндереп алынган, анын өстеннән өч рәт чөнәкеле тимерчыбык тарттырылган. Солдатлар кизү торучы КППдан эчкә уздылар.

Электриклар будкасы озын вагоннан гыйбарәт булып, ул ике өлештән тора: берсендә электриклар утыра, икенчесә—чолан-склад хезмәтен үти һәм анда кирәк-ярак саклана.

Будка эчендә бер егеткә тап булдылар. Ул кара киёмле—киже-мамык тукумадан тегелгән куртка һәм чалбардан, аягында тупас кирза итек, яланбаш, чәчсез, кызгылт йөзле. Ул торып басты, бие—уртача. Куртка эченнән кара майкасы ғына күренә, күлмәге юк.

Сәгыйров анын белән кул биреп исәнләште.

—Менә сезгә яна электрик алып килдем,—диде ул ак тешләрен күрсәтеп.

—Рәхмәт,—диде егет һәм Габделнурга кул сузды.—Раил.

Габделнур да, үз исемен әйтеп, анын кулын кысты. Егетнең кулы гәүдәсенә биگүк ятышып бетми сыман—йомшак иде.

—Бер табышмак әйтимме?—диде Раил, яна электрикка текәп, сынап карап.

—Әйт,—дип иннәрен сикертте кичәге солдат. «Бу нинди галәмәт тагын», дигән сыман чак кына башы кыгайды, аскы ирене дә кыймылдап куйды.

—Жанвар да, кош та түгел, ә үзе оча һәм сүгенә. Нәрсә ул?

—Белмим,—диде Габделнур шундук, теләр-теләмәс кенә.

Чөнки егетнең бу сүзләре монда урынсыз дип саный иде. «Сүз югында—сүз булсын: ата казыгыз күкәй саламы?» дигән сыманрак тоелды. Ләкин йөзенә төксә кыяфәт чыгармады. Эчтән генә: «Болар халкы шулай баш катырырга, инициативаны үз кулына алырга ярата инде»,—дип куйды.

—Соң, безнең турыда бит инде!—диде Раил жанланып.—Электрик багана башыннан егылып төшә.

—Авызыннан жил алсын!—диде Габделнур кисәк кенә.—Уеныгыз уен түгел... дигән шикелле.

—Ну юмор сездә!—диде энергетик та, аннан үзе дә шаян тонга күчте.—Йөгергән кеше генә егыла.

—Шуышып йөргән—егылмый,—дип жавапсыз калмады зек.

Сәгыйров:

—Бу сезненчә «прикол» яисә «проверка на вшивость» дип атала инде? Әйеме?—дип сорады.

—Шул чама,—диде Раил, үз мәзәгеннән үзенә күнеле булып.—Сезнен өчен генә. Ә бездә ул тупасрак...

Өчесе дә көлештеләр.

—Син нәрсә, кояш белән конкурировать итмәкче буласыңмы әллә?—диде энергетик коры гына, ләкин үзенә йөзеннән елмаю китмәгән иде әле.

—Аңламадым, начальник,—диде Раил аптырап.

—Прожектор яна бит.

—Хәзер сүндерәм.

Һәм зекның кикриге берәз шинде шикелле. Урамга чыкканда ул башына ясалма мех белән әмәлләнгән карасу төстәге колакчынлы бүрек, өстенә сырған телогрейка киде. Анысы да кара.

Аннары энергетик, егетләренә икесен дә ияртеп, прорабскига сугылды, Габделнурны мастер белән таныштырды, участокны әйләнеп чыкты, хужалыкны күрсәтте, эш кушты. Монда, япон окисы дип аталган комплекста, берничә корпус икән, электр жиһазлары да байтак, тиз арада эшлесе эшләр дә шактый икән.

Габделнурга:

—Участок башлыгы белән прораб килгәч, үзен керең күрешеп чыгарсын,—дип энергетик китеп барды.

Егетләр будкага керде. Раил бик сүзчән кеше булып чыкты. Ул Казанның икән, Киров урамында яши. (Ул, яшәдем, дими.) Әнисе һәм энесе бар. Икенче мәртәбә утыра икән инде.

—Әле үзен яшә кенә,—диде Габделнур артык сорау бирмәскә тырышып.

Чөнки бу халык белән әлегә хәтле якыннан аралашырга туры килмәсә дә, шөкер, аларга эше төшмәсә дә, аз-маз чамасын тарта иде. Армиядә, каравыл ротасында, утырып чыккан бер егет бар иде, шуның тел төбеннән аңлады: бу халык күп сораштырганны өнәми.

—Бер киткәч, китә икән ул,—диде Раил, гәптәшенә беркадәр ачылып, житди генә.—Хәзер мин иректәге тормыштан бизгән инде. Монда—«академия»дә үз мохитен: син барысын да танийсын, сине дә беләләр. Монда да яшәргә була.

Габделнур чак кына сүгенеп жибәрмәде, бу егеткә: «Кан эчәр өчен ярыкта да яшәргә риза булган кандала түгел бит син!—дип әйтмәкче иде, ярый вакытында тыелып кала алды.—Сабыр бул!—диде ул үз-үзенә.—Синен ни эшен бар анарда?!»

Раил әле баягы фәлсәфәсен төмам итмәгән иде.

—...Тик кануннар башкачарак: «Ышанма! Курыкма! Сорам!» Монда бер кешегә дә ышанырга ярамый. Бер «бугор» «академик» әйтмешли, кешегә түгел, тешенә дә ышанма: ачуы килсә, теленне тешләр...

Аннары зек ипләп кенә Габделнурны сөйләштерде, урап-урап сораштырды. Аны бөтен нәрсә кызыксындыра иде: кем ул, каян килгән, кемнәре бар, кайда һәм нинди частьта хезмәт иткән... Ләкин, бер-ике сорау биргәч, Раил яна кулдашының кемлеген аңлады булса кирәк һәм беренче минутлардагы шикле карашы үзгәрдә. Чегән кебек үк күрәзәче булмасалар да, зонага элэккәннән күбесе кешене, рентген аппараты кебек, үтәли күрергә өйрәнә. Чөнки монда һәр минутын күзәтү астында, төнлә карурманда нинди дә булса ерткыч хайван өстенә ташлануыннан шикләнгән кебек—һәрвакыт янәшәндәге кешеләрдән нинди дә булса этлек тә көтәргә мөмкин; биредә тамак хакына, хәтта бер йотым чәй өчен дә күп яхшылыктар да, житәрлек каләр ашәкелек тә эшләнә; кемнән нинди файда күрергә мөмкин икәнлеген дә бик тиз тәгаенлиләр. Кыскасы, ике-өч көн эшлөгәч, Раил үзе дә, анын янына кертәләп йөрүче эшнәләре дә яна электрикка үз итеп карый башладылар, елан йоткан кеше түгеллегенә инандылар.

Бу егеттән аларга бернинди дә куркыныч янамый иде. Ник дигәндә, ул әле генә армиядән кайткан, күп сөйләшми, артыгын сорашмый, аларнын тормышы белән кызыксынмый, кирәкмәгәнә тыкшынмый. Ул фәкать үз эшен төгәл башкаруны гына белә. Буш вакытында гәзиткә яисә китапка каплана. Үзе авыл малае булса да шәһәр тормышын да татып караган, өч ел дары иснәгән, димәк, утны-суны кичкән, куркак түгел. Кыскасы, төпле егет күрәнә.

Ләкин биредә эшләү кичәге солдатның үзеннән дә һәрчак уяу булуны таләп итә, аларны якын жибәрмәскә, алар белән алыш-биреш итмәскә кирәген искәртә иде. Чөнки бу—зона, КППда—кораллы солдатлар... Участок башлыгы, прораб-мастерлар да бу хакта кат-кат кисәтелгән иде.

V

Шулай да Габделнур Раилнен гозерен үтәмичә булдыра алмады. Бергә эшлөгәч, төрле хәлләр булуы ихтимал; егет электрик һөнәрен ярыйсы гына белә, ана ышанып участокны калдырып китәргә дә туры килгәләр. Шуна күрә баш тарта алмады. Раил, гадәтенчә, гәптәшенен күзенә туры карап, йомышын әйтте.

—Иртәгә минем туган көн. Ну, үзен беләсен, билгеләп үтәсе килә. Монда нәрсә—цифир инде. Юнәтә алсам, бәлки берәр ярты «зинзибер»—самогон табармын. Ә менә әнинен мине үзенчә сыйлыйсы килә: ул ел саен туган көнгә пирог пешерә. Алып килсән, әйбәт булыр иде.

Әлбәттә, бу—фәкать үтенеч. Аны үтәсән була, үтәмәсән дә ярый. Ләкин... монда Раил генә түгел бит, Ана хакы бар. Улы әле бер тиенлек файда китермәсә дә, барыбер ул ана бала, йөрәк парәсе. Бәлки, бу срогын тутырып чыккач, игә килер, дип тә өметләнәдер. Һәр ананың үз баласын ил-көн алдында юньле итеп күрәсе килә, бер ана да баласына начарлык теләми, ана, улы нинди генә тайгак юлда йөрсә дә, берәр заман такыр юлга чыгарына, акыл утыртуына өметен өзми. Бер ана да баласына начарлык теләми. Нинди генә кынгыр эше булса да, ана өчен ул барыбер газизе булып кала. Аю да аппагым, керпе дә йомшагым дип әйткән ди бит. Габделнурның башыннан йөгереп узган шундый уйлар ана, риза бул, дия иде.

«Бу халык белән ара әйбәт булу да ярап куяр»,—дип уйлады Габделнур. Үзенә электр белән эш итүен дә, кайчагында бу егеткә гомерен ышанып тапшырырга туры килчәген дә исендә тотты. Бер-беренә ышаныч—алар һөнәренә иң мөһим ягы. Аннары килеп, күпчелек вакыт рубильникны ычкындырып, плакат кына элөп киткән чаклар була. Аны сина үче булган яки син кырын караган бер мәхлугы тоташтырып та китә ала бит. Эзлә син аннан гаеплене! Бигрәк тә болар арасыннан... Кайсыдыр төзелештә бер мастерны котлованга төртеп төшергәннәр дә өстенә бетон койганнар, дип сөйлиләр, ә икенче бер жирдә прорабны кирпич стенага томалаганнар,

имеш... Бәлки, хактыр, алардан барысын да көтөргә була...

—Адресынны бир,—диде ул.

—Юк, мин аны сина телдән генә әйтәм.

—Ярар.

Әнисе белән энесенен исемен, урамны, йорт һәм фатир саннарын, хәтта ничәнче катта икәннән дә әйтте Раил. Аннан ул, ничектер ачылып китеп, үзе турында сөйләп ташлады.

—Безнең йорт колхоз базарыннан ерак түгел,—диде ул уйчанланып, күрәсен, әнисе исенә төшкәндер.—Үзен беләсен, шау-шулы урын. Малай-шалайга, без пацаннарга күп кирәкме?.. Әти юк, әни иртәдән кичкә кадәр эштә. Ә без базар тирәсендә... Жиләк-жимеш чөлдөрүдән башланды... Ул тирәдә халык «лопатнигын»—бумажнигын да жыеп йөри белми бит, безне кызыктырып... «Писать ширму»—кесә кисәргә өйрәндөк, шулай итеп, «карманка» үзенә алып кереп китте... Иртә утырсаң—иртәрәк чыгарсың, дигән сүзләргә кечкенәдән ишетә үстөк... Менә утырдык та шулай иртә... Ә аннан... тагын «дом родной»—колония...

Ул, кисәк айнып киткәндәй, уйларыннан арынды һәм:

—Адресны онытмадыңмы?—дип сорады.

—Миндә кызлар хәтерә түгел.

Раилнең йөзә бердән яктырып китте.

—Син тартынып торма. Әгәр каядыр кирәк булса, алданрак кит, сонга калып килсән дә ярый. Мин сине унайсыз хәлдә калдырмам. Вөгдә—иман.

—Карарбыз.

Икенче көнне, төшкә аш алдыннан, электриклар будкасына Раил бер кеше белән керде. Уртача буйлы, кара киёмле ул адәм Габделнурга кулын сузып исәнләште.

—Сәлам.—Аннары тәкәллефсез генә сүз башлады.—Так, болай, значит, син завод проходноен чыккач, пожарка янына киләсен. Беләсәнме? Әйе, уң якта. Анда бер такси торыр. Номеры... Мин «Таксист»тан, диярсен. Калганын ул үзе белә. Сине китереп тә куяр.

—Аңладым.

—Ә нигә акча турында бер сүз дә әйтмисен? Сорамыйсын?

—Анысын үзегез сөйләшкәнсездер.

—Башлы.

...Машина ике янтыгы да аклы-каралы шакмаклы, кара түгәрәк эчендә ак «Т» хәрәфле такси, Киров урамындагы ике катлы кирпич йортларның берсе янында туктады. Габделнур каерып ачып куелган капкадан ишегалдына—йортның эчке ягына керде. Өрәнгә агачлары үсеп утырса да бик үк чиста булмаган ихатада тимер торбалар кагылган, аларга сузылган бауларда кемнәрнеңдер юган керләре кибә. Арырак, иске-москы такталардан әмәлләнгән өстәл тирәли өч ир-ат утыра. Өстәлдә башланган бер аракы шешәсе, кырлы стакан, ачылган консерва банкысы һәм ипи телемнәре күренә. Бигүк аек түгелләр, ахры, сүгенү сүзләре катнаштырып, кычкырып-кычкырып сөйләшәләр, домино сөякләре белән өстәлгә шапылдатып бәрәләр. Анда тезелгән сөякләр сикереп-сикереп куя. Ир-атлар күзенә карап, ризык өмет итеп, өстәлдән читтәрәк бер ач эт арт аякларына утырып тора. Урамдагы бәдрәфтан чалбар теймәләрен каптыра-каптыра бер сәрхуш чыгып килә.

—Әйдә тизрәк!—дип кычкырды ана өстәл янындагыларның берсе.—Синен йөреш.

Габделнур туп-туры беренче подъездга керде. Текә агач баскычтан икенче катка күтәрелде. Уң якта бөләкәй чаналар күренә, таяклары белән чангылар сөяп куелган, бүтән вак-төяк, чүп-чар, иске-москы күзгә ташлана. Судда ишеге ачык озын, тар коридор; ишек төплөрөндә аяк киёмнәре, очсызлы яки кулдан суккан бөләкәй генә палас кисәкләре; уртада ыштансыз бер бала

арты белән идәндә шуышып йөри иде, аннары мүкәләүгә күчте. Каяндыр аш исе килә, ниндидер авыр, торгын, тынчу һава борыннарны яра. Егет, эчкә үтеп, үзенә кирәкле ишекне шақыды.

Ак яулык бәйләгән, яшел күлмәк кигән олы яшътәге, тулы гәүдәле бер хатын ишек ачты.

— Исәнмесез. Апа, мин—Раилдән.

— Исәнмесез. Кереgez, утырыгыз,—диде хужа хатын якты йөз белән.—Улым ни хәлдә?

— Әйбәт кенә, апа, сау-таза.

— Утырыгыз инде. Чәй эчәсезме?—диде апа өтәләнәп.

— Рәхмәт. Утырып та тормыйм, машина көтә.

— Барыбер утырыгыз инде.

Апа артсыз урындыкны ишек катынарак китереп куйды. Егет чөмәште.

Чагыштырмача яш булса да, ундүрте тулгач та ата-ана канаты астыннан чыгып киткәнлектән һәм аларның улларын ничек сагынуларын, зарыгып көтүләрен яхшы белгәнлектән, Габделнур бу апаның хәлен аңлый иде. Билгеле, улыннан хәбәр китергән бу егетне аның үз янында озаграк тоткарлыйсы, улы турында сораштырасы киләдер. Ябылуда булса да улы сау-таза икән. Моны әйткән өчен дә күнеленнән рәхмәт укыйдыр. Менә пешергән ризыгын да авыз иттерәчәк. Әмма ул кабат сүз куертмады. Үз гаебенен ни икәнән балаң үскәч белерсен, диюе булгандыр, күрәсен, дәшмәде.

Габделнур бүлмәгә күз салды. Ул тар, коридордан чак кына кинрәк, урам якка караган зур, биек тәрәзәле. Сул як диварда мендәрләре кабартып, яхшылап жыештырып куелган тимер карават, аның баш-башларын никельле йомры шарлар бизи, каршы якта диван, ишек катында саргылт төстәге иске киём шкафы, түрдә өстәл, анда зур «Звезда» радиоалгычы, тегү машинасы, үтүк. Ак төстәге тәрәзә пәрдаләре чиста, гомумән, кечкенә булуына карамастан, апаның өе тәртиптә. Ул үзе дә, бүлмәсе кебек, гади генә киёмнән булса да бик пөхтә. Яулык читеннән аксыл чәчләре күренеп тора, жьерчыклы йөзе нужа йөгән күп тартканын искәртә.

Габделнур бүлмәне күздән кичергән арада апа өстәл янына барды да, өстендәге ак кәгазен читкә куеп, зур пирогны урталай кисте, башта кыштырдавык ак кәгазьгә, аннары шадра ак сөлгегә төреп, инде торып баскан егетнең кулына сүзсез генә тоттырды.

Төргәкне сак кына кулына алганда Габделнурның карашы апаның күзләре белән очрашты. Мөлдәрәмә яшь, мон, хәсрәт белән тулы иде. Ананың күзләре. Гүя ул: «Үземнән туган балага кемгә барыйм дөвага», дия иде. Кайгылы башы беленер-беленмәс кенә селкенә, елап жибөрмәс өчен үзен көчкә тыеп торуы аермачык сизелә—иреннәре, ияге дерелди. Егеткә хәтта унайсыз булып ките, аның да күнеле тулды.

— Апа, сау булыгыз.

— Исән йөр, улым.

Ана башка сүз әйтә алмады. Габделнурны коридорга чаклы да озата чыкмады. Егет мона үпкәләмәде. «И хәсрәтле Ана! Пешергән ризыгынны өстәленә куеп, туган көнендә сөекле улынны каршына утыртып, кыстый-кыстый ашата-сыйлый алмаган Анадан да бәхәтсезрәк кеше бар микән?!»

Тиз генә баскычтан төшеп, ишегалдына күз дә салмыйча урамга чыгып, машинага сүзсез генә кереп утырды да, Габделнур шоферга:

— Киттек,—диде.

Кызу йөрергә гадәтләнгән такси машинасы, төгәрмәчләрен чыелдатып, урам уртасында зәһәр генә борылды да килгән юлы белән кире китте.

Габделнур икенче катның тәрәзәләренә күз ташлап өлгерде. Берсендә ак яулык почмагы белән авыз читен каплаган бәхәтсез Ананың хәсрәтле йөзе күренеп калды.

Урам бетте, Кремль чатындагы бөкре күпергә килеп керделәр, ә Габделнур сүз әйтә алмый. «Төрмәгә малай үстөрөп биргәннен атасын бергә ябарга иде,—дип уйлады егет.—Ләкин ул юк. Бөтен авырлык Анага».

Жинел тормышка өйрәнгәннәр яисә кесәсе калыннар йөрештерә торган «Парус» рестораны көзгә суда тирбәлә сыман, шәрәләнгән шыксыз ағачлар, жилдә чайкала, ерактагы Ослан тавы түбәсенә орынып диярлек бирегә таба авыр каралжым болытлар агыла. Унда Казансу елгасы жәйрәп ята. Аның суы Ленинград тирәсәндәге Кара елгаларның карангы төсөн хәтерләтә... Шулай да бездән, дамбаны үткәч, ул шофер белән тегене-моны сөйләште, үзенә жинел булып китте, әллә ни күтәрелмәсә дә баягы кәеф кырылуы басыла төште.

Башта урамнар буйлап, аннан шәһәр читенә үк чыгып, шактый бардылар. Алда химзаводның биек торбалары, колонналары, күпсанлы озын-озын биләмәләре пәйдә булды. Янгын сүндерү часте янында туктагач, Габделнур пирогны саклык белән генә кулына алып, жайлап кына бушлат эченә, корсагы турына бәйләп-беркетеп куйды, шоферга рәхмәт әйтеп, үз юлы белән китте. Хәвеф-хәтәрсез ике проходнойны (бигрәк тә сонгысы шүрләтә иде) үтеп, үзләренң будкасына кергәч, ул жинел сулап куйды.

Аны дүрт күз белән (дөресрәге, сигез күз белән) Раил, «Таксист» һәм ана таныш булмаган тагын ике зек көтеп тора иде. Кара киёмле адәмнәрнен барысының да авызы ерылды. Бушлат эченнән чыккан күчтәнәчне Раил кулына алды. Бер генә секундка күзләрен йомып, йөзә турысына күтәрәп, тәмәке тартканда эчкә суырган кебек итенде. Аннары пирогны сырған телогрейка эченә яшерде.

—Егет икәнсен!—диде канәгатьләге йөзенә чыккан «Таксист».—Молодец!

—Кем тәвәккәлләми—шампан эчми!—дигән булды кара киёмлеләрнен өченчәсә төчә елмаеп.

Һәм алар берәм-берәм будкадан тышка агылдылар.

Ин ахырдан чыгып баручы Раил:

—Рәхмәт,—диде.—Әйдә безнең белән.

Ләкин Габделнур каттый рәвештә баш тартты. Ни дисәң дә бу бәндәләрдән еграгак торуын хәерлерәк иде. Ләкин ул улаганын әйтмәде.

—Минем әле рубильник ялгыйсым бар.

—Ә мин аны эшләдем инде.

—Барыбер, юк. Үзегез иркенләп утырыгыз. Рәхмәт.

—Үзенә рәхмәт,—диде Раил чын күнелдән, чөнки ул бик разый иде.

Берүзе генә калгач, Габделнурны кабат нидер борчыган шикелле тоелды. Кылт итеп исенә төште: бу егет анасы турында берни дә сорашмады бит. Әйе шул. Ана фәкать ул пешергән пирог кына кирәк булган икән. Анда да, әнием жибергән бит моны, дип, кадерләп, тәмләп ашар өчен түгел, бары әшнәләре алдында үзен күрсәтер өчен, абруен арттырыр өчен. Әйе, андыйлар монда авторитетта, баш булып алар йөри. Монда өстенлек—көчтә һәм блат булуда, нидер майтара, кулга төшәрә алуда. Монда нечкә хисләргә, мескенлектә урын юк. Әгәр андый булсан, хәзер сыгып-изеп китәләр, башына атланалар, ишек катындагы параша янына утыргалар. Шуна күрә һәрдаим үзеннең булдыкылыгынын, өстенлегенне ни белән булса да исбат итеп торырга кирәк. Монда күрешүгә иректән атана, кардәш-ыру, дуслар, туган-тумача килү—бер-ике көн тәмле ашау, алар китергән передачаны әшнәләрен белән бүлешү, уртаклашу өчен. Хәтта газиз анаң жибергән туган көн пирогы да синең кемлегенне дәлилләү өчен генә кирәк. Кырыс кагыйдәләр, язылмаган каты кануннар «иле» бу.

Дәвамы киләсе саннарда

Гөлнур
Корбанова

ТУРГАЙ ЖАНЫ, ТУКАЙ МОҢЫ БЕЗДӘ

Күк йөзеннән бер кош жырын суза,
ул кош әллә курай тапканмы?
Тургаймы ул, әллә тургай булып
Тукаебыз жаны кайтканмы?

Тукай гомере чордаш гасырларга,
Тукай жаны моңдаш кошларга.
Ул кош бүген энә, нәкъ Тукайча,
«И, туган тел» диеп сызлана.

Күк йөзеннән бер кош моңын суза,
исе китеп тора талларың.
Шул моңнардан мэхрүм кала күрмә,
тәрәзәңне ач син, татарым!

*Уян, татар, уян инде,
уянырга вакыт җитте.*

Уянырлык вакыт җитмәгәндер,
уянырлык вакыт үткәндер.
Татарымның бу йокысы өчен
кимсетелгән телем үртәлер.

Баян моңы сеңгән өянкеләр
һәлакәтне тоеп ярсырлар.
«Уян, Татар, уян инде»,—диеп
җилкапкаңны шакый гасырлар...

Бүректөге бүре баласын да
карый дилэр сагынып урманын,
урманнарга кереп улар чаклар—
ник, Татарым, бүре булмадың?

Чит иллэр—чит түгел, чит түгел,
(кичерсен үз туган жиребез),
анда да шул кояш, шул ук ай
һәркемгә елмая бертигез.

Анда да шул кавем. Адәмнең,
Хәүваның кызлары, уллары.
Сурәткә төшердем диңгезен—
ул минем Моңыма охшаулы.

Диңгезнең итәге тау да тау,
шул таулар шикелле горурлык
бар бит ул минем дә халкымда—
мең илнең тавына торырлык.

Ничек соң чит диим мәчетен?
Йолдызлы ай кунган манара...
Шул азан, нәкъ шул ук догалар
нур булып жиһанга тарала.

Чит дилэр чит илне, чит дилэр,
Чит түгел икән бит берсе дә.
Чит түгел, бары тик читендер—
үз илен сагынган кешегә.

* * *

Кеше жаны әллә чынлап
яралганмы коштан:
бер күмеләм диңгезләргә,
бер күкләргә очам.

Тургай нәселенән микән
әллә безнең жаннар?
Кагыл гына кылларына—
күкрәп моңнар тамар.

Кояш нуры алсу шәфәкъ
чиккәч офыкларга,
кошлар канатлары белән
кагылыр болытларга.

Тәмуглардан очып төшкән
яшен күкне телер...
Коштан булган жаным кабат
кошка әверелер.

Ник карадың борылып артка таба
алда шәфәкъ көтеп торганда?

Мин озата килгән идем сине
кача-кача. Нигә?
Сорама...

Көннәрдән дә олы минутларың
үткәннәрдә калган—күрдеңме?
Үткәннәргә баккан карашыңнан
көлтә-көлтә нурлар түгелде.

Мин бит әле сиңа кайчан гына...
(Хәтерлә син Кояш чагымны!)
Хәтерләдең—ләкин танымадың,
күрмәдең шул—күзең чагылды.

Ник карадың борылып үткәннәргә
качып киткән тоткын шикелле?
...Эзләреңне күптән күмгән идем,
бүген шуннан гөлләр тишелде.
Ник карадың?..

Йә, хуш инде—
байый кояшым,
төн капласа якты йолдызыңны
сагышларны минем тоярың.
Хуш инде, хуш—
үтәр кыенлык.
Сагышланып басып торганчы син
нурларымда кал бер коенып.
Яңа таңнар атар,
көннәр туар,
көннәр белән туар хыяллар;
хәтер сукмагына чирәм үсәр,
яфракларын таллар коярлар.
Охшаш булмас ләкин
таңнар—таңга,
жаннар—жанга,
башкачарак шаулар тупыллар.
Башкалыкны беркем сизмәс,
бары
әрнеп-әрнеп йөрәк сулкылдар.

Альберт
Хәсәнов

ДАНӘГӨЛ*

Икенче китап

РОМАН

1

Карабына кайту белән Таһир үзен читлеккә ябылган арысландай хис итте. Йөрәге өзелеп-өзелеп: «Данәгөл! Данәгөл!»—дип сыккарга кереште. Аның эчендә беркемгә чишәргә ярамый торган сер дөрли бит. Нишләргә соң? Данәгөл белән аерылышуларының беренче минутларында ук бөтен барлыгын сарган сагынуга, юксынуга түзешле түгел. Бәлкем ана, Ногайбәк аганың сүзләренә колак салырга, бернигә карамайча калырга булгандыр, әй?! Алай дисәң, хәзер дә соң түгел. Ярдан, пирстан крейсерга мотоботлар йөрөп кенә тора. Азык-төлек, почта китерәләр. Шуларның берәрсенә утыр да кит. Күп булса, сәгать ярымнан—Данәгөл янында! Уйламаганда, һич көтмәгәндә утлы метеор булып килеп керде бит Данәгөл аның йөрәгенә. Бик, бик теләсә дә, кала алмады шул. Илгә, ватанга биргән антын боза алмады. Нәкъ бер атнадан визит төмамланды, крейсер якорен күтәрде, кайтыр юлга курс алып, ачык дингезгә чыкты. Данәгөл басып торган кыя яныннан узганда, крейсерга әйтерсен кемдер шундый күрсәтмә бирде, ул кинәттән тизлеген киметте. Таһир, унсигез тапкыр якынайтып күрсәтә торган «Цейс» биноклен күзләренә якын китерде. Крейсер йөз егерме мең ат көчле ике двигателенен әлегә берсен генә эшләтеп, Франциянен яр буге зонасы буйлап уртача тизлек белән дингез яра. Яр буге зонасының киндиге халыкара килешү жирлегендә биредә жиде мильләр чамасы. Безнеңчә—унбиш чакрымнар тирәсе. Кулында унсигез тапкыр гына түгел, егерме ике тапкыр якынайта торган бинокль булса да, биредән, крейсердан гына кыя башында торучыны күрү мөмкин түгел. Дингез эченә кергән саен, яр буйлары куе томан эченә чума баргандай тоела, күздән югала бара. Әллә галлюцинация галәмәте булдымы? Таһир

* Әсәрнең беренче китабы журналыбызның 2010 елның 7,8 саннарында дөнья күрде.

бинокль окулярларының икесендә дә Данәгөлне ап-ачык күрдә. Анын өзелеп жан сөйгәне, жанашы кыя башына бүгөн дә килгән. Шунда басып тора канаты каерылган кошчык!

Ефәк ак шарфын изи... Аны озатырга ничек килмәсен инде?

—Озатып калырмын. Әлеге кыяга һәркөн килеп, синен бирегә мине алырга килгәннен көтәрмен,—диде бит. Әйе, Таһир кыяны да, анын очыннан шарф изәүче, анын өчен иң кадерле булган затны да ап-ачык күрә. Үрелеп кенә алып кочагында қочасы!

—Жанашым!—дип сыкранды ул.—Минем никахлы хатыным! Әгәр шушында канатларым булса... Бер сүзсез!..

Данәгөлнен карасу-көрән күзләрен, үпсән—үбеп туймаслык сөйкемле йөзен юксыну, сыгылып сагыну хисе баскан. Анын өстендә зәңгәрсу жилән. Башында Таһир истәлеккә бүләк иткән бескозырка. Әнә, ленталары жилдә ничек уйныйлар! Гүя аны чакырлар...

Бу минутларда палубада вахтада торган Смоленск егете Кирилл Куприн гажәпсенеп:

—Таһир, брат, ул кадәр кысма, «Цейс»ынны тәмам сытасын бит! Мина да күрсәт, шул кадәр онытылып нәрсә карыйсың син ул ярда?—дип сорап куйды. Таһир дәшмәде. Кириллның соравын ул ишетмәде дә бугай. Горизонтта чак-чак кына төсмерләнгән коры жиргә шул кадәр текәп караудан хәтта әчетә башлаган күзләрен башта берәз уып торды да, кесәсеннән яулык чыгарып, сөртә башлады.

«Сергей Киров» крейсеры, кайтыр юлга чыгар алдыннан янә бер кат ап-ак итеп буялган торбаларыннан кап-кара кие төтен бөркеп, икенче көн Урта дингезнен чал дулкыннарын яра. Кайтыр юлга чыккан «карт алашаны» да камчылтыйсы юк. Тарткан йөгә авыр булса да, ул аны сизми, элдертә генә. Күп куйганда тагын ун тәүлек дигәндә, алар Кара дингездә булачаклар. Крейсер якорьне хәрби караблар базасы Одессада салачак.

Урта дингез! Шушы ике сүз белән генә аны күзаллау мөмкин түгел. Иксез-чиксез, гаять зур бит ул. Анын кай жирләрдә ясси, сөзәк кенә, ә кай урыннарда биек, текә таулардан торган ярларына дөньянын илледән артык мөстәкыйль илләре, дәүләтләре сыенып, көн итеп, яшәп яталар. Алар арасында Франция, Мисыр, Италия, Испания, Греция, Алжир, Марокко кебек дәүләтләргә искә алу да житә. Биектаунын Салкын Алан авылында туып-үскән Таһир Туктамышев үз гомерендә беренче тапкыр пароходны да, авыл хужалыгы техникумына укырга керергә дип, Казаннан Чистайга килгәндә күрдә. 9-10 класста укыганда «Сталинец-6» комбайнында ике ел рәттән ашлык суктырды ул. Районда беренчелекне алды. Чистай техникумына юлламаны ана комсомолнын Биектау райкомы бирде. Чистайга ул ике палубалы «Зоя Космодемьянская» пароходында килде. Әнә шул чакта ук Таһир күнелендә су-дингез стихиясенә карата ихтирам хисе туган иде. Ләкин ул чакларда кем уйлаган, кем фаразлаган? Хәрби дингез флотында, Кара дингез хәрби флотынын флагман карабында хезмәт итәрмен, дип. Урта дингезне дә күп тапкырлар әле аркылыга-буйга гизәрмен, дип. Марсель каласынын төзек бистәсендә тәүге мәхәббәтемне—Данәгөлне очратырмын, башынны хет ташка ор, башкача чишелеш табып булмаган хәлгә тарып, аны калдырып китәрмен, дип. Бу аерылышунын мәңгегә булуы мөмкин түгел. Таш яуса да, дөньянын асты-өскә килсә дә! Анысы шулай...

Истанбулдан Одессага хәтле 630 чакрымнар чамасы. Крейсер өчен тәүлек ярымлык юл. Эмма капитан Соболев, навигация юлыннан чак кына читкә тайпылып, Змеиная утравына якорь салдырды. Крейсер әлләни зур зыян күрмәсә дә, берәз ремонт ясап алырга кирәк иде. Биредә туктап, экипаж

карабны тагын бер кат чистартты, ялтыратты. Крейсер мондый жаваплы походтан Ильичевка хәрби базасына таушалып, кыршылып түгел, ә тагын да ныгып, күзнөң явын алырдай матур, төзөк кайтырга тиеш. Бу кадәресен һәркем аңлый. Шунлыктан, капитан Собольтың бу гамәлен бөтен экипаж хуплады.

Дөньякүләм әһәмияткә ия зур миссия башкарып, бик жаваплы походтан кайтучы караб экипажын бөтен Одесса каршылады. Ильичевка портына бу хәтле халыкның беркайчан жыелганы булмагандыр әле. Аларны каршы алырга пирска төшкән халыкның кулларында чәчәк бәйләмнәре. «СССР—тынычлык төрөгә!», «Яшәсен СССР—Франция дуслыгы!», «Совет хәрби дингез көчләренә—дан!» дигән күпсанлы транспарантларны укыды Таһир.

Яр буенда дүрт төштә берьюлы тынлы оркестр уйный. Бу очрашуга алар да нык хәзерләнгәннәр. Оркестрантларның көзгедән болайрак итеп ялтыраткан торбалары ерактан ук күзнә чагылдыралар.

Башта пирста зур митинг булды. Хәрби дингез министрлыгының үзеннән килгән чал чәчле, чал мыеклы, зур бәйрәм-парадларда гына кия торган кителе орден-медальләр белән тулы адмиралга, капитан Собольт, Франциягә дуслык визитының унышлы тәмамлануы турында рапорт бирде. Шушы уңай белән, экипажны котлап, микрофон алдына басып сөйләүчеләр күп булды. Аннары бөтен экипажны шушында яр буенда, пирста оештырылган зур мәжлескә дәштеләр. Оркестрлар берләре икенчеләрен алыштырдылар, уен-жыр янгырады, пирста чын мәгънәсендә зур бәйрәм башланды. Алар белән барган ансамбль артистлары тагын бер концерт бирделәр. Оркестрлар берсеннән икенчесе уздырып, кат-кат «Варшавянка»ны янгыраттылар.

Мәжлеснен ин матур бер жирендә Мәскәүдән килгән икенче бер хәрби түрә, «Сергей Киров» крейсеры капитаны Собольтгә срогыннан алда контр-адмирал дәрәжәсе бирелү турында СССР оборона Көчләре министрлыгының приказын укыды. Шунда өстәл артында ук, көчле алкышлар астында, беренче ранг капитаны Собольтның инбашларына контр-адмирал погоннарын беркетте. Баш штурман Азанчеевский утырган жиреннән торып басты. Бөтен табынга мөрәжәгать иткәндәй:—Егетләр, капитаныбыз Собольтне нишләтәбез? Чөйбезме һавага?—диде. Мәскәүдән килгән адмирал:—Чак кына сабыр итегез!—дигән сыман итеп ым какты. Ап-ак кулъяулык чыгарып күзлеген сөртте дә, икенче приказны укыды. Анысында, әлеге походта катнашкан матросларның, старшиналарның һәм барча офицерларның да хәрби дәрәжәләрен берәр баскычка өскә күтәргә, диелгән иде.

Адмирал табынга күз йөртеп чыкканнан соң, кителен төзәтеп куйды. Приказларның өченчесен укырга әзерләнде. Йөзләреннән яшәү дәрте ташып торган, һәркайсы үзенчә чибәр матрос егетләр өченче приказны колактарын кинәттән шомарта төшеп тыңладылар. Бу кадәресе алар өчен бөтенләй көтөлмәгән яналык иде. СССР хөкүмәте үзе раслаган Указда: «Визитны унышлы тәмамлап походтан кайткан барча матросларның хезмәт сроклары яртышар елга кыскара»,—диелгән. Башта дәррәү «ур-ра!» янгырады. Әлеге Указ нигезендә караб егетләренә ике-өч йөзләбә бүгеннән үк өйләренә кайтып китә алалар дигән сүз түгелме соң бу? Кайберәүләр бу хәбәрне хәтта берәз каушабрак, чытабрак тыңладылар төсле. Ничек инде алай? Өч ел рәттән гел бергә булып, утны-суны кич тә, көтмәгәндә генә, демобилизация сәгәте сукты дип, иптәшләреннән аерыл, имеш. Бу мөмкинме? Указын укыган адмирал, бүгеннән, шушы сәгәттән иреккә, дүрт яклары кыйбла егетләргә өйләренә кайтып житкәнчә, күнелләренә якын шөгыль табып,

бер кат эшкә урнашканчы дәүләт тарафыннан ныклы күләмдә акчалата пособие биреләчәге турында да әйтте. Приказның бу өлешен бөтен табын кул чабып каршылады.

Аннары микрофонны ВЛКСМның Үзәк Комитетыннан килгән озынча ябыграк гәүдәле, тышкы килеш-кыяфәте белән озын дистанцияләргә йөгерүче спортчыны хәтерләткән бер егеткә бирделәр.

—КПСС Үзәк Комитеты һәм Совет хөкүмәте илебез халкын хуш исле ак ипи белән тәмин итү өчен бодайны киксез күләмнәрдә чит илләрдән сатып алуны хупламыйлар. Шушы культураны бөтен илгә житәрлек итеп әллә үзәбез үстерә алмыйбызмы? Алабыз!—дип сөйләп китте ул.—Әнә Казакъстанда бер дигән бодай сортлары игәрлек күпме жирләребез сөрелми, буш ята. Иптәшләр! Комсомоллар! Халкыбызны туклану продуктлары белән мулдан тәмин итүгә юнәлдерелгән бу Проектны тормышка ашыруда партиянең Үзәк Комитеты безгә, яшьләргә таяна. Казакъстан далаларындагы чирәм жирләрне үзләштерү узган елны ук башланды. Мәскәү, Ленинград, Киев комсомол оешмалары чирәм жирләргә инде берничә эшелон яшьләрне озаттылар. Партиянең мөрәжәгатен бөтен ил яшьләре күтәрәп алдылар...—әлеге егет кирәкле сүзен эзләгәндәй, безазга туктап калды. Ана шундук баш штурман Артур Азанчеевский ярдәмгә килде:

—Сизеп торабыз, хөрмәтле Мәскәү кунагы! Хәрби флотта хезмәт срогы тулган егетләребезне чирәм жирләргә чакырырга ниятлисез. Шулай бит? Бик хуп! Карабтан китәсе матросларыбыз арасында андыйлар нигә булмасын? Яшьрәк чагым булсамы? Ул исемлеккә беренче булып үземне яздырган булып идем әле.

—Әйе, әйе. Мин сезнең каршыга нәкъ менә шундый максат белән килдем,—дип дәвам итте Мәскәүдән үк килгән егет.—Иге-чиге хәтта самолеттан да күренмәгән майданнарны биләп үзләштерергә керешкән Казакъстан далаларында эшче куллар, ташчылар, балта осталары, механизаторлар, шоферлар, ут сузучылар, тегүчеләр, тәрбиячеләр, чәч алуучылар кирәк. Иптәшләр, сезне чирәм жирләргә чакырам. Андый теләк белдерүчеләр булса, рәхим итегез... Сезне безнең тарафтан ихтирам, теләктәшлек һәм эчкерсез ярдәм көтә.

Шундый тантаналы көндә, бәйрәмчә бизәлгән мул табында Таһир якын дуслары Жәгъфәр Колкынбаев, Кирилл Куприн, Опанас Шевчук, Лева Шубин, Тимофей Тимофеев-Кашаманный белән бер өстәл артында утырса да, жанын кая куярга урын тапмый азаплана иде. Наман да: «Данәгөл!»—дип өзәлә иде аның үзәге. Мәскәү егетенә тәкъдимен барыннан да алдарак ул кабул итте. Моңарчы күз күрмәгән, колак ишетмәгән жирләргә барып чыксам, Данәгөлне өзәлеп сагынуым бәлкәм басыла төшәр, күнелемне тынгы биләр, дип уйлады.

Бер карасан, бик гажәп хәл инде. Флоттан демобилизацияләнгән ике йөз алтмышлап матрос егетнең ике йөз егермеләбе бер-берсеннән аерылырга теләмәделәр.

—Егетләр, аерылышмыйча дәрәс эшләдегез. Әгәр тормыш минем алга да шундый сорау куйса, мин дә нәкъ сезнең төсле хәл иткән булырым. Бергә булуга ни житә!—дип хәзер инде контр-адмирал дәрәжәсенә ия Соболев һәр матросны кочагында кысып, аркаларыннан сөеп озатты.

—Сезнең белән Франция ярларына визитыбыз гомеремдә иң матур истәлекләренң берсе булып сакланыр!—дип кат-кат кабатлады.

Баш штурман, кызларның иң чибәрләрен дә бер күрүдә үзенә гашыйк иткән «красавец мужчина!» Артур Азанчеевский исә:

—Кул көрәштерергә килеп чыгасы булсагыз, безнең «Штурманская» каютасының ишеге сезнең өчен һәрчак ачык булыр,—дип чакырып

калды.—Стоп! Стоп сигнал! Барып урнашу белән адресыгызны хәбәр итегез! Чираттагы ялларымның берсенә хәлегезне белергә килеп чыгуым да ихтимал.

—Ул чакта кул көрәштерәбез инде, төмам туйганчы!—дип хупладылар егетләр баш штурманның сүзләрен.

—Таһир, син берүк безнең кан-кардәшләр икәнәбезне онытма. Иң беренче хатны, егетем, синнән көтәм,—диде баш штурман, крейсердан мичман дәрәжәсе алып китүче Туктамышевка.—Тормышта бер-беребезне югалтмаса тырышыйк, Таһир. Без бит кан-кардәшләр!

2

Жәйнең алсу матур таңнарында, чык ялтырый юкә яфрагында дигәндәй, Кара дингез хәрби флотыннан демобилизацияләнгән матросларны төягән озын состав, әлләни ашыкмый гына, Кулунда далалары аша узып, июль аеның тын гына иртәсендә, Казакъстанның иң көнбатыш чиге Павлодар каласына килеп туктады. Бу тарафларда кичтән әйбәт кенә янгыр явып узган ахры. Кулунда даласын узганда эсселеккә түзәр хәл булмады. Ә хәзер хәтта берәз гына салкынча, ачык тәрәзәләрдән саф һава өрә. Таһир вагонның өске шүрлегендә яткан килеш, вокзал каршындагы мәйданга карады. Анда, өсләрен брезент белән япкан йөк машиналары тезелгән. Карабта чакта да гел иртә торырга яраткан казакъ егете Жәгъфәр инде баш вагонга да барып килергә өлгергән.

—Безне алырга килгән «мерседес»лар болар,—диде ул мәйданны биләп торган «ЗИС»ларга ымлап.—Иртыш елгасы буендагы Биш Карагай районына, былтыр гына нигез салына башлаган «Коммунизмга» совхозына илтәчәкләр!

«Коммунизмга» совхозында аларны—Данлыклы Кара дингез хәрби флотыннан килеп төшкән матросларны—болай урта яшьләрдә генә булса да, корсагында ярыйсы ук күркәм «мендәр» үстерергә өлгергән директор Виктор Иванович Зубов һәм партком секретаре, кысыграк күзле, терекөмештәй тере казакъ егете Тимур Жаныйбәков колач жәеп каршы алдылар. Кызыл комачка бик эре хәрәфләр белән: «Минем бәхетем менә шушында! Аның төп бинасын мин үз кулларым белән төзөргә жыенам!»—дип азылган лозунг бирегә килеп төшкән егетләрнең күзенә чалынган беренче өндәмә булды.

Колач жәеп каршы алмаса соң?! Эшче кулларның һәркайсысы үзе кадәр саф алтынга торыр чагы. Уналты мең гектарда чәчелгән бодай, тары, көнбагыш өлгереп килә. Бу тарафларга әле март башларында ук килеп, аларны Эстония, Литва, Латвия механизаторлары чәчеп киткәннәр. Соңыннан ике арада нидер килеп чыккан булса кирәк. Балтыйк буе егетләре, әллә яшәү шартларын килештермәгәннәр, әллә хезмәт хакын алар өмет иткәннән күпкә кимрәк түләгәннәрме?—Кыскасы, беркемгә берни әйтми, тиз генә жыйналганнар да, кайтканнар да киткәннәр. Уракка төшәр көннәргә дә күп калмый. Үзләре чәчкән игенне жыешырга килерләрме, юкмы? Әлегә бернинди хат-хәбәрләре юк...

Совхоз директоры Зубов та, парторг Жаныйбәков та иртәдән алып караңгыга кадәр гел аяк өстендә. Басудан менә ашлык кайта башласа, аны кая куясы булыр? Әлегә өсте ябулы бер ындыр табагы гына әзер. Тагын өчесе төзелеп ята. Яна килеп төшүчеләрдән ике бригада төзеп, аларны ындыр табаклары төзелешенә билгеләделәр. Аларның барын да электрлаштырырга кирәк бит. Анда төяүче, бушатучы, жилгөрүче, көшәлдә тау булып яткан

ашлыкны киптерүчө күпме электромоторлар эшлэячэк. Егетләр арасында югары квалификацияле электрик Кирилл Куприннын булуы бик ярап куйды әле.

Поселокта халык саны көннән-көн артып тора. Яшьләр совхозга берәм-берәмләп тә, өч-дүрт кешелек төркөмнәр белән дә килеп торалар. Яна эш урыны эзләп, яисә «озын тәнкәләр» артыннан гына да түгел, аларда романтикага, яңача яшәп карарга сусаганлык сизелә.

Поселокта эчә торган суга кытлык. Аны кайсы якка карасан да очсыз-кырыйсыз, тип-тигез дала уртасына нигезләгәннәр. Әйләнә-тирәдә инеш-елга, кизләү-чишмәләрнен әсәрә дә юк. Эчәнә бер чакрымнар ерып кәрсән дә, тирәнлегә билдән югары булмаган тозлы күлләр чутсыз. Әлегә бер артезиан коесы гына бар. Аның төбөндә һәрчак чират. Эчә торган суну егерме чакрымнар ераклыктагы казакъ авылыннан ике бензовоз белән дә ташып торалар. Поселокнын уртасында һәм базар булачак мәйданда тагын ике артезиан коесы казыйлар. Ләкин төзелеш сүлпәнрәк бара. Һаман да шул эшчә куллар житешмәү тоткарлый.

Шушы араларда гына Ивановодан—тукучылар каласыннан да—янә бер зур төркөм кызлар килеп төшәргә тиешләр. Килгән шәпкә өйләнәп жибәрәп, төплә тормыш корырга күнеленә ятышлы чибәркәйләр дә булмаса, парсыз морякларны да бөйләп тә тота алмассың. Хәзер китеп бетәрләр.

Житәкчеләр өчен тагын бер проблема. Мәнә ул кызларны кая урнаштырырлар? Моряктар килеп төшсә дигәч, житәкчелек бик тиз генә жаен табып, һәркайсы егермешәр бүлмәле ун барак бастырып куйган, һәр бүлмәгә дүртәр тимер карават куеп, чиста урын-жир дә жәйгәннәр. Һәр бүлмәдә көзгә, киём-салымны эләр почмаклар да бар.

Совхоз башлыклары, моряк егетләр үпкәләмәсләр әле, аларны үзләре белән алып килгән унар кешелек хәрби палаткаларга вакытлыча урнаштырып торырбыз, ә баракны кызларга бирербез, дип торалар.

Ин кыены—мунча юклыгы—тиз сиздерде. Көндөзләрен эсселек күлөгәдә утыздан өстә була. Даладан искән жил үзе белән чат тоз өерен дә ияртә. Крейсерда көн аралаш мунча кереп бик чисталыкка күнеккән кичәге матрос егетләр, ничә карасан да, күлөгәрәк жирләргә куелган сулы миңкәләр тирәсендә кайнашалар. Якын-тирәдәгә күлләрдән, машиналар белән китерелгән тозлы су алар өчен күнегелгән эссенция бит. Әмма мунчаны тиз арада өлгертергә кирәк. Бүгенме-иртәгәме килеп житәргә тиешле Иваново кызлары егетләр кебек палатка тирәли бер-берләренә ләгәннәр белән су сибешеп йөри алмыйлар бит инде.

Таһир, юкса, бер дигән механизатор. Трактор кабызса да, комбайн штурвалы артына утырса да, белмәгән, күрмәгән әйберләре түгел. Әмма ул бүтен иң жаваплы саналган тармакка, мунча төзелешенә алынды. Үткен итеп кайралган, йөзөндә кояш нурлары уйнап торган шәп балтасы, яна гына пилорамнан чыккан хуш исле, чат сагыз такталар егет күнелен ерактан ук чакырып торалар бит алар! Таһир да, берьюлы утыз кеше сыярлык, ирләр һәм хатын-кызлар өчен ике залы, чабыну, чыгып ял итү бүлмәләре булган мунча төзелешенә бик теләп китте. Артезиан коесыннан бер көянтә су алып, егетләр янына ара-тирә Серафима да килеп чыга. Нишләнтер ул Таһирны үз итте.

—Мәнә, сөңлем Анядан хат алдым әле. Авылда ял итәм, апам сине бик юксынам дигән. Үзем дә ана озын итеп хат язып салдым,—дип сөйләп китә. Сөңсәсе турында сүз кузгатканда, текәлеп-текәлеп Таһирга карап куя.—Мин ана, монда килгәнчә сезнен Франциягә дуслык визиты белән баруыгыз турында да яздым. Ул да бит француз теле бүлегендә укый.

Дәrrәү алынганч, эшнен кайсы да тиз бара. Таһирлар, мунчаның

сайгакларын жәеп бетереп, түбәне ябарга керешергә жыеналар иде. Кирәк бит, диген син!—Таһир, өскә таба тырпаеп торган йөз егермеле кадакка, шатырдатып китереп басмасынмы! Башында беретка, өстендә өр-яна зәңгәр комбинезон булса да, аягында юка табанлы гына туфли иде. Спецовка киём итеп өр-яна кирза итеклар бирсәләр дә, бу эсседә аларны кем кия инде? Очлы башлы өр-яна кадак, туфли аша, аның аяк табаны аша да узып биш сантиметрлар чамасы өскә дә чыкканые. Таһир башта авыртканны да әлләни сизмәде. Аягын тиз генә тартып чыгарды. Бу хәлне күргән егетләр:

—Канын чыгар, канын. Яраң өстенә пес ит, си, си, тизрәк,—дип кинәш иттеләр. Серафиманың да артезиан суы китергән чагы иде. Аның алдында ничек инде сиеп торасын?! Дөрөс, Серафима шунда ук башындагы косынкасын алып, Таһирның ярасын тарттырып бәйләде. Ярасы өздерең сызлыый башласа да, егет елмайган булды.

Ә кичкә таба аягы гөбә булып шешә башлады. Фельдшерлар пунктына аны машина белән илттеләр. Егетләр шундук ясап биргән култык таягына таянып та көчкә атлаган Таһирны, баскыч төбөнә чыгып, поселокның акушер-фельдшеры Оксана каршы алды. Озата килгән егетләр ярдәме белән алар эчкә уздылар. Таһирны кушеткага салдылар.

—Эшләр хәтер,—диде Оксана аякны карап.—Гангрена башланмагае.

Озата килгән егетләр:

—Нәрсә эшлибез? Бездән нинди ярдәм кирәк?—диештеләр.

—Беренче чиратта барыгызын ди бу бүлмәдән чыгуы сорала,—диде Оксана. Егетләргә ишеккә күрсәтте. Үзләре генә калгач, Оксана Таһирга:

—Хәзер мин сезгә, кадерлем, авыртуны бастыра торган бер-ике таблетка бирәм. Йомшак жирегезне ачыгыз әле, курыкмыйча гына. Менә бу укол да ярап куяр. Бу таблетка-уколларга гына ышаныч зур түгел. Хәзер бер бик житди процедура эшләрбез. Түзәргә туры килер, кадерлем,—дип Таһирның мангаена йомшак кулын куйды. Таһир бу юлы да:—Сезнен кулга эләккәч, түзмичә кая барырман?—дип елмаерга тырышты.

Оксана, тәрәзә алдына басып, берничә флаконнан тамчы-тамчы тамызып, ниндидер сыекча ясады. Аны иснәп карады. Ике тапкыр рәттән «әпчехи!»—дип төчкереп алды. Әлеге сыекчаны саклык белән генә шприцка сууртты. Аның башына юан гына энә киерттә.

—Гангрена башланмасын өчен кадак кәргән яраны менә шушы сыекча белән юдыртырга кирәк. Бераз авыртыр, түзәргә кирәк булыр,—диде дә, Таһирга чиста тастымал сузды.

—Ә бу тастымал ниёмә?

—Бик авыртып киткән чакта телегезне тешләмәс өчен. Тешләгез тастымалны. Телсез матрос... кемгә хажәт?—Оксана жинелчә елмайды.

—Һм, һм, аягыма балта чабарга жыенмыйсыңдыр бит?

—Шушы процедура белән сонарсак, хирург өстәленә эләгүгез дә бик ихтимал. Алар инде мондый чакта күбрәк балта белән эш итәргә яраталар. Максат ачык, алайса сузмыйк!

Оксана шприц энәсен кадак тишкән ярага, яман шешәргә торган ноктага тыкты.

—Түз!—диде.—Әллә томаланып та өлгергәнме? Начар!..—Энәне тагын да тирәнгәрәк тыкты. Таһир шираулап кычкырып жибәрмәс өчен, ике теш арасына тастымалны кысты. «Ы-ы-ы!»—дип ыңгырашты.

—Раствор бу якка чыкмады бит!—диде Оксана. Таһирның табанын кисәктән генә авызына китерде, иреннәренә тидерде дә, көчле суыргыч насос кодрәте белән яраны суырды. Авызы тулы канны төкерде. Тагын суырды. Тагын төкерде.

—Монысы раствор. Эгэр инфекция кeргэн булса, шушы раствор белән чыкты инде ул,—диде, аннан төмәм хәлдән таеп, каршыдагы кушеткага барып утырды, салфетка белән мангаен сыпырды.

Бераз хәл жыйганнан сон:

—Яра тишегенә катетер куеп калдырам. Үлекли башласа, үлек шуннан саркыр,—диде.—Ә сезгә бүгеннән больничный режим. Иптәш матрос, ишкәкләрегезне бездә кимендә ике атналар чамасы киптерергә туры килер. Күккә сикереп шатлана аласыз, аякларыгызны кисмәячәкләр.

Таһир авызындагы тастымалны көчкә генә алып:—Рәхмәт сезгә, матурым!—дип кенә әйтә алды.

Таһир Оксананы монда эләккәнчә дә белә иде. Бирегә килеп төшү белән аларга төрлө бөжәк-корткычлар тешләүгә каршы мәжбүри уколны Оксана ясады. Бик тискәре тәэсирле, көчле укол иде ул. Егетләрнен күбесе соңыннан ике-өч көн температуралап та йөрделәр.

—Сезгә кичке ашны монда китерерләр. Ә мин кызымны алырга балалар бакчасына киттем,—диде Оксана.—Кайтышлы кереп хәлегезне белеп чыгармын. Сөз бурычлы хәзер мина. Ике атнадан матрос чечеткасы биеп күрсәтмәсәгез, үпкәлим. Медикларны үпкәләтергә ярамый. Янә кирәк булып чыгуыбыз бар. Пока, пока!—дип Оксана ана жинелчә кул изәде. Чибәр дә ханым иде шушы Оксана. Таһир белән килгән егетләр арасында килә-килешкә ана сүз катучылар күп булды. Оксана исә, барысына «от ворот—поворот»—биреп килде. Ул инде кияүдә булырга өлгергән, дүрт яшьләр тирәсэндәге кызы бар. Ире эчкән-эчкән дә, каядыр китеп юк булган. Тулы битле, тулы гөүдәле, саргылт чөчлө курчак кебек украин кызы ул—Оксана, чибәр бик. Ал да, кочагына гына кыс. Эрет. Хәле авыр булса да, ак халаты астыннан чыгып торган тулы балтырларын да ошатты Таһир Оксананын. Шушы минутта ук анын күз алдына Данәгәле килде.

—Менә бит әле нинди хәлгә тарыдым, кадерлем,—дип ынгырашты ул.

Ике сәгәтьләр чамасы узгач, Оксана Таһир янына, кочагына курчагын кочкан кызын житәкләп килеп керде.

—Больнойның хәле ничек?—диде ул керә-керешкә. Таһир сүзен теш арасынан гына кысып чыгарып:

—Түзәрлек,—диде.

—Яратам матрос егетләрне!—диде Оксана.—Кайберләренен уколдан курыкканнарын исәпкә алмасан, бер дигән егетләр. Шыншыганның, зарланганның беркайчан ишетмәссен.

Кулына курчагын тоткан нәни кызчык Таһир яткан кушетка янына килде. Бик текәлеп карап:

—Сөз нык авырыйсызмы?—дип сорады. Таһир бинтланган аягына күрсәтте.—Аягым бо-бо!

—Нәрсә булды?—диде нәни кызчык.

—Абынып киттем дә, егылдым.

Нәни кызчык инде кутырап өлгергән үз тез башына күрсәтте.

—Аяк астына бик карап йөрергә кирәк шул. Мина әнием дә шулай, ди. Беркөн йөгереп барган жиремнән егылып, мин дә тез башларымны менә ничек канаттым. Сөзнен аягыгыз нык авыртамы? Еламыйсызмы?

—Түзәрлек,—диде Таһир.

—Ә минекә бик авыртты. Мин хәтта еладым. Сөзнен исемегез ничек?

—Таһир. Таһир абый.

—Исемегез матур икән. Әйдәгез, танышык. Ә минем исемем Радмила,—

дип кызчык нәни кулын сузды.—Минем исемем ошыймы сезгә?

—Ошый. Сирәк очрый торган бик матур исем.

—Минем үземә дә ошый,—диде Радмила.—Ә сез борчылмагыз, минем әнием сезне бик тиз аякка бастырыр. Кичләрен бакчадан кайтышлый, мин дә кереп, хәлегезне белеп торырман.

Радмила берара нидәндер тартынган сыманрак сүзсез торды.

—Сез миңа ошадыгыз, Таһир абый,—диде ул.—Минем курчагым Катя сезне әп итәргә тели. Мөмкинме?

—Ә менә минем синен үзенә әп итәсем килә. Мөмкинме?—дип, Таһир, Радмиланы күтәреп алды, күкрәгендә кысып, мангаеннан әп итте.

—Бик акыллы да, бик матур да кызчык икәнсең, Радмила. Танышуыбызга мин бик шат. Иртәгә дә кер, яме!—дип Таһир кызчыкны идәнгә бастырды. Кат-кат аркасыннан сыйпады.—Радмила, мин синә көтеп тора чакмын.

—Сез, Таһир, гафу итегез инде,—диде Оксана.—Безнең Радмила ир-ат халкын бик ярата. Урамда да аның белмәгән кешесә юк. Тиз таныша, тиз дуслаша.

—Ю-ук. Мин бөтен ирләргә дә яратмый-ым,—дип сузды Радмила.—Мин Таһир абыйны гына яратам.

—Әллә инде яратып та өлгердең?—диде әнисе.—Бик тиз...

—Өлгердем шул.

—Без икебез дә бер-беребезне бер күрүдә гашыйк булу хисләре кичерәбез бугай,—диде Таһир.—Шулай бит, Радмила?

Китәр алдыннан Оксана Таһир кулына тулы бер рюмка спирт тоттырды:

—Моңысы сезгә «армейски сто грамм». Сезгә бүген баһадирлар йокысы белән онытылып йокларга кирәк. Температурагыз юк. Тыныч йокы!

Нибары биш яшьләр тирәсендә генә булса да, бик ягымлы һәм үтә сизгер, акыллы кызчык бу Радмила. Менә бүген дә, бакчага барышлый, Таһир яткан бүлмәгә килеп керде ул.

Киң итәкле алсу күлмәк кигән. Мәк чәчәгә дә чәчәк, Радмила да мәк чәчәгә! Кызыл килгәннән бирле көзгә каршында. Чәч толымнарына кушып үргән бантиклары да аны тере курчак итә.

—Таһир абый, яңа күлмәгем ошыймы сиңа?

—Бик, бик!—диде Таһир.—Бик килешеп тора үзенә.

—Бүген бит минем туган көнем.

—Шулай мени-и! Бәйрәм икән. Белмәдем бит...

—Бу турыда әнием беркемгә дә әйтмәскә кушты. Мондый матур күлмәк кигәч, барыбер беләләр инде. Беләсезме, миңа инде ничә яшь?—Радмила уң кулын алга сузып, биш бармагын күрсәтте.

—О-о, син инде чыннан да зур-зур кыз икәнсең,—дип хуплады аны Таһир абыйсы.—Котлыйм синә, кызкаем, туган көнң белән! Миннән дә бүләк көт.

Радмила балаларча беркатлылык белән:

—Ә син миңа нәрсә бүләк итәсең?—диде.

—Белмим инде нәрсә бүләк итәргә дә. Тагын бер матур күлмәк бүләк итсәм... Әллә үзә сөйләшә торган зур курчакмы? Шундый курчакны беркөн безнең совхоз кибетендә күргәнием.

Радмила бер бармагын чигәсенә куеп, беразга уйга калды.

—Таһир абый, беләсезме нәрсә бүләк ит!—диде дә, бүләкне сорап алу килешмәс дигәндәй, туктап калды. Бу акыллы кызчык алдында хәл итмәстәй проблемалар юк ахры. Ул кыяр-кыймас кына:

—Таһир абый, минем велосипедта йөрөргә бик өйрәнәсем килә,— диде.—Әнием мина: «велосипедны киләсе хезмәт хақы алгач, алырбыз»,— ди. Күршебез Игорьнен велосипеды бар. Ләкин ул бик саран малай. Велосипедын мина утырып карарга да бирми...

—Бир бишне, килештек,—дип Таһир ана кулын сузды.—Миннән— велосипед!

—Өч көпчәклесен түгел. Мин бит инде зур кыз. Ике көпчәкләне, яме?

—Кичкә велосипедды булырсын!

Совхоз медпунктында Оксана ялгызы гына эшли. Эше һәркөн муеннан. Тагын бер фельдшер кыз булган. Күптән түгел генә ул декрет ялына киткән. Оксана, вакыт-вакыт, Таһирнын ярым ачык ишегеннән башын тыгып:

—Белергә, тынларга иде серләрен. Бу ике гашыйк пышын-пышын нәрсә турында серләшәләр? Кызым, үзеннән төрле юк-бар проблемаларын белән Таһир абыеннын башын катырма,—дип, елмаеп кына бармак янап ала.

Бакчадан кайтышлый, Радмила тагын Таһир абыйсы янына керде.

—Мин сезне үзезгә туган көнем бәйрәменә кунакка алырга кердем,— диде. Бу хәбәр хәтта анын әнисе өчен дә яналык иде, ахры.

—Кызым, син Таһир абыена по самые уши влюблена. Ул каләресен мин андыйм. Әмма чаманы бел. Бу чакыруын белән син аны унайсыз хәлгә куйма!

—Минме, әнием?—диде кызчык гажәпсенеп.—Яраткан кешемне туган көнемә үзезгә кунакка чакыруга хакем бардыр бит? Әгәр, әнием, книксен ясап, Таһир абыйны син чакырмасаң, әгәр ул бармыйм дисә, мин бу бүлмәдән аягымны беркая да атламыйм. Әнием, холкымны беләсен. Шушында кунам!

—Таһир, син безне, зинһар, гафу ит инде. Бу үжәт кыз белән берни эшләр хәлем юк. Кечкенәдән үк бик үзсүзле булырга жыена. Әтисез үсә, ятимлек сизмәсен, дип, үзем дә дилбегәне бушрак тотаммы? Радмила сезне тыйнак кына кунак өстәлебез артында күрергә тели икән, бу юлы ана мин дә кушылам. Түр кунагыбыз булырсыз, әйдәгез, безгә кунакка! Мин кулымнан килгәнчә тәмле итеп украина борщы пешердем. Бу араларда гына андый борщны татыганыгыз булмагандыр әле. Мин дә сезне ихлас күнелдән чакырам.

Таһир утырып торган жиреннән торып басты. Өс-башын төзәтте. Таянырга таягын алды.

—Мондый чибәр, акыллы кызның чакыруыннан баш тартсаң, белмим, сам бог накажет. Бик теләп, бик теләп!—диде ул.

Яна гына сафка бастырылган баракның бер жыйнак кына бүлмәсендәге фатирларына кайткачмы? Радмила бөтенләй кыюланып китте. Таһирнын алдына ук менеп утырды. Аны әледән-әле муеныннан кочып ала. Кадерле кунагының алдыннан кич буена төшмәде.

Радмила, кунагының күзләренә карап:

—Таһир абый, ә сиңең балаларың бармы?—дип сорады.

—Юк,—дигән җавап алды.

—Мин сиңе бик, бик яратам. Ул чакта минем әтием бул!

—!!!!???

—Радмила!!! Син бөтенләй чыгырыннан чыгып утырасың,—дип тастымал белән кизәнде ана әнисе.—Хәзер мин сиңе карангы почмакка бастырам!

Ә Радмила йөгереп барып ишекке бикләде.

—Мин сезне бүген беркая да жибәрмим. Минем сиңе, Таһир абыем, муеныннан кочып йоклыйсым килә,—дип ачкычны кесәсенә салды.

Шулай итеп, әлеге үткер кызның кыюлыгы белән, Таһир үзе дә

сизмәстән, гаиләле булып куйды, бит, әй, рәхмәт төшкере! Алар тату гына яшәп киттеләр. Оксана бик чиста, бик пөхтә хатын иде. Ул шул ягы белән дә ошады Таһирга. Бүлмәсә һәрчак жыйган, бар нәрсә урынында. Ни арада гына хыярга, юарга, үтүкләргә өлгәрә булыр?!

Таһир монарчы гаилә корып, тормыш йөген тартып караган егет түгел. Әмма бергә тора башлауларынын беренче көннәреннән үк шуны төшенде: Оксана тормыш итү өчен бик ипле, акыллы хатын иде. Гайбәт сөйләми, берәүдән дә зарланмый. Һәрчак шат күнелле. Таһирны да тиз арада үз итте. Аннан бернәрсәне дә яшермәде, секрет-микретлар тотмады. Ял көннәрен алар беркая чыкмыйча, өйләрендә генә уздыралар. Таһир шүрлекләр ясады. Төзелештән, хуш исләре белән бүлмәләрен тутырган такталар алып кайтып, Радмилага карават ясап куйды.

Оксана исә чыннан да аш-суга бик оста иде. Башка чакта аз сүзле Таһир хатыны пешергән ризыкларны мактап туя алмый. Табыннан ул һәрчак:

—Оксана, кадерлем, бу ашына иң югары балл куям,—дип кузгала, хатынын биленнән кочып әп итә.

Оксана кунакка йөрергә дә, үзләренең тар гына бүлмәләрендә өстәлне тутырып затлы ризыклар хәзерләп, үзе дә кунаклар дәшәргә ярата. Күнелен кин булса, тар бүлмән дә кинәя икән ул. Хужабикә башта кирәгенчә бизәнәп, матур итеп киенеп куя. Теп-тере курчакка әверелә. Мондый чакларны Таһир аны үзе дә сизмичә биленнән алып коча. Радмила да:

—Әнием, син үзен генә белмисен, какаы ты у нас красавица!—дип кочаклап ала.

Ул арада урак өсте житте. Ничә гасырлар көч жыеп, буш яткан жирләрдә ул елны иген галәмәт унды. «Коммунизмга» совхозы халкы барысы бердәм булып уракка төштеләр. Янарак кына кайтарылган өр-яна үзйөрешле комбайнга утырмакчы иде Таһир—тик аны хужалыкның механика мастерскоена баш инженер итеп куйдылар. Тормышның бер ягы ана елмаеп ачыла башлагандай булды. Ул һәркөнне эштән Радмиланы аталарча сагынып кайта иде. Аны велосипедта йөрергә, шашка уйнарга өйрәтте. Оксананы да, иртән эшкә киткәндә дә, кичен кайткач та иркәләп кочагында кочарга күнекте.

Аның белән килгән иптәшләре дә күптән инде башлы-күзле булып беттеләр. Бирегә нинди максат белән килгәннәрен беләләр бит. Морьяк формаларын ак жәймәләргә төреп, иң күренекле урынга элеп, комбинезоннар, кирза итекләр киеп алдылар да, жин сызганып эшкә чумдылар. «Коммунизмга» совхозында коммунистик жәмгыять төзәргә. Үз куллары белән!

Кай көннәрне, ындыр табакларында, басуда бодай суктырган комбайннар янында булып, Таһир баштанаяк тузанга-майга батып кайта. Кайтышына Оксана аны жылы су, зур сөлге белән каршы ала.

Урып-жыю эшләре тәмамлангач, әле яна өлгәргән Культура сараенда уныш бәйрәме булды. Тантаналы утырышка алар өчәүләп бардылар. Андый тантанадан Радмила каламы соң инде?! Таһирны президиумга сайладылар, бик мактап сөйләделәр. «Рекорд» радиоалгычы белән бүләкләделәр.

Инде кичәдән кайткач, тәмләп бер чәй эчкәч, юынып йокларга яткач, Оксана аннан, нич көтмәгән жирдән:

—Таһир, родной мой, дәрәсен генә әйтче, син бәхетлеме?—дип сорады.

—Зарланмыйм,—диде ул хатынын кочаклап.—Ник сорыйсын?

Оксана байтак кына вакыт сүзсез ятты.

—Дөньяда бердәнбер яраткан, өзелеп сөйгән кешем, Таһир, син булдын.

Син мине биш яшылек прицебым Радмила белән кочагына алдын. Мин синен энә очы кадәр генә дә килешмәгән, житешмәгән ягынны күрмим. Син безнең икебезне дә бәхетле иттең. Мен-мен рәхмәтләр сина! Ә үзен бәхетле меңең син?

—Кхм, кхм,—дип тамагын кырды Таһир.—Кадерлем, тел төбенне һич кенә дә анлап бетерә алмыйм.

Оксана берара янә паузадан сон:

—Йокы аралаш син мине төннәр бус:—Данәгөл! Данәгөлем! Бердәнберем!—дип иркәләп чыгасын. Кем ул Данәгөл? Исәнме, кайда ул?

—Данәгөл исән!—диде Таһир, кыек сүз сөйләп маташмады.—Ләкин моннан бик ерак тарафларда, Франциянен Марсель каласында ук.

—Нигә эзләмисең? Тапмыйсың? Янына чапмыйсың?—диде Оксана.—Таһир Туктамышев башын белән!—дип тә өстәде.—Минем сина, кадерлем, мыскал да үпкәм юк. Мине дәрәс аңлый күр. Мин үземне бурга, каракка тинлим. Данәгөл белән синен арагызда булган тиндәшсез саф мәхәббәтнен иң татлы жирләрен генә чукуп-чукуп торган карчыгага тинлим үземне. Бу сүзләргә әйтү миңа бик авыр. Ләкин... калдыр безне. Данәгөленне эзлә... тап! Бергә булыгыз. Бу турыда сүзгә бүтән кузгатмабыз. Мин әйтсә сүземне әйттем. Калдыр безне, бик кыска вакытка булса да чын бәхет, мәхәббәт бүләк иткән кадерлем!—Оксана Таһирның кулын муеныннан алып, аның күкрәгә өстенә салды. Яшь тулы күзләрен сөртеп, икенче караватка, кызы Радмила янына барып ятты...

Алар бөлкем аңлашкан да булырлары өле. Чүп өстенә чүмәлә булып, тагын бер чүмәлә калкып куйды бит. Таһир үзенен «Летучкасында», бөтен агрегатлар янында булып, төшке ашка дип кайтып керсә, алар барагы алдында бер «Победа» машинасы тора. Аннан, кай ягы беләндер Таһирга бик таныш сыман, соры жиләнде, кара эшләпәле бер кеше төште. Керсә, өстәл артында, «Сергей Киров» крейсераһның особисты, капитан-лейтенант Штанько утыра. Хәзер ул граждандык киёмнәрдән. Таһирга кулын сузды. Дошманы түгел бит, Таһир да сузды.

—Сезгә Марсель каласыннан күп сәлам!—диде ул, ничектер үзенә бер өстенлек белән.

—Сәламнәр юллардай минем анда беркемем дә юк,—диде Таһир.

—Ул турыда бәхәсләшәп вакыт уздырмыйк,—диде особист.—Сезгә Данәгөл ханымнан сәлам. Ул сездән авырлы. Күптән түгел Парижга барып совет илчелегенә мөрәжәгать иткән. Минем СССРда законлы ирем Таһир Туктамышев яши, илегезгә барырга виза бирегез, дигән. Данәгөл ханым мәсьәләгә бик наивный карый. Андый сылтау белән СССРга керергә теләүчеләр бер ул гына түгел. Барысына виза бирә башласан, илгә кемнәр кереп тулмас?

Инде майор дәрәжәсә алган особист, ярым ачык портсигарыннан папирос алып кабызды. Бүлмәгә өчкелтем төтен исе таралды. Мәсьәләне инде тулысынча хәл иткән кыяфәттә:

—Безнең үз вариантыбыз бар, егетем... Бер разведканың да теше үтмәс легендабыз әзер, иптәш Туктамышев,—дип дөвәм итте ул.—Детальләре барча ваклыклары белән уйланылган. Франциянен башкаласы Парижга, бөлкем шул ук Марсельгә, бөтенләй башка исем-фамилия белән, кирәксә, төс-кыяфәтегезне дә үзгәртәп, берәр кечерәк кенә фирманың сәүдә буенча вәкиле булып килеп төшәсез. Кулыгызда дипломатик иммунитет бирешле документ. Сез иреккә клерк. Фирмагыз мәнфәгатьләре артыннан бөтен Франция буйлап йөри аласыз. Аена бер, яисә ике тапкырлар андагы безнең агент белән күрешәп аласыз. Әлбәттә, тирән конспирация саклап. Тиешле хәзерлек узгач, алары гына кыен проблема түгел. Безнең кеше исә үзенә

нәрсә кирәген очрашкач әйтер. Заданиесен дә бирер.

—Бер күрергә зар сөйгәнем каршына, ул яшәгән илнең дошманы, бер сүз белән генә әйткәндә шпион булып барырга тәкъдим итәсезме?—диде Таһир.—Сез адресны дәрәс сайламагансыз!

—Кызмагыз. Башта тыңлап бетереgez. Мондый бәхет бик күпләргә тәтеми. Сөз бернинди финансы кыенлыктары кичермәячәксөз. Илгезне сатмыйсыз бит. Киресенчә, без сезне туган илебезгә хөзмәт итәргә чакырабыз. Сөз дуслык визиты белән Марсельдә булып кайту белән генә барлык халыкара проблемалар да хәл ителмәде. Әйе, шпионнарысyz да булмый.

—Әйтәм бит, сөз адресны дәрәс сайламагансыз. Сөз тәкъдим иткән майлы калжа мине бер ягы белән дә кызыктырмый. Шпион һөнәрәнә мин жирәнәп карыйм.

—Шпион түгел, ә совет разведчигы! Әгәр минем алда шундый перспектива торсамы?! Мин бик теләп риза булып идем,—дип особист һаман үз линиясен каерды. Мәнә визиткам. Шушы номер белән шалтыратсагыз, минем белән тиз тоташтырылар.

—Кирәкми! Калдырмагыз!—диде Таһир.—Тагын бер кат кабатлыйм. Шпион һөнәрәнә мин жирәнәп карыйм.

—Кызганыч. Бик кызганыч,—дип кабатлады особист.—Соңыннан бик үкенерсөз, Туктамышев. Терсәк якын булса да...

—Үкенмәм. Ә мәнә Данәгөлемнең исән-сау булуы турында хәбәр житкерүегез өчен зур рәхмәт. Димәк, минем улым булачак! Моңысы минем өчен искиткеч шатлыклы хәбәр. Данәгөлем янына мин сукмакны үзем ярачакмын!

Сөйләшүләренң унышлы чыкмавына гайрәте киткән особист йөзен жырып:

—Белмим, белмим. Безнең ярдәмнән башка сала алырсынмы икән?—диде. Ил чикләре йозакта! Аны бозучыларны рәхимсөз хөкем көтә.

—Салам!—диде Таһир үзенә бер көчле ышану хисе белән. Сүз шушынын белән тәмам дигән мәгънәдә, особистка кулын сузды, ишеккә ымлады.

Инде дә дигәндәй, особист майор китеп атна-ун көннәр дә узмагандыр, совхозга, кемгәдер ияреп, авызы тулы тимер тешле, озак вакытлар алыштырмаганга, галстугының ияк асты пычак кайрарлык булып ялтыраган вербовщик килеп чыкты.

—Жәннәтне үз күзегез белән күрәсегез, анда яшәп карыйсыгыз килсә,—ул Архангельскида!—дип шул якларны мактады, егетләргә урман кисәргә китәргә чакырды. Андагы искитмәле хөзмәт хаклары, урман кисүчеләрнең елның яртысын тайгада, яртысын Кавказда, Кырымда, дингез буенда ял итеп яшәүләре турында бик кызыктырып сөйләде. Чирәм жирләр климатына күнәгеп китә алмаучылар арасынан вербовщикка язылчулар да булды.

Таһир, Оксана белән икесе арасында туган анлашылмаучылыкны бар көченә көйләргә керешмәкче иде. Күнел түрәндә Данәгөле утырса да, ул аның өчен бик ерактагы йолдыз, бу гаиләсен дә югалтырга теләмәде. «Йоки аралаш син мине Данәгөлем, бердәнберем, дип иркәлисән»—генә димәде бит Оксана. «Радмилама иптәшкә тагын бер кыз алып кайтасым килә. Аннары миңа ике бала белән тол калыргамы, Таһир кадерлем? Ләкин ул көн киләчәк. Ул чакта миңа нишләргә? Яхшысы, араны вакытында өзү»,—дип бик конкрет таләпләр куйды бит. Яна мәхәббәтме, нәрсәме? Оксанага карата Таһир күнелендә бик жылы мөнәсәбәтләр туган иде. Араны өзмәскә Таһир бик тырышып карады. Әмма Оксана бер адым да чигенмәде. Бу хәлдә Таһир совхозда да кала алмый иде. Ул озак уйлап тормады, вербовщикка барып язылды. Беркемгә берни әйтмәде. Адрес та калдырмады. Бирегә бергә килгән иптәшләре белән дә сабуллашмады.

Үзедәй тагын ике-өч бәхетсез белән, вербовщикка ияреп, Архангельск аякларына чыгып китте.

—Дорес эшлисен, егетем! Күп булса, тагын ике-өч елдан шушы «Коммунизмга» ук пан-барон булып, муенына алтын чылбырлар асып, кесән тулы йөзлекләр белән, өр-яна «Волга» белән кайтып төшәчөксен. Мин әйтте!—диярсен, дип ияртте аны вербовщик. Бу яклардан, иптәшләрәннән, үз кызыдай яратып өлгергән Радмиладан һәм хатыны Оксанадан аерылу аның өчен сөйләп биргесез авыр газап иде. Шундый чакларны кеше дигәнәнне, тирән стресс кичереп кинәттән аяктан егылудан, нуштан язудан:

—Һәй, ни күрсәм дә, үзем күрермен. Төкереп куйыйм әле барсына!—дип кул селкү генә коткара булса кирәк.

3

Чын-чынлап, өзелеп сагынунын ни-нәрсә икәнән Таһир менә Архангельск жирләренә аяк баскач татыды. Алар, бер бригадага тупланып, «0зерная» урман кисүчеләр поселогына киттеләр. Поселокка узкоколейка килә. Урман кисүчеләр бензин пычкысы белән караб мачталарына яرارлык төз наратларны аударга торган делянка поселоктан биш чакрымнар эчтәрәк. Анда аларны, чәүкә балалары төсле тезеп, тракторларга утыртып китәләр. Таһирга урман аударырга өйрәнү кыен булмады. Түләү дә яхшы. Аларны Англиянен бер фирмасы яллаган булып чыкты. Хезмәт хакын валюта белән түлиләр. Биредә Таһирга чыннан да пан-барон булганчы, кесәләре валютадан бүлтәйгәнчә эшләргә була иде. Эмма мохите аныкы түгел. Ачылып бер сөйләшкерлек кеше дә юк, әйләнә-тирәсе деградантлар гына, хет бүре булып ула. Ярый әле, агач аударган чакта кулдашы Володя Шубин дигән рус егете белән якыннан танышып китте. Володя болай яшә кенә күренсә дә, күпне күргән егеткә охшый. Таһирның элекке хәрби моряк булуын белгәч, телен үк шартлатып алды.

—Нәрсә без монда бөкре чыгарып ятабыз? Киттек сәүдә флотына! Син ялгыз, мин өйләнмәгән! Бергәләп дөнья гизәрбез,—дип сөйли башлады.

—Алай жинел генә, бер көчәнү белән генә хәл ителә торган мәсьәлә түгел бит ул,—диде Таһир, икеләнүен белдереп.

—Мина, Таһир дустым, синен кебек ышанычлы иптәш кирәк. Риза гына бул. Калганын үзем эшлим,—диде Володя, пышылдауга күчеп.—Одесса пароходствосында отставкадагы майор, минем әнинен бертуган энесе Андрей Андреевич Шлапак кадрлар бүлгә башлыгы булып эшли. Аларда быел гына кунакта булдым. Кирәксә, валюта да төрттербез. Безне загранкага йөри торган берәр теплоходка урнаштыру ана берни тормый. Тотабыз да, Андрей Андреевич каршына килеп басабыз. Мин инде күптән төвәккәлләр идем дә... Кечерәк кенә «коерыгым» бар. Ике ел утырып чыктым бит. Илгә хыянәт иткән статья түгел, курыкма! Поножовщина гына. Архангельскинын атаклы «Северное сияние» ресторанында утырганда, егетләр бәйләнә башладылар. Карап торып тукматыйммени? Миндә синдөгедәй атлет көче юк. Өстәлдәге үтмәс пычакны алдым да, берсенен эченә тыктым. Усал ният белән дә түгел. Төртеп кенә алган идем. Карт дунгыз кебек күп канлы хайван булып чыкты ул. Китте кан, купты шау-шу. Югыйсә, ярасы да тирән түгел, салфетка ябасы да, чыгып кына китәсе иде. Ә ул идәнгә сузылды. Милицияләр килеп басты, «Ашыгыч ярдәм» машинасы килеп житте. Минем кулга богау салдылар, участокка алып киттеләр. Суд булды. Бик кырыс йөзле, калын күзлекле судья агай биш ел бирмәкче иде. Чәч толымнарын матур итеп артка тараган прокурор ханым үзе каршы төште.

—Гражданин Шубин пычакны самооборона өчен кулланган бит.

Кемгәдер ачу саклап кесәсендә йөртмәгән, өстәлдә яткан ресторан пычагын алган. Эшеннән дә унай характерлылар. Аңа ике ел бирсәк тә житеп торыр,—диде, мең ел яшәсен ул прокурор ханым!

Жинаятемне хулиганствога тинләп, миңа төп-төгәл ике ел бирделәр. Ел ярымнан чыктым. Әллә кайдагы ерак зонага жиһәрмәделәр. Безнең менә бу делянкадан ун чакрымнар эчтәрәк тагын берәү бар. Анда урманны заключенныйлар кисә. Үземә тиешле срокны мин дә шунда тутырдым.

Володя Шубин авызындагы «Беломор»ын читкә ташлап:

—Статьяң нинди генә йомшак булса да, лагерьдан кайткач «Поражение всяких прав на два года» дигән закон да бар бит әле. Югыйсә, мин инде күптән, әниемнең бертуган энесе Андрей Андреевич каршына барып баскан булыр идем. Бу делянкада шул срок тулганны көтеп бөкре чыгарам. Срок моннан ике айлар элек үк тулды. Безгә бүгеннән үк кузгалсак та була,—диде.

Шубин бөтен детальләре белән үз биографиясен сөйләгәндә, Таһир исә, особист Штанько пароходстволарны да кисәтеп куймады микән, дип уйланып торды. Алай да язмышны тагын бер сынап карарга булды. Володя болай үткән егет күренә.

Хәзер кыш урталары. Хужалар хезмәт хакын да әйбәт түлиләр. Алар апрель башларына кадәр эшләргә булдылар. Төньяк Двина елгасы ярларыннан чыгып, апрель урталарында бу делянкаларны су баса икән. Вербовщик дәрәс әйткән. Урман кисүчеләрне су чигенгәнчегә кадәр, кимендә ике-өч айга ялга жиһәрәләр икән. Ялны ничек уздыру—һәркемнең үз ихтыярында. Берәүләр дингез буена, жылы суда коенырга китәләр. Икенчеләре туган якларына. Заключенныйларны лагерьларына кайтарып ябалар икән.

Көтеп алган апрель башлары да житте. Егетләр бер көн кичекмиңә расчәт алдылар. Аллага тапшырып, ни-нәрсә язган булса, шуны күрербез, икәү лабаса без, дип Одессага чыгып киттеләр.

Таһир Төньяктан Көнъякка, Одессага алып төшә торган, тиз йөрешле поездга утырганчы, Павлодар өлкәсе, Биш Карагай районы, «Коммунизмга» совхозына, Полищук Оксана исеменә зур суммада акча күчерде әле. Анда бит үз кызыдай яраткан Радмила калды.

4

Одессага, Таһир Володя Шубин белән икәүләп, култык асларына гына сыешлы чемоданнарына, кырыну кирәк-яраклары һәм бер пар күлмәк-ыштан тыгып, көн уртасында килеп төштеләр. Таһир өчен таныш дингез яры, таныш урамнар, атаклы Дерибасов проспекты, таныш йортлар. Кайчандыр аларның крейсера рейдта чайкалган Ильичевка хәрби караблар порты да ерак түгел. Әллә барып та чыгаргамы? Кирәкмәс. Ул хезмәт иткән крейсераң капитаны да яна кешедер. Офицерлар да алмашынганнардыр. Контр-адмирал Соболев хәзер инде бөтен Кара Дингез хәрби флоты белән идарә итәдер.

Роман Сергеевичны күрәсе килү хисе Таһирда көчле иде. Күрсән, ярап та куяр иде. Шушы килеш, шушы хәлендәме? Юк инде, бу хәлендә ул үзенә крейсера капитаны күзенә күренә алмый... Гаиләсе юк. Алдагы көне томан эчендә. Хурлык лабаса!

Пароходствоны тиз таптылар.

—Бәхетле шайтаннар булып чыктыгыз бит, егетләр!—дип кочагын жәеп каршы алды аларны Володяның әнисе ягыннан туган абыйсы Андрей Андреевич Шлапак, Одесса пароходствосының Кадрлар бүлегә начальнигы. Тулы, түгәрәк йөзле, чак кына пеләшләнәп килүче, сөйкемле генә агай икән. Сүзе үтемле, авторитетлы түрә булса кирәк. Одесса пароходствосында

теркәлгән йөзләрчә сәүдә караблары дүрт океанда да йөзәләр. Аларны ышанычлы кадрлар белән беренче чиратта Андрей Андреевич житәкләгән бүлек тәэмин итеп торадыр.

—Менә икегезгә дә юлламалар. Иртәгә Роттердамга очасыз.

Җык! Таһир аптырап калды. Бу сүзләренә ишеткән колагына ышанмый торды.

—Голландиягә!—дип дәвам итте кадровик агай.—Моннан ике атналар гына элек анда, коры йөкләр ташу өчен эшләнгән «Теберда» теплоходын суга төшерделәр. Капитаны телеграмма артыннан телеграмма, «молния»ләр артыннан «молния»ләр яудыра. Экипажы тулы түгел. Архисрочно егетләр жибәрүне сорый. Мин сезнең документларыгызны алу белән карап чыктым. Аларны алдан салып толково эшләгәнсез. Володя, сине хәзергә өченче разряд белән электрик итеп жибәрәм. Калганын эш күрсәтеп алырсын. Ә сине, Туктамышев, эретеп ябыштыручы итеп.

—Ярый гынамы?!—диештеләр егетләр бер авыздан. Володя хәтта кулларын уып алды.

Кадрлар бүлеге башлыгы шат күнелле кеше иде.

—Бәхетегез инде, мөгезсез шайтаннар, бәхетегез!—дип елмайды ул. Туганнар булуын ассызыклап, Володяның жилкәсенә шап итеп сугып та алды.

—Шулай ипле килеп торуйн күрегез. Башка чак булсамы?! Куркынычсызлык органнары, бу Володя Шубин, 1904 елгы япон сугышында самурайлар шпионы, Гражданныр сугышы чорында Антанта агенты, ә Бөек Ватан сугышы елларында адмирал Канарисның резиденты булмаганмы дип, документларыгызны кимендә ай ярым тикшергән булырлар иде.

—Мин бит Бөек Ватан сугышы башланыр алдыннан әле туарга гына өлгергәнмен,—дип елмайды Володя. Андрей Андреевич, жинелчә бармак янап:

—Тусан соң? Аларның эше—тикшерү! Карагыз аны, мин бөтен жаваплылыкны үз өстемә алдым. Биографиягезне энәсеннән жебенә хәтле тикшереп торуйга ара юк. Капитан Руставили пароходствоны «Молния»ләре белән бомбага тота. «Теберда»га рейдка чыгарга вакыт. Бүген минем дачада кунабыз. Иртән иртүк юлга! Володя, сине малай чагыннан ук белсәм дә, берәз акыл бирү артык булмас иде. Әмма вакыт юк бит. Ишетсен колагын, егетем, үз бәхетенә үзен каршы төшәсе булма. Башың бала чактан ук тормышка ашмас хыял белән тулы иде. Ташла аны. Әзрәк кабып алсан, пычакка үрелергә яратуынны да ишетеп беләм. Ташла ул юләрлегенне! Кыскасы, егетләр, чын совет дингезчесе дигән исемгә тап төшермәгез! Ул исемне горур тотыгыз!

—Кадрле абыем, Андрей Андреевич, ул мәсьәләдә мин хәзер таш кыя! Гранит!—дигән булды Володя, үзенә бер эчкерсезлек белән.—Бу яхшылыгыгыз өчен дә мин сезнен алда муеннан бурычлы.

Андрей Андреевич шушы сүзләренә тирән мәгънә салып:

—Володя, бурычсыз яшәргә тырыш! Бурычсыз яшәү жинелрәк,—дип куйды.

—Ә Таһир Туктамышев өчен жаным тыныч,—дип дәвам итте.—Ул өч елдан артык хәрби флотта хезмәт иткән. Чит илдә, Франциядә булган. Бу үзе генә дә күп нәрсә турында сөйли. Кыскасы, чыныгу чорын хәрби флотта узган.

Шушы минутларда Таһирның исенә Бонапарт Наполеонның әйткән сүзләре килде. «Мин бик күп кенә бер дигән крепостларны жимердем, астын өскә китердем, буйсындырдым. Ә менә кечкенә генә бер кешенә миен яулап та, буйсындыра да алмыйсың. Син аның

мангаена хет гаубицанны төбә, хет әйләнәсендә әйлән-бәйлән уйна, ул барыбер үз фикерендә калачак, сине буйсындырдым дип уйласаң, нык ялгышасың»,—дигән ул. Бу минутларда Таһирның да ни уйлаганын кем белсен? Аның күз алдында Данәгөл! Ә күнелендә бернинди дару-фәлән белән баса алмастай өзелеп сагыну хисе. Володя да колак артын бик серле кашып торды...

Хөрмәтле кунаклар булып, сыйланып, төнне Андрей Андреевичның дачасында уздыргач, егетләр иртүк торып, аэропортка ашыктылар. Таһир укып белә, Роттердам дөньяның ин зур портларынан берсе, Голландиянең башкаласы Амстердамнан кала икенче зур шәһәре. Роттердам—«Ротте елгасы буена салынган дамба»,—дип тәржемә ителә. Елганың төньяк жиненен ике як ярына жәлеп утырган шәһәр портына суга ин тирән утырышлы океан пароходлары да иркәнләп керәләр, йөкләрен бушаталар, яналарын төйиләр. Әйе, анда бер дигән суднолар, караблар төзи торган верфьләр дә күп. «Теберда» сухогрузын шуларның берсендә төзөгәннәрдер.

Алар килеп житкөндә, «Теберда»га, ян-якларына зур хәрәфләр белән ниндидер аңлаешсыз сүзләр язылган, краннар белән күчәрәп йөртергә бик ипле контейнерлар төягәннәр иде инде. Балтик дингезе елның теләсә кайсы фасылында ин жилле-давыллы дингезләреннән берсе. Хәтта океан лайнерларын да унга-сулга чайкалдырып торган дулкыннар, жилсез-янгырсыз көнне дә басылып тормыйлар. Теплоход крейсер сынауларын алда шунда узар, дип хәл иткәннәрдер инде. Ул контейнерларны Роттердамнан әйләнеп, Англиянең ерак булмаган Глазго портына илтеп бушаттылар.

Бер-берләренә әле ияләшәп кенә килгән экипаж аларны жылы кабул итте. Таһир Володя белән бергә, сухогрузның арт өлешендәге ике кешелек каютага урнаштылар. Капитан Шалва Руставили куге, кара чәчләренә кыяр-кыймас кына бәс куна башлаган, озын буйлы, какча гәүдәле, кырыс карашлы грузин. Дингезчеләреннән югары мәктәбен, ягъни Мореходканы тәмамлаган ир уртасы. Инглиз телен су урынына эчә, кирәксә, аларча ут чәчәп сүтенеп тә ала. Япуннар белән япунча, испаннар белән испанча да, якаларынан тотып бәхәсләшә. Таһирлар каютасына да кереп:

—Егетләр, ничек урнаштыгыз?—дип танышып, хәл белешәп чыкты.

—Бу посудинода йөзәргә була-а. Йөзәбез дә, илләр дә гизәбез. Теләсә нинди мәктәптә, мин бу илдә булдым, чәйләрен эчтем, сигаретларын тартып карадым, кызларын кочтым, дип, география фәне укытырлык дәрәжәгә ирешкәнче!—диде Володя. «Ә нигә укытучы булганчы?»—дияргә урын калдырмады.

—Чөнки мин география дәрәсләрендә көн саен «2»ле ала идем,—дип капитанны көлдәрәп жибәрде.

—Ә беренче хезмәт хакымнан, иптәш капитан, беләсезме, әниәмә бик матур мамык шәл алып салам. Безнең Луговое өч чиркәүле авыл. Минем бүлгемне бөтен Луговойга күрсәтеп чыксын әле! Өч көндә ул аны барыбер йөрәп чыгачак. Минем белән күпне күрдә ул. Эти безне бик иртә ташлап, күрше генә Сосновкада яна гаилә корды. Гади комбайнчыдан нинди алимент булсын? Көзен, уракка төшкәч, колхоздан урлап, ишегалдына бер бункер арпа, йә солы китереп бушата иде. Бөтен алименты шул була иде. Мин хулиганны, миннән биш яшкә кече сөлем Настяны аякка бастырганчы, әниәм чәче белән жирне күп себерде. Бүләкнең ана ин зурысын ясарга телім.

Володя шунда йөзенә зур кызыксыну хисе чыгарып:

—Иптәш Капитан, сез чып-чын дингез бүресе икән. Дингез бүресе булу минем тормышка ашмас хыялым! Планетабызда сезнең якорь салмаган, аяк басмаган портыгыз да калмагандыр инде?—дип сорап куйды.

—Мореходканы егерме алты яшемдә очно тәмамладым. Ана хәтле треска тотучы сейнерларда өч ел юнга булып йөзем. Охот дингезе мәктәбен уздым. Хәзер уникалче ел сәүдә карабларында капитан булып йөзем. Чыннан да, менә шунда булмадым бит әле, дип әйтерлек портым калмады төсле.

Капитан Руставили: «Икегезгә дә дикъкаты!»—дигән төсле, ап-ак күлмәккә таккан зәңгәрсү галстугын төзәтеп куйды.

—Башыгызда туган акыллы, төпле, оригиналь фикерләргә мин һәрчак яклайм, сәламлим. Андыйлар бер-бер артлы туып торганда, минем каютага рәхим итегез. Шубин?! Әниегезгә кадерле бүләк алганда үзем булышырмын,—дип каюта ишеген тышкы яктан япты.

Капитаннары егетләрдә бик унай тәэсир калдырды.

Тиктормас, кермәгән-чыкмаган жире булмаган Володя каютага:

—Глазгодан туп-туры Лондонга керәбез икән. Анда бораулау жиһазлары төйибез. Аны Пакистан башкаласы Карачыга илтәбез,—дигән хәбәрләр белән кайтты.—Карачы, брат! Лондоннан Карачыга, Урта дингез, Сөөеш каналы аша да унбиш мең ярым чакрым! Бу хәтле араны без күпме вакыт узарбыз икән? Беренче хезмәт хакымнан әниемә бүләкне кайчан, кайсы порттан сала алам сон?—дип, тәмам хафага төшеп, уйланып ятты Володя.

Володя Шубинның «Урта дингез аша»,—дигән сүзләре Таһирны яткан жиреннән сикереп торыр дәрәжәдә сискәндерделәр. Ә чираттагы маршрут нәкъ Шубин сөйләгәнчә булды. Лондон портына кереп, «Теберда»ның трюмнарына да, өске палубага да бораулау жиһазлары төяделәр. Англиянен танылган бер концерны, Пакистанда бай нефть ятмасы тапкан икән. Бу жиһазлар шул кампания өчен. Сәүдә караблары табышны фрахтовщиклардан ала. Кем күпме түли? Ә бу рейс отышлыларның берсе. «Теберда»ның тәҗрибәле капитаны Руставили дә контрактка бик теләп кул куйгандыр.

Сингапурның Лондоннан шулай ерак булуы Володя Шубин күнелендә генә борчу тудырды. Таһир колагында «Урта дингез, Урта дингез»—дигән сүзләр янгырап торды.

Кают-компаниянен түрәнә эленгән картада аларның рейсы бөтен детальләре белән күрсәтелгән. Көне, сәгәтләре, пояслары, географик кинлекләре, меридианнары белән. Экипаж бит кая барганның, кайсы кинлекләрдә йөзүләрен белеп торырга тиеш. Володя Шубин, вахтадан буш вакытларында:

—Болай булмый, миңа чыннан да акылга утырырга вакыт. Инглиз теле өйрәнә башлайм. Ә чит тел белүче матросларга окладка егерме процент өстәмә түлиләр икән. Мин кемнән ким сон?—дип кулына русча-инглизчә сүзлек алып ята. Күп сүз өйрәнергә өлгерми ул. Шундук гырылдап йоклап китә. Таһир аны эчкерсез, беркатлы егет булуы өчен үз энеседәй яратып өлгерде. Ул еш кына: «Шушы кыен, күнелне меланхолия баскан минутларымда янымда әле ярый Володя бар!»—дип сөенеп уйлап куя.

Гибралтар бугазын узып, Урта дингезгә кергәч, Таһир карта яныннан китмәде. «Теберда» нәкъ ул теләгәнчә, башта Испания ярларына якын йөздә. Йөзләрчә вак утраучыклардан торган Балеар архипелагын уздылар. Теплоход инде икенче көн Франциянен территориаль сулары яныннан моннан мең еллар элек ук ачылган халыкара трассадан яра дингезне. Әледән-әле төрле илләрнен флаглары астында йөзгән лесовозлар, цементовозлар, ташкүмер төягән баржалар, сухогрузлар очрап тора. Дингез кинлекләрендәге караблар

берсен-берсе ерактан ук күрөп алып, озын гудоклар биреп, сәламләшөлөр. Колач сала калсаң, моннан Марсельнең үзенә дә йөзөп житмәслек ара булмаса китештер. Ә кул сузсаң, нибары кул житешле арада гына аның Данәгөлө! Таһир жанашын теге чакта Данәгөл басып калган кыя башында күрә. Шунда аның нечкә биле, ятим кошы кул изәп аны ярга йөзәргә чакыра. Июль ахыры. Дингез суының әле яна гына сауган сыер сөтө төслө жылы чагы. Төн. Аяз күк йөзөн бихисап күп йолдызлар баскан. Аларның хәтта иң ерактагылары да:

—Таһир, мондый очрак гомөрдә бер генә була! Тагын нәрсә көтәсен? Тәвәккәллә!—дип жемелдиләр төслө. Ике исәп—бер исәп, ике кулга—бер кисәк! Франция ярлары әнә генә бит. Дингез тәмамланып, коры жир башлану сызыгы горизонтта ярыйсы шәмләнә. Хәтта, әле тегендә, әле бу баштарак яр утлары да чагылып киткәндәй булалар. Нүжәли шунда йөзөп житә алмам?! Житәм! Әгәр инде арысам, хәлдән тайсам, дингез өсте балыкчыларның жылкәнле шаландалары белән тулы. Баркасларына алар алырлар. Мондый очрак бүтән булмайчак!

Таһирның бу минутлардагы халәте, язмышын тулысы белән үлчәүгә салып, бизмән тәлинкәсенен кайсы ягы баса төшкәнөн исәп-хисаплап торыр чагы түгел иде. Ул, тотты да, дингезгә чумды. Шундук өскә калкып, колач салып Франция ярларына, Марсельнең үзенә таба йөзөп китте. Озак йөздө. Аруын сизмәде. Аркасына ятып, йолдызларга карап ял итеп тә алгалады. Йолдызлар бер сүзгә кабатлылар:

—Бернигә карама, йөз! Инде күп калмады,—диләр.

Таһир да йөзүен белде. Йолдызлар, вахталарын тутырып, үзләре төн кунарга киттеләр. Ул һаман йөздө. Инде яктыра, шәфәкь белән башлады. Крейсер, юк, торпеда тизлегә белән омтылды бугай ул ярга. Житкән, чыгып та баскан булырые. Нишләтәсен бит? Язмыш еш кына шуклыклардан тора. Аркасына ятып ял иткәндә аны яр буге чик сакчылары күрөп алдылар. Үзләренә тиз йөрешлө катерларына күтәрделәр. Коры йөкләр ташучы совет теплоходы «Теберда» матросы булуын, салган баштан, аның палубасыннан егылуы турында әйтми булмады. Житмәсә, Туктамышевның юкка чыгуын «Теберда»да тиз сизеп алганнар. Таһир абыйсының каютада да, китапханәдә дә, палубада да юклыгын күрөп, тревоганы беренче булып Володя Шубин күтәргән.

Исерек баштан палубадан дингезгә төшкән, чумган матрослар азымын алар? Чумгалап торалар. Сулуйсы һавалары, эчәсе сулары бетмәгәннәре исән дә калалар. Бу совет матросы шуның мисалы. Чик сакчылары бу юлы да протокол-мазарлар төзеп тормадылар. Тиз арада «Теберда» белән элемтәгә керделәр. Төн эчендә ул да әлләни ерак китеп өлгөрмәгән. Аны куа чыгып, Таһирны «Теберда» капитаны Шалва Руставили кулына тапшырдылар. Капитан исә, икенче көнне үк, кают-компаниягә, вахтадан буш матросларга салган баштан палубага чыкмаса, дигән приказ элде.

Сөәеш каналын узгач, Кызыл дингезне кичеп, Йәмән демократик республикасы башкаласы Аден портына житәрәк, Таһирны үз каютасына, капитанның өлкән ярдәмчесе, ягъни старпом Рюкзак дәште. Бәлкөм араларында психологик якынлык булгандыр. Космонавтларны да космоска жибәргәндә араларында бер-берләренә психологик якынлык булганнарны сайлыйлар. Шундый якынлык булмаса, алар космоста сугышып, талашып бетәчәкләр. Рудольф Георгиевич Рюкзак белән эретеп ябыштыручы Туктамышев арасында жылы мөнәсәбәтләр, Таһир «Теберда» палубасына аяк басу белән үк урнашты.

«Теберда»га аяк басу белән Таһирга өске палубаның фальшбортларына аеруча ныклык бирү өчен өстәмә жөйләр салып чыгарга куштылар. Океан кинлекләренә чыгачак караб бит. Таһир жөй салган жирләрне старпом зурайткыч паяла аша тикшереп, кулы белән капшап карап чыкты. Читтән карасаң, берәр югары уку йортында бик таләпчән профессор студентларынан имтихан аламы, диярсен. Старпом кулы белән капшаган жөйләрдән канәгать калып:

—Зачет! Зачет! Зачет!—дип кенә бәя бирә барды.

Дингездә шулай—кешене йә кабул итәсен, йә бөтенләй юк. Кабул иткән кешен сина туганыннан якын. Ничектер шулай булды инде. Рудольф Георгиевич белән Таһир Туктамышев бер-берләрен бер күрүдә кабул ителәр.

Каютасына керү белән Рудольф Георгиевич жиләк-жимеш, апельсин, банан белән тулы өстәлгә ымлады. Капкорсаклы джин шешәсенә бөксен ачып, икесенә дә стакан тутырып эчемлек салды.

—Тиздән Йәмән башкаласы Аденага житәбез,—диде ул, сүз башлау өчен жай табып.—Су, ит, яшелчәләр алырбыз. Аденнан Карачига каләр тагын өч мең мильләр кала.

Аннары Таһирның йөзенә туп-туры карап:

—Нәрсә, туганым, сине Марсельдә бик чибәр мулаткан көтә идеме әллә? Турысын әйт, яшәрмә. Элеккеге хәрби матрос Таһир Туктамышевның салметдин баштан дингезгә ыргылуы беркем ышанмый торган чеп-чи әкият,—диде дә, төбөндә мыскалын да калдырмый, стаканын бушатты.—Минем өчен дә...

Өлкән ярдәмче суднода капитаннан кала икенче кеше. Жаваплылык буенча кайчакны капитаннан өстен. Маңгайга төбәп бирелгән сорауга жавапны да туры бирергә кирәк.

—Рудольф Георгиевич, анда минем кәләшем. Никахлы хатыным көтә. Мин аны өзелеп-өзелеп, дөньямын жуеп яратам,—диде Таһир, үзенә салганны ул да каплады.

—Э-э, туганкаем! Ник аны баштан ук шулай димәден? Андыйм, бик андыйм мин сине,—дип, старпом Таһирны кочып ук алды. Морьяк халкының соенеч-шатлыклары да уртак, берәрсә өстенә кайгы-хәсрәт килсә дә, бөтен экипаж-командага бүлөләр. Шунсыз дингезләрне кичү мөмкин түгел. Тормыш үзе раслаган хакыйкаты!

—Беләсеме?—дип жәлеп ачылып китте старпом, тагын бер стакан джин тоткач.—Чын морьякның, чын дингез бүресенә һәр портта берәр кәләше, сөяркәсе була. Мисалга менә мине алык. Дулкыннар өстендә егерме тугызынчы елым чайкалам. Керчә белән Севастополь арасында йөргән паром палубасына юнга булып уналты яшемдә баскан идем. Ә мин шушы көнгә чаклы өйләнмәгән. Ара чыкмый, андыйсыңмы? Өйләнү өчен безаз булса да жирдә яшәп алырга, берәр чибәркәйне кыстый-кыстый мороженое, «Белочка» конфеты белән сыйларга кирәк бит. Ә мин экипажга күнегеп, ияләнеп алам да, алардан аерыла алмыйм. Андыйсыңмы син шуны? Безгә дигән нечкә билләрне, кәләшләрне матур тартмаларга салып палубага китерсәләр икән ул! Рейстан калуны, инде тәмам күнегеп, яратып өлгергән егетләремнән аерылуны башыма да китермим. Яннарында мин булсам, йә берәр күнелсез хәлгә тарырлар, теплоходны су астыннан борынын гына төртеп торган кыяга утыртырлар, дип кайгырам, тынычлыгымны жуям. Менә шулай тирбәлә бирәм. Берүк, Таһир, братым, син мине көтүдән аерылган ялгыз бәрәнгә тинли күрмә. Һәркайсы үз холкы, үз чибәрлеге белән миңа бик якын сөяркәләрем күп минем. Һәр портта бар. Кем белә... Камыт аяклы, тынкыш борынлы

улларым, чөчлөрөнө матур бантиклар үргән кызларым да үсәдер дөньянын төрлө почмакларында.

—Менә теге чакны,—дип иркенләп сөйләп китте Рудольф Георгиевич, төрөбкәсен кабызды.—Канадага баргач, Квебекнең үзендә госпитальгә эләктем. Сукуыр эчәкне кистеләр. Башка берәүнекен унбиш минутта кисеп ташлыйлар. Ә минем корсакта хирурглар сәгатътән артык казындылар. Операциядән соң да яра озак төзәлмәде, үлек килеп торды, бинтны алмаштырып өлгерешле булмады. Ә теплоход минем терелеп чыкканны көтеп тора алмый бит инде, үзең беләсен. Озын итеп гудок биреп китеп барды. Шунда мин үземнең Элизабетым белән пар сандугачлар булып яшәдем. Квебек госпиталендә айдан артык карават изгән чакларымны үз гомеремдә иң бәхетле көннәремнән саныйм. О-о, Элизабетның чәч толымнары аның бары үзенә генә хас ароматлы-хуш исле иделәр, ышанасынмы?! Ике як бите уртасындагы чокрылары—Везувий вулканы кратерлары! Күзләре! Шулчаклы чиста зәңгәр, нәкъ Әдрән дингезе сулары төслә. Элизабетта минем улым үсмәгәе. Үсәргә тиеш! Дөресен генә әйтә алмыйм, Элизабет үзе кыз бала теләгән иде...

Операциядән соң мине палатага чыгарып салган кичтә Элизабет дежур шәфкать туташы иде. О-о, Таһир, син аның нинди игътибарлы, сизгер, ягымлы, шәфкатыле жан булуын күрсән икән! Беренче кичләрне мине укшытып аптыратты. Эчәкләрем актарыла. Аптырагач, ямьсез сүгенәм. Шул кичләрдә ул минем янымнан бер алым читкә китмәде. Башыма әледән-әле салкын компресс куя. «Русе, русс! Сиemanн, о кей! Бирешмә, барысы да яхшы булып!»—дип юатып тора. Жыеп кына әйтсәм, бик чибәр, бик булган, бик ягымлы жан иясә, жанлы фәрештә Элизабет! Мин үзем дә нәкъ шундыйларны яратам. Ул чакта мин ана башымны жуеп гашыйк булдым һәм үкенмим.

Яшермим, кипарис агачы кебек төз сынлы грек туташларын да, озын керфекле чем-кара күзләре белән бер карауда сине өнсез калдырган төрек кызларын да кочканым булды. Чирек гасырдан артык гел дингездә чайкалып кара, ул сина, егетем, Ильичевка Лиманы буйлап, жилкәнле яхтада жилләнеп, прогулка ясау гына түгел. Жирдә ни өчен яшибез сон? Ул турыда уйлаганын бармы? Хатын-кызлар, яңаклары Везувий вулканы кратерына тин Элизабетлар өчен!

—Ә инде, дөресен генә әйткәндә,—дип янәдән сөйләп китте старпом.—Үземнең сөйгән, күкрәгемдә кочкан чибәркәйләрем арасында менә бүген дә йөрәгем чәнчеп-чәнчеп, мулатка Джейнны еш искә алам. О-о, андый чибәркәйнеме?! Жир йөзәндә мен ел яшәсән дә, гомерендә бер генә очратырга мөмкин. Открытка инде менә. Бер күз салсан, аннан аерылырмын, димә. Чибәрләрнең арасында иң чибәре, гүзәлләрнең арасында иң гүзәле! Ах, Джейн! Син исемә төшкәндә мин валерианка, йә корвалол эчә башлыйм. Үземне шулай гына нормаль хәлгә китерәм.—Старпом Таһирга да алдындагы стаканга үрелергә ымлады.

—О-о! Ул рейста Сингапурның эчке гаваненда ишкәкләребезне айдан артык киптердек,—дип дәвам итте.—Без килер алдыннан гына Сингапурның йөк бушатучылары эш ташлаганнар. Кирәк бит! Забастовка. Ә гаваньга берсе артыннан берсе караблар дөньяның барча почмагынан килеп кенә торалар. Трюмнарында шушы портта бушатылырга тиешле йөк булгач, кая барасын? Бер хәлән юк, забастовканың беткөнөн көтәсен. Чибәрлеге белән фәрештәләргә тигъ Джейн белән шунда таныштым мин. Кечерәк кенә бер катерда, ул безгә көн саен жиләк-жимеш, кавын-карбыз, яшелчә китерә. Алып килгән товарларын күршәләренә караганда өч тапкыр кыйммәткә сата, сихерчә! Доллар түгел, бер цент өчен тамагы карлыкканчы сатулаша.

Мин үзэм баклажанга тэкать тотта алмыйм. Рейска чыккач та, бар ашаганым баклажан. Украин, хохол бит мин, кече яшътэн ашап үскэн яшелчәне. Баклажаннын пешергәне, майда кыздырганы, икрасы... Тэкатьсез мин аларга! Джейн моны тиз сизеп алды. Куш йодрыктан чак кына зур бер баклажанны миана доллар ярымга сата. Башка сыймаслык бөя! Бер баклажан ярда, күп булса, ун цент тора булыр. Кычкыртып талый, сихерче! Алмыйча да булдыра алмыйм. Көйдергеч күз карашы белән мине хәлсез, телсез итә, серле елмаюы белән мине кайнар табадагы май итеп эретә. Кемне, диген. Мине, карт дингез бүресен!

Безнен брат бит еш кына кулын ярамаган жиргә сузарга ярата. Шундый жирне эзли. Ә син Джейнга кагылып кара! Кулындагы үлчәү гере белән шалт берне маңгаена! Старпом дип тормады, кул астында гына тоткан тал чыбыгы белән миана да чаж берне. Ә үзе рәт-рәт тезелгән ап-ак тешләрән ялтыратып, авызы колагына житкәнче елмая. Бөтен төнөнә, әгъзаларына ике йөз дә егерме вольтлы электр тогы белән тәэсир иткәндәй, сул күзен кысып ала. Үтерә бу мине. Күрәм, Джейн да мине ошатты бугай. Валюталары чәнчеләп китсен сәнә шунда. Джейннан мин продуктларны өч тапкыр кыйммәткәрәк алам. Анын каравы, киткән чакта ул миана тагын бер елмая, катер палубасыннан бер-бер артлы өч «воздушный поцелуй» жибәрә. Шуннан соң тынычлап йоклап кара! Белмим, күзенә йокы керерме?

Забастовканың очы-кырые да күренми. Ә мин һәркөн палубага чыгып басам. Джейн килгәнне көтәм. Шулай менә дуслашып ук киттек. Бер кичне ул мине ярга чакырды. Сингапурның мороженоелары искиткеч төмле. Сыйладым. Аннары бер кино карадык. Аннары мин аны чит ил моряклары ял итә торган барга алып кердем. Миллионнан артык халык яшәгән Сингапурның читендәге кечерәк кенә урамда яши икән ул. Такси яллап өенә озатып куйдым.

—Таһир, син мине дөрөс анла,—дип куйды Рудольф Георгиевич.—Мин Джейнга карт бер дингезче мәхәббәте белән баш түбәмнән гашыйк булдым. Бу мәхәббәтнең киләчәге юк икәннен дә беләм. Күрәм, сизәм, ул үзе дә миана баш-аягы белән гашыйк. Безнең ике арабызда супер-клэй белән ябыштырылган чын мәхәббәт туды. Ул клэй белән ябыштырылган әйберләрне бер-берләреннән киредән аеру мөмкин түгел. Ләкин... Берни дә эшләп булмый, икебез дә котыбыз очып көткән аерылышыр сәгать сукты. Порт эшчеләре, докерлар забастовкаларын туктаттылар. Шунда инде эш ташлап торуларын тагын ике айлар дәвам итсәләр сон?

Ул чакта мин контейнерлар ташучы «Капитан Белов» сухогрузында старпом идем. Безне дә бик тиз бушаттылар. Яна йөк алдык. Ә Джейн, балакаем, нишләргә белми. Ике янагымнан тотып, чуп-чуп үбә-үбә, минем ярда калуымны, яисә аны үзебезнен «Капитан Белов»ка алуымны сорый. Ике кулын як-якка жәя дә, башын артка ташлый. Кочагымда чак тотып калам үзен. Синнән башка яши алмыйм, үләм, ди.

Калу турында сүзнен булуы да мөмкин түгел. Аны үзәм белән дә ала алмыйм. Караб дингезченең туган йорты, ә гаиләсенекә түгел... Күнелем белән сизеп әйтәм, Джейн кулында минем корычтай нык, таза улым үсәргә тиеш. О-о, Джейн, минем сине мәңгә онытасым юк. Ул герой-ана булырлык, берсе артыннан икенчесен, ун бала табарлык чибәркәй иде. О-о, Джейн! Минем куеныма кергәч ул, күбәләк булып юкка чыга иде. Менә шундый мәхәббәтне татыгач, мин үземә-үзем, бу дөньяда Рудик, юкка яшәмисен, дип куям. Таһир дус, хаклымы мин? Әлбәттә, хаклы!

Нишлисәң, безнең зымыш шундый бит. Берәр, яисә ике-өч елдан сон янә дә әлегә портларга килеп чыгу белән, мин беренче эшем итеп монда калган ярларымны эзләргә керешәм. Алар, шайтаннар, табылмыйлар.

Янәдән Квебекка барып чыккач та, бар эшемне ташлап, Элизабетны эзләдем. Ул бөтенләй башка калага күченеп киткән. Дөресрәге, әниләре янынадыр. Әле теге чакта ук аның башында шундый уйлар бар иде. Шул чакта аларның адресын алган булсам соң! Кемнең акылы төштән соң әле? Яһүднекеме, хохолныкымы?

—Бездә—татарныкы, диләр,—дип куйды Таһир.

—Сингапурга икенче тапкыр килеп чыккач та, палубадан яртылаш сузылып, дингез продуктлары тутырган корзиналары белән Джейн килеп чыкмасы, адарына-адарына, килсә, бортка алам, алып китәм, дип көттем. Рейдта торган караблар белән пирс арасында, катерлар тыз да быз йөрөп кенә торалар. Аларның палубасында тик Джейн гына күренмәде. Аны эзләргә махсус ярга чыктым. Яшелчә, жиләк-жимеш сатучылардан да кат-кат сорапшырып карадым. Белмиләр. Хәтерлиләр. Әмма күптән күренгәнә юк, диләр. Тәгаен кияүгә чыккандыр. Икенче шәһәргә киткәндер. Джейн кебек чибәркәйләр ялгыз яшәмәсләр! О-о! Джейн кебек гүзәлләргә, иң югары пробалы саф алтын бөртегенә, жир шарының теләсә кайсы почмагында монарчы күрелмәгән экономик кризислар булып куйса да, инфляция булмагачак. Хәзер менә терсәкне тешләмәк булам. Алырга гына булган аны миңа үзем белән. Ничек сорады бит, жанашым. Үтенеп сорасам, капитан да каршы килмәс иде. Киләмә соң?! Ул да кеше бит!

Синен каршында джин уртлап утырган старпомын, Таһир туган, дингез чатларында безгә юл күрсәтеп торган маяклар төсле япа-ялгыз, гомере буена ятим. Бер кешем дә, бер якын туганым да юк, дияр идем, Камено-Подольски өлкәсендә, бер хуторда, бик ерак туган апам Софья бар. Джейнны туп-турыдан шул апам янына кайтарып куярга бик була иде. Була иде. Беразга. Аннары, ул чакта мин йөзгән «Академик Сеченов»ка, савыт-саба юучы итеп урнаштырып куяр идем. Аннары үзәбезнең кок Елистрат янына пешекче итеп. О-о-о! Йодка иң бай продуктларның берсе—осьминог калжаларын Джейн теленнә йотарлык итеп кыздыра иде. Баклажан турында сөйләп тә тормыйм.

—Ай-й-й! Исемә төшсә, менә бүген дә һушымны жуям, Джейн нинди гүзәлкәйләрнең берсе иде. Шулай аның белән Сингапурның иң зур урамнарыннан берсе Наньян проспектыннан барабыз. Юлда әледән-әле, жинелчә салметдин, чалбар балакларына абына-сөртенә баручы Англия, Канада матрослары, кысык күзле кытайлар, өлгергән лимон төсле сап-сары битле япуннар очрап тора. Барысының күзләре бездә генә. Араларында абынып-абынып китүчеләр бар. Кайберләре тел шартлаталар. Мин аларга йодрык күрсәтәм. Минем бит ул, күрәсен, ике потлы. Ә Джейн минем кочакка сыенган. Башын күкрәгемә салган. Ул көлә генә. Ай-й! Аның көлүләре, елмаюлары! Гомергә күз алдыннан китәсе юк.

Наньян проспекты буйлап атлыйбыз. Як-якта кибетләр тезелгән. Аларда жанын ни тели, шул бар. Ана бик матур яулык тәкъдим итәләр.

—Ошыймы?—дип сорыйм.

—Ноу! Ноу!—ди, янәсе бик кыйбат бит. Мин икене алам. Каршыдагы кибет витринасына бик матур күлмәк элгәннәр. Джейн кырын гына карап узмакчы. Күрәм, күлмәк ана ошады. Берьюлы икене алам. Рәхәтләнеп кисен. Биек үкчәле, фасонлы туфлиләренә берьюлы өч-дүрт пар алам. Берәрсә искерсә, аны тотып, ремонтка йөрмәс бит инде. Ташласын да, янасын кисен. Джейнның, яктылык таралу тизлегә белән, кызып-кызып, кулларын изәп-бутап нәрсә сөйләгәнән мин анлап, төшенеп тә бетмим. Минем ангыралыкка түзә-түзә дә, бац! Мине иягемнән тешләп ала. Бу аның мине әп итүе. Тәнемдә жаным булганда мин аны мәңгә онытмам. Иягемдәге бу

эзлэрне күрәсенме соң? Джейнның теш эзләрә бит алар.

Аннары мин аны, барча бүләкләрә белән күтәрәп кочагыма алам да, такси тукталышына алып китәм. Минем кендектән генә буйлы юлда очраган Вьетнам матрослары туктап, бот чабалар. Аларга да йодрык күрсәтеп алам.

Үзен уйлап кара, брат, мин чит ил матросы, ана тагын нинди яхшылык эшли алам? Мин боларны сина, беләсенме, ни өчен сөйлим? Без, моряклар, шундый язмышка дучар инде. Яшәү рәвешез шундый. Шуны танып, кабул итми дә хәлебез юк. Шулай бит?

Менә син, Таһир, минем каютада кайчаннан бирле утырасын. Дәшмисен. Сизәм, күрәп торам, син минем турында, күрчә, безнен старпом Рюкзак нинди мәлгунь, мораль яктан төмам череп таркалган зат икән, дип уйлыйсын. Беренчә карашка ул шулайдыр да. Бәхәскә кермим. Ә чынбарлыкта бөтенләй башка... Менә Элизабет белән, әйтик, ничек килеп чыкты. Әйтик, туган-үскән жирләреннән, дус-ишләреннән еракта, госпитальдә, бер кешелек палатада бер ялгызын ятасын. Инглизчә мин Камено-Подольск сөйләмәндә сөйлим. Инглизгә, йә канадалыга караганда, Киев мужигы мине жинелрәк аңлый булыр. Шундый чакта синен палатана қояш булып елмаеп бер чибәркәй керә. Беренчә эше итеп, баш астындагы мөндәрне, өстенә япкан юрганынны төзәтә. Үзеннән, әле яна гына ванна кереп чыккан саф тән исе килә. Бу искә Париж ислемайлары конкурент була алмый!

—Ничек йокладык, рус матросы?—ди, укол ясарга жыена. Мин бер кулым белән, эчәкләрәмне жыеп эчкә тутырган, һаман үлекләп торган жөйне тотам. Артык кабанудан кире чыга күрмәсеннәр тагын. Икенчә кулым белән аны қочмакчы булам. Менә нинди нәфеслә мин. Чибәркәйләр алдында тәкәтһез. Ул:—Ноу! Ноу! Ярамый!—ди, ишеккә күрсәтә, көтмөгәндә генә килеп керүләре бар, ди. Бер взвод ап-ак тешләрен күрсәтеп елмая. Хатын-кызларнын елмаюын күрсәм, миша шунда ук рәхәт булып китә. Чөнки аларнын башларын артқа ташлап елмаялары мөжизалы көчкә ия. Беләсенме соң син шуны? Кыз-хатыннарыбызнын бер матур елмаялары халыкара конфликтларны булдырмый калу кодрәтенә ия! Старпом буяуларны артык куерта, чамасыз күп тондыра дип уйлый күрмә. Бу чыннан да шулай.

Элизабет, әлегә елмаюы белән мине әсир итә, яна туган пәси баласыдай күндәм итеп, башымны, мангаемны тотып карый. Тиешле процедураларны эшли. Ул укол қадаганда инде мин: Ноу! Ноу! Кирәкми!—дип қычқырам. Читтән карасан, үзенә бер комедия. Әмма дөресен әйтәм, уколлардан мин ак акулалардан болайрак курам. Элизабет рәхәтләнеп көлә. Ул көлгәч, мин аны тагын да ныграк көлдөргә тырышам. Бер-березбегә карата мәхәббәт хисләре ике арабызда менә шулай уялды.

Ул һәркөн иртән мин яраткан «Мальборо» сигаретларын һәм целлофан қапчыкта үзә ясаган сандвичлар алып килә. Шуны исендә калдыр, туганкай, әгәр берәр гүзәлкәй, синен белән иртәнгә ашын бүләшә икән, син мөна бик югары дәрәжәлә бәя бирергә тиешсен. Син ана йөрәгенне қызганма! Әлбәттә, болар минем күнелдә, минем башымда туган философия. Ләкин алар минем күпһеллык тормыш тәҗрибәм нәтиҗәләре. Бу мәсәләдә мин үземне ялгышамдыр дип уйламыйм.

Бер тапқырында Элизабет ике көн рәттән килмәде. Мин үземне қая қуярга белмәдем. Тамагы шешеп, анги́на белән авырган икән жанашым. Үземнен Каменско-Подольск сөйләмәндә, ана балачагында мине апам дөвалаган халык медицинасы рецептларын өйрәтмәк булам. Ул, әлбәттә, аңламый. Әмма анын өчен борчылуымны күрә, қилештерә.

—Ес! Ес!—дип башын ия. Элизабет искитмәле ягымлы бер жан иясе иде. Андыйларны шәм яндырып эзләсән дә, жир йөзөндә бүтән таба алмыйсын!

Ә минем, муены аска килгере, башы беткере аппендикс һаман үлекли бит әле, жөй дә ябылмый. Операция өстәленә тәмам сонгы чиккә житкәч кенә яттым бит. Югыйсә, ул мине күптәннән борчый иде. Хирург пычагы астына керергә кем атлыгып тора инде?

Минем яраны чистартып тампоннар куйгач, Элизабет, беркадәр арып яныма утыра. Шәфкать туташлары анда кыска жинле халат кияләр. Аның куллары терсәктән ачык. Үзенә бер тәмле хуш ис килеп торган беләген йомшак кына сыпырам, иреннәрәмә якын китерәм, үбеп алам. Ул карышмый. Ә-эх, шунда үзенә, тулып пешкән алма бит син, агачыннан өзеп алырга да, тешләремне батырырга, сине кочагыма алып атланмай итеп эретсәм килә, дип әйтәсе иде. Күп телләрдә мен-мен тапкырлар кабатланган «Ай лавью!»дан башка матуррак сүзләргә мин дә белмим шул. Әмма шунысын да әйтәм. Тел белмәү ике йөрәк арасында ин жылы хисләрнең тууына комачауламый. Элизабет белән без бик яхшы анлаша идек.

—Шуны әйтәм әле, ул аппендикс минем бәхеттән шундый киребеткән булып чыкты бит. Аны табып алганчы, озын гына буйлы хирург егет, өстәлгә бөтен эчәкләремне чыгарып салды. Баш өстемдәгә көзгедән күрәп исем китеп ятам. Әгәр алардан колбаса ясаганмы?! Күпме «профессор колбасасы» чыгар иде. Яраның озак төзәлмәвә дә минем «файдага». Тиешле биш-алты көн урынына госпитальдә биш атна яттым.

Инде терелеп, аякка баскач та кая барасын? Теплоход инде күптән китте. Экипажның минем тиз терелеп суднога кайтуымны теләп жибәргән телеграммалары Һинд океаны якарыннан килә.

Мин кунакханәгә күчәндәм. Квебектагы безнең консул, яшь кенә, чибәр генә егет, мона кадәр дә минем янга еш килеп йөрдә. Бу юлы миңа бик ипле номер алып куйган. Ул кунакханәдә мин ун көннәр тордым. Эштән кайтышлы һәр кичне Элизабет килә. Аның белән кинога йөрибез, кафега кереп утырабыз, профессиональ бокс карарга йөрибез. Кеше хәлен, аның кайгы-хәсрәтләрен анлаучы изге бер жан иде Элизабет. Берсендә профессиональ боксчылар матчына ун билет алган. Ә без икәү генә. Аның сәбәбен соңыннан белдем. Ике гигант негр боксчыларының матчынан жыелган акча Картлар Йорты фондына күчереләчәк икән. Элизабет менә нинди жан иде!

Миңа Канаданың башкаласы Монреальгә барып, самолет белән Мәскәүгә очарга да була иде. Ләкин ашыкмадым әле. Дөресрәгә, Элизабеттан аерыла алмыйм. Квебекка үзәбезнең берәр судно кергәннен көтә башладым.

...«Теберда» Кызыл дингезне уртадай ярып, халыкара трассада бер якка да бер минут та читкә тайпылмый, Йәмән башкаласы Аденага житеп килә. Көчле дизельләреннән көйлә эшләвен тыңлап, старпом Рюкзак сөйләвен давам итте. Бәлки Таһирның бер дигән сварщик булуын таныптыр. Яхшы эретеп-ябыштыручысыз теплоход бер тәүлек яши алмый. Ана эш чыгып кына тора. Ә карт дингез бүресе Рудольф Рюкзак Таһирның эш сыйфатын Роттердамда ук сынады. Канәгать калды, хәтта мактады. Бәлкем эчен бушатасы килгәндер. Атлет гәүдәлә матрос Туктамышевның бер дә юктан гына дингезгә йотылу сәбәбен бик тиз төшенде. Старпом ашыкмыйча гына күнел дәфтәренен битләрен актара бирде.

—Таһир, туганкай, безнең старпом чын күке, дип уйлый торгансыңдыр инде. Күкеләр шулай бит, балаларын үзләре басып чыгармыйлар. Күрмәгәндә генә күкәйләрен берәр кош оясына салалар. Аннары:

—Адьо!

Теге кош анын баласын басып чыгара, карый да, үстөрө дө.

Госпитальдөн чыгу белән, мене караган, тәрбиялэгән өчен тирән рәхмәтемне белдереп, Элизабетка япон телевизоры бүлэк иттем. Ин зур экранлысын. Нарасый баладай шатланды ул. Телевизоры булмаган икән. Госпитальдә төннөрөн дежур торганы өчен ана берничә ял көне бирделәр. Квебекны без инде аркылыга-буйга йөрөп чыктык. Ятим балалар йортына барып, аларга нәни барабаннар бүлэк иттек. Син белмисендер, Канада нәниләре барабан кагып уйнарга яраталар.

Элизабетка: әйдә, Монреальгә барып кайтыйк, дигән тәкъдим ясадым. Үземнен анда булганым бар. Халыкара ярминкә алдыннан совет павильоны экспонатларын китергән идек. Монреаль—Монреаль инде. Анда йөз тапкыр булсаң да, бик күп яна нәрсәләр күрергә була. Бу көннәрдә анда янадан халыкара ярминкә ачылды. Белешмәдә әйтелгәнчә, алтмыш бер илнен сәүдәгәрләре катнаша икән.

Килеп төшү белән яхшы номерга урнаштык, бәхет дингезенә чумдык. Көннәренн ничек узганын да тоймыйбыз. Эмма бу бәхетнең дә чиге буласын беләм. Элизабетка истә калырлык бер матур бүлэк бирәсем килә. Ләкин аны ничек эшләргә? Хатын-кыз халкын үзен беләсен, ясаган бүлөген ошамаса? Һәрхәлдә, ана көндәлек тормышта кирәге чыгарлык бүлэк бирмәкче булам. Ә долларларым кесәмдә житәрлек минем. Егетләр киткән чакта, старпом, кытлык кичермә, сина берәз акча калдырдык, дигәннәр иде. Карасам, карабның бөтен чит ил валютасы запасын калдырып киткәннәр. Консул егет Виктор да, килгән саен ведомостька кул куйдырып, долларлар калдырып китә иде.

Ярминкәне карап йөргәндә мехлар павильонына килеп кердек. Шәхсән үземнән аларга исем китми. Француз коньягы, англиз виские, үзезбезнен совет шампанское куелган павильоннарга керергә яратам. Элизабет, нечкә билем, мехлардан күзен аера алмый. Аһ итт! Төрлө бүреклар, якалар. Барысы затлы мехлардан. Зәңгәр төлкә, кеш, сусар, кама, ондатра, кара бурка. Бирегә кергән хатын-кызлар барысы да көзгә алдында тыз-быз киләләр. Күрәм, шушында ук кызгылт-көрән норкадан теккән туннар да эленеп тора. Нәкъ менә Элизабет размерлары. О-о, Элизабетта буй-сынмы?! Станокта махсус кырып ясасаң да аныкына тиң фигура ясый алмассың. Анын өстенә иске капчык япсаң да, Элизабет искиткеч матур булачак. Шунда мин ана, Рудикны гомере буена онытмаслык бүлэк ясарга карар иттем. Каршыбызда эленеп торган тунга ымладым:

—Яле, нечкә билем, киеп кара!

—Ноуу! Ноу! Кирәкми!—диде. Акчасы житмәс дип уйлагандыр инде. Ничек житмәсен инде? Гомерем буге дингездә йөзәм. Дөрөс, Камско-Подольскидагы апама да ара-тирә акча салам, ялга кайтканда бер машина бүлөкләр алып кайтам. Софья апам бай яши, үз акчасын да кая куярга белми.

—Ес! Ес!—дим.—Әйткән икән, ки өстенә!

Кибетче егет анын кулына тоттырган беренче тун ук, әйтерсен, Элизабет өчен махсус теккән кебек! Әйтәм бит, анын фигурасына нәрсә кидертсән, шул килешә. Алдык тунны. Элизабетның ничек шатланганын күрсән иде! Мине кочып алды, ике як битәмне үбә. Бу бүлөкне ана ике битәмнән үптерү өчен ясамадым. Шулай да күнелгә рәхәт инде. Элизабет әгәр мине яратмаса, өстенә алтын тавы ишсән дә, әп итмәгән булырые.

Старпом, стакан төбенә генә салып, джин тотып куйды. Уйга калды.

—Таһир, әйдә, мин сина шушы төребкәмне бүлэк итәм. Бангкокта

мин аны бер кытайдан йөз долларга алдым. Ул үзенә бер ароматлы агач тамырыннан ясалган. Аны гап-гади тәмәке белән тутырсаң да, үзенә бер тәмле аромат чыгарып төтенли. Бүлэк итимме соң? Хәер, ул сина ниәмә? Син бит тартмыйсың.

—Э-эх, Элизабет! Элизабет! Мин сине гомерем буге эзләячәкмен, гүзәлем.

Үзенчә бәхетле һәм үзенчә үк бәхетсез кеше иде бугай старпом Рюкзак. Таһир шуны сизде, «Теберда»да әллә аны ихтирам итәләр, әллә ике потлы йодрыгыннан куркалар. Экипаж егетләре кирәкмәгәндә аның күзенә чалынмаскарак тырышалар. Таһир старпомны дикъкать белән тынлады. Ә күз алдында һәрчак Данөгәле торды. Чит илләргә йөри торган карабка да аны күрү, һичшиксез аның янына барып чыгу максаты белән яланды. Күнел түрәндә яткан хыялын ул барыбер тормышка ашырачак!

Каютасына кайткач, Володя Шубин аны кулындагы сүзлеген читкә куеп:

—Мистер Туктамышев, ай эм глэд тү сию!—дип каршылады.—«Сезне күрүем мин бик шат!»—дигән сүз була бу.—Күрденме, англизчә сыптырам гынамы? Бу әле башы гына!

—Мин дә бик шат,—диде Таһир.

—Сиид даун, плиз! Утыр, пожалуйста!

Шубин, шайтан егете, шулай ук «күпкатлы пирог» булып чыкты. Карачыга житкәч, ярга чыккан жиреннән карабка бүтән кайтмады. Белмәгән, күрмәгән кала жиренә баскан матрос белән ни булмас, нинди көтелмәгән хәлләргә тарымас? Экипаж егетләре, старпом үзе дә, нык борчылдылар. Таһир мендәр астында кәгазь кисәге тапты. Аннан: «Таһирка, тормыш юлымда мин очраткан кешеләр арасында син иң ышанычлысы. Мин сине «Озерная»да урман кискән чакта ук яратып өлгердем. Экипаж минем турыда начар уйлый күрмәсен. Дөнья күрәсе килә. Мин безгә калырга булдым. Володя Шубин»,—дигән юлларны укыды. Таһир аны капитанга да күрсәтте. Шалва Руставили, записканы кат-кат укыгач, әлләни исе китмичә:

—Арты белән күлгә чумган үрдәкләрне монарчы да очратканым булды,—диде.—Егет уголовный статья белән шаяра,—дип өстәде.

Таһир үзе дә яратып өлгергән эчкерсез, әмма хыялый баш Володя Шубинны портка чыгып та эзләп йөрдә. Чит ил матрослары керә торган ресторанта сугылып та сораптырып карады. Шубин суга чумгандай юк булды. Мөгаен аны да берәр Элизабет, яисә Джейн эләктергәндер. Хатын-кыз затына, аеруча куш йодрык хәтле күкрәкләренә Володя да битараф түгел иде. Каютасында да, йөзенә якынак китерсән, әле бер күзен, әле икенчесен кысып, авызын ерып елмаючы индианкалар, вьетнам, чем-кара негр кызларының сурәтләрен бер өем калдырган. «Сергей Киров» крейсера баш штурманы Азанчеевскийның сүзләре килде Таһир күнеленә. Штурман аларга: «Егетләр, үз биографиягезнен штурманы—үзегез булыгыз, маршрутны да үзегез салыгыз!»—дия иде бит. И-их, Володя, Володя. Шулар маршрутларны салганда ялгыш расчётлар ясый күрмә инде, дип борчылып уйланды ул күнеленә якын бу хыялый егет турында.

5

Пакистан башкаласы Карачыдан алар Һиндстанның зур портларынан берсе Бомбейга юл алдылар. Карачыда мен башка якын сарык төяделәр. Трюмнарда да, палубада да—сарыклар. Аларның бертуктаусыз «бэ-бэ-

бэ» кычкыруларына түзәр хәл юк. Бомбейда ул сарыклардан котылгач, «Теберда» ремонтка басты. Ике-өч айлар эчендә күпме дингезләр кичеп, егерме мен чакрымнар үтелгән юл бер дә эзсез калмагандыр. Рулевойлар руль системасынын көйсезләнүенә зарлана башладылар. Ремонт ким дигәндә ике атналарга сузылачак. Таһир, «Улын туды» дигән телеграмма алган Николай Запорожченко исемле егет белән икәүләп, Одессага кайтучы «Амур» рудовозына яландылар. Истанбулга кайтып житкәч, Одессадан Барселонага «Беларусь» тракторлары төяп баручы «Караганда» сухогрузын күрдө. Ана механик кирәк икән. Таһир шунда ук «Караганда»га күчеп утырды. «Караганда»ның капитаны, негрлар белән аларның үз телендә, төрөкләр белән төрөкчә, жиде-сигез телдә бик иркен сөйләшкән үзбәк егете Юлдаш Ахунбабаев акча эшләргә бик ярата иде булса кирәк. Истанбулда алар трюмнарына алюминий мичкәләрдә күп итеп зәйтүн мае төяделәр. Албаниянең башкаласы Тиранага кереп, әфлисун, мандарин алдылар. Аларның кайсын-кая бушатып, теплоход бортындагы илле данә «Беларусь» тракторын Барселонага илтергә тиешләр.

Октябрь ахырлары булса да, Урта дингездә һава искизмәле торды. Инде Сицилия, Мальта утрауларын узып, Сардиния утравын унда калдырып, Балеар суларына чыккач, Урта дингез кинәттән холыксызлана башлады. «Караганда»га Сардиниядә якорь салып, давыл узганны көтөргә иде аларга. Әмма капитан Юлдаш Ахунбабаев бик үзсүзлә үзбәк иде ахры.

—Мин өйдәгеләремә: «бу рейстан бик тиз кайтам»,—дип чыктым.—Улымны өйләндерәм. Туйга өлгәрәсем бар. Давылга юлыкмаган егетләр түгел бит без. Курсны үзгәртмибез. Барселонага инде күп тә калмый,—диде.

Кичкә таба давыл үтә котырып көчәйде. «Караганда»ны йомычка урынына уйната башлады. Дингез авызына тартма-тартма лимон-әфлисун оча торды. Өске палубадагы юньләп ныгытылмаган зәйтүн мичкәләре төгәрәшә башлады. Бортларга тимер аркан белән беркетелгән бер «Беларусь» та, «богау»ларын өзеп, дингезгә чумды.

Балеар атаулары тирәсендә очларын гына күрсәтеп утырган су асты кыялары бихисап! «Караганда»ның винты шуларның берсенә тиеп киттеме, руль сафтан чыкты. Дингез котырган чакта рульсез калудан да коточкыч хәл юк. Юлдаш Ахунбабаев «тревога» игълан итте. Барысына да шторм пояслары кияргә кушты. Шлюпкаларны суга төшерергә әзерләделәр. Ярый әле яр бие коткару службалары аларның «SOS!» «SOS»ларын вакытында ишетеп алганнар. Юкса, «Караганда» егетләре бөтен экипажлары белән, ике километр ярымнар тирәнлектә су төбенә киткән булырлар иде. Коткаручылар ярдәмгә бик вакытлы килеп життеләр. Судноны буксирга алып, Балеар архипелагының төньягындагы Менорка утравына өстерәделәр.

Менорка, күп булса, унбиш-егерме менләп кенә халык яши торган бик матур утрау икән. Теләсә нинди тоннажлы карабларны ремонтлый алырлык докы, краннары, ипле пирслары бар. Моннан бит Марсель дә ерак түгел. Атнасына бер тапкыр пароход китә. Әмма ана утыру өчен виза кирәк. Таһир читтән генә карап торды. Чик сакчылары пароходка пассажирларны нык тикшереп кертәләр. «Куян» булып узу турында уйлыйсы да юк. Ә Данәгәлнең Таһирны үзенә тарту—чакыру көче тагын да көчәйде. Әмма Меноркадан Марсельгә кадәр ара колач салып йөзеп үтәрлек кенә түгел. Шулай да бу араны ничек тә узу кәсебенә керешергә кирәк! Сузмыйча.

«Караганда»ны икенче көнне үк ремонтлый башладылар. Экипаж егетләре дә булышалар. Капитан Юлдаш Ахунбабаев, тагын ике атналардан

килеп житәргә ышандырып, Ташкентка, улын өйләндерергә кайтып китте. Таһирның үз уе... Аны ничек тормышка ашырасы? Теге кыя башыннан, зәнгәр шарфын изәп-изәп, аны Данәгөл чакыра...

6

Никахлы кияүләре, совет хәрби крейсера матросы Таһир Туктамышев, Ногайбәк агайлар белән сабуллашып, жир өстенә таш яуса да, таулар ишелсә дә, мин бу нигезгә килчәккән әле, исән чагымда аяк басачакмын, дип вәгдә биреп, ант итеп, туган иленә, СССРга кайтып китүенә нәкъ тугыз ай дигәндә, Данәгөлне өйләреннән «Ашыгыч ярдәм» каретасы белән бала табу йортына алып киттеләр. Шул кичне үк ул ир бала тапты. Яшә ана баласын күкрәгенә:

—Сөөнечем, өметем, Таһирым!—дип кочты.

Биш көннән ана да, бала да үзләрен яхшы хис иттеләр. Данәгөл өйләренә дүрт килограммга нибары дүрт грамм гына тулмаган, кайсы гына опера театры сәхнәсенә чыгарып бастырсаң да, тик «Бис!», «Браво!» алкышларына гына күмәрдәй, калын бас тавышлы, йомры башлы малай алып кайтты. Бишегендә анын көчле тавыш белән «үә-үә», дип дөньяга аваз салуы үзенә бер операдан катлаулы партия башкаруына тиң иде. Ногайбәк агайларның монарчы тын өйләрен шатлыклы мәшәкатләр басты.

Кешеләр өстенә шултиклә шатлык, сөөнеч килсә дә, килер икән! Ногайбәк ага белән Фәйрүзә апа бу көннәрдә кая басканнарын белмәделәр. Шатлыктан, өсләренә ингән бәхеттән аларның түбәләре күккә тиде! Фәйрүзә апаның теле исә бу шатлык, бу сөөнеч өчен Ходайга рәхмәт догалары укудан арынмады.

—Таһирыбыз сабуллашкан чакта:—Улым булчак! Мин бу якларга янадан аяк басканчы саклый күрегез!—дигән иде. Ничек рас әйткән, үзенә өстенә дә рәхмәт яугыры!—дип Ногайбәк ага бу көннәрдә киявен дә еш искә төшерде.—Бусагабыздан төклә аягы белән атлап, Баһадир, чын Баһадир керде, әнисе! Алдыйсыңмы шуны! Дөньяда яшәвебезнен мәгънәсе, яме-төме артты. Мин бүгеннән ошбу жиһанга бөтенләй башка күзлек белән карыйм. Аны сөеп һәм мең-мең рәхмәтемне укуп. Ходайның рәхмәте белән оныклы, егетләр булдык бит!

—Оныклы гына түгел, варислы! Варислы булдык, әтисе!—дип куәтләде аның сүзен Фәйрүзә апа.

—Тир белән тапкан, күп еллар берәмтекләр кыйган мал-мөлкәтебезнен хужасы булды бит, нечкә билем,—дип хуплады хатыны сүзләрен хужа агай үзе.

—Җай-й, нечкә билем, имеш! Син бигрәк инде,—дип елмайды Фәйрүзә апа.—Нечкә билләр кыз чагымда да булмады инде ул бездә. Финляндиядә яшәгән чагыбызда балыкчы баркасларыннан ярга тозлы балык мичкәләре төгәрәткән кызда нечкә бил каян булсын инде?

Әмма хатын-кыз заты ирләр тарафыннан әйтелгән татлы, матур сүзнен кадерен белә. Фәйрүзә апа өстендәге йон күлмәгенә билләрен сыпырып куюны кирәк санады: «Балдак киертерлек булмаса да, бил дигән нәрсә бар әле ул бездә». Ә менә егет чагында ук, миңа гыйшык тотып жырлаган: «Кулымдагы балдагымның исемнәре Фәйрүзә. Күрешмәгәнгә ничә кич, һай, матурым, былбыл кошым, ничек йөрәгән түзә?»—жырың, бүген дә булса колагымда тора.

Бәбәй туарга ике айлар алдан Ногайбәк ага кишеткә барып, бала арбасының иң матурын, иң кыйбатлысын алып кайтты. Карап торырга уенчык инде менә. Өенә алып кергәч, нигәдер гайрәте чикте. Тансыкның тансыгы оныгын авылча, матчага асылган пружиналы бишкетә, озын бишек

жырлары көйләп тибрәтәсе килде ахры. Шөһәргә барып, үтә кыйммәтле бук, чикләвек ағачлары белән генә эш итүче остага барып, чын ағач бишек эшләтеп кайтты. Үзенә бер матур чын сәнгать әсәре!—Ул бишекне заллары уртасындагы матчага элде.

Түшәмгә асқан бишекне килештереп, киерелеп йоклап яткан оныкны һәркөн кич-иртән чәп-чәп кертәп алу алар тормышында үзенә бер ләззәтле ритуалга әверелде. Баланы коендыруда житәкчелекне бабасы үз өстенә алды. Ногайбәк ага зрә катлаулы операция ясарга жиенган хирургмы, диярсен, башта өстенә ап-ак салат киәп ала. Жиннәрен терсәктән югары күтәрәп кулларын ислә сабын белән ышкып-ышкып юа. Баланы коендырасы сунын температурасын термометр белән түгел, чәнчә бармагы белән үлчи. Су кайнар да була күрмәсен, баланы чиркандырырлык салкынча да булмасын. Мондый чакта чәнчә бармак—ышанычлы термометр.

Бабасы, гомердә татымаган тәмле ләззәткә бирелеп оныгын коендырганда, Фәйрүзә апай «тыпыр-тыпыр» биәп, йомшак сөлге һәм мамык шәл тотып, алар янында тора.

—Улым, улым, дип нарасыебызнын башын күпме катырырга була, бабасы? Тансыгыбызга берәр күркәм исем куштырырга да бик вакыт,—диде Фәйрүзә апай.

—Тансык! Бик матур бит. Әллә улыма, бөркетөбезгә шушы исемне кушабызмы?—диде баһадирнын әнисе Данәгөл.

—Миңа Өмет дигән исем бик ошый,—диде Фәйрүзә апай.—Баһадир дигән исем дә матур...

Ногайбәк ага, оныгын юындырып аны ике кулында үчти-үчти иттерде. Малайның су тамып торган йомшак жиреннән ике-өч тапкыр чап итеп үбеп, әбисенә бирде. Баладан бушаган уң кулының бер бармагын өскә күтәрде. «Юк, юк! Улыбызның исеме башка булачак»,—дигән ишарәсе иде бу анын.

Фәйрүзә апайның үз шатлыгы чиксез. Ул үз кулы белән бишеккә бик матур чыбыллык тегеп элде. Оныгы ятачак йомшак мендәр астына үзе укып, озаклап өшкереп, бөти тегеп салды. Моңысы инде—оныкларына күз тимәсен өчен. Нарасыйны күз тиюдән Ходай үзе саклый күрсен! Бер килеп тыгылмаган жире булмаган шайтан дигән зәхмәт, чыбыллык астына борунын да тыгарлык булмасын өчен. Ә менә фәрештәләргә чыбыллык астында урын иркен. Әнисе имезеп бишеккә салгач, рәхәтләнеп йоклап киткән сабый авызын зур ерып әледән-әле аларга елмаймый, кемгә елмая сон? Әлбәттә, аны сыйпарга, иркәләргә жыелган фәрештәләргә елмая.

Ногайбәк ага, бишеккә корган чыбыллыкның читен генә ачып, оныгына текәлеп карап тора да:

—Әбисе, күрәсенме? Бу малай, билләһи миңа, бабасына охшаган бит! Нәкъ үзем түгелме?—дип елмая.

—Матур бабасы, тансыгыбызда синен чалымнарын бер дә юк, дип әйтмим. Берүк күңеленә авыр алма, баһадирыбыз—тач әтисе! Таһирыбыз! Суйган да өстенә каплаган әтисе инде,—дип үз ноктасын куя оныкларынын әбисе. Хужа агай исә карчыгының бу сүзләренә мыскал да үпкәләмичә:

—Алай да хуп! Алай да безнеңчә!—дип килешә.—Берүк исән генә була күрсен! Топ-топ басып үссен!

Икенче көн иртән, Ногайбәк ага шифоньердан костюмнарын сайлый-сайлый, фырт итеп киенде. Көзгә алдына басып сакалын төзәтеп алды. Оныкты бабай сакаллы булырга тиеш дип, оныгы тугач матур гына—түгәрәк сакал да жибәрде бит. Ана читтән карасаң, бу кадәр киенеп, ясанып, Франция президенты каршына приемга, күрешергә барамы, диярсен!

Анысын-монысын әйтеп тормады. Ишектән чыкканда:

—Көтегез! Озак йөрмәм. Бер аягым монда, икенчесе—кирәк жирдә. Әзер торыгыз!—диде дә китеп тә барды.

Озак көттермәде. Теге чакта кызы Данәгөл белән кияве Таһирга никах укыган, ияк очында өч кенә бөртек сакалы булган төрек карты Йосыф хәзрәтне ияртеп кайтты. Оныгына исем кушарга!

—Егетнең исеме Галимжан булачак!—диде өйдәгеләргә каршы төшәргә мөмкинлек калдырмыйча.—Баһадир да, Өмет тә, Тансык та—бик матур исемнәр. Бу исемнәр сезгә бик ошаса, баланы сөйгәндә шул сүзләргә әйтеп сөярсез. Ә мин Галимжанны сайладым. Беренчедән, галим. Димәк, гыйлемле, укымышлы. Икенчедән—Жан! Ул егетнен үсәсе, урамга чыгасы бар. Иптәшләре өчен ул Жан, чын «француз» егете булачак.

Йосыф хәзрәт, бишектә ай үсәсен көн үсеп, киерелеп, еш кикергәләп йоклап яткан баланың да колагына өч тапкыр:

—Галимжан! Галимжан! Шушы минуттан исемен Галимжан булып, улым,—дип кычкырды. Нарасый, исемен килештердеме, саф бас тавышы белән кычкырып, ризалыгын белдерде.

Дөньяга шушы нарасыйның, хәзер инде Галимжанның барлыкка килүе Ногайбәк агайны бөтенләй үзгәртте. Аны чиксез юмартландырды. Йосыф хәзрәткә дә бик мул сәдакалардан тыш, өр-яңа читек-кәвеш бүләк итте. Эстендәгә үзә яратып кигән, аңа япун судносы капитаны бүләк иткән бик затлы халатын салып бирде.

Улы тутанга, әтисе-әнисе бик тансык оныкларын жиргә төшерергә дә куркып, кочакларында гына йөрткәнгә, Данәгөл үзә дә чиксез шат, бик сөенә иде. Әмма шундый бер вакыйга да булып алды. Таһир китеп бер-ике айлар узгач микән, аларга уйламаганда-көтмәгәндә, бер кочак гладиолуслар тотып, Мишель килеп керде. Шул үзә үк—бер дә үзгәрмәгән.

Мишель белән алар бер урамда уйнап, бер мәктәпкә йөрәп үстеләр. Хореография түгәрәгенә дә бергә йөрделәр. Урта мәктәпне тәмамлагач, Мишель Парижның Сәнәгать Академиясенә укырга керде. Данәгөл, эшләгән-язган картиналары белән конкурслар аша узып, Тулон Югары Сәнәгать студиясендә укый башлады. Алар жәйге каникуллар чорында гына очраштылар. Мишель Академияне алтын медальгә тәмамлады, «Пежо» автомобиль концернында тәжрибә узды. Аннары шунда ук инженер-менеджер булып эшкә калды. Энергияле, булдыклы егет Мишельгә концерн тагын да жаваплырак эш куша башлады, аеруча гарәп, Якын Көнчыгыш илләрендә «Пежо» автомобильләрен жыюны оештыру бурычы йөкләнде.

—Мондый жыю цехларын, филиалларын ачуны башка автомобиль концерннары, хәтта үзәбезнең «Рено» белән дә бик кискен конкуренция шартларында алып барырга туры килә,—дип сөйләгәнә булды Мишельнен әниләренә ара-тирә кунакка кайткан чакларында. Балачактан бергә уйнап үскәнлектән, Мишельнен Данәгөлдән яшереп нәрсәсе юк.

—Яшь бара. Инде өйләнергә, гаилә корырга да бик вакыт. Мин бит бәләкәчләргә аркама атландырып, идәндә дүртаяклап йөргәргә яратам. Этием дә мине шулай йөртә иде. Өйләнәп жибәрергә кирәк. Эш, эш дип чаба торгач, гомерлек буйдак булып калуың да бар,—дип сөйләгәнә дә булды.

Алжирда, Ливиядә «Пежо»ның филиалларын ачкан иде бугай инде. Хәзер менә шундый цехны Сириядә ачып кайткан икән. Балачактан бергә үскәнлектән, Ногайбәк агалар гаиләсендә ул үз кеше. Шунлыктан артык кыюсызланмыйча:

—Данәгөл, шушы чәчәкләр белән йөрәгемне дә тәкъдим итәм. Бергә

булырга кулыгызны сорыйм,—диде.—Мин эш кешесе. Мине Сирияда бик әһәмиятле очрашулар көтә. Өч көннән янә шунда очам. Теләгем—ихлас күнелдән. Тәкъдимемне кабул итә күрегез. Сириягә дә бергә очар идек...

Данәгөл бик унайсыз хәлдә калды бит. Ана, Мишельне үпкәләтмәс өчен, ни дияргә дә аптыраш.

—Мишель, кадерлем, мин бит никахлы,—диде ул сүзләрен сайлап, тынгына.—Мин хәзер мадам Туктамышева...

—Ул турыда беләм. Әнием әйтте,—диде Мишель.—Данәгөл, мин бергә булуыбызны телим. Минем янымда яраткан хатыным, ышанычлы дустым булуы шарт. Бер мин генә түгел, гаиләсез бар кеше дә үзен ятим, япа-ялгыз хис итә. Дискомфорттан интегә.

Мишель Данәгөлдән иптәшен кем, аны сагынасынмы, дип тә сорамалды. Ана Данәгөлнең үзе кирәк. Әлегә тәкъдимен ясарга берәз сонарган икән, шуннан ни булган? Чылап тырышканда теләсә нинди хатаны да төзәтергә була. Мишель Данәгөлгә сораулы караш белән текәлде.

—Мишель, син—минем өчен бик кадерле, балачак дустым, хәзер дә дуслар булып калыйк. Берәрәбез тормышта нинди генә бәләләргә юлыкса да, ярдәмгә ашыгырлык дуслар булып калыйк. Әйткәннәрем өстенә тагын бер сүз дә өсти алмыйм. Үпкәли күрмә, Мишель...

Мишель китәргә жыенып, инде ишек тоткасын тоткач та:

—Өч көннән Сириягә очам. Әмма бу ишектән өметемне әле тәмам өзми чыгам,—диде.

7

Данәгөл беренче курстан ук Франциянең бөек художнигы Тулуз-Лотрек исемендәге премия алып, яратып укыды. Тулон Югары сәнгать студиясенен нәфис сәнгать бүлеген тәмамлады. Бу дәрәжәле уку йортыннан Франциянең данын бик еракларга яңгыраткан талантлар чыккан. Студия гомерен олы сәнгатькә багышларга жыенган сәләтлеләргә һөнәрне күптөрле юнәлештә бирә. Архитектура, төсле металлургия, керамика, чүлмәк яндыру—барысы да предмет буларак укытыла. Данәгөл беренче чиратта профессионал рәссамчыларның бөтен нечкәлекләрен өйрәнде.

Әйе, Тулон студиясе ана бик төпле белем бирде. Кайчакларны анын күнелендә әллә сынлы сәнгать белән генә шөгыльләнәнимме, дигән уйлар да туып куя.

Чын ижат кешесе һәрчак юлда, һәрчак эзләнә. Пейзажчы, портретчы булырга ниятләгән жиреннән, дипломны сәнагать объектларын бизәүче дизайнер буларак яклады. Данәгөл ялгышмады. Марсель аэропортын бизәүдә катнашты. Лилль—Париж—Лион—Марсель халыкара автострадасын төзүдә бик житди заказлар башкарды. Марсельнең тәрәзәсе кояшка караган урамнарының берсендә, ун катлы йортың унынчы катында, арендага ике зур бүлмә алып, студиясен ачты, заказлар кабул итә башлады. Унынчы кат дигәннән, Данәгөлнең укыганы бар: Виктор Гюго чираттагы романын язарга түлне тәмам жыеп-тутлап бетергәч, Парижның иң биек йортларының иң өске катыннан бер бүлмә алып, шунда күченергә булган. Ул чакларда әле лифтлар да юк. Иң өске катка менеп-төшеп йөрү үзе зур мәшәкат. Танылган романчы, бу бүлмәгә килеп урнашу белән барча киём-салымынын, чалбар-күлмәк, костюм, жилән сәдәфләрен кисеп, тәрәзәдән ата. Иртән үзен эзләп табып, тәрәзә алдына басып:

—Виктор! Әйдә безнең белән! Баш төзәтәбез!—дип сызгыручы шешәдәшләренә сәдәфләре киселгән күлмәкләрен күрсәтә. Бик иярер иде дә, кибеткә барып сәдәфләр алырга, аларны тагарга кирәк. Юкса, алар белән берәр сыраханәгә барып, рәхәтләнәп гәп корып утырыр иде. Сәдәфләр алып

кереп, күзлек киеп, энә саплап, аларны тагып чыкканчы кем көтеп торсын инде. Шешәдәшләре Викторга кул селкиләп дә, китеп баралар.

—Әй, бичара, пропал бит безнең бу язучыбыз!—дип ана карата эчкерсез кызгану хисләрен дә әйтәләр әле.

Олимп очына менеп басу ин талантлы ижат ияләренә дә бик мәшәкатъле шул. Шул мәшәкатъләрдән гайрәте чигеп, кайберәүләр ярты юлда ук кире борылалар.

Һәр ижат иясенен үзенә бер сәер яклары була шул, дип елмаеп искә алды Данәгөл. «Унбиш яшьлек капитан», «Айга сәяхәт», «Капитан Грант балалары», «Су астыннан сиксән мең чакрым» һәм башка романнарның авторы Жюль Верн, яна әсәргә керешер алдыннан, шушында, колак төбөндә үк туптан атсалар да, бернинди чит-ят тавыш-мазарлар ишетелмәстәй итеп жиһазландырылган бүлмәгә кереп утыра торган булган. Шунда ук, күптәнге танышы тиерчә агай Жакны дәштерә. Анын кулында чүкече, шактый озын чылбыр кисәге. Хужа исә, кулына богау салдырып, чылбырның икенче очын каршы яктагы диварга кактыра. Хәзер инде хет каравыл кычкыр, бүлмәдән чыгып йөрешле түгел. Кулы богаулы. Чылбыры өстәл артында утырырга гына ирек бирә. Яна әсәрне язучы күпмәгә сузыла, анысы авторның саулыгына, кәефенә, сәләтенә, эшчәнлегә дәрәжәсенә бәйле. Бу чорда Жюль Верн башын өстәлендәге мөһүргә салып кына черем итеп ала торган булган. Анын янына, тәүлеккә бер, хезмәтчесе кереп, ашарына биреп, кайнар каһвә калдырып чыга икән...

Данәгөл үзе, буяуларын барлап, хәстәрләп, кулына мольбертын алып, язасы картинасы алдына утырганчы ванна керергә, озаклап душ астында торырга ярата. Ижат дәрте-илһам батареяларына зарядны озаклап душ керү бирә төсле.

8

Таһир китеп ике айлар узгачмы икән, үзәндә шундый теләккә кайчан тууын сизми дә, Данәгөл бер картина ясарга кереште. Урта дингезнең бик текә яры. Кыя читендәгә аяк басарлык кына жирдә яшь имән. Корычтай нык тамырлары белән кыя ярыкларына ябышкан. Дингезнең дулаган чагы. Коеп янгыр ява, яшен уклары уйный, яшь имән өстенә ишелеп-ишелеп ташлар коела. Давыл аны каерып алып, дингезгә ташламакчы. Кыя менә-менә кителәп китәр дә, яшь имән, бичара, дингезгә очар төсле. Шул ук вакытта ул бар көче-кодрәте, күпләгән тамырлары белән кыядан аерылмаска, хәтта аны да сакларга тырышкан сыман. Йөз егермәгә—житмеш сантиметрлы майданда барган яшәү өчен көрәш!—Бу картинага бер күз салу белән күнелдә: «Яшь имән яшәсен иде, дингезгә чуммасын иде!»—дигән теләк уяна. Полотно ниндидер сихри көч белән үзенә тарта. Яныннан китәсе килми.

Данәгөл әсәрне Тулонның затлы сәнгать музейында барган күргәзмәгә куйды. Белгечләр аны, авторын гажәпкә калдырып, хәтта сөендереп, бүгенге авангардизмның яна юнәлеше, дип билгеләделәр. Газеталарда: «Мадам Данәгөл Ногайбәк-Туктамышеваның бу әсәрәндә яшь имәннең стихиягә каршы торыуы искиткеч көчле динамизм белән бирелгән»,—дип мактап язып чыктылар. Данәгөл бу полотносына «Сагыну» дип исем куйган иде. Бер карасаң, рәсемдә шундый көчле динамика белән бирелгән трагедиягә, яшь имәннең теш-тырнагы белән яшәү өчен көрәшенә якин булмаган исемне ул, аны калдырып туган иленә кайтып киткән ире Таһирны өзелеп юксынган минутларда кушты—тудырды сыман...

Сәнгать әсәрләре еш кына серле символлардан, күпләргә аңлашылмаган шартлы исемнәрдән тора шул. Людвиг ван Бетховенның «Аппассионата»сына

да анлаешлырак бер исем кушарга бик мөмкин иде. Үзе тудырган әсәренә авторның үзе теләгән исемне куярга хақы бар. Әйе, Данәгөл дә бу рәсемнә «Сагыну» дигән исем куйды. Шунысы бик шатлыклы будды: Әлегә күргәзмәдә, танылган сәнгать осталарыннан торган жаваплы жюри әғзалары мадам Данәгөлнән бу хезмәтен, Париж Сәнгать Академиясенен ике елга бер бирелә торган Огюст Ренуа исемендәгә бик дәрәжәле премиясенә лаек, дип таптылар.

Данәгөл өчен бу бүләк премия генә түгел иде. Яраткан художнигы Огюст Ренуа исемендәгә әлегә премия ана, Парижда биш елга бер уздырыла торган Халыкара күргәзмә ишекләрен ачты. Юкса, аның ишекләре күпләр өчен ябык. Жюри күп полотноларны кире бора.

Шулай көтмәгәндә генә Франциянән кин жәмәгәтьчелегенә танылып куйган яшь маэстро, Парижга алтын көз кергәч, башкала урамнарына каштан яфраклары коелган, ә парк-скверларда—репродукторларда бертуктаусыз Ив Монтан жырлары янгыраган чорда барып төште. Үзе белән әтисе Ногайбәк аганы һәм булырдайның яшыли буыны нык, биш яшьлек улы Жанни да алды. Чиксез зур шатлыгын, затлы сәнгать дөнъясында унышлы чирканыч алуын кем белән уртаклашсын? Алар белән уртаклашмыйча!

Бу күргәзмә биредә беренче тапкыр гына катнашучыларның күбесенә канат куя, аларда үз-үзләренә ышаныч тудыра. Париж Сәнгать Академиясенен Күргәзмәләр залына беренче көнне илчелекләреннән Культура бүлгә атташелары да килгәннәр иде. Килмәскә сон? Бу күргәзмәдә һәрчак Америка, Швеция, Бельгия, Германия, Польша, Болгария сәнгать осталары үз әсәрләре белән катнаша. Сәнгатьнән бүгенге торышына бәя шушында бирелә!

Данәгөл, кулына кечерәк кенә сумка тотып, аны жинелчә генә изәп, залдагы экспонатлар белән танышып йөргәндә, ак күлмәктән, кара франктан, чал чәчле, кара күзлекле, мәхәббәт гәүдәле бер ир уртасынын байтактан бирле анын «Сагыну»ы алдында басып торганын күрдә. Автор үзе дә анын алдына килеп басты. Күнеленен күтәрәнке чагы иде. Кыюлыгы житте. Әлегә иргә үзе сүз катты:

—Ялгышмасам, бу автор мондый авторитетлы күргәзмәдә беренче тапкырын гына катнаша бугай,—диде.—Ошыймы сезгә?

—О-о, бу сезме—мадемуазель Данәгөл? Бик шат, бик шат!—дип, әлегә ир аны күптән белгән төсле кулын сузды.—Безгә килгән чакыру кәгазьләре арасында күргәзмәдә катнашучыларның проектлары да бар иде. Шунда сезнән бик матур фотогызны күрдәм, ижат юлыгыз белән дә таныштым. Беренче чиратта исемегез үк кызыксыну тудыра.

—Инде мин мадемуазель түгел, мадам Ногайбәк-Туктамышева,—диде Данәгөл.—Минем инде биш яшьлек улым үсә. Ул да монда. Бабасы белән килеп тә житәрләр әле.

—Шулай мени-и-и! Биш яшьлек улыгыз да бармы? Сөз бәхетле ханым,—диде әлегә ир елмаеп.—Данәгөл Ногайбәк-Туктамышева! Исемегез, фамилиягез үзезбезнән Көнчыгышка тартым. Үзегез исә, карап торырга бөтенләй яп-яшь кызчык. Мин сезгә унжиде-унсигез яшьтән артык бирә алмыйм. Ә сез инде бөек Ренуа премиясе лауреаты. Хәер, Эверест башына менәргән уйласан, аны яшь вакытта эшләргә кирәк. Ул чакта, хөрмәтле мадам Ногайбәк-Туктамышева, таныш булайык—Базилевский Игорь Наумович. Биредәгә СССР илчелегенен Культура бүлгә башлыгы. Ул арада, оныгын житәкләп, алар янына Ногайбәк ага да килеп житте. Шакмаклы шаровардан, береткасын кыңгыр салган Жан коеп куйган француз малае, Базилевскийга ул да кулын сузды.

—Галимжан!—диде.

—О-о, алай ук мени өле!—диде Игорь Наумович.—Мондый егет белән танышуыма бик шат.

Аннары янә Данәгөлгә мөрәжәгать итте ул:

—Мадам Ногайбөк-Туктамышева, без үзөбезнен илчелек галереясенә күнелгә хуш килгән авторларның полотноларын жыябыз. Бай гына коллекциябез бар. Күзәтеп торабыз: бу полотногыз турында матбугатта иң югары фикерләр генә яңгырый. Килешсәк, сезнен дә бу картинагызны бик теләп алыр идек. Без бәясеннән тормыйбыз.

—Мин риза,—диде Данәгөл.—Ә бәясен аның күргәзмә комитеты куя булыр...

—Алайса, килештек! Шушы араларда безгә бер төркем совет интеллигенциясе вәкилләре—танылган язучылар, композиторлар, рәссамнар киләчәк. Алар хөрмәтенә кабул итү мәжлесе булачак. Мадам Ногайбөк-Туктамышева, әлегә мәжлескә чакырылган кунаклар арасында сез—беренчесе!—дип, Базилевский ана визиткасын сузды.

—Улыгыз да бик матур малай. Исән-сау үсә күрсен. Үскәч кем булырга жыена сон? Рәссаммы? Әллә әтисе һөнәрән сайламакчымы?—Дипломат Базилевский шулай диде дә, шып туктап калды. Шар кебек төгәрәп йөргән малайның әтисе кем? Нигә ул бабасы белән килгән? Бу кадәресе аның дипломатлык рамкаларыннан чыгуы түгелме? Әмма Игорь Наумович Данәгөлне бер күрүдә үк аталарча үз итте, аның картинасын да килештерде.

Совет дипломатының—үзе дә бик мөлаем йөзле бу кешенә жылы мөгамәләсе Данәгөл ханымда да кыюлык уятты. Базилевскийның йөзенә туры карап:

—Галимжанның әтисе, безнең Марсель портына дуслык визиты белән килгән, Совет Кара дингез хәрби көчләренәң флагман карабы «Сергей Киров» матросы Таһир Туктамышев,—диде ул.

—Шулай мени-и-и?—дип сузды дипломат.—Визитны да яхшы хәтерлим. Аны ачып жиберү тантанасында миңа да катнашырга туры килде. Ә Туктамышев фамилиясе сезгә менә каян килгән икән!

—Күрешүбез бик кыска гомерле булса да, без Таһир белән никахлылар,—диде Данәгөл.—Калырга ни кыстасак та, кала алмады. «Присягама хыянәт итә алмыйм. Хәрби хезмәтемне тәмамлау белән, таш яуса да, килеп житәрмен»,—дигән иде... Аерылышуыбызга тиздән биш ел тула, бер хәбәре дә юк. Улым әтисез үсә. Әллә бер-бер хәл булдымы, Таһирым берәр балага юлыктымы, дип борчылам.

—«Сагыну»ның сюжет линиясе, эчке тетрәткеч динамикасы менә хәзер миңа бөтенләй реаль жирлектә, тулырак һәм күләмлерәк ачылды,—диде Базилевский.—Матрос Туктамышевны бәлкәм безнең каналлар аша эзләп карарга мөмкин булыр. Әмма башта ук шунысын әйтергә мәжбүрмен, мадам Данәгөл: безнен инженер, врач, агроном егетләребез чит илләргә практикага, эшкә чыккан жирләреннән, чит ил кызларына өйләненп куялар. Югары уку йортларында укыган чит ил егетләре исә безнен ил кызларына өйләнәләр. Чит ил кызлары да совет егетләренә кияүгә чыгалар. Укып бетергәч исә, икенче ил гражданны булганлыктан, ир-егетләр—хатынын, хатын—ирен калдырып китәргә мәжбүр. Дәүләт чикләре аерган бәхетсез гаиләләр белән дөнья тулы... Кавышырга ярдәм итүне сорап язган хатлар безнен илчелеккә дә күп килә.

Бу гаиләләрне кавыштыру, аларга үзләре теләгән илдә яшәргә хокуклар бирү турында Берләшкән Милләтләр Оешмасының Махсус комиссиясендә сүзләр күптән бара. Кеше хокукларына кагылышлы бу четерекле мәсьәләне

конкрет хэл итү буенча Европанын берэр илендэ аерым кинэшмэ узарга тиеш. Анда СССР делегациясе дә катнашачак. КПСС Политбюросы катнаш никахларны өнөп бетерми. Шунлыктан әйтә алмыйм, мадам Данэгөл, ире—бер, хатыны—икенче дәүләт гражданы булган өчен генә бергә була алмаган, балаларын тигез гаиләдә үстерә-тәрбияли алмаган гражданны кавыштыру турындагы Актка, безнен делегация кул куярмы, юкмы?

Их, бу кадәресе миннән генә торса икән, дигән кыяфәт чыгарып, Базилевский мадам Данэгөлгә янә кулын сузды:

—Без, дипломатлар, хөкүмәтебезнен конкрет актларын гына тормышка ашыручылар...—шулай диде дә:

—Совет мәдәниятенен күренекле вәкилләре килү унае белән безнен илчелектә узачак мәжлескә чакыруым көчөндә кала,—дип өстәде.—Сезне түр кунагыбыз итеп чакырам, хөрмәтле мадам Данэгөл!

9

Балеар атаулары Урта дингезнен кыл уртасына туры килә. Ә Менорка утравы исә—төрле яклардан сузылган дингез «сукмак»ларының кисешкән ноктасы, кендеге. Бу кинлекләрдән узган карабларның бик сирәге генә аңа—Маон портына—сугылмый үтә. Кемдер эчәрәнә чишмә суы, кемдер жиләк-жимеш алырга керә. Ит-балык алырга Маонга кергән карабларны шулай ук алкышлап каршылылар. Шундый ирекле сәүдә, алыш-биреш үзгә булгач, Маонда кемнәр генә юк: конгырт-кара тәнле негрлар, мулатлар, башларына чалма ураган гарәпләр, кара мыеклы төрекләр. Испаннар, итальяннар, французлар—һәркайсы үзләренчә көсеп итә. Исәрек иллюзионистлар, күрәзәчеләр, картежниклар, көзгегә карап багучы чегән хатыннары, күтләкләр, наркоманнар, төрле дәрәжәдәге авантюристлар—барысы да чуала портта. Беркем дә ач-ялангач түгел. Маон порты барысын да үз канаты астына алган. Ашата да, эчертә дә, төн кунарга жылы куен да бирә. Бирегә килгәнне алкышлап, биеп-жырлап каршы алалар, киткәнне тиз киттең, берәз торсаң да була иде, дип кул болгап озаталар. Кыскасы, монда дөньяга ник туганына үкенүчеләр юк. «Һәр чыпчыкның үз ризыгы, үз жыры, кунып тибрәнер үз ботагы бар».

Таһирлар теплоходы якорь салган пирстан, күп булса ике йөз адымнар гына читтә, һәрчак халык белән шыгрым таверна, ресторан бар. Тәүлек әйләнәсенә япмый ул ике якка ачылышлы ишекләрен. Арзанлы салкынча виноны катер белән янадан янасын китереп кенә торалар. Монда, ят жирдә, вахтадан буш сәгатьләрдә тагын кая барасың? Теплоход егетләре дә еш кына шунда керәләр. Чүкечләр белән «дан» да «дон» тимер кыйнаган, шалтыр-шолтыр краннар уйнаган, сварка чаткылары күзнә чагылдырган теплоходта утырасың килми. Ремонт эшләре тәүлек буена бара бит. Ремонтта чакта бары да ярда, жирдә булырга тырыша инде. Кешеләр генәме!?

«Караганда»да Бисмарк кушаматлы карт мәче бар. Экипаж егетләре нык иркәлиләр үзен. Кайчагында: «Син, Бисмарк, карт алкогольик!»—дип орышып та алалар. Чөнки вино яларга өйрәнгән. Бирмәсән, шираулап кычкырып, палубага ике-өч тамчы вино тамызганны таләп итә. Менә шушы Бисмарк берәр портка килеп якорь салу белән, ярга беренче булып сикерә. Атналар буге югалып тора. Качты ахры дип, экипаж егетләре аны сагына башлыйлар. Әлеге порттан китәргә берәр көн кала, шалт итеп кайтып керә тагын. Анын күрүенә бөтен экипаж сөенә, һәркем аны кулына алып иркәли. Ә менә теплоходның китәргә жыенганын ул каян белә, ничек сизә? Унар көнләп ул кая югалып йөри? Нәрсә ашый, кем

ашата? Юкса, ашау ягына ул бик нэзберек. Ана тик тәмле генә булсын. Экипаж егетләре:

—Безнең Бисмаркның һәр портта сөяркәләре бар. Һәр портка килеп якорь салуга, ул сөяркәләрен күрергә ашыга!—дип шаярталар. Кем белә, бәлкәм шулайдыр да. Әлеге югалып торуларынан ул төмам арып, талчыгып кайта. Идәннән яларга вино да сорамай, бер атналар башын да күтәрми йоклый.

Пирс белән янәшә генә әлеге кабакка кемнәр генә кереп утырмый, сугылмый. «Караганда»га ремонт ясаучы жирле егетләр дә, эштән кайтышлый еш кына шунда сугылалар. Аларның һәркайсын, бу сон ниндирәк кеше, моңа ышанырга буламы, дип энә күзеннән уздырып торырга Таһирның вакыты да, мөмкинлөгө дә юк. Шулар арасынан ул ике беләгенә дә мул итеп татуировка, берсенә сине йотарга эзер юлбарыс, икенчесенә анаконда сурәтләре төшкән бәндәне сайлады. Егетнең ач янакларын бөдрә бакенбардлар бизи. Чегән дисәң, чегәнгә, испан дисәң, ана ошамаган. Күзләрендә, сигарет сузсаң, алар кабынырдай ут чаткылары уйный. Әмма башкалар өстеннән аның кырыс власть тотуын сиземләде Таһир. Менә шушы ут күзгә ачылды ул, гозерен чиште:

—Мина Марсельгә эләгергә кирәк. Бәясеннән тормам!—диде.

Әлбәттә, өстәл аның хисабыннан булды. Бер тәлинкә креветкалар китертте, табада кыздырган камбала, ике шешә «Ямайка» ромы. Әлеге егет ромны вак-вак кына йотып, Таһирны башта бер дә исе китмәгәндәй тындады.

Әмма Таһир да сиземли. Бу егетне сайлап ялгышмаган. Эшләр пешәр төслә. Әлеге «бөдрә бакенбард»ның креветкаларны чәнечке очына гына элөп капкалап, бәясен күтәрөп утыруы иде... Бу төвәккәллөгө өчен соныннан мең вә мең тапкырлар үкенәчөгө бу минутларда Таһирның башына кереп тә чыкмады. Терсәк бик якын булса да, тешләп булмый шул...

Яшьлек кешеләргә хаталар ясау өчен, ә картлык аларны берәм-берәм төзәтү өчен бирелә бит. Әлбәттә, төзәтеп өлгөрә алсан.

Төпле генә итеп сыйлаганнан соң, бөдрә бакенбардлы, ут чаткылары уйнап торган кысыгырак күзле егет, бер киерелеп кикереп, Таһирның кулындагы «Командир» сәгатенә текәлде.

—Төнлә цифрлары ялтырыймы?—диде

—Ап-ачык! Проектор!

—Хәзер күпмене күрсәтә?

Сәгатьнең күпме күрсәтүе ана ни пычагыма? Бу аның: «Син аны сал да, миңа суз! Калганын аннары сөйләшербез!»—диюе иде. Совет моряклары кулындагы «Командир» сәгатьләренә чит илләрдә кайсы портка туктасаң да кызыгалар. Цифрблаты фосфорга манылган. Дөм караңгыда да шырпы сузасы юк. Суга керсәң дә, төчкерми дә. Бишенче каттан асфальтка төшсә дә, «тек-тек» килүен белә. Берчакны шулай Таһир каютадагы егетләр белән бәхәсләшөп, сәгатен «КамАЗ» астына салган иде. Машина узгач күтәрөп карадылар, пычагым булсынмы? «Тек-тек» текелдөвен белә.

Таһир бу «ут күз»нең вакытны ни өчен сорадын шундук төшенде. Сәгатьне салып ана сузды.

—Мә, дуслым, игелеген күр. Мыскал гына яхшылыкка мин тау кадәрлесе белән жавап бирергә тырышам. Сине дә шундый егетләрдәндер дип ышанам. Аванс! Бүләкнең зуррагы—мине Марсельгә илткәч...

—Ях-сы, Ивано!—диде «бөдрә бакенбард». Борунын тартып алды. Як-ягына шикле каранды.—Мин сине бик ышанычлы егетләр белән

таныштырам. Үкенмәссен! Алар сине Марсельгә бер төн эчендә илтеп бастырачаклар. Моңы мин әйтәм сина!

«И-и, Алла»,—диген! Өзелеп сагындан Таһирның төмам башы каткан чаклар шул. Франция, Марсель ярлары әнә генә бит! Әмма бирегә «ышанычлы егетләр» каян килсеннәр? Менорка утравы заманында Урта дингез пиратларының башкаласы булган. Учлап сипкәндәй вак утраулар Менорка тирәсендә исәпсез-хисапсыз. Пиратларның жылкәнле жинел шхуналары белән һәркайсына килеп туктарга, тау куышларына кереп яшеренергә, жәе чыгу белән, атылып чыгып, сәүдә карабларына һөжүм итәргә, аларны абордажга алырга була. Франция, Испания, Греция, Италиянен хәрби караблары, шул утраулар эченә кереп поскан пират шхуналарын эзләп хәлдән тая, өстенә ишелергә торган кыяларга бәрелеп еш кына үзләре һәлак та булганнар...

Икенче бөтендөнья сугышы чорларында Гитлерның су асты көймәләре бу тарафларга да килеп чыгып, берәз тәртип урнаштырганнар. Чөнки пиратлар сайлап тормаганнар, хәтта хәрби көрваннарга да һөжүм иткәннәр. Корал белән сәүдә итү—алар очен шулай ук отышлы кәсеп. Нәкъ менә пиратлар рухында. Әмма су асты көймәләре белән аулый башлагач, пиратлар берәзгә басылган. Ә бит утрау халкы, анын холкы, психологиясе шул ук калган. Алар барыбер «унышлы жинел кәсеп джентельменнары» булып калганнар.

Сугыштан соңгы елларны пиратлык кәсебе янәдән баш калкыта. Кичләрен «Караганда» каютасында утырганда, кемнәрнендер яр бие сакчылары белән конфликтка кереп, хәтта шарт-шорт атышкан тавышларны да ишеттеләр. Атышмагайлары! Чәнчелеп китсеннәр! Данәгөлне өзелеп сагындан Таһирның күзенә элпә утырдымы? Анын тирәсендә мәш килгән контрабандистларны, морфинистларны, төрле шулер-жуликларны күрмәс, танымас хәлгә жите бугай. Хәтта шайтанның үзе белән дуслашырга, чокаклашырга да әзер иде ул. Тик бу шайтан ана Франция ярларына, Марсель портына, Данәгөл янына ирешергә генә ярдәм итсен.

Килешенгәнчә, «чегән егет» ике көннән тагын күренде. Беренче күрешкә болай кешечә генә кыяфәтле ике иптәше белән таныштырды. Әмма боларның да күзләре—ял та йолт. Шикле эш башкаргандай, бертуктаусыз як-якларына караналар. Бер-берсенә серле ымнар кагышалар. Контрабандистлар булмагайлары соң, чурт булсыннар, дип фикер йөртте Таһир. Алар белән Мәккәгә хаж кылырга барырга жыенмый санә. Калганын тагын алда күз күрер.

—Бүген төнлә дингезгә чыгабыз. Бер утрауга кереп берәз йон алабыз. Икенчесендә бушатабыз. Йөк төяүче булып яллансан, кайтышлый Франция ярларында калдырып та китәрбез,—дип егетләрнен берсе, жирән сакаллысы шарт куйды.

Ата контрабандистлар, юлбасарлар икәнлегә әллә каян сизелеп тора. Әмма Таһир сөенеп ризалашты. Иртәгә иртән, күп куйганда, ул Марсельдә булачак бит. Данәгөл белән күрешәчәк. Йөрәге ярылырдай булып тибә, күнеле күктә мәтәлчек ата! Ниһаять, шушы бәхетле сәгәтләр тормышка ашыр көннәр дә жите бит!

Контрабандистларның куйган шартларына Таһир берсүзсез риза булды. Болар—егерменче гасыр пиратлары. Бу каләресе аларның мангаена язылган. Әмма ана карата шул хәтле рәхимсез, коточкыч хыянәт эшләрләр, дип башына да китермәде. Төрөкләрдә: «кара бәхетем карбыз алгач кына ак булды»—дигән мәкаль бар. Таһир сайлаган карбыз да, кызганычка күрә, ак эчле булды...

Шуннанмы? Аннарымы? Калганын ул бик начар хәтерли. Теплоход экипажы белән сабуллашып тормады. Чөнки шик тууы бар. Култык астына жиләнән генә кыстырып, кулдагы буш дипломатын гына изәп, пирсның аргы башындарак чайкалган ак жилкәнле бик матур яхта палубасына күтәрелде. Анын скиперы Таһир белән кул биреп күреште. Әйтерсәң, алар күптәнгә танышлар, елмайган булды. Як-якка тырпайган жирән сакалы бүгенгедәй хәтерәндә. Күрешкәннән соң Таһир кысқан кул бармакларын бу бәндә өрә-өрә таратып-язып торды. Күзәндә серле ут чаткылары уйнап алды. «Нәкъ менә шушындый атлеттай көчле экземпляр кирәк тә инде безнән хужаларга! Алар кәнәгать булырлар!»—дип елмайган икән мәлгунь...

Дингезчеләр арасында еш була торган традиция: танышу хөрмәтенә, ике арада туган эчкерсез мөнәсәбәтне хуплап, төшсез йөземне кысып ясалган ак винога бер шакмак шикәр яндырып салып, кайнар грог эчтеләр. Таһирның тагын шунысы хәтерәндә. Ул кичне дингез берәз давыллады. Моңысы безнән файдага, дип фикер йөртте ул. Яр бие катерлары бәйләнмәс. Чыннан да, ачык дингезгә чыгу белән, аларны чик бие сакчыларының катерлары туктатырга маташты. Кая ул! Киереп куйган өч жилкән күз буяу өчен генә икән. Тегеләр туктарга сигнал бирү белән, скипер шундук көчле дизельне кабызды. Шхуна шунда ук ярканат булып, алга ыргылды, утраулар арасына кереп юк булды. Скипер Таһирга дусларча күз кысып алды, янәсе, тотып кара безне! Әмма анын күз кысуы дусларча булмаган икән шул...

Эзәрлекләүчеләрдән котылу хөрмәтенә скипер тагын берәр стакан грог тәкъдим итте. Таһир кыстатып тормады. Болай булгач, кул изәп үзен чакырып торган Марсель каласы ярларына аяк басалар да басалар инде. Тиздән ул Данәгөлән кочачак! Күнелән чиксез шатлык басты. Шунда соң әлегә жирән сакалдан чак кына шикләнөп куйса, ул кайнар грогтан баш тарткан булса?.. Ә скипер ана бөтен тәнәнә жылы тарата торган кайнар грог түгел, ә аяктан егып йоклата торган агу бирер, дип башына да китермәде. Бу йокыдан ул коточкыч башы авытып, куллары богауда хәлдә уяңды. Кулларын ычкындырмак булды, богаулар аны тагын да ныграк кыстылар. Таһир әле дә берни аңламый. Күнеле генә: «Данәгөл, Данәгөл, син минем бердәнберем, синнән башка бу дөнья миңа берни тормый!»—дип сыкрый. Богаулар ычкындырырдай, салырдай түгел...

Шхуна ниндидер шыксыз, чат таш кыялардан гына торган утрау ярына якорь салган. Давыл басылмаган икән әле. Баш очыннан көтү-көтү акчарлактар оча. «Ай бәхетсез! Ай, бәхетсез!»—дип үзен кызгану ишетте Таһир аларның тавышларында. Шунда янына төнлә аны кайнар грог белән «сыйлаган» скипер килеп тездәнде. Йөзәндә—коточкыч хыянәтчеләр генә елмая торган оятсыз һәм жирәнгеч елмая. Таһир аны тибеп очырмакчы иде, ләкин богаулы килеш ни-нәрсә эшләп булсын? Лач итеп битенә генә төкерә алды.

Скиперның ана исе китмәде, битен жинә белән генә сөртеп алды.

—Чәбәләндән сина файда юк! Башынны хет ташка ор, сина монда берәү дә ярдәм итмәс. Яхшысы—язмышка буйсыну,—дип сөйләнде ул.—Миңа да үпкәләмә. Үзен бит килеп каптын тозакка. Миңа куштылар, түләделәр. Мин үземнекен эшләдем. Язмышынны да каргама. Ул сина гел тешләрен генә ыржайтып тормас. Кем белә, бәлки бер елмаеп та куяр әле. Әйдә, карышып маташма. Минем арттан атла, ярга чыгабыз. Карышма! Карышсан, кыен гына алырсын. Кәжәләнүчеләрне монда

бик тиз акылга утырталар. Үз дигәннәрәнә бик тиз күндәрәләр. Күнәргә теләмәүчеләрне инквизиция суды палачлары көнләшерлек итеп кыйный да беләләр.

Таһир айнып китте. Миеннән югары көчәнешле электр тогы узгандай булды. Ул бит кешеләр урлый торган банда, мафия кулына эләккән түгелме соң? Болар мине бик бай, миллионер дип белсәләр кирәк? Йоным алу өчен урлаганнардыр. Бик зур суммада долларлар белән йоным таләп итмәкчеләрдер. Ялгышалар болар. Анын ботыннан тотып селкесәләр дә, сукур тиен коелмас. Ул бит дингезләр кичүче гади бер сәүдә карабынын механигы гына.

Әмма бандитлар түгел, Таһир үзе ялгышкан икән. Шкипер һәм анын сынар күзле иптәше, Таһирны култыклап сыгылмалы трапка бастырдылар. Таһир еш кына укшып куя. Башы әйләнә. Шкипер кайнар грогка йоклаткычны кызганмый салган, хайван. Ярга чыктылар. Баш өстендә ямьсез, берәз мыскыллы тавышлар белән шираулап очкан акчарлактардан гайре, әйләнә-тирәдә бер жан иясе күренми. Бу шыксыз жирдә берәү дә кер чайкамый, кер элми ахры.

Алар текә баскычтан өскә күтәрелделәр. Төбенә үк килеп басмасаң, ишеген һич күрешле түгел. Жир астына керә торган штольня алдына килеп бастылар. Таһир шуны абайлады: зур, ике якка ачылышлы тимер ишек артында һәрхәлдә тау куышымы, штольнямы—шахтамы булырга тиеш. Аны шушында китереп япмакчы булалармы? Йоным өчен акча тапканчы аны каядыр тотарга тиешләр бит инде?!

Шкипер шул арада стенадагы кнопканы капшады, күк болыт төсенә буялган тимер ишек тавышсыз гына ике якка ачылып китте.

—Әкияттәгедәй гүзәл патшалыкка рәхим ит!—дип, мыскыллы елмаеп, шкипер аны аркасыннан алга этте. Ишекнен теге ягында аларны, кулына резин таяк тоткан, кара күзлекле, горилла да горилла, шимпанзе дә шимпанзе, авырлыгы йөз егерме-йөз утыз килодан күп өстә, коточкыч ямьсез бер ир каршы алды.

—Хеллоу, маэстро!

—Хеллоу, шкипер! Күптән булганың юк иде. Баедың ахры. Сирәк күренәсен.

—Баерсың сезнең белән! Хужаң теге соңгы товар өчен дә расчётны тулысы белән ясап бетермәде.

—О-о, синең бу жирән сакалың тагын да куера төшкәнме? Иртә-кич жылы сулар бөркеп, кадерләп үстерәсенме, ха-ха-ха!—дип сәламләделәр алар бер-берсен. Шкиперның «теге соңгы товар» дигән сүзләре Таһирның йөрәген кисеп үтте. Димәк, ул беренче генә түгел. Кешеләрне урлау монда конвейерга куелган. Бу турыда аның укыганы гына бар иде. Ә хәзер үзе «товар»га әйләнде түгелме?

—Менә, кабул ит! Бер дигән экземпляр китердем!—дип, шкипер Таһирны аркасыннан этеп, кечерәк кенә бүлмәгә кертте.

Дәвам киләсе саннарда

«Казан утлары» архивынан

Абдулла Алиш гаиләсе белән. 1941 елның башы.

*Татарстанның халык шагыйре,
прозаик Әхсән Баян озак еллар
«Казан утлары» журналында хезмәт
куйган шәхес. 1982 елгы фоторәсем.*

Татарстан язучыларының VI съезды күренеше. 1965 ел.

«Казан утлары»нда Мостай Кәрим белән очрашу вакытында төшерелгән фоторәсем. Алгы рәттә сулдан уңга—язучылар Тәүфикъ Әйди, Барлас Камалов, Габдулла Шәрәфи. Арткы рәттә—Госман Садә, Рәисә Яхина, Роберт Миңнуллин, Рәдиф Гаташ, Кояш Тымбикова, Үзбәкстаннан килгән язучы Абдулла Арипов, Ринат Мөхәммәдиев, Мәдинә Маликова, Роза Туфитуллова, Ренат Харис, Мостай Кәрим, Венера Ихсанова. 1987 ел.

*Татар халкының
бөек актерларынан
берсе, СССРның халык
артисты Шәүкәт
Биктимеров. 2009 ел.*

*Сулдан уңга: Госман
Садә, Барлас Камал,
Лиρον Хамидуллин,
Зөлфәт. 1990 ел.*

Сатирик әсәрләр конкурсы

Зиннур
Хөснийяр

ИНСТРУКТОР

ЭСТРАДА МОНОЛОГЫ

Машина, машина дип тенкәмә тигәч, түзеп булмады, хатынны правага укыттым. Әүвәл укы, мин әйтәм, имтиханнарынны тапшыра алсаң, машина алып бирермен дидем. Үзем беләм инде, гомергә руль артына утырып йөри алмаячак. Велосипед дип белгәндерме аны!

Аннан соң, таксист булып эшләсәм дә, акча ягы такыр бит әле...

Ничек булгандыр, машина йөртү таныклыгын алды бу тәки, имтиханнарын да «бишле»гә генә бирде. Инструкторы да бик мактаган ди үзен, аякларын озын булгач, тормозга шәп басасың дип тә өйткән ди әле тагын. Кабахәт! Бабник!!!

Вәгдә сүзе авызыннан бер ычкынга, котылырмын димә! Халык дошманы, юк ла, хатын дошманы булуынны көт тә тор. «Халык дошманы» белән «хатын дошманы» икесе бер тамырдан алынган. Хатын дошманы булсаң, димәк, син халык дошманы да!!!

Кыскасы, сыкранып кына булса да, машинага акча жыя башладым. Бу минем, таксист һөнәрен ташлап, автомәктәптә инструктор булып урнашып йөргән вакытлар иде. Хатынның правасына акча түләргә баргач, минем таксист булып эшләгәнне белеп алган директор чат ябышты: әйдә, безгә эшкә, ир-атлар житми, ир-ат инструкторлар бик кирәк ди бу, акчасын күпме сорыйсың, шулчаклы түлибез. Әле өстәмә рәвештә курсантларның ирләреннән дә бик зур премияләргә булачак ди.

Премия дигәч, бик теләп ризалаштым. Мин өйрәтергә тиешле курсантларның исемлеген бирделәр. «Йо, моё!»—һәммәсә дә хатын-кыз! Ичмасам, йөз кешенен берсе ир-ат булсын!

Ярый хуш, эш сәгәте житкәч, автошколага юнәлдем. Ишегалдына килеп керүгә, каршыма ДТ тракторы чаклы бер джип килеп туктады. Аннан такыр башлы, муенына безнең ишегалдындагы Актырнакның сибә хәтле алтын чылбыр аскан бер «бугай» килеп төште дә миңа таба килә башлады. Мин аны берәр кеше үтерүчедер дип уйлаган идем, ә ул, бар көченә тырышып, матур итеп елмаймасынмы!!! Исәнләште һәм аннары документын сузды: «Анаем!!! Бездәге бик зур түрә икән ләбаса!» Кылт итеп искә төште, безнең түрәләреннән һәммәсә дә йә көрәшчә, йә боксер бит. Башың әбием лапаска күтәрәп йөри торган комган чаклы гына булса булсын, мускулың бар икән,

сине әбизәтәльнә түрә булу язмышы көтә! Әй, нинди авыр һәм ачы язмыш! Чөнки син көне-төне спортзалда мускул үстерергә тиеш буласын! Бар түрә дә шулай итә һәм өстәвенә татар телендә сәлам бирергә, ә инглизчә сөйләшергә үк өйрәнә... О-кей, яраткан халкым минем, дип, атнага бер мәртәбә ТНВДан күренеп аласын да ятасын инде аннары көне-төне спортзалдан чыкмыйча. Жаның теләсә, халыкның шәрә вәкилләре белән аралашырга да бик мөмкин...

Ярый, хуш. Елмаеп килде дә бу, исәнләшсә урынга миңа бер «пачка» доллар төртә!...Тагын аптырап калдым, как-так, түрә иптәш миңа тик торганда ришвәт бирә соң әле? Кылт итеп янә исемә төште: безнең түрәләренң исәнләшү-танышу рәвешләре шулай бит хәзер! Кул биреп күрешүләр борынгы заманда калды, учка бер пачка яшел кәгазь төртү—бу дәрәжәле, интеллигентный исәнләшү дип атала. Ярый, хуш, бик кайнар итеп күрештек. Яна танышым кулымдагы исемлекне сорап алды да бала башы чаклы имән бармагын бер фамилиягә төртте: «Марина Сибгатуллина! Бу минем хатын булып! Зинһар, вожделениядән провали аны, яме!»

«Пожалуйста»,—ди бу. Мин хатынына «бишле» куюны сорар дип көтеп торганда гына—менә сиңа мә: провали, имеш!!!!

—Беләсенме, ун, йөз машина алып бирәм мин аңа, тик үзе генә руль артына утырмасын! Тыеп булмый бит, үзем өйрәнәм ди, и баста! Бер яшылек матур малаебыз бар, зинһар, коткар безне бу бәладән. Ни...мин сиңа тагын өстим, яме!

Соң... мине аннан соң эштән куачаклар бит дим. Борчылма, анысы алдан сөйләшкән ди. Без инде унынчы автошкола алыштырабыз. Правиладан инде тугыз тапкыр, вождениедән дә тугыз мәртәбә провал ясаттым. Инде сүз бирештек, сезнең автошколадан да үтә алмаса, бүтән машина руле артына утырам дип авызын да ачмаячак! Аңла, малай жөлкә, минем аны ятим үстерәсем килми. Өстәвенә хатынымны да бик яратам ди бу. Арттан кычкырып ук калды, исендә тот, кытыктан, шекоткадан бик курка ул! Кыскасы, теләсә нишләт, тик вождениесе генә «икеле» булсын ди.

Утырыштык машинага. Инструктор ягында өстәмәгә муфта белән тормоз педале булганлыгын беләсез инде. Жан тыныч, әгәр багана өстенә бара башласа, тормозга гына басасың—вәссәлам!..

Машинаны кабызырга ашыкмый бу: әүвәл, көзгегә күз салып, мангай чәчләрен сыпыштыргалап алды. Чибәр каһарен! Коры кашыкка салып йотарлык. Ире тикмәгә генә борчылмый икән шул! Машинаны кабызды бу, тик кузгалып китәргә ашыкмый, Гали Вәлиевич ди, миңа таба борылып, бу имтиханны мин точно бирә алырмын бит, әйеме, ди.

Алла боерсаңны әйт, дим. Инде баядан бирле үземне сүтеп утырам, ник кенә ризалаштым соң бу эшкә! Дөрес, таксист буларак, руль артына утырган хатын-кызы минем дә женем сөйми. Сыер кебек бит алар, ун дими, сул дими, кая тели, шунда бара да керә, «Тавык!» дип кычкырып каласын инде андый чакларда. Андыйлар тагын. Ә менә үз гомеренә «цыплята табака»дан башка тавык күрмәгән шәһәр кызларына... «тавык» дип әйтүдән ни мәгънә? Таксист булып йөргәндә янында пассажир барында теләсә ничек кычкырып та утырып булмый бит әле. Клиенттан яхшы түгел. Шуна күрә андый чакларда күңелне тынычландыру өчен жырлап жибәрә торган идем. Сүзләрен дә, музыкасын да үзем яздым.

И, Ходаем, үзен сакла
Рульдәге хатын-кыздан.
Жылы өйләрендә генә
Күкәй салып утырсан!..

Кушымтасы да бар:

Өскө менәсен бит инде:
«Курица» дигән «тавык»!
Сина машина тоттырган
Атан йә ирен сарык!!!

Взятка да бирмисен син,
Бар ГАИ синнән гарык!...

Менә... кузгалып китәргә дә маташабыз. Черт иттереп куркынычсызлык каешын да эләктереп куйды бу! Ничек биздерергә соң сине, чибәркәй, машина йөртү теләгеннән? Тәк... Правила номер один: куркынычсызлык каешы берәү генә була ул! Водитель буылып барырга тиеш түгел, дим. Һәм бюстгалтерын артык дигән ишарә ясыим. Хәзер янакка чалтырата инде бу, дип, үзем тын алырга куркып утырам. Ләкин юкка... эһ иткәнче кофта эчендәге «куркынычсызлык каешы» да ычкынды. Тиеш икән, димәк, тиеш! Аллага тапшырып, кузгалып киттек. Бара бит бу, малай мин сина әйтим, шәп бара. Ничекләр итеп биздерергә соң? Әүвәл Маһира Ивановнанын алымнарын ахыргача сынап карарга булдым. Бәлки, берәрсенен ярдәме тияр. Моторын кайнап чыга бит хәзер! Кофтанны күтәр тизрәк, моторны суыт, жилләсен дип, икенче кагыйдәгә күчәм, ә үзем һаман янакны саклыйм. Да, малай... кофтасын да иягенә чаклы күтәрәп куйды бит бу, чурынчык! Мин шабыр тиргә баттым, бу юлы, мөгаен, Маринадан түгел, аның әзмәвердәй иреннән куркып бугай... Нишләргә соң? Маһира Ивановнанын «правила»лары тагын калды калуын?...

Чәрт побери!—дип, кычкырып жибәрәм мин шулчак, төгәрмәчләр жибәрә башлады бит!

Туктыйммы соң дип, аптырап миңа карый Маринушка. Монда туктарга ярамый шул, минәйтәм. Һәм... һәм урта бармакны... кендегенә төртәм: подкачка колес находит. Правила номер три дип кычкырам үзем, куркуымны жинәргә тырышып.. Уф! Янак бу юлы да исән калды. Ә Мари́нам елмая гына. Аякларынны көзән жыерганын тоймыйсыңмы дип, юри генә сораган идем, ә ул аптыраганнан, әйе, нәрсәдер бар шикелле, диде дә итәген бот төбенә чаклы күтәрәп тә куйды. Тфү! Анасын корт чаккыры! Бу... бу бит мин белгән сонгы «кагыйдә» иде! Бу минем сонгы патроным иде ләбаса!

Машина бара, һаман бара һәм шәп бара нәгъләт... Нишләргә соң? Нишлим, нишлим, сонгы минутымда... Әллә... әллә инде, свечана май... сипте... бугай, чистартып алырга кирәк дип куркытып караргамы?

Марина, минем уйларымны сизгәндәй, моннан ерак түгел генә подружкам яши, үзе курортта, ачкычын миңа калдырып китте, кереп чай эчеп чыкмыйбызмы соң, иптәш инструктор, димәсенме?? Арыгансыздыр инде... төгәрмәчкә һава өрдереп,—ди.

Мин ни дип тә авызымны ачарга белми утырган арада кинәт безгә ышкылып диярлек бер «шумахер» узып китте...

Алда барган икенче бер машинаның артына барып та чәнчелде. Мин булып, мин дә бу хәлдән капылт аптырап калып тормозга басарга онытканмын. Авызымны ачып калдым. Ләкин безнең машина, чак кына кырыкка каерып, шып туктап калды, тегенә бәрелмәде! Өйрәнчегемнең реакциясе бик көчле булып чыкты, бәлане алдан ук чамалап, безнең машинаны, безнең үзебезне зур һәлакәттән коткарып калды. Югысә, монын ахыры йә үлем, йә беренче группа инвалидлык белән бетәсе иде!!! Мин, үземнең Болакта чупырдап ятканымны күз алдына китереп, әллә

нишләп киттем, көзән жыера башлады. Маринушка берәз чөмөткөлөгәч кенә аяклар берәз язылды... Ул да булмады, машинасыннан теге «шумахер» атылып чыкты да Марина өстенә килә бит! Син, Курица, нигә миңа юл бирмәдән дип, аты-юлы белән сүгенә үзе.

Мин аны якасыннан каптырып алдым. Ты, Петух, обшипанный, үзән гаепле бит, дия-дия, селки башладым. Мәлгуньнен авызыннан жен исләре килә, үзән яна ғына арагы мичкәсенә чумдырып алганнар диярсен!

—Марина Сибгатуллина!—дидем мин, янә машинабыз кузгалып киткәч.—Син имтиханны өч «бишлегә» бирден! Молодчина!—Һәм, кесәдән ире ришвәт итеп биргән долларлар пачкасын чыгарып, аңа суздым.—Бу—сиңа премия! Безнең автошколада шулай каралган! Бишенче кагыйдә буенча,—дип, үзем авызымны ерам.

Әлбәттә, миңе икенче көнне үк бу эшемнән кудылар һәм янадан үземнән яраткан эшемә—таксист булып урнаштым. Юлда йөргәндә, руль артында хатын-кыз өммәтөн күрсәм, тәрәзәдән башымны чыгарып, булдыра алганча елмаям һәм хәерле юл телим. Яна жыр яздым. Сүзләре дә, музыкасы да үземнеке. Мәнә:

Әй, сез, хатын-кызлар!
Ак чәчәкләр юлыгызга!
Күз тимәсен үзегезгә—
Бар эш килә кулыгыздан!...

ЯРЛЫКАГЫЛ...

САТИРИК ХИКӘЯТ

Мин мәктәп директоры булып эшлим. Әйбәт эшлим. Моңа кадәр безнең мәктәп пачка-пачка грамотасыз укучылар әзерләп чыгарган... Хәзер күз тимәсен: һәр укучының ноктасы үз урынында. Өтерен, хәтта сорау билгесен дә дәрәс куя беләләр. Авылның эшкуар-фермерлары документ тутырырга минем укучылар янына йөри. Хәзер бер гектар жирне рәсмиләштерү өчен ДТ тракторы авырлыгында кәгазь-документ тутырырга кирәк ди бит.

Хөкүмәт мәктәпбездәгә бердәнбер татар теле укытучысын кыскартты, ә мин, үз чиратымда, ул дәрәснә алып барырга дип физкультура укытучысын куйдым. Бүген балалар Тукайның «Туган тел» шигыре көенә футбол тибә! Күз алдыгызга киләмә? Мәнә шул катнаш дәрәстән кыскача репортаж тыңлагыз.

«И туган тел, и матур тел, әткәм-әнкәмнен теле»,—дип башлана бит әле Тукай шигыре. Ике метрлы акселерат укучы, тупны тотып ала да: «Иии-яяя!» дип үкереп, аңа тибеп жибәрә! Шунысын да әйтим: чангы-туп ише нәрсәләргә алырга мәктәпкә күптән акча бирелми, тупны хезмәт дәрәсендә үзбөз әмәлибөз. Тишек «Беларусь» камерасыннан, эченә юеш сенаж тутырабыз да!.. Мондый тупның авырлыгы күз алдыгызга килә торгандыр! Шуннан... әлегә бер потлы туп шапылдап икенче бер уенчының корсагына килеп бәрелә! «Иии! Хәзер мин синнең әнкәң-ананьның телен! И-иии әткәң-атаньның телен!» ди тегесе, авыртуга түзә алмыйча, һәм булган гаярәлеген эшкә жигә. Туп, үз чиратында, икенче малайның маңгаена килеп куна. Анысы да, авыртудан сыкранып, беркавым туган телен тешлөп тора да: «И ананьны, бишәкләре-ниләре белән бергә!» дип, тупка тондыра. Ә туп оча! Һәм шул уңайдан өченче малайның умыртка сөяген чак кына урталай сындырмый! Тегесе авыртудан әби-бабасыннан калган бишек

сиртмәсе кебек бөгелеп килә һәм: «И әбиеннең хикәятләрен, кабер такталары белән бергә!»—дип, Тукай шигырен үзенчә тезеп китә.

Ә мин, мәктәп директоры буларак, бер читтән күзәтеп торам һәм эчемнән генә белгән догаларымны укыйм: «Йа, Ходам! Үзең ярлыкагыл инде бу балаларның әткә-әнкәләрен һәм туп тибеп уйнаган шушы гонаһсыз сабыйларның үзләрен!»—дип пышылдыйм.—Ярлыкагыл, Ходам! Ярлыкагыл инде, зинһар өчен, пожалуйста!»

БЕЗДӘ МЕНӘ ШУНДЫЙ ХӘЛЛӘР...

САТИРИК ХИКӘЯТ

Кая карама, кем белән сөйләшмә—халык телендә оптимизация дә, кыскарту һәм дә демографик фажига. Ниәмә дип куркалардыр, исләре китеп лаф оралардыр, нигә шулчаклы коты алынгандыр адәм баласының. Боларның һәммәсе дә шәп нәрсә икән бит! Әгәр дә мәгәр төптәнрәк уйлап карасан. Мисаллар, дәлилләр кирәкме! Пожальсты, мисаллар буа буарлык! Татарчалатып әйткәндә: «more»!

Менә, Алла кушты әле, безнең председатель дә оптимизациягә, ягъни сокращениягә эләкте. Ул соңгы вакытларда бик масаеп, борынын чөеп йөрдә... Элеккеге безнең колхоздан ООО ясагач, нәфесе тагын да улый башлаган иде. Аны, үзеннән дә сорап тормыйча (сораган булсалар, аяк терәп карышкан булыр иде, әлбәттә), районга глава итеп, ягъни хакимият башлыгы итеп куйдылар. Районда шундый буш штат булган икән!.. Һәр авылның үз «главасы» бар бит хәзер. Районныкы чуртыма кирәкмени! Шуна күрә эскәмиясе дә буш торган.

Бездә шундый хәлләр менә.

Бу кризис дигәннәре кемне генә кем итми дә, кемнәрдән генә нинди һөнәр иясе ясамый. Авылда сарык-сыерларның баш санына оптимизация булгач, көтүчебез Әптери дә сокращениягә эләккән иде. Чыбыркысы бер атна тирәсе койма башында эленеп торганнан соң...аны...аны колхозның баш бухгалтеры итеп куйдылар. Чөнки ул гына, бары ул гына, үзгәртеп кору башлангач, бер атна эчендә ни рәвешле колхозның 99 баш савым сыеры, 300 баш ана дунгызынын, 200 баш мирнонос сарыгының кая юкка чыкканлыгын аңлата алыр иде, мөгаен. Югарыдан килгән комиссиягә аннан башка тагын кем хисап тотсын ди. Председатель хакимият эскәмиясендә бит.

Умартачы шөпшә Галие белән дә нәкъ шундый хәл булды—аның берьюлы 500 баш умарта оясы оптимизациягә эләгеп, дистәләрчә мең бал корты эшсез калды. Шөпшә Гали дә эшсез. Нәкъ шул вакытта халык санын алу башланды да, Гали абзагызны комиссия председателе итеп куйдылар. Чөнки ул гына, бары тик ул гына белә—авылдагы балаларның кайсысы нинди милләттән икән. Мәскәү халык санын арттыру өстендә эшләгез инде, егетләр, дип әмер биргәч, барча түрә шул эш белән шөгыльләнәргә кереште. Умарталыкта бер атна эчендә ике ак мунча, сауна һәм өч катлы кунакханә калкып чыкты. Гали мунча ягучы да, анда бердәнбер комендант та иде. Мәскәү әмерен үтәми кара! Демография ул бик әһәмиятле нәрсә ил өчен. Губернаторлар да моны яхшы аңлый, һәм үти дә торгандыр әле, бәлки. Яше авышып, үти алмаганнары, әнә, шундук отставкага китте. Үти алганнары һаман утыра.

Өстәгеләргә карап, ваграк түрәләр дә умарталык мунчасыннан кайтып кермәде, армый-талмый демография үрләренә таба үрмәләделәр. Ни дисән дә, халык санын арттыру бит!

Шуннан соң тирә-як авыллардагы әтисез туган балаларнын кайсы милләттән икәнлеген белеп кара син менә! Ә умартачы белә, һәркайсын яхшы хәтерли!.. Ну, хәтер инде үзәндә чукынчыкнын!

Бездә шундый хәлләр менә. Колхознын бердәнбер автобус шоферы Спартак абый да эшсез калган иде. Автобусы оптимизациягә, үзе сокращениягә эләкте. Ул да моннан отты гына. Спартак хәзер авылнын баш тренеры! Ул автобусы белән гомер буге 12 чакрым ераклыктагы мәктәпкә балалар ташыды. ГАИ бу эшне туктатты—ярамый, не положено! Юл тар, янәмәсе. Элек колхоз көтүе сыйган юлга бүген ни булгандыр, бер Алла белә. Спартак шофер хәзер шул юлдан балаларны тәпи-тәпи алып йөри, озатып куя һәм кайтканда ияртеп алып кайта—үзе кар-буран ерып алдан сукмак салып бара.

Син безнең балаларыбызны Казанда узачак Универсиадага әзерлисен бит, рәхмәт яугыры, дип, ана баш тренер штаты табып бирделәр!..

Бездә менә шундый хәлләр. Авыл мәктәпләренә интернет кергәч, хат ташучы Тимербулат абый да сокращениягә эләкте. Чөнки кирәге юк бит анын хәзер. Компьютерынны кабыз да рәхәтләнеп дөньянын үзәң теләгән почмагына хат язып жибәр яисә кесә телефоныннан СМС яз! Вәт эшләр рәхәт хәзер! Ә әби-бабайларга пенсияне кем китереп бирә дисезме? Кайгырмагыз, анын да жас табылды—әбиләр жәһәт кенә пенсионный фонднын сайтына керәләр дә, күпме кирәк, шулкадәр акчаны йә Казандагы студент оныкларынын чуларына күчертәләр, йә кибет исәп-хисап чуына тондыралар. Әгәр дә айлык пенсияләре бетеп китә икән, принтер дигәннәре ярдәмгә килә. Бабайлар рәхәтләнеп акча сугарга керешә. Ялган булса—ялган акча булыр шунда! Анын кибетләрендә дә чын, дөрес тауар юк бит хәзер. Бозыла башлаган тавыкларны хлорга манчып алалар, «буш» ботларыннан уксус исе анкып тора. Конфет-прәннек ише тәмләткечләр Кытайдан килгән, димәк, алары да чын түгел.

Үзе дә гел кәгазгәдән генә эшләнгән колбаса-казылыкка да ялган кәгазь акча ярамаган димени!

Кибетчеләр ни карый дисезме! Кибетчеләр дәшми. Чөнки аларга атна саен мең төрле оешмадан мең дә бер төрле тикшерү килеп тора. Һәм алар, теге ялган акчаларны һәйбәтләп чәй кәгазенә төрәләр дә, ришвәт итеп, тикшерүчеләренң кесәләренә шудыралар. Тикшерүче ханым-әфәнде ришвәтнең чынлыгын-ялганлыгын урынында шундук тикшерергә керешми бит инде. Ә эш узгач, берни кыла алмыйсың һәм: «Мина ришвәтне ялган акчалар белән биргәннәр»!—дип, прокурорга да чаба алмый бит инде ул, бичара!

Бездә менә шундый хәлләр. Авылда элеккеге шикелле гөрләп туйлар да узмый инде хәзер. Чөнки өйләнергә теләүче егет-жилән калмады. Өйләнеп, ник мәшәкатләнсен ди! Әле зур чыгымнар тотып туйлар уздырып алган кәләшен, хатын булгач, ниләр күрсәтә бит! Балалары да туачак әле анын өстәвенә. Аларны тәрбиялисе, үстерәсе, кеше итәсе бар. Ә бу илдә кеше булган кешегә ни рәт бар да, нинди рәхәт тормыш әзерләп куйганнар ди! Әзерләсәләр дә, әзерләгәннәре—кредит кына! Машина кредиты, ипотека кредиты, жир кредиты... тагын әллә нинди кредитлар.

Нигә ул балаларны тудырып һәм үстереп азапланырга. Интернет бар бит. Ә анда... ә анда миллион төрлө... әйе, миллион гына микән әле—миллион да бер төрле порносайтлар!...

Редакциядән:

Бу айда язучы Зиннур Хөсниярга 50 яшь тула. Каламдәшебезне ихлас котлыйбыз, аңа яңа иҗат уңышлары, сәламәтлек телибез.

КОЛАК

САТИРИК КЫЙССА

1

Мартның 15 числосында Казан каласында гажәеп бер вакыйга булды. Оешма директоры Әсгать углы Форсат Ибрафиловның колагы югалды.

Иртән уянса—колак юк. Берсе генә түгел—икесе дә. Бик каты кычыткач, аның яткан килеш кенә чәнчә бармагы белән колак эчен кашып ала торган гадәтә бар иде. Тик бу юлы аны берни дә борчымады, колак эчләре дә кычыттырып интектермәде. Форсат шундук көзгегә ябышты. Колак шәрифләре биләп торган урын боз шугалыгы сыман ялтырап, жәйрәп ята, анда, бик теләсән, рәхәтләнеп тимераякта шуарга була. Шуар өчен искиткеч жайлы урын—жил йөрерлек тә тишек калмаган. Ин аянычы: абзыйның колагына шалкан үскән, ул дөм сангырау калган иде. Йокысынан уянгач, ул һәркөн «Хәерле иртә» тапшыруын карый. Ул бүтөн дә телевизорын кушты: сурәтен күрдә, әмма тавышын ишетмәде. Гажилә (хатыны дип уйлыйк!) гырап йоклап ята. Ана рәхәт, аның эшкә барасы юк. Ул ласкы ялда. Ни эшләргә дә белмәгәч, ул балкон ишеген ачты. Йорт яныннан гына трасса үтә, машиналар да уянганнар: тыз-быз килеп, дөньяны яуларга өлгөргәннәр. Урам шау-шуын ишетмәс өчен ул балконга пластик тәрәзәләр куйдыртты, астын юкә тактасы белән тышлатты. Ул ашыгып тәрәзәне ачты. Аның хәзер өзелеп машина гөрелтесен, гавам тавышын ишетсә килде. Юк инде! Ул берни дә ишетмәде. Гажәп бит, әй! Тугыз катлы йортның бетон плитәсе ырыкларына кереп оялаган чыпчык чырылдавына хәтле ишеткән Форсат бүтөн чиркәүдә чан каккан тавышны да сизмәде. «Вәт бит, әй!»—Форсатның аптыраганда әйтә торган сүзе иде бу. Һич уйламаганда нинди гажәеп, мөһим органнан—колагыннан колак какты бит ул. Ә нинди колак, нинди искиткеч колакка ия иде бит ул! Андый колак, иманым камил (моны автор үзе дә дәлилли ала!), беркемдә дә юк. Ул әрекмән яфрагы сыман артык дәү дә, көрәшчеләрнеке кебек кечкенә, ябышкак та түгел. Юк! Миллион тапкыр юк! Ул балта остасы ясаган кәрниз сыры кебек дугалы, яна тормышка аяк баскан кияү һәм кәләш балдагы сыман бормалы, ул гомумән, сынлы сәнгать үрнәгенә тин гүзәл әсәр иде. Кызарып пешкән, өзелеп төшәргә торган алма-чия диярсен! Хәләл жәфетә яшрәк чакларда аның колак йомшагын үбәргә ярата иде. «Дөртләнеп китеп, хатын өзеп ташламаган микән!?»—дигән уй килде аның башына. Ләкин Гажиләсә белән инде арты елдан артык якын мөнәсәбәттә булмаганы исенә төшкәч, Форсат бу гонаһлы уеннан да кире кайтты.

Форсат көзгә каршыннан китмәде. Ул чал чәчләр чигәләре астында кабат үзенә газиз колакларын күрергә өметләнә. Ләкин ничек кенә караса да, аларны үз урыннарында күрмәде. Әйтерсәң лә алар хужасына үпкәләп, каядыр чыгып качканнар. Ә чырай матур. Чырае чынлап та матур иде анын! Чәчләренә чал төшсә дә, күз төпләре ямьсезләнсә дә, ул әле һаман да

күркөмлеген, үткенлеген югалтмаган. Күплөр, бик күплөр (хатын-кызлар, билгеле!) ана яшертен генә гашыйк булып, төннөрөн мендәр читләрен чылатмыйча калмаганнардыр, шәт. Көнөнә жиде тапкыр шалтыратып, бот күтәрәп яткан хатыны да: «Матурымны сагындым әле!»—дип иренен эш урынына килеп чыга торган иде. Форсат матур гына елмаеп, аны тиз генә өйгә озатып жибәрә. Инде хәзер эшкә килү түгел, өйгә дә кертмәс! Колаксыз ир кемгә кирәк!? Энә ул—рәхәткә чыккан: пөф-пөф килеп, тәмле төшләр күрөп, йомшак посадка ясаган тимер очкыч сыман, киң агач караватта тыныч кына черем итеп ята. Ләкин каравыл кычкырып, холыксыз хатынын йокысыннан уятмады, файдасыннан бигрәк зыяны күбрәк булган «Ашыгыч ярдәм» машинасын да чакыртмады. Ул башына сөлгә бөркөнөп, кәнәфигә сөялде. Кичәге көнөн, узган гомерен искә төшерергә ниятләде...

Колаklar... Кая китеп олакты алар? Тик торганнан гына кая китеп олагырга мөмкин соң алар!?

2

«Сез—язучылар, ә без бит житәкчеләр!»—дияр иде бер танышым. Форсат Әсгать улы Ибрафиллов та житәкче кеше иде. Әллә кем түгел, билгеле, югары даирәдәге үк житәкче түгел. Ул—тармак житәкчесе иде. Аның нинди тармак икәннән, һәм кулланучыга нинди товар житештергәннән укучыга сөйләп, аңлатып торунын кирәге юктыр, мөгаен. Чөнки безнән илдә бер генә тармак та табыш, файда китерми—фәкать акча суырып, дәүләт жилкәсен генә кимереп ята.

Форсат Әсгать улының бер күркәм сыйфаты бар: ул тәртип ярата. Ишек төбөндә генә дәү күзлекле сәркатип кыз утыра. Ана барсын да теркәп барырга кушылган. Кем кайчан килгән һәм кайчан киткән!? Иртән эшкә килгән һәрбер хезмәткәр сәркатип бүлмәсендә яткан калын журналга кул куеп керә һәм кичен кул куеп кайтып китә. Куймасаң—акчанны кисәләр. Хезмәт хакын, әйтик, 5 мең сум икән, ай ахырында шуның яртысын гына аласын. Форсат Әсгать улы да, майдан кырында секундомер белән басып торган хөкемдар сыман, минут саен сәгатенә карап тора. Шуна күрә сонга калудан курыккан хезмәткәрләр, гаепкә жыелган мөэмин мөселманнар кебек, рәт-рәт басып, иртән эшкә жыелалар, ә эш сәгате беткәч, кыр казларыдай тезелешеп, өйләренә таралышалар. Бер караганда, моның бер һәжәте дә юк иде. Оекбашны кая да бөйләргә була. Мондый тәртип эш өчен түгел, житәкченән үзе өчен кирәк иде. Хезмәткәрләр, баш төртеп, өстәл янында урын алгач, борынгы озын коридор бер мәлгә тынып калгач, Форсат Әсгать улы, акрын гына атлап, бүлмәләргә тикшереп йөри. Гайбәт оясына колак салу дип атала бу. Мәче сыман салмак вә йомшак адымнар белән атлап йөрергә өйрәнгән хужанын аяк тавышын гына түгел, хәтта тын алганын да ишетмәсәң. Шуна күрә ана «кәгазь башмак» дигән кушамат та такканнар иде. Ана коридор башыннан бер мәртәбә өйләнәп узу да житә: кемнән ни белән шөгыльләнгәнә шундук ачыклана. Әгәр дә инде берәр кыек гамәл табылса, ягъни берәрсе вакытсыз чәй эчсә, йә оекбаш бөйләсә, яисә ләчтит сатып, башкаларнын вакытын алса, һәм ин яманы—житәкчелеккә тел тидерсә, андый кешегә шундук катгый чара күрелә. Эштән колак кагучылар да күп булды. Житәкченән мондый яман гадәтен белеп алган хезмәткәрләр саклану чараларын күрделәр. Яна гына эшкә урнашкан Салих атлы бер егетне сакка куйдылар. Кәгазь башмак күренүгә үк, ул челтәрле телефоннан арадашчыга хәбәр ясы. Тересе шундук бу хәбәрне башкаларга житкерә. Бүлмәдәгеләр шым булалар. Афәт тавыш-тынсыз

гына үтөп китө, барсы да тантана итө. Лөкин бу бөхөт тә озакка бармады. Кызлар яраткан буйдак егет, үзө дө сизмәстән, тозакка килеп элөкте. Ада исемле яврөй кызы харап итте аны. Искитәрлек чибәр дө түгел үзө: чырае нурсыз, борыны озын. Тик ниндидер сөйкемле сөяге бар, күрәсен. Ада үзө генә утыра. Хужа аны тикшерми. Салих гел шуның бүлмәсенә кереп югала торган иде. Форсат аларның өсләренә үк килеп керде. Каян белгән?! Кемдер тишкән, димәк. Биш минуттан яврөй кызы директор кабинетында күрсәтмәләр биреп утыра иде...

— Нишләдегез сез анда?—дип сорады анардан шеф.

— Берни дө эшләмәдек...

— Ничек инде!? Өстегезгә килеп кердем бит!

Яшереп торуның мәгънәсе юк иде. Эшсез калудан курыккан кыз барсын да Салихка аударды.

— Ул үзө бөйләнде...

— Ничек итеп?

— Кыса...

— Ничек?

— Ну, ничек кысалар соң инде?!

Кызга оят иде. Аның хәтта колак артларына хәтле кызарды. Шундук шаһит та табылды. Шаһит дигәннәрә дө, сөйләвә буенча, корбан булып чыкты. Кабинетка Аданың иптәш кызы килеп керде. Анысы да шимбәләр токымыннан иде. Күрәсен, ул дустына теләктәшлек белдерергә теләгән.

— Ул миңа да бөйләнде!

— Ничек итеп?

— Кыса...

Директорның үзенә дө кызык булып китте. Чөнки шаһидә дө шуннан ләззәт табып чишелә иде.

— Ничек кыса соң ул?!

— Акырта, прәме!!!

Бөхөтсез егетне кудылар. Мескен хезмәткәрләр кабат үз иркендә калдылар. Форсат Әсгать улы шымчылык итү гадәтен ташламады. Лөкин бер көнне, гайбәт оясына кабат колак салып йөргөндә, каты жилдән ачылып киткән ишек янагы аның чак кына борынын жимереп атмады. Бик күп кан акты. Житәкчә кешегә гайбәт-хәбәрләр тыңлап йөрү бигүк килешеп бетми иде, билгеле. «Бакма һич адәм хәтеренә, милләтнең дәрденә бак, бәддога, явыз догая һәр заман асма колак»—дигән шагыйрь. Хәер, ул аны үзө дө бик яхшы аңлый. Лөкин ул—чир, ә андый чирдән тиз генә арынам димә. Аның бөтен тормышы, карьерасы астыртын шымчылык итүгә, төрлө интригалар коруга жайлашкан иде. Шулай да абзыйның акылы житте: ул шымчылык гамәлен икенчә бер кешегә йөкләде. Гомере бую «нәчәлствә» каршында койрык болгаган, һәм шул рәвешлә пенсия яшенә хәтле бүлек мәдире булып утыра алган Барабанов атлы бер адәм иде ул. Тәбәнәк буйлы, йомры гәүдәле, чөчсез, чырайсыз абзый житәкчесенә мондый яшертен тәкъдименә бик теләп риза булды. Риза булмыйча да ярамый, алда бит яшисе дө бар. Партия кая кушса, шунда йөгөргән, данлыклы КГБ мәктәбен үткән Барабанов тиз арада оешмада үзенә эшчәнлеген жәелдереп жибәрде. Яшертен рәвештә, билгеле. Форсат Әсгать улы коридорда күрүни башлагач, халык бер мәлгә тынычланып калды, һәм шул рәвешлә сизгерлеген югалтты. Сүтеп кенә калмады халык директорны, чәйнәде! Тик боларның барсы да директорның үзенә барып ирешкәч, халык тәмам аптырашта калды. Каян белгән ул? Кем житкөргән ана!? Аптыраш! Барабанов житкөрә дип уйламый да халык. Чөнки ул үзө дө гел директорны сүгә. Тегеләр дө, куанышып, шуна кушылып китәләр. Беркатлылар! Барабановны директор кешеседер дип уйламый да шул алар.

Форсат Әсгать улының эшлэре унайга тэгэрэде. Узган жомгада ана бер изге хабэр килеп иреште. Югарыдан шалтыраттылар. «Әзерлән,—диделэр ана.—Тиздән сине югарыга, Совминга алачаклар!» Мондый сөөнечлэ хабэрдән соң, ул кош тоткандай очып йөрде. Хыял дингезендә йөзде. Янәмәсә, өметсез оешмадан китәр, югарыга күтөрелер, иске, ватык «Волга»сыннан, сарымсак исе анкып торган ахмак шоферыннан котылып, зәнгәрсү томан төсендгә яна «Лексус»та гына утырып йөрер, дөнья буйлап сәяхәт кылып, затлы ресторанныңда гына ашар, кыскасы, бар да шәп булып! Булды, анасын корт чаккыры! Колаксыз кемгә кирәк ул хәзер!

3

Форсат телевизорны кушты. Беренче каналда «Хайваннар дөньясы» бара иде. Бер ана маймыл баласының колак артыннан бет чүпләп утыра. Шул бәхетле маймылдан көнлөшөп үлэ язды ул. Бетле булса да, колагы бар маймылның!

Болай тик ятып булмый, нәрсә дә булса кыларга кирәк. Ул телевизорны сүндереп, тавыш-тынсыз гына өй алдына чыкты. Утны кабызды. Элэдән алып, өстенә кара күн курткасын, башына мех бүреген киде. Бүрекнен колакчыннарын төшереп кигәч, «шугалак» күрәнмәс булды. Ишекне әкрен генә ябып, коридорга чыкты. Лифтка да утырмады. Баскычтан, тәпи-тәпи атлап, жәяү генә төште.

Урамда көз. Шыксыз кара көз. Кар да яумый, ичмаса! Әзрәк жанга рәхәт булып китәр иде. Автобуска утырмады, метрога төште. «Тукай» станциясеннән Бауман урамына чыкты. Жир асты юлында берәмләп сигарет сатып алды. Тартуны бер башлый, бер ташлый торган иде ул. Билләһи! Бүген тартмаган жиреннән тартырсын!

Теләгән кешенне очратасын килсә, Бауман урамына чык диләр. Һәм ни гажәп! Форсат ике адым жир атларга да өлгөрмәде, каршысына Риглан килеп чыкты. Чөчен төбенә хәтле кырган ир-егетнең йомры башы кояш сыман ялтырап тора. Риглан—ветеринар, безнеңчә әйтсәк, ат духтыры. Ходай ана бәхетне өеп биргән, унган үзе, булган. Нинди генә эшкә алынса да, аны унышлы башкарып чыга. Ни белән генә мәшгуль булмады ул. Ерак Себердә, этләр жигеп, Чукотка начальнигы булып йөрде, биек Кавказ тауларында, кара чикмән киеп, сарык көтүе көтте, Казан вокзалында «нокта» ачып, Кытай люстралары сатты, үзек моргта мәет ярды, һәм хәтта ике-өч сезон татар театрында да буталып алды. Труппа мөдире булып. Бер очтан «Драматург Укмасы ижатында Алаша карт образы» дигән гажәп кин масштаблы фәнни хезмәтен төгәлләп, театр дөньясында зур шау-шу куптарды. Шулай да ул үзенен сәнгать кешесе түгеллеген, ә коеп куйган ат духтыры икәнлеген яхшы аңлый иде. Форсат Әсгать улының нинди читен хәлдә калганын бик тиз аңлап алды ул. Гадәттә күкрәк киереп, вәкарь белән сөйләшәргә яраткан директор бу юлы, мескенләнөп кенә бүрек колакчыннарын күтәрде. Колаklar урыннарында юк иде. Үз гомерендә күп нәрсә күрдө Риглан, әмма дә ләкин мондый могжизаны беренче генә күрүе иде. Гажәп бит, әй! Кешенен колаklары югалган! Әйе, гажәп! Сенсация бит бу!

Ул аны шундук үзенә алып китте. Аның клиникасы «Болгар номерлары»ның подвалында урнашкан иде. Бинасын иштеләр, ә подвалы калды. Дүрт аяклы дусларын эт һәм мәче сөючеләр шушы клиникага ташыйлар. Шунда дөвалыйлар, кирәксә шунда йоклаталар да—мөңгегә.

Риглан Форсатны үз бүлмәсенә алып кереп китте. Керүгә үк ул аны эт

күкәе капшый торган махсус кәнәфигә утыртты. Ак халат алып киде. Абзый баш түбәсенә бергеп каткан бүреген салды. Духтыр анын чигәсен, муен асларын капшады. Ул духтырның кулларын яратмый: анардан гел дару исе килә. Абзый чак кына космады...

«Да—а—а!»—Духтыр, ниндидер мәһим сүз әйтергә теләгәндәй, башын чайкап алды. Әйтмәде. Чөнки пациент барыбер ишетми иде. Ул инструментлар яткан өстәл тартмасыннан кечкенә генә бер әйбер тартып чыгарды. Бу колак аппараты иде. Мондый аппаратларны иртә сангырауланган карт этләргә кигезәләр икән. Бер уйласан, эткә ниәмә инде ул? Эт ишетсә ни дә ишетмәсә ни!? Анын гайбәт тынлыысы юк. Шулай да. Әлегә аппаратны колак оясына тыгып куйгач, абзый берәз ишетә дә башлады кебек. Ләкин начар. Колак эче, начар радио сыман, шытыр-пытыр килеп, шаулап тора. Духтыр аппаратны, антенна сыман, тегендә-монда боргалап, тавышны рәтләде...

—Ишетәм, и-ишетәм!—дип кычкырды абзый. Сөенече чиксез иде мескеннен.

—Ишеткәч, сина колак ниәмә инде?!—диде ана Риглан.

—Ничек инде!?—дип каршы төште Форсат. Анын теле ачылды. Ул үзен кабат кеше итеп сизде. Мескенлектән тәкәбберлектә бер адым диләрме әле?!—Ничек шуна теләң бара!? Беләсен бит минем кем икәнәмне! Минә хәтта вице-премьер белә. Тиздән мине югарыга алалар. Анда зур-зур кинәшмәләр, симпозиумнар булчак. Син нәрсә, миңа анда шушы сыбызгынны сызгыртып утырырга, йә кеше күрмәсен дип, бүрек киеп йөрергә кушасынмы!? Беләсен син... Салаватка кунакка йөрим мин... Айга бер... Нәби Дәүли миңа багышлап жыр язды. Ел саен шагыйрьнең каберенә барам. Шул жыр тиздән минем юбилеемда янгыраячак, аңлыысынмы!?

—Аңлыым,—диде духтыр, абзыйны тынычландырырга теләп.—Тик шуны аңламыйм: кая китеп олакты соң сиңең колакларын?

—Үзем дә аңламыйм. Иртән уянсам—колак юк. Причум... икесе дә... Берсе генә калса да ни була бит...

—Карале, абзый!—дип кисәк кенә бүлдә аны духтыр.—Әллә мәйтәм, протез ясыкмы?

—Нинди протез?

—Колагына...

—Нәрсәдән ясыйлар соң аны?

—Балчыктан.

—Син нәрсә, скульптор мәллә?!

—Ә нәрсә!?—Риглан күкрәген киерде. Мактанырга ана куш инде!—Сәйдәш һәйкәле...

—Сиңең әсәрме?

—Пачти...

—Ну, егет, талант та бар икән үзәндә. Хәер, атаң да бик сәләтле кеше иде сиңең. Алма алмагачыннан ерак төшми диләр. Дөрөс икән!

—Игъланнардан күргәнсеңдер,—диде Риглан,—татар театры, ниһаять, «Гамлет»ны куйды. Мин дә уйныйм анда...

—Карадым мин аны. Тик сине күрмәдем. Кемне уйныйсың син анда?—дип кызыксынды Форсат.

—Ә син уйла...

—Шулай да?

—Тень отца Гамлета.

—Ба! Син иденмени ул! Гафу ит, танымадым! Шәп! Шәп уйнадың, маладис! Нинди талантың булып...

Форсат каты итеп анын кулын кысты. Ялгышты, билгеле. Ригланны

мактарга ярамый. Төнкыйткэ дэ, сүгүгэ дэ түзэ ул, әмма дэ ләкин мактауга түзэ алмый иде. Холкы йөз сиксэн градуска борыла да куя!

—Дөрес, абзый, дөрес!—дип каударланды артист.—Күпме жәфаларга була ул мәчеләрне, этләрне! Полет житми, абзый, полет! Минем хәзер айгыр егып, айгыр печәр вакытым житте! Менә кая ул бөеклек, менә кая ул масштаб! Кая ул айгыр!? Бирегез мина ул айгырны! Би-и-регеэ!!!

Әллә хисләре чуалды, әллә ниндидер яшертен өянәге кузгалды, Риглан пациентны, якасыннан тотып, йолкый башлады. Чак кына буып ташламады. (Мәче буарга өйрәнгән теге!) Абзый куркудан агарынып калды.

—Карету! Дайте мне кар-рр-рету!!!

«Карета», ягъни такси абзыйны кабат Бауман чатына илтеп ташлады. Бүтән ул клиникага аяк басмаска сүз биреп, Форсат Әсгать улы, иренеп кенә, Болак ягына атлады. Яратмый иде ул Болакны. Сасы авызлы маржа хатыны кебек ул, ниндидер тынчу ис бөркеп тора үзеннән. «Ин мөһиме—темпоритмны югалтмаска кирәк, темпоритм югалса театр да юк, тормыш та юк!» Кинәт кенә духтырның әнә шул сүзләре искә килеп төште. Машинага утырып йөрергә өйрәнгән директор, чалыш-полыш атлап, адымнарын тизләтте. Бераздан ул «Сәламәтлек комбинаты» каршына килеп чыкты. Бер мәртәбә кереп, мунча юынып чыккан иде ул монда. Бер сәер мужик тиктомалдан гына анын аркасын мунчала белән ышкый башлагач, бүтән монда аяк басканы булмады. Бауманны аркылыга узып, Профсоюзлар тыкрыгына күтөрелде. Анда чыгар өчен, «Мясной удар» каршынан узарга кирәк. Нәкъ шулвакыт ресторан янына зәнгәрсү томан төсендәгә «Лексус» автомобиле килеп туктады. Чиста һәм пөхтә киенгән шофер, машинадан төшеп, арткы ишекләргә ачты. Арткы яктан ике яшь егет атылып чыкты. Ул аларны башта игезәкләргә охшатты. Алар шул тиклем бер-берсенә охшаганнар ки—аерырлык та түгел иде. Икесе дэ ялтырап торган күксел көчтүм-чалбар кигән, икесе дэ чәчләрен бер үк төрле итеп алдырткан. Аерма шунда гына, анын берсе зәнгәр, ә икенчесе кызыл төстөгә галстук таккан. Икесе дэ чибәр, икесе дэ төз. Ба! Тукта! Әллә күзенә генә күренә инде! Болар бит анын колаклары, Форсат Әсгать улынын газиз колаклары!!! Әнә берсенен (кызыл галстук кигәннен!) битендә кара миңе дэ бар. Шундый ук миң Форсатның сун колагында бар иде. Хәтта миң очында ике-өч кара йоны да тырпаеп тора. Шул! Шулар бит болар! Нишлиләр алар монда? Ничек аякланганнар? Тукта! Болар абзыйның хыялын тормышка ашырып йөриләр түгелме сон! Әнә алар абзый хыялланган затлы чит ил машинасында жилдерәләр, кыйммәтле ресторанның тукланалар. Юк, ул ялгышмый. Әнә алар, көлешә-көлешә, дәррәү килеп, «Мясной удар»га атылдылар. Швейцар, ашыга-ашыга, аларга ишек ачты. Форсат (олы йөрәклә ата!) «балалары» артыннан йөгәрде. Ләкин өлгәрә алмый калды, алар, күз ачып йомганчы, WIP-залга кереп югалдылар. Андый заллар гадәттә һәрбер ресторанда бар, һәм анда күп очракта дәрәжәле кунаклар гына туклана. Хәер, Форсат Әсгать улы да төшеп калганнардан түгел, кечкенә булса да, үзенә күрә житәкче кеше. Күрәсен, монда кемнән кем икәнлеген күзгә карап ук сизәләр, һәм аны да, берсүзсез, WIP-залга уздырып жиберделәр. Абзый кәргәндә тегеләр мул өстәл артында «Оливье» салаты ашап утыралар иде. Зәвык белән киенгән, тырнакларын якты лак белән ялтыраткан официант кыз бәллүр бокалларга газлы су салып тора, ә тегеләр, кызып, нәрсә турындадыр бик каты бәхәсләшәләр иде. Шуна күрә алар абзыйның кәргәннен сизми дэ калдылар.

—Сезгә оят түгелме!?—Левитанның сыман калын, көчле тавыш яңгырады. Тегеләр башта берни дэ аңламадылар. Икесе дэ: «Ә нәрсәсә оят

соң анын?»—дигән акыллы кыяфәт ясап, капылт кына абзыйга төбәлделәр. Сүз ашау-эчү турында бара дип уйладылар, күрәсен.

—Нишләп сез мине ташладыгыз?—диде Форсат, еларга житешеп.—Сез бит минем балаларым!

Балалары ташлаган ата-ана гына шулай өзгәләнә ала. Тегеләр тагын берни дә аңламадылар. Абзый бүреген салып, колак урыннарына бармагы белән төртеп күрсәткәч кенә, егетләр нәрсәдер аңлагандай булдылар. Шуннан соң берсе (зәнгәр галстуклысы!) кәчтүм кесәсеннән йөз сумлык акча чыгарып, чирканчык чырай белән, шуны абзыйга сузды. Алар аны хәер сораучы сукбай дип уйладылар, ахры.

—Сез нәрсә!?—дип чинады ул, «барчуклар» сузган акчаны кире этеп. Ачуы чигенә чыккан иде аның.—Сез мине кем дип беләсез!? Мин, беләсезме, кем!? Минне вице-премьер белә. Минне Совминга эшкә алырга торалар. Мин Салаватта кунакта булам...атна саен...Нәби Дәүли...

—Параноя! Параноя, диештеләр алар. Бу сүз ике авыздан берьюлы атылып чыкты. Алар аны дивана кеше дип аңладылар. Һәм шулай килеп тә чыкты. Кызыл галстуклысы кәрәзле телефоныннан шалтыратуы булды, залга ике әзмәвер егет атылып керде. Икесе дә штатный формадан. Форсат барын да аңлады. Ул чын-чынлап, күз яшьләре белән елады. Хәтта көтелмәгән кунакның чыгып китүен теләгән официант кызнын да күзенә яшь бәрәп чыкты, иреннәре дерелдәде. Бала бит әле, ул да авылда калган ата-анасын сагына торгандыр...

Егетләр Форсатны, ике яклап култыклап алып, залдан алып чыгып киттеләр. Юк, алар аны кыйнамадылар, суктырмадылар, башы белән жиргә дә атмадылар, бары тик, шудырып, баскычтан гына төшереп жибәрделәр. Авызларын кыгайтып елмайган әзмәверләр, көләшә-көләшә, ана кул болгап калдылар, ишек төбөндә басып торган швейцарнын исә кашы да селкенмәде.

—Күренәсе булма монда, па-па-ша!!!

4

Бер дә юкка кимсетелгән, рәнжетелгән абзый иң элек кая барып бәреләргә дә белми йөрде. Анын эшкә дә барасы, өйгә кайтып хатынына да күренәсе килмәде. Хәер, анын бер таныш хатыны, ягъни жан жанашы бар иде. Чәчәк кебек матур үзе, бик тә ягымлы ханым. Юк, юк, сөяркәсе дип уйлый күрмәгез тагын. Форсат Әсгать улы андый бозык юлда йөрми. Ул аны алиһә урынына күрә иде. Бик сирәк кенә, күнел төшкәндә генә кеше күп йөрмәгән тын жирдә очрашып, серләшәп утыралар иде алар Шулай сөйләшә-сөйләшә алар әзрәк тормыш мәшәкәтләрән, өйдәге хатыннарын, ирләрен онытып торалар иде. Очрашуга анын чәчәксез килгәне юк: ул ана гел кызыл розалар бүләк итә. Чибәр ханымның кулынан, йә бит очларынан үбә. Күп очракта эш шуннан ары узмый. Ханым ана бик тә рәхмәтле—туган көннәрендә бүләксез калдырганы юк. Быел Ибрафилов ана колак алкасы бүләк итте. Алтын. Чибәр ханым белән күрешеп алсан ярар иде дә бит, тик мондый хәләндә ана ничек күренәсен. Ат духтыры ясап жибәргән көйсез аппарат белән генә әллә ни ерак китеп булмый. Сөйләшү барып чыкмаячак. «Милициягә жәвит итәргә кирәк!»—дигән уй йөгерде аның башында. Ләкин аңлар микән соң аны милиция? Теләсә кем янына бара да алмыйсың, белгән кеше кирәк. Шул тирәдә эшләүче бер дустаны бар иде анын, Маузер атлы. Кызык бит, әй! Үзе милиционер, үзе Маузер. Хезмәт иткән урыны да әллә ни ерак жирдә түгел, Черек күл янында гына. «Эшен чыкса, кил, тартынма!»—дигән иде ул ана кайчандыр.

«Сезгә эшен төшмәсен...»—дип шаярткан иде шулчакны Форсат. Юкка шаярткан икән!

Аны ишек буенда ук туктаттылар. «Маузер Саматович кирәк иде, үзәндәме?»—дип сорагач, ниндидер анкета тутырттылар. Тутыра торгач аңлады, бу халык санын алу буенча кирәк икән. Исемлеккә үзен һәм хатынын гына түгел, бу минутларда «Мясной удар» да кәеф-сафа корып яткан качкын балаларынын да исем-фамилияләрен кертте. Берсен Нәсим, икенчесе Рәсим дип язды. Кайчандыр татарлыгынан качып йөргән абзый, милли графага, баш хәрәфләр белән: «Татармын...»—дип тамга куйды. Шуннан соң ул өскә, икенче катка күтәрелде. Майор Маузер кабинетында бер яшь сержантны сүгеп тора иде:

—Кем инде мондый протокол яза!?—Исрафилов кәргәч, ул аны бүлмәсеннән куып ук чыгарды.—Бар янадан язып кер, надан!

—Сәлам,—диде Форсат, дустына кул биреп.—Ни булды?

—Мокрыт! Натуральный мокрыт!—дип изаланды Маузер, тиз генә тынычлана алмыйча. —Авылдан килде. Туган тиешле. Алырга туры килде. Эш белән жибергән идем...

—Нинди?

—Татар бистәсендә бер хатынның казларын урлаганнар...

—Бистәдә каз үстерәләрмени?—дип сорады кунак.

—Каз гына түгел, сыер да асрыйлар анда!—диде майор.—Жәмил күленә жибергән казларын, и юк!!! Өч көн шунда ятты бу, тикшереп... Белмим нишләп яткандыр ул анда!?

—Тапканмы соң казларны?

—Каян тапсын! Менә протокол алып кайткан. Адәм страмы. Укыйммы?

—Укы.

—Оят, прусты... Тәк... Пыртакул...» Гуси пашли к реке, наверны, утанули...» Ха...ха...ха...ха...ха...

Майор рәхәтләнеп көлдә. Форсат бик көлмәде. Үз хәле хәл иде анын. Маузер (мент бит!) абзыйның начар кәефен тиз сизеп алды, һәм шунар күрә хәбәрдар булырга ашыкты.

—Югалттым!—диде кунак.

—Нәрсә югалттын?

—Колакларымны югалттым.

—Югалттын!?!—Маузер артык шаккатмады. Әллә аңлап житкәрмәде, әллә аңгыраеп калды!? Ин мөһиме: ул эшнен асылын аңламады. Колак түгел, кеше югалган дип уйлады.—Кая соң алар?

—«Мясной удар»да ашап утыралар...

—Тә—әк! —Мент тиз генә телефонны жыйды. Икенче башта кемдер трубканы алды.—Ало! Давид! Мин бу! Маузер!—диде ул, тавышын калынайтып.—«Мясной удар» да ике клиент утыра...Тикшер әле шуларны! Нәрсә? Приметалары?—Ул кисәк кенә Форсатка карап алды һәм анардан жавап көттә.

—Бар!—диде абзый.—Берсе кызыл, икенчесе зәңгәр галстуктан. WIP—залда утыралар...

Маузер Форсатның сүзләрен Давидка ирештерде. Бер-ике минуттан тегесе кабат элемтәгә чыкты. Майор дәшмәде, тынлап кына торды. Аннан телефонны өзде.

—Сәер типлар,—диде Маузер,—база буенча юк алар, исем-фамилияләре дө беркайда теркәлмәгән. Аферюгалар...

—Белмим инде, ни дип әйтергә дә...

—Хәзер алар Ирек мәйданында.

—Ирек майданында!?

—Әйе. Халык жыйнап, митинг үткәреп яталар.

—Нинди митинг?

—7 ноябрь иртәгә... Бәйрәм...

—Инде нишләргә?

—Нишләргә!?—дип авыр сулап куйды майор.—Шунда барырга кирәк. Эшем күп, көнишне! Ләкин дуслык хақына...

Ирек майданына бик тиз барып життеләр. Майдан ике төркемгә бүленгән иде. Бер якта коммунистлар, икенче якта демократлар булып чыкты. Коммунистларга теләктәшлек белдерүчеләр арасында әле дә элеккеге совет тормышын сагынып яшәүче олы яштыгә әби-чәбиләр, карт абзыйлар, бүген тормыш арбасыннан төшеп калган үзсүзле зыялылар, әле һаман да комсомол хәрәкәтен янартып жибәрергә хыялланган яшь жилкенчәкләр һәм әлегә тиклем Ленин—Сталин тәғлиматына тугры калып, матди һәм рухи мираска ия булырга өметләнгән функционерлар һәм фәйләсуфлар да күзгә чалына иде. Эзтабарлар митингның кызган чагына туры килделәр. Тимер коронкалы авызын көч-хәл белән ачкан сирәк чәчле бер агай пенсионерларның авыр тормышы турында озак, ялыктыргыч нотык сөйләде. Аны сөйләүдән туктатып, мөнбәрдән тартып төшерделәр. Мөнбәргә Форсат Әсгать улының колак шәрифләре—кызыл галстуклы адәми зат менеп басты. Ул лидер булса кирәк. Халык гөрләтеп кул чапты.

—Жәмәгәт!—дип чәрелдәде ул.—Бу хәлгә күпме түзәргә була!? Гади халык инде күптән очын очка житкәрә алмыйча яши. Ташламалар бетте! ЖКХ елдан-ел бәяләрне арттыра! Пенсионерлар бүгенге көндә өеннән дә чыга алмый, каядыр ерак юлга, сәяхәткә бару турында уйларга да юк! Владимир Ильич Ленин әйткән...

В.И.Ленинның нәрсә әйткәне Ибраһимов өчен кызык түгел иде, һәм ул, ирексездән, икенче төркемгә кушылды. Анда исә коммунистларны сөймәгән, элеккеге совет режимына кайтырга теләмәгән (әле анда кайтырга торучы да юк!), яна тормышка ярашып өлгергән демократия тарафдарлары жыйналган иде. Ә ораторы... Ораторы кызыл галстуклы коммунистның иптәше, ягъни төстәше иде. Хәзер инде ул аның оппоненты, яки идеологик дошманы булып чыга түгелме сон? Ничек болай сон әле бу? Берсе Зюганов, икенчесе «Бердәм Россия» яклы. Шуннан барып житте мана: Форсат Фаршат улының үзәндә дә ике кеше яши иде. Берсе коммунист, икенчесе демократ. Үзгәртеп кору дигән афәт килеп чыкмаган булса, ул шулай коммунист булып калган да булыр иде. Шул гына бутады карталарны. Нәкъ Такташтагыча инде бу: «Элек чакта мин бер кеше идем, хәзер, малай, миндә ике «мин», берсе менә аның коммун яклы, икенчесе каршы, суккин сын!». Әле дә ярый кеше өч колаклы түгел. Өченчесе кем булыр иде икән? Ансы үз милләтен яраткан диндар кеше булырга да мөмкин. Абзый үзе биш тапкыр намаз укымаса да, мәчеткә кереп, сәдакалар биреп чыга торган иде. Корбан ашларыннан да калмады. Теләк белән түгел, билгеле, кирәк өчен. Хәрәм эчемлекләрдән, хәрәм ризыктан баш тарткан, «Хәләл...»—дип авыз суы корыткан яна төр житәкчеләр янында аның да ала карга буласы килми иде.

Ике якта буталган арада, майор каядыр китеп югалды. Форсат кая барып, кая китеп олагырга да белмәде. Кинәт кенә салкынча жил исеп куйды. Колак аппараты, эчпошыргыч тавышлар чыгарып, яшь бала кебек акырырга тотынды. Бозлы янгыр сибәләде. Салкын үзәккә үтте. Форсат чатта такси тотты. Ул өенә кайтырга булды. Гаҗиләгә әйтергәме, юкмы? Ул шул турыда юлы буге уйлап кайтты. Бәхетенә күрә, хатыны өйдә юк иде. Базарга киткән. Ул аннан ярты көнсез кайтмаячак. Димәк, уйларга

вакыт бар. Форсат, өске киемен да салмыйча, кәнәфигә барып ауды, бармагы белән колак аппаратына чиртеп алды. Файдасыз. Аппаратнын батареясе утырган иде. Юк, жәмәгать, болай яшәп булмый! Колаксыз—ул бетәчәк. Колагын Чечня сугышында югалтса бер хәл, тәккә югалтты бит, бер тиенсезгә исраф итте! Нишләп болай булды соң әле бу? Әллә аны сихерләгәннәр микән? Теге кафедра очрашып йөргән чибәр ханымнын эше түгел микән бу? Тик анын ана нинди үчә бар соң? Әллә сонгы мәртәбә бүләк иткән колак алкасын ошатмадымы? Бу юлы бүләкнен арзанырагын алды шул, нигәдер акчасын кызганды. Юк, чибәр ханым андыйга бармас. Бәлкәм, берәр ярамаган ризык капкандыр? Сонгы тапкыр эштә ул торт ашаган иде, күнелә бик укшыды. Әллә шул тортнын зыяны тидеме? Бүләк мәдире Барабанов алып кәргән иде аны. Ышан ана, ул агуларга да мөмкин! Ул индә күптәннән Ибрафиллов урынына утырырга хыяллана. Кем белә, кем белә? Сораулар күп, ә җавап юк. Бер генә юл кала: мордар китү... Ә ничек китәргә? Анын андый тәҗрибәсе дә юк. Хәтәр уйлар чонгылында бәргәләнгән хужа, авырлык белән, кәнәфидән күтәрелде. Кинәт анын колак аппараты эшләп китте, һәм ул ишектәге кыңгырау тавышын ишетте. Ачса, анда майор Маузер басып тора.

—Ярты сәгать ишек төбөндә басып торам!—дип зарланды майор.—Нишлисен син!?

—Уз, әйдә!

—Узып тормыйм, вакыт юк. Сина сөенечләр хәбәр алып килдем...

—Нинди?

—Колакларыңны таптым.

—Кит аннан!!!—Абзый сөенеченнән телсез калды.

—Ничек таптың дип сорарга телисенме!?—диде майор.—Шактый кызык хәлдә: аларны аэропортта тоттылар. Чит илгә чыкмакчы булганнар. Берсе Дубайга, икенчесе Дунайга.

—Дубайга!?—Дубай—Форсатнын хыялы. Шунда юллама сатып алып өчен, ул яна гына акча җыя башлаган иде.

—Декларация тутырганда, икесен дә милиция хезмәткәрләре тоткарлаган. Банкка бурычлары булган. Яна закон буенча, бурычлары булган гражданның чит илгә чыгармыйлар.

—«Хоум—Кредит»камы!?

—Каян беләсен?

Форсат дашмәдә. Анын шул банкка өч айлык бурычы бар иде. Түләргә акчасы да бар, ләкин банк эшчәнлегендә кайбер кимчеләкләр тапкач, Ибрафиллов түләүне туктатып торган иде.

—Ә кая соң алар?—дип сорады ул майордан. Сүзне озакка сузунын мәгънәсе юк иде.

—Миндә! Бөтен Казанны аякка бастырды алар! Мин бит кеше дип торам аларны!—Маузер чалбар кесәсеннән бер пар колак тартып чыгарды: анын берсе сул, икенчесе уң булып чыкты. Хикмәт шунда, алар акча кәгазенә төрелгән иде. Форсат анын ни теләгәнән яхшы аңлады, һәм ул, ике дә уйламыйча, майорга өч мен сум чыгарып тоттырды. Майор, честь биргән булып, фатирдан чыгып югалды. Аста, подъезд төбөндә ату тавышлары яңгырады: әллә Маузерга аттылар, әллә Маузер үзе кемгәдер атты!? Ләкин хужа өчен бу инцидент хәзерге вакытта мөһим нәрсә түгел: анын үз кайгысы кайгы иде. Әйе, сөендә ул, колаклары табылганга бик тә сөендә, ләкин ул сөенеч берничә минуттан үкенү хисе белән алышынды. Кире урынына куеп булырмы аларны? Әгәр дә ябышмасалар? Моның турында хәтта уйларга да куркыныч. Көзгә кирәк, көзгесез кыек куелырга мөмкин. Ул газиз колакларын, учына яшереп, йокы бүлмәсенә керде. Тумбага

киертелгән көзгә янына килеп, шуларны урыннарына китерде. Анын куллары калтырады. Маңгаена тир бәреп чыкты. Башта ул берсен, аннан соң икенчесен куеп карады. Этеп тә, төртеп тә карады. Файдасыз: колак үз урынына утырмады. Кайнар сулышы белән жылытып, өреп тә карады. Булмады. Колак шәрифләре, шампан бөкесе сыман, бер-бер артлы һавага очып, идәнгә коелдылар. Форсат Әсгать улы ачудан көзгегә бәреп ватты, шакшы аягы белән идәндә аунап яткан колакларны таптады. Шуннан соң нәрсә булганын, инде хәзер беркем дә белми. Монын турында әлегә беркай да язылмаган.

Форсат Әсгать улы Ибрафиллов, эштән кайткач, бер-ике сәгать черем итеп алырга ярата. «Время» тапшыруын карар алдыннан ул шулай итеп көч ала. Ул уянганда хатыны базардан кайткан, аш ягында пылау пешереп ята иде. «Гажиләм! Гажиләм!»—дип өзгөлөндө ул төшөндө. Хәлэл жефете белән алар бер авылдан, яшътән үк ата-аналары Форсаттан кыз баланын колагын тешләтеп куйдылар. Иртә өйлөнештеләр. Бер балалары булды. Ир бала. Ансы да яшыли авырып үлдө. Ире икенче бала табу турында сүз кузгаткач, Гажилә: «Юк, Форсат, мин бүтән бала тапмыйм, минем колагым авырта!»—дип жавап бирде. Шуннан соң ул бала турында башка сүз чыкмады.

Йокы бүлмәсенә аш чүмечә күтәреп хатыны килеп керде. Форсат, газиз хатынын күргәч, үксеп елады. Хатыны: «Ни булды? Ник елыйсың!?»—дип сорагач, абзый: «Колакларым! Колакларымны югалттым!»—дип сөрән салды. Гажилә ана карап-карап торды да, шаркылдап көлөп жибәрде. «Син нәрсә, төшлөндөн мәллә, колакларың урынында ич!»

Форсат Әсгать улы бар көченә кәнәфиеннән сикереп торды да, көзгә каршына килеп басты. Чыңлап та! Колаклар урынында иде! Әнә ич! Берсе уң, икенчесе суң якта! Менә кая ул бәхет, менә кая шатлык!

Иртәгесен эшкә барганда (аны шоферы килеп алды) тәнкыйтьче дустанын, ягъни ат духтырының әйткән сүзгә искә төштө: «Дәрәс яшәмисен, туган! Гел дә гел гайбәт кенә тыңлап йөрмә, рухи дөньяңны да баёт син. Ләкин түбән сәнгать белән генә чикләнмә, классика тыңла, классиканы кара! Кла—а—ассика! Классика безнең кыйбла!»

Форсат Әсгать улы Ибрафиллов бүген кич театрга барып, берәр опера тыңлап кайтырга булды. Ләкин эш кабинетына килеп утыруга ук, изге ниятен онытты. Ул шундук шымчысын чакыртты. Коридорда колак исе таралды.

Миләүшә
Шәяхмәтова

ИЛ МӘШӘКАТЕ, ХАЛЫК МОҢЫ

ГӘРӘЙ РӘХИМГӘ 70 ЯШ

Билгеле булганча, узган гасырның Равил Фәйзуллин, Гәрәй Рәхим, Рөстәм Мингалим, Ренат Харис, Рәдиф Гаташлар буыны шигърияткә килгән алтмышынчы-житмешенче еллары гомуми татар поэзиясе, бигрәк тә бу яшь шагыйрьләр өчен жинел чор булмады. Аларның «күбесе тынгысыз эзләнүләрдә изаланды, яна юналеш эзләде»¹. Гәрәй Рәхимнең лирик герое да гармониягә омтылды. Әмма шагыйрь күнеле дөнья гармониясенен тыныч, камил түгеллеген тоя—ана тормыштан күп һәм зур офыклар кирәк иде: мизгелләр, сәгәтләр, көннәр генә житми, ул тулы бер гомер турында, алай гына да түгел, халыкның олы гомере турында уйланды.

Бу буын шагыйрьләре «үз ижатларын өстәмә ачы торма кебек ачы сүzlәрен ыргытып—публицистик турылыкка һәм зур йогынты көченә ия булган дәртле, кайнар шигърьләре белән башлаганнар.»² Ләкин озаklamый халык күнелендәге тарихи оптимизм хисләре тора-бара алданганлык, аптырау, күнел кайту хисләре белән алышынды, аларны акрынлап айндытты. Акрынлап «айну, күнел кайту, үз-үзенә, халык юлыккан икеле-микеле халгә тәнқийди һәм хәтта ироник мөнәсәбәт»³ ныгыт башлады. Ягъни еш кына рухи эзләнүләр, ижади үсеш логикасы шагыйрьне күнел әрнеткеч нәтижеләргә дә китереп чыгарды.

Әллә заман шагыйрьгә караганда тизрәк тә үзгәрәме? Ничек кенә булмасын, шагыйрь ижатында конкрет тарихи чор кешесенен тирә-юньгә, үз-үзенә һәм башкаларга булган мөнәсәбәтә төрлө төсмерләр белән сурәтләнә башлады.

Янарыш, үзгәреш... Күптән көтелгән, күпне көткән үзгәреш... Халыкта жанлану, анын дөньяны аңлавы да күз алдында үзгәрдә сыман. Шагыйрь дә төплә һәм үткер фикерен яшерми, кыска һәм кискен хөкемнән дә тартынмый инде. Кешенен асылы—яшәү мәгънәсе дә һаман шул ук: намус, хаклык, хакыйкәт тойгысы. Өметә дә—бәхетле булу.

Егерменче гасырның 80нче еллар ахырында татар әдәбиятында шигъри публицистика, ижтимагый-сәяси сүз әдәби-нәфис сүзне кысыклап, алгы планга чыкты. Шагыйрьләренен бер өлеше лирик булудан бигрәк, сәясәтчегә әйләнә башладылар. Мондый шагыйрьләр, гадәттә, сөнгесе агуга манчылган янгыравык-купшы, ярым әдәби-ярым сәяси шигърьләр язалар. Юк, шигъриятнен милли анны тәрбияләүдәге, үстерүдәге ролен һич тә киметеп әйтәсе килми, киресенчә, шигърият ул халыкның рухи көзгәсе булырга тиеш.

Ләкин кайбер мөташагыйрьләренен әдәбият хәзинәләрен кысыклап, терсәк белән төрткәләп алгы рәтләргә, трибуналарга һөнәрче-кәсәпчеләренен үрмәләвен күрә торып эндәшми калыргамы? Һәм мона каршы ничек көрәшергә? Бу чорда Г.Рәхимнәр буыны әнә шулар турында уйлады...

Без хәзер бөтен Рәсәй белән бергә капитализмга күчү чорын кичерәбез. Ләкин без цивилизацияле илләрдәге кебек күркәм йөзлө капитализмга түгел, ә кыргый капитализмга күчәбез кебек. Торгынлык чорындагы партия функционерлары эш

¹ Зөлкарнәев Ф. Кеше, асылың кем? – Казан: Татарстан китап нәшрияты, 1985.

² Шунда ук.

³ Зөлкарнәев Ф. Чакма чакмый ут чыкмый. //Әдәби тәнқийт мокалаләре һәм парчалар. / Казан: Татарстан китап нәшрияты. 1991.

урыннарын алыштырса да, властың үзләрәндә саклап калдылар. Аларның күбесе бүгөн дә хакимияттә. Алар тирәсендәгеләр, властың таянып, дәүләт милкен үзләштереп калырга ашыгалар, ил байлыгына кул сузалар, халыкны кычкыртып талыйлар. Яшәү рәвешә үткән елларга караганда күпкә түбәнәйдә. Бу күренешләр шагыйрьләргә борчымадымы? Борчыды, бүгөн дә, һичшиксез, борчий. Көндәлек мәсьәләләр Г.Рәхим, Р.Фәйзуллин Р.Мингалим, Р.Ғаташ, М.Әгъләмов, Зөлфәт, Р.Миннуллин, Ә.Рәшитов, Р.Вәлиев, М.Ғалиев, М.Мирза, Ф.Ғыйзәтуллина, Л.Шагыйрьжан, Р.Зәйдулла, З.Мансуров, Г.Морат, Л.Лерон, И.Ғыйләжев, И.Ғарипова, Л.Шәех һәм алардан сон әдәбиятка килгән берничә яшәү шагыйрьләре ижатында теге яки бу рәвештә чагылыш тапты һәм таба килә. Ничек атарга мондый шигыйрьләргә? Моңысы мөһим түгел. Иң мөһиме—шигырьнен укучы күнеленә ясаган тәэсир көчәндә.

Әйе, үзгәреш дип аталган ул еллар Гәрәй Рәхимнен замандашлары булган шагыйрьләре күнелендә хәл итә алмаслык каршылыклы фикерләре уятты.

Дөньяның рәхимсез яклары турында исә Г.Рәхим ижатының башында ук борчулы шигыйрьләре язды. Укучы шул чакта ук инде лирик герой күнелендә тормышның ваемсыз якларына карата нәфрәт хисе тагы да кинәя, көчәя баруын сизә башлаган иде.

Әйтик, шагыйрьнең 90 нчы елларда ижат ителгән бик актуаль яңгырашлы «Бәйге» шигыйре. Дөньядагы ыгы-зыгыларга сәяси яктан караш ташлы герой:

*Бәйге бара илнең мәйданында...
Көрәш шундый кырыс, дуамал—
Ил тәхетә өчен якалаша
Бюрократ белән неформал.
...Ә игенчә бөгеләп иген игә,
Чаң-чоң тимер чүки тимерчә,*

*Шагыйрь төнә буге шигыйрь яза,
Яңа кендек кисә кендекчә.
Алар бар да мең ел элеккәдәй
Тели булыр рәтлә хезмәт, ял...
...Ил тәхетә өчен чәйнәшәләр
Бюрократ белән неформал.*

Менә бу «шәп-шәрә чынбарлык» шагыйрьне борчулы уйларга сабыштыра. Ул империя коллыгыннан котылу юлларын эзли, демократиягә тышкы төсләренә дә алданмый, чөнки аның жисеменнән иске, юылмаган ис килә.

Кешенен үз-үзенә булган ваемсыз битарафлыгы турында шагыйрь ижатының беренчә чорында ук борчулы шигыйрьләре язган иде инде. Сонгырак әсәрләрендә бу тагын да ачыграк сизелә төшә:

*Сәләмәтлек, тамак, ял хакында,
Үз хакында тәмам онытыл,
Бүгөн кирәк булган бөтен эшнә
Эшли алса кеше,
ут йотып*

*Йөрүләрен исенә дә алмый,
Әйтерсең ул һич ут йотмады—
Канәгатьлек белән әйтеп куя:
«Бүгенгә көн юкка чыкмады...»*

Г.Рәхим үзенен ул чорда язылган «Заман» шигыйрендә дә бу дөньяга карата канәгатьсезлек хисләрен белдерә. Лирик герой инде мондый комсызлыктарга түзә алмый, сабырлыгы бетеп, бу турыда шәрран салып әйтергә мәжбүр:

*Әхлаге киткән заман,
Тәртибе беткән заман.
Яңасын төзәмәс дә,
Искесен сүткән заман.*

Замана алга китә алмый интегә, үткәннәрдә генә казынып ята. «Чуалчык, нурсыз заман»ның тыйнаксызлыгы чиктән ашкан. Ул хәтта:

*Үтә кызыл төсләргә дә
Уңдыра торган заман.
«Бөек»ләргәң яңагына
Тондыра торган заман.*

Ах, бу бит заманның да заманы. Г.Рәхимнең каләм осталыгы бер шигыйреннән

икенчесенә үсеп кенә бара. Шагыйрь капма-каршы мәгънәле сүзләргә янәшә куеп контрастлык атмосферасы тудыра. Бу—шигырьнең тәэсир көчен тагын да арттырып жибәрә. «Заман» сүзе рәдиф булып килгәнлектән шигырьнен интонацион янгырашы көчәйгәннән-көчәя.

Лирик герой астыртын гына безгә, укучыга да ишарә ясый, элек үк чагылган сарказм кыллары хәзер дә янгырый. Ул безне дә «заман»нын чирләвендә гаеплидер кебек:

*Ә ил бөлү заманы,
Шуны белү заманы.
Шуны белеп, шуны күреп
Шуннан көлү заманы.*

Күнел ачыклығы, хисләрнең самимилеге, һәр сүзендә тетрәп-сулап торган ихлаклык, дәрәслек укучыны әсир итә, уйга сала. Жирдәге гаделсезлек, кемнеләр илләр данын егып, канын сыгып кичүе, көтелгән үзгәреш-яналыklarның якты өметләргә аңлавы өчен шагыйрь үзен дә, безне дә гаепле саный.

Г.Рәхим публицистикасына фәлсәфи янгыраш хас. Ул барысын да әйтеп бетерми, укучыга уйланырга, үзенчә нәтижә ясарга урын калдыра. Укучы анын өчен элеккечә иптәш кенә түгел, ул—галәмдәш тә, кардәш тә, жандаш та...

Хәер, Г.Рәхимнен сонгы еллар ижаты тик публицистик поэзиядән генә тора дисәк, бу зур хата булыр иде. Шагыйрь тирән фәлсәфәгә дә, нечкә хисле лирикага да мөрәжәгать итте.

Ул сонгы еллар шигъриятендә дә шул элекке, башлангыч ижатыннан алып агым-агым булып кабатланып килгән Вакыт, Кеше, Табигать, Заман, Милләт кебек мәнгелек образлар, категорияләр белән эш итсә дә, бу төшенчәләр инде анарда хәзер тагын да ныграк кинәя яисә бөтенләй башка төсмерләр ала. Шушыларга сонгы елларда тагын берничә образ өстәлдә. Бу—Картлык, Гаделсезлек, Ялгызлык...

Шагыйрь ижатында элек үзе кылган гамәлләргә янча тикшереп, үзенә-үзе хөкем чыгару белән мәшгуль. Лирик герой инде үзенен дөньяны үзгәртә алуына ышанмый. Кеше—үзе табигать баласы. Ничек инде ул үз анасын үзгәртә алсын.

Гәрәй Рәхим Тарих, Заман, Вакыт, Мәнгелек кебек төшенчәләрнең тирән мәгънәсенә, фәлсәфи эчтәлегенә үтеп керергә омытла.

Бер яктан, вакыт агышы, табигатьтәге фасыллар кеше күнелендә хис-тойгы алышынуын, ашкынуын, психологик күчешне, рухи дөньяны чагылдыруга буйсына. Икенчедән, Вакыт—кеше гомеренен даими юлдашы, әмма биологик закончалыкларга буйсынмый торган, узагышлы мәнгелек объектив чынлык буларак ачыла.

Хәзер инде Вакыт күбрәк кешенен бу дөньяда кылган гамәлләренә бая биреп торучы хөкемдар вазыйфасын үти:

*Гомернең тагы бер елын
Иләмсез тарих кочты.
365 яфрагым
Өзелеп җылгә очты.*

*Гомер-хөкемдар аларның
Ничәсен бирер җылгә?...
Ә ничәсен минем белән
Жибәрер теге илгә?!*

Вакыт—иләмсез җәллад... Лирик герой күнелендә туган сорау-мәсьәләләрне тик ул гына чишә ала.

Вакыт фәлсәфәсендәге фажигалек төсмере шагыйрь ижатында шактый урын ала. Бу поэзия өчен яна күренеш түгел, әлбәттә, тәнкыйть билгеләвенчә, шигърияттә бу сыйфат 70 нчы елларда ук көчәеп китә.

«Бүгенге шигырьнең төп характерын берничә сүз белән генә аңлатуы, әлбәттә, кыен,—ди Н.Юзиев.—Әмма шунысын ачык итеп әйтеп була: ул заман кешесе белән бергә үзгәрә бара: анын аһәне һәм структурасы янара, төрлеләнә һәм катлаулана, шигъри сүзнен егәрлеге, энергиясе һәм нюанслары арта, күренеш-детальләреннән мәгънәлекләре көчәя... лирик башлангыч тирәнәя»⁴.

⁴ Юзиев Н. Хәзерге татар совет поэзиясенә үсеш тенденцияләре. // Казан утлары. – 1997. – 1 сан.

Лирика—поэзияның иң сизгер һәм өлгер төре. Бу жанрның тематикасы кинәю, эчтәләгә һәм сәнгатьчә мөмкинлекләре тирәнәю—әдәбият үсешенә үзгәчәлеккә бер билгесе. Хәзерге лирика үзгәргән торган шәхес киеренке физик һәм акыл хезмәте белән яши. Аның рухи дөньясы бай һәм төрле. Аның йөрәгә ил, жир шары, галәм борчуларын, табигать язмышын, тарихны һәм киләчәкне, замандашының гадәти шатлык-кайгысын, аерылышу-кавышу монын, мәхәббәтне үзенә сыйдыра, йөрәгә аркылы үткәрә.

«Әйдә»—Г.Рәхимнән 90 нчы елларда язылган шигырьләреннән берсе. Шигырь патетик рухта язылган. Исемнән үк күренеп торганча, нәрсәгәдер өндәү, чакыру икәнлеген аңлыйбыз. Лирик герой безне хыял дингезенә, Галәм кинлекләренә чакыра:

*Әйдә, киттек!
Менә алтын чана,
Көмеш чаптар җиктем.
Кил утыр!
Җиз дилбегә кагып,
Җиз кыңгырау тагып
Көмеш чаптар күккә юыртыр.*

Бу—бушка гына хыялланып, янып йөрү түгел. Шагыйрь хыялның тормышка ашу мөмкинлегенә турында сөйли. Ул яналыкка, сафлыкка чакыра:

*Әле син күрмәгән,
Галәм дә белмәгән
Яңа дөнья көтә бит анда.*

Г.Рәхим сүзләрдән бормалы-сыгылмалы ребуслар төземи. Аның шигырьләре элеккегә кебек үк гади булып калалар. Тик бу гади шигырьләрдә күпме ассоциатив экспрессивлык. Һушларны алырдай сүзләр дә юк. Әмма шигырь тәэсир итә. Бу «көч» нәрсәдә икән?

Шигырьне укыган вакытта нәрсәләреннән нурлануын, ялтыравын күрәбез, чынлавын ишетәбез. Мондый ассоциативлыкны метафора һәм эпитетлар тудыра: «алтын чана», «көмеш чаптар», «җиз дилбегә». Монда Г.Рәхим шигырьятенә хас бер үзгәчәлеккә образлы сүрәтләү алымын күрәбез. Шагыйрь кеше йөрәген, «күнелен» Галәмгә тинли. Галәмнең иге-чиге булмаган кебек күнелнең дә офыкларын күрәбез. Юкка гына яхшы кешеләр турында «кин күнелле» дип әйтмиләр шул.

Лирик геройның күнелә хөр, кин, ул әллә күпме жан иясен сыйдыра ала үз дөньясына.

Шигырьдә тагын бер кызыклы метафора бар:

*Айга күзәң кысып,
Кояш аша узып
Галәм тыкрыкларын үт әле,—*

дип чакыра шагыйрь. Нинди була икән ул «Галәм тыкрыклары», әллә күнел «тыкрыклары» микән бу?! Менә монда абстрактлыктан конкретлыкка күчеш бара. Әйтсәң лә «галәм»нең урамнары, тыкрыклары, һәрберсенә үз исеме бар.

«Кәефе нинди чагы булмасын, Гәрәй Рәхим борчу-гамьнәрен иненнән кагып төшереп, бусага артында калдырып керә белә. Нинди даирәгә килеп кушыла ул—редакцияме, «көфер почмагы»мы, мәжлесме—кайда гына булмасын, уенчак дилбегәне үз кулына алып да... сөйләсә—батырып сөйләр, җырласа—өздәреп җырлар, көлсә—рәхәт чигеп көләр... Таралу-хушлашу мизгелендә, аны якыннан белмәгәннәр: «Кара инде, бу Гәрәйнең бер генә борчуы да юк икән»,—дип калырлар. Ул чыгып киткәч, мәжлеснең «пары» суына башлый, илһамлы сүз дәрте сурыга, утырдашларның кызыгы бетә»⁵.

Шагыйрьне исә бусага артында зарыгып көткән гамь-борчулар култыклап ала.

⁵ Галиев М. Чын исеме – Гөргөри... // Казан утлары. – 2001. – 7 сан.

Ни өчендер лирик геройны үзенә тартып торган якларның берсе—ялгызлык. Әгәр дә элеккеге шигырьләрендә Г.Рәхим шушы ялгызлык мотивы турында күбрәк язса, хәзер исә тыныч «аулак почмакларны» ярата. Бу күчеш, яисә, бәйләнеш, албәттә, шагыйрьнен үз тормышына, күнеленә бәйле. Ул узган гасырның яртысыннан күбрәген яшәгән кеше буларак, гомернен ачы да, татлы да минутларын үз жилкәсендә татып карарга өлгерде: балачактагы сугыш еллары, ачлык, төрле ялганлыklar, беренче мәхәббәт, дуслар, үпкә белән авыру, катлаулы операция, тормышка янәдән кайту...

Баштагы шигырьләрендә ялгызлык мотивы лирик геройнын бу дөньяда япал-ялгызлыгын күрсәтә, кайгыларны уртаклашыр дуслар да юк:

*Шушы озын кышкы төннәрдә мин,
Ялгыз чыгып кухня ягына,
Зур бураннар эчендәге өйне,
Ялгыз әниемне сагынам.*

Чордашлар, каләмдәшләр, көндәшләр, аркадашлар арасында үткен сүз кисеше, елгыр фикер бәйгесенә тин гәп-бәхәсле, кайнар әңгәмәле табыннарда сон күнеленә савылып монсулык инә, шау-кайтавазлары тынган жанында тик бер үзен генә тойган сулкулдау-өрнү таралган үпкын хасыйл була. Мондый чакларда болгавыр, кырыс Казанны ташлап китә дә шагыйрь туган төбәгенә—«Шөгәр» белән «йөгәр»не рифмалаштырган якларына, садә балачагы узган нигезенә кайтып, аулак урынга чыга да... рәхәтләнеп бер түгелә...

*Елыймын мин ялгыз рәхәтлектән,
Сабый чаклар хатирәсеннән.
Каралтылар белән бергә елыйм,
Үксеп-үксеп елыйм һәм көләм.
Үзем уйлыым: ярый әле димен,
Еракта мин шәһәр, дуслардан.
Мескен хисләр, диеп, юкса, алар
Көләр иде минем елаудан.*

Күрәбез, ялгызлык мотивы якты да, авыр да үткәннәрне сагыну белән үрелеп китә. Монда ул юаныч, күнелгә тынычлык таба:

*Миңа монда җайлы сезнең белән,
Карт авылым монда, үз күгем.
Бер ялгызым гына, яшеренеп
Бер елармын, ахры, мин бүген.*

Гәрәй Рәхим үзенен хөсетсез күнелен бу шигырендә тагын да ачарак төшә:

*Шунда мине әнкәй табып ала.
—Таң ата,—ди,—керең ят, улым.
Көлә-көлә сөеп юата ул
Утыз яшьлек карт бер сабыен.
Мин әнкәйгә үкси-үкси сөйлим
Шәһәрдәге дуслар турында:
—Алар, әнкәй, шундый өйбәтләр,—дим,—
Кечесе дә,—димен,—зуры да.*

Менә бит ул: туган нигез, әнкә нигезе аны ничекләр юатты, шәһәр корымын тәнненән дә, жаныннан да кагып төшерде. Хәзер инде ул беркемгә рәнжемә, һәммәсен дә үзе кебек якты, күлгәсез итеп күрәсе килә. Ул тагын Казанга ашкына, ул тагын матур итеп алданырга әзер...

*Бәхетсезлегемдә бәхет күрәп
Яши торган мәхлук мин эңирдә.*

Үз теләге белән кәргән ялгызлык халәтен шагыйрь «аулак» дигән серле мәгънәгә төрелгән сүз белән билгели башлый:

*Ни өчендер мин гомерем буе
Аулак почмакларны яраттым.
Аулак урамнарда,
Урманнарда
Аулак хисләремә жан аттым.*

Бу шигырьдә «аулак» сүзе лирик герой күнеленен тыныч, салмак, аулак тормышка омтылуын күрсәтә. Әмма бу сүзнен мәгънәсә күпкә кинрәк.

*Аулак өннәр кызыктыра мине,
Күңеләрнең аулак почмагы,—*

дигән юлларда «аулак» — «серле», «сихри» дигән мәгънәләрдә килә. Гәрчә, шагыйрь кабатланмаучанлык, индивидуальлек ягында:

*Мин шигырьдә якыйм
Аулак фикер,
Аулак сурәт,
Аулак ямь тәмен.*

Шагыйрь примитивизмга каршы чыга. Мәнә Г.Рәхим үзе бу турыда нәрсә язды: «Безнең әле бүгенгә көнгә кадәр примитивизмга каршы житди һәм төпле итеп көрәшә алганыбыз юк. Примитивизм бездә шагыйрьнең кимчеләге, таланты житмәү генә итеп карала. Минемчә, примитивизм ниндидер житешсезлек кенә түгел, ә безнең бик зур идеологик дошманыбыз итеп каралырга тиеш. Ни өчен? Чөнки примитив шигырьләр чынбарлыкны, кешеләрне чагылдырганда дөреслеккә каршы киләләр. Ә бу инде чын мәгънәсендәгә сәнгати суыкчыллык. Мәнә ни өчен примитивизмга ниндидер икенчел дәрәжәдәгә житешсезлек итеп кенә түгел, ә идея, сәнгать дошманы итеп карарга һәм ана каршы бик житди итеп көрәшергә кирәк».

«...Һәр талант иясе һәрвакыт новатор, һич югында, тынгысыз яңаны эзләүче. Балки ул һәр очракта да яңалык алып килүче дә түгелдер, әмма серле шигърият дөньясында үз юлын эзләүче актив шәхес булырга тиешлеге бәхәссез»⁶. Шагыйрь бер сүз аша әллә күпме образлар тудыра. Мәнә шул ук «Аулак» шигырендә «аулак» сүзе «кабатланмас мәңгелек» образы буларак та килә. Үз-үзенә мөрәҗәгать итеп лирик герой зур үтенечен белдерә:

*Гомеркәем, мине ташлама син—
(Бу минем аулак бер табыну...)
Озын гомер сирәк бәхет бит ул,
Ул—аулакка йолдыз кабыну!...*

Шигърият гажәп зур тәэсир итү көченә ия. Гади сөйләм теле әйтеп бирә алмаган фикерләренә, тойгыларны шигырь әйтеп бирә ала.

Гәрәй Рәхим шигъриятенен төп критерие—миллилек хисе. Бу хис еллар узган саен артканнан-арта гына бара. 90 нчы еллардагы шигырьләрендәгә миллилек, татар сурәте конкрет булган хәлләрдән языла.

Халык язмышы, аның киләчәге турында уйланулар, табигатьнең ярлылануы,

⁶ Дәүләтшин К. Әдәби төбәк стиле мәсьәләләре. // Башкортстан укугусыһы. – 2001. – 3 сан.

авылларның юкка чыга баруы кебек фажигаләр шагыйрьләр игътибарыннан читтә калмады. Г.Рәхим дә үз халкы турында байтак шигырьләр язды. Бу шигырьләрдә шагыйрь борынғы ата-бабаларыбызга, аларның горейф-гадәтләренә, туган жиргә мәххия укый. Туган халкы белән соклану, хозурлану хисе биләп алган шагыйрьне:

*Пугачларга әйткән бәетләренә
Жыр-моңнары татлы.
Батыр да син, эичән, киң күңелле,
Бөек татар халкы.*

«Болгар бабаларга ачык хат» дигән шигыренә кереш итеп шагыйрь: «Бу шигырь 1996 елның 23 гыйнвар төнендә Татарстанның Спас районы Болгар шәһәрәндәге кунакханәдә язылды. Мин борынғы болгар бабаларыбыз яшәгән изге жирдә ялгызым төн үткәрдәм»,—дип куйган.

*Сез—Болгар бабалары,
Без—Болгар балалары,
Без бит тарих чылбырында
Бөжрәлар ғына бары.*

Лирик геройның хисләре ата-бабалар намусына, алар исеменә, аларның уй-хыялларына, буыннан-буынга мирас булып күчеп килгән горейф-гадәтләренә, тугрылыкка барып тоташа:

*Изге Болгар изгелеге
Иманыбыз күгәндә
Сез табынган Тәңребезне
Олылыбыз бүгән дә.*

Шагыйрь халык моңына, халык жырына якын, ә жанындагы Иман яктысы аның шигырьләренә күчә. Гәрәй Рәхим керәшен туганнарына сокланып туй алмый. Үз карәндәшләренән күнелә саф, тыйнак, рухы таза, «һич тутыкмас көмеш төнкәдәй»:

*Әй, керәшен, карәндәшем минем,
Халкымның бер асыл бизәге.
Синең көйне бер тыңлаганнарның
Гомерлеккә өзәлә үзәге.*

Г.Рәхимнен шигырьләрен укыгач, рух уяна, жаның Ил һәм Халык язмышына кушылып тетрәнә. Шагыйрь үзенә шигырьләрендә ялганга төрелгән гәмәлләребезгә бәя бирә. Әйе, шагыйрь без яши торган жирдә яши, без сулый торган һаваны сулай, ләкин аның кыйбласы үзенчәлекле. Ул, алдында торган кысаларны ватып, көрәшкә ташланган.

Шагыйрьнең «Самоед» исемле шигырен алып карыйк. Шигырь азагында Гәрәй Рәхим искәрмә дә бирә: «Самоед—үзен-үзе ашаучы».

Шигырьнең башында «Татарыма каш жыерып әйтелгән сүз»,—дип белдерә ул. Татар халкының үз-үзенә булган битарафлыгы, үз-үзен изгәндәге тыныч калдыра алмый шагыйрьне:

*Татарым син, тарым син,
Кендек бавым, ярым син.
«Югым» түгел, «Барым» син,
Борынғы болгарым син.*

Күргәнебезчә, шагыйрь антитезислар куллана: «Югым»—«Барым». Оксиморон булып килгән юллар: «Татарым син, тарым син».

Шагыйрь якын итеп, үз итеп эндәшә һәм кинәт кенә кире мәгънәле сүз «тарым син» ди.

Г.Рәхим—юмор кешесе. Шаянлык—аның калканы. «Үзеннән дә көлә белү—аның саклану чарасы түгелме?! Кайчакларда ул еламас өчен көләдер шикелле...»⁷

Татарның империя тоткан дөһшәтле чаклары хәтерендә сүнәп бетмәгән әле, юк-юк та бер канында уйнаклап ала, бу аның әче телендә, кинәяле әйтемнәрендә чагыла.

Шагыйрь тавышының кылларында сарказм, ирония сизеләп китә. Монсыз булдыра алмый ул.

*Чын татарның шәм яктысы
Төшми Татарстанга.
Аның каравы балкый ул
Төрле-төрле «...стан»да.*

«Шәм яктысы»—бөек Тукаебыздан килгән атаклы метафора. Г.Рәхим татар халкының яхшы кешеләре «татар илендә» үзләренә урын таба алмавы турында сызланып сөйли.

Шагыйрьне телебезнең юкка чыга баруы да борчуга сала:

*...Казан булып Казаныбыз
Күптән Казань каласы...*

*...Телен оныта татар,
Үзен оныта татар...*

Бу хәл әдәбиятның язмышына турыдан-туры бәйле. Ә үз телен, үз әдәбиятын белмәгән милләт ул инде бетүгә хөкем ителгән дигән сүз. Шунда шагыйрь аянычлы, әмма чынбарлыкны раслаучы нәтижә ясап куя:

*Татарның башын ашаучы
Бердәнбер халык—татар...*

*Болай үз башыңны ашау
Заманы үтәр... үтәр...
Йа, Хода!.. Татарның аты
«Самоед» булып китәр...*

«Кеше башлы гыйфрит» шигырен шагыйрь соңгы чорда язды. Кешеләрнен, милләтләшләрнен бер-берсенә комсыз булуы лирик геройның күнелен әрнәтә. Шагыйрь үз халкының бәхетсезлегенә турында йөрәгә әрнүдән түзәр әмәле калмагач, туры бәрәп әйтә. Хәзер мондый халыкны ул «кеше башлы гыйфрит» ди. Бу сүз артык усал, явыз, рәхимсез кешеләргә карата әйтелә.

*...Мин күзеңә карап чынын әйтәм,
Егерменче гасыр, гафу ит—
Синдә генә, синдә пәйда булды
Кеше башлы гыйфрит.*

Г.Рәхим шигъриятендә, күрүебезчә, аеруча мөһим урынны халкыбызның фажигалә, гыйбрәтләр язмасы алып тора.

Чыннан да, Мәржанине, Тукайны тудырган халык хәзер денсез-имансыз буын үстәрәп ята. Кем гаепле мона?

⁷ Галиев М. Чын исеме – Гөргөри... // Казан утлары. – 2001. – 7 сан.

Үз кулыбыз белән рәсемнәрен
 Мәйданнарда йөрдек күтәрәп,
 Трибуналарга алып мендек
 (Аһ, ташыйсы булган түнтәрәп!)...
 Безнең үзебезгә бик охшаган—
 Бер үк камырдан без, тәндә бер ит.
 Арабызда йөри—чор тудырган
 Кеше башлы җыйфрит...

Кыйбласын югалткан халык үзенә гөрәф-гадәтләренә төкереп кенә карый башлый. Әнә без дә шулай. Яшәешне көйләп торучы ин изге төшенчәләр урынын бушлык, әдәпсезлек, денсезлек, әхлаксызлык биләп ала.

Гәрәй Рәхим шигырьләрендә халык башыннан үткән авыр язмыш төрле ясылыкта ачыла. Халык, туган тел, яна буын язмышына булган салкын битарафлык диварын, шигырьләре белән эретеп, ярып утка тотта шагыйрь.

Гомумән, шагыйрь ижатында халык язмышы, аның тарихы, бүгүгә, киләчәккә хақында кайгырту-уйланулар әсәрләренә төп эчтәлеген барлыкка китерә.

«Хәзер көчләргә туплау, күзаллауны төрле бәйләрдән азат итү чоры килде. Үзен ирекле сезгән, тар киртәләр белән чикләнмәгән шигърият кенә кешеләргә яналык һәм аралашу шатлыгы алып килә ала»⁸.

Шигърият күчештән, дәвамлылыктан башка үсә алмый. Аның ачышлары вакытка баш бирми, төсен жуймый, сәнгатьчә яңгырашын югалтмый, жаны терекөмешләрдәй, бер дәвердән икенчесенә күчә килә. Бүгүгә шигърият үткәннен карынында ярала. Шунар да хәзергә поэзиянең элгәрләрдән кайтышрак булырга хақы юк. Ин олы бизмән булып, татар милли интеллектының югары казанышы—Тукай ижаты тора.

Поэзияне жанрлык ноктасыннан килеп бәйләүдә дә, Тукайны һәркем үз ягына «тарта». Ул поэма остасы, фәлсәфи лирика тарафдары, һөжү сәнгатең зур югарылыкка күтәргән сатирик, журналист, балалар шагыйре. Кыскасы, Тукайның олы һәм ифрат бай лирикасыннан һәркем үзенә, рухына якынны сайлап ала.

«Метафорага, шартлы алымнарда, зиһен ташкынын чагылдыруга өстенлек биргән Р.Фәйзуллин, Р.Харис, Г.Рәхим, Р.Мингалим, Р.Гаташлар буыны да, ярып, чәпчәп алганнан соң, Тукай янына килә, мәңгелектән серләрен шуннан эзли, шуннан таба»⁹. Тукайның олы мәгънәсендәге миллиләге, халыкның фажигасен аңлавы һәм татар каменен мөстәкыйльгә турындагы хыяллары яңарып, яңартып кору, хөррияткә омтылыш чорында Гәрәй Рәхим өчен олы таяныч булды.

Тукай традицияләре шагыйрь ижатынын яна чорында да үзенә бер көч, яна дәрт белән үсеп китте. Тормышка һәм кешегә нисбәттән фәлсәфи карашы, шәхеснең рухи дөньясын ачу юлында мөмкинлекләре чикләнмәгән агым поэзиянең олы юлына алып чыкты.

«Сиксәннәнче-туксанынчы елларда яңадан «классик юнәлеш» яна көч белән үсеп китте, заман агышын йөрәк хисе белән инләргә омтылыш үз бер агым булып үстөрелде. Халык теленен матурлыгын, самимилеген, сафлыгын сакларга омтылу белән бәйлә бу юнәлеш табигать образларына еш мөрәҗәгать итүдә, ритмик жыйнаклыкта, сурәтлелек сулышынын кинәюендә күренә»¹⁰.

Лирик геройның уй-хисләре дулкыны граждандык мотивына кушылып китә. Чыннан да, туган жир һәм Ватанга мөнәсәбәттә шәхес билгеләнә дә.

Туган жир. Ил. Кеше. Туган табигать. Мон. Болар бер ясылыктагы төшенчәләр. Алар барысы бергә замандашыбызның—лирик геройның рухи дөньясының эчтәлеген тәшкил итә дә инде. Шигърият, әлбәттә, туган йорттан, туган жирдән башлана. Шагыйрь дөньяга, кешеләргә гашыйк. Шушы хис аның бар халәтен билгели дә.

Гәрәй Рәхим шигырьләрендә халыкның язмышы, үткәне, бүгүгә экологик бала-казалар, үзгәртеп-жимереп корулар чорындагы хәле, киләчәк язмышы турында

⁸ Хисаметдинова Ф. Шигърияттә халык язмышы. // Мәгариф. – 1995. – 3 сан.

⁹ Галиуллин Т. Тукай һәм XX гасыр татар шигъриятә. // Тулпар. – 1999. 2 сан.

¹⁰ Татар әдәбияты тарихы. // 60-90 еллар әдәбияты. Алты томда. Т. 6. – Казан: Рәнилур нәшрияты, 2001.

тирән борчулар белән берләшеп китә.

Ата-баба нигезенә, аларның йөзәр еллар буена ныгып килгән традицияләренә, иң яхшы гореф-гадәтләренә, күркәм эшләренә тугрылыклымы без, шуны дәвам итеп, балаларыбызга, оныкларыбызга тапшыра алабызмы—шагыйрьне шулар уйландыра, борчый.

Туксанынчы елларның башында язылган «Иске, изге...» шигыре әнә шундый аһән белән янгырый. Лирик герой кешеләрнен ата-бабаларыбыз калдырган мирасыны онытып баруларына жан ачысы белән сыкрый, сызлана:

*...Хәзер гармун тавышына
Шаккатмый инде кем дә.
Бар каланы дер селкетеп
Битломаннар үкерә.*

Халык электән үк килгән үзенә «изге» музыка коралын, тальян гармунны оныта башлаган. Бу хәл лирик геройны битараф калдыра алмый. Нәрсә булган бу халыкка? Әллә шушы микән инде упкынга тәгәрәү? Кешеләр күнеленен тараюы турында шагыйрь әрнү катыш сөйли. Тик нишләргә?! Япа-ялгыз гына нәрсә эшләп була, әгәр дә халык бердәм түгел икән?

*Тик нишлим соң?
Мөмкин түгел
Үзгәртсәң бу җанны—
Бер ялгызым сыздырам мин
Көмеш телле тальянны...
Иске, изге тальянны...*

Монга, жырга булган саф мөхәббәт шагыйрь ижатының асылы. Бу мөхәббәт сонгы елларда ныклап көчәеп китә. Лирик герой «үзәк өздергеч» көйгә булган мөнәсәбәте барлык бөек татар халкы исемнән әйтелә:

*Сыйгандыр аңа туган халкымның
Иң асыл моңы, дәвере, чоры.
Күңелгә якын таныш җыр бит бу—
Үзәк өздергеч Вафирә җыры.¹¹*

Бу жырда лирик герой үз халкының матур киләчәген, теләкләренң тормышка ашуын, традицияләреннән яңаруын күрә.

Шагыйрь өчен милләт темасы һәрчак актуаль булып торды. Иң шатлыклысы шул: ижатының кайсы гына чорын алма, шагыйрьнен татар халкының язмышына, аның тарихына, шатлык-фажигаләренә карашы үзгәрмәде дә, гел үзенчә кала бирде. Лирик герой үзен туган халкыннан аерып карый алмый. Ләкин ул—ясалма «милләтчеләрнен» купшы вәгдә-чакыруларына аек карый.

Лирик герой электән үк «шигырь»гә карата үз мөнәсәбәтен белдереп килде. Әйткәнбезчә, Гәрәй Рәхим шигырьнен «мескен, өтек» булуын өнәп бетермәде, шул ук вакытта бу сферада ул үзенә юаныч һәм тынычлык эзли.

Бер караганда, шигырь сугыш вә үлем, нәсел калдыру, иген игү, тамак ялгау кебек кеше өчен иң ихтыяж нәрсә түгел кебек. Адәм баласы анардан башка да яши ала төсле. Әмма бу—ялгыш караш. Чөнки телсәз нинди халыкның телен, монын, холкын, фигылен шигъри сүз саклай, үстерә, күтәрә.

*Тыныч бәхет сузып, зур дәрәжә
Көтә мине кайчак.
Бер шигырең өчен барсын ташлап,
Тагын сиңа качам.*

¹¹ Г.Рәхимнең атаклы татар жырчысы Вафирә Гыйззәтуллинага багышланган шигыреннән.

Еллар узу белән дә шигърияткә карата мәдхиясе сүрелми шагыйрьнен. Ә киресенчә, тугрылыгы, ышанычы арта гына. «Китап» шигырендә ул:

*Үз төсен таба, калыбын таба
Ныгый, шомара, әйтерсен чуер,
Чуурташ кебек бик тә табигы
Кәгазь-каләмсез язылган шигырь,*

—дип белдерә.

Г.Рәхим үз күнелен «шигырь»гә, «китап»ка тинли. Күпләр бу дөньяда «шигырь»гә каршы чыга. Әмма «кәгазь-каләмсез язылган шигырь»гә берсе дә кул тидерә алмый. Чөнки бу шигырь геройнын күнелендә:

*Кемдер шигырьгә кул селтәмәкче,
Янәсе: «Кемгә кирәк ул шыер?!»
Ялангач йодрык булып ор аңа,
Кәгазь-каләмсез язылган шигырь.
Утырмыйм да мин өстәл артына,
Әйдә, көнләшеп кашыңны жыер.
Мин үзем китап—
күңелем тулы
Кәгазь-каләмсез язылган шигырь.*

Шагыйрь үзенен яшәү максатын, олы омтылышларын шигырьнен «үлмәс жаны» белән бәйли.

«Жилтотар» шигырендә лирик герой дөньяны, тормышны матурларга омтылу теләге белән янып яши. Бик үзенчәлекле образ булып Жил тора. Әйе, күп әдипләр Жил образын төрле ситуацияләрдә кулландылар. Г.Рәхим шигъриятендә ул өр-яна мәгънә, янгыраш ала:

*Бу жылне кул белән тотып була—
Шундый назлы хәтта көзләрен.
Бу жыл белән мин битемне юам—
Яшәреп ук китә йөзләрем.*

Жил—әдипнең ижат жимеше, анын әсәрләре.

*Мин бу жылне жсыям зур тубалга,
Учлап-учлап сибәм дөньяга.
Дөнья йөзе чистарынып кала—
Мине сөеп яңа көн бага.*

Гадел шигърият илһамны туган халкына мәхәббәттән ала. Бу хисне гадиләштерергә ярамый. Туып-үскән иленне, милләтенне ярату—анын өчен һәр көн сулаган һава, һәр көн татыган су кебек. Лирик герой кайбер замандашларының томанлыкка кереп адашкан анын яктылыкка алып чыгарга тели. Шуңа да ул әйтә:

*Жил куучы бер жылкуар түгел,
Бер жилтотар булдым мин бүген.
Жилдәй житез зihen, хыял белән
Жилгәерергә исәп ил күген.*

Кешелекне дөреслек юлына бастыру теләге белән шагыйрь ижат юлынын башыннан ук тир тамызып, тырышып эшләде һәм эшли. Бу—аның төп ижат максаты да бугай.

Лирик геройны биләп алган хисләрнен берсе—кешелек, дуслары, сөйгәнә, бар

Галәм алдындагы жаваплылык хисе. Бу тойгы шагыйрьне әйдәп баручы хисләрнен берсе. Бу үтә жаваплылык тойгысы бүген дә лирик геройның күнелен биләп тора.

Шагыйрьнең лирик герое мактанарга яратмый. Үзенә кайчакта артык тупас, кайчакта усал һәм комсыз булуы өчен гафу үтенә. Моның сәбәбе дә бар:

*Бүреләрне җиңәм бит мин, бары
Бүре законнарын өйрәнәм.*

Хәзер лирик герой үзенә кырыслыгы өчен гафу үтенә. Әлеге вакытта элеккегедәй үк каты булып булмый.

*Элек мин дә, әйтсәм, каты әйттем.
Хәзер каты әйтмим—базалмыйм,
Элек алар сымак каты яздым,
Хәзер каты язмыйм... язалмыйм...*

Ә нәрсә булган соң геройның күнеленә? Менә нәрсә дип җавап бирә ул:

*Хәзер күңел нечкә, кылдан нечкә...
Микроскопик нечкә—юк чама.*

Күнел күпне кичергән, йөрәк тә хәзер элеккеге кебек түгел, аның түзәр әмәле калмаган.

Шагыйрь сурәтләвәндә тормышның катлаулылыгы, киеренкелеге, хәвефлеге, заманны драматик итеп тою чорның үзеннән килә, әлбәттә. Мондый шигърият мәгънә үсеше нинди дә булса нәтижәгә килеп төгәлләнә. Шигърият ясалмалылыкны, коры риториканы үз итми. Ул кешенең жанын нәкъ булган хәлендә күрсәтә. Шагыйрьнең лирикасын укып, без аны шәхес буларак та күзалыйбыз.

Тормышыбызның рухи һавасы бик нык кызган, киеренке чагы. Дөньяның бу халәте, әлбәттә, лирик геройның да һәм һәр аңлы кешенең дә күнеленә эз сала, тойгыларына киеренкелек, хәвеф күтү төсмере өсти. Шуна да Г.Рәхим шигъриятендә фәлсәфи лирика көчәя. «Жор фикернең фәлсәфәгә тоташуы гажәп түгел. Лирикага гадәттә фәлсәфә хас. Фәлсәфә һәм сәнгать. Аларны бер-берсеннән аеру читен. Аера калсак, фәлсәфә үз хәлендә исән генә торса торыр, ләкин сәнгать юкка чыгар иде»¹²,—ди күренекле әдипбез Әхсән Баянов.

Билгеле булганча, халыкның тарихи юлы өзлексез, тарих белән бүгенге көн һәм киләчәк тыгыз бәйләнгәннәр. Шушы идея Г.Рәхим ижатының фәлсәфи нигезен тәшкил итә дә. Ләкин рационализмга гына таянган әсәр хисләр-кичерешләр лирика табигатен алыштыра алмый. «Мин тойгыларга күбрәк ышанам»¹³,—ди Ә.Баянов. Танылган, талантлы шагыйрь белми әйтмидер. Димәк, шигърият образ үсеше белән фикер хәрәкәте тәңгәл килгәндә генә поэтик бөтенлеккә, камиллеккә ирешеп була. Чын шагыйрьнең ижаты туган жиргә булган мөхәббәт хисеннән башланарга тиештер дә. Ә бу хис шагыйрьне шагыйрь иткән критерий булып тора.

Г.Рәхимнең лирик герое ялганлыкны, икейөзлелекне беркайчан да үзенә кабул итмәде, жене сөймәде (чөнки Гәрәй Рәхим үзе туры сүзләр кеше). Дөреслеккә эзләр юлында төрләр киртәләр үтә ул. Ә кайда соң чынлык?

*Күндереңдә Ил һәм Тарих,
Көмеш чулты чыңнары.
Монда көйнең ялганы юк,
Монда көйнең чыннары,*

—ди ул Татарстанның халык рәссамы Илдар Зариповка багышланган «Татар

¹² Баянов Ә. Заман сурәтләре. / Лирик язмалар. – Казан: Татарстан китап нәшрияты, 1985.

¹³ Шунда ук.

мадонналары» шигырендә. Әнә кайда икән ул! Бары Ил, Тарих, Кешелек хәрәкәте генә ялган түгел икән.

«Үткәнге—бүгенге—киләчәк» чылбыры шагыйрь ижатының үзәк мотивларыннан берсе булып торды. Шагыйрьнең сонгы еллардагы шигъриятендә бу мотив тагы да ныклы тамырларын жәеп жибәрде. Халыкның үткәне, бүгенгесе һәм киләчәге турында лирик герой һәрдаим уйлана, борчыла.

Г.Рәхим шигырьләренең фәлсәфи тирәнлегенә торган саен кинәя. Шундый үзенчәлекне абайлый башлайсың: анын лирик герое, әйтерсەң дә, Вакыт дигән сфераны тулаем инләп йөри ала. Менә шагыйрьнең шул ук «Татар мадонналары» шигыреннән:

*Киндерендә татарымның
Кайгы, шатлык, моңнары.*

Лирик геройның күнеле бүгенге Вакытта гына туктап калмаган, ул үткәннәргә дә кереп китә. Халыкның үткәне белән геройның бүгенгесе тыгыз бәйләнгән. Геройның кин күнеле бөтен татар халкының Тарихта калган, «кайгы, шатлык»лары белән үрелеп китә.

Г.Рәхим кешенен әхлакий эзләнүләрен, эчке халәтен, «жан диалектикасын» лиризм аша ачарга, шигъриятбезнен эстетик офыгын кинәйтергә омтылуы, кешене олылау рухы белән чордашларына бик якин тора. Ләкин аны башкалардан аерып торучы сыйфат—ул анын лирик героедыр, мөгаен. Чөнки Г.Рәхимнен лирик герое көчле, нык ихтыярлы шәхес. Ул тормышның якты киләчәгә өчен көрәшә. Аналитик фикер, эзләнүчән хис шагыйрьгә көн итешен төрле күренешләренә үтөп керергә юл ача: сурәтләнгән вакыйгаларга, эчке дөнья чагылышларына үзенен мөнәсәбәтен ачык һәм төгәл итеп рәсемләп бирү мөмкинлекләрен арттыра.

Билгеле, чын шагыйрь бөтен кешелекне дулкынландырган проблемалар белән янып яши, уйлана. Ләкин ул, барыннан да элек, үз халкының улы. Шулай итеп, шагыйрь йөрәгә ике көч—хис һәм акыл көрәше мәйданына әйләнә. Шуна да Г.Рәхим ижат иткән шигъри рәсемдә бер яктан, объектив чынбарлык чагылса, икенчедән, авторның рухи халәте, анын кичерешләре, эмоциясе ачык гәүдәләнә.

Яна чорга, ижтимагый-сәяси, икътисади һәм фәлсәфи, эстетик фикерләүдәге үзгәрешләр чорына зур өметләр багланган шагыйрь күнелендәге каршылыклы уй-кичерешләр тагын да тирәнәя, калкурак төс ала. Бу исә анын шигъриятендә дә алда күрөп үткән үзгәрешләр өчен нигез була.

Сонгы елларда әдипнен шигъриятә яна поэтик образларга, нәкыш-сурәтләргә баеды. Лирикасында яна мотивлар барлыкка килде. Ижат итү процессында шагыйрьнең төп лирик герое Кеше булып калды. Дөрөс, ул да шактый зур үзгәрешләр кичерде, фәлсәфәсе, тормышка мөнәсәбәте үзгәрде. Чынлап та, лирик герой эволюция чорын үтә. Анарда яна хис-тойгылар туа, булганнары тагын да тирәнәя төшә: жаваплылык, тугрылык, миллиет, мәхәббәт, үткәннәргә сагыну, сабырлык хисләре...

Шагыйрьнең индивидуаль стиле, аңа гына хас кабатланмас үз сыйфатлары сонгы дәвәрдә зур мөмкинлекләрен алды. Шагыйрь бер урында таптанып торучылардан түгел. Г.Рәхим бүтән дә эзләнүләр белән мәшгуль. Ул һаман тормышта үз урынын, шигъриятендә яңа идеаллар эзли. Анын тынгысыз шигъри жаны Ил мәшәкәтләренә, Халык моңына кушылып китә.

Нәкъ менә шуна күрә дә Гәрәй Рәхим шигъриятә бүгенге көндә дә шактый көр яңгырый. Шагыйрь беркайчан да өметсезлеккә бирелмәде һәм бирелми. Ул киләчәккә ышаныч белән карый—шушы юлда ул тир түгеп тынгысыз ижат итә.

Шагыйрь Гәрәй Рәхим чын сәнгатьчел әсәрләре белән киләчәктә дә замандашын куандырыр дияргә нигез бар.

Фирдәвес Гарипова

АВЫЛЛАРЫБЫЗ ТАРИХЫ

Иске Кәкерле

Иске Кәкерле авылы Чүпрәле районында, район үзәге Иске Чүпрәле авылыннан 16 чакрымда, тимер юл станциясе Борындыктан—45, Ульяновск шәһәреннән 80 чакрым ераклыкта урнашкан.

Иске Кәкерле авылы Казан ханлыгы чорында ук булган. 1859 елгы чыганакта Иске Кәкерле лашманчылар авылы дип билгеләнгән. Андагы 108 хужалыкта 534 ир-ат һәм 550 хатын-кыз яшәгән. Авылда 2 мәчет эшләгән.

Авыл картларының сөйләвенә караганда, авыл моннан күп еллар элек оешкан. Кәкре каен үскән бер жиргә олаулар килеп туктаган. Юлчылар бик арыган булган. Бик алжыдык, житәр, әллә шушы урында гына туктап калабызмы, дип сөйләшкәннәр. Олауларның берничәсе каенның уң ягына, ә калганның сул ягына төпләнеп яшәргә калган. Шулай итеп, авыллар барлыкка килгән. Тора-бара алар шактый гына зурайган. Каенның уң ягына урнашкан авылны Иске Кәкерле, сул ягындагысын Яна Кәкерле дип атаганнар.

Кәкерлене нигезләгән бабалар авыл өчен бай табигатьле урынны сайлаган. Авылны бәләкәй таулар әйләндереп алган, ерактан караганда алар күлсыман булып тора.

Иске Кәкерлене урталай бүлеп Карлы суы агып уза. Авылның бер ягын Арьяк, икенчесен Югары оч дип йөртәләр. Карлы суына тагын Шарылдавык елгасы килеп кушыла. Авыл читендәге Исай күле—сай гына, төбе комлы түгәрәк күл. Авылда тагын Төхфәт күле исеме алган күл исән әле. Аны табигать сөюче Төхфәт исемле кеше күзәтеп торган. Авыл янында Торна тавы дип аталган кечкенә генә бер тау сузылган. Ул торнага ошаган, очлы, ягъни нечкә генә булып өскә сузылып, башын безаз иеп торган сыман. Тау төбәнәгрәк һәм сары туфраклы. Аннан башка тагын авылда Текә тау һәм Йолдыз таулары бар.

Авылның бер урамы Тынычлык очы дип йөртелә. Бу урамнан транспорт йөрми, ул бик тыныч, яшеллек күп, табигатьте матур. Шуна аның исеменә тынычлык сүзе килешеп тора. Моннан башка тагын Котылдык урамы, Үзил урамы, Әрем урамы һ.б. бар.

Авылда Хисле бакча исеме алган бер бакча бар. Бу нигезнең хужалары вафат булгач, бакча һәм йорт караучысыз кала. Бакчаның рәшәткә кырыйларына ап-ак каеннар утыртылган. Алар жимеш ағачларын жил-давыл аудармасын өчен хезмәт иткәннәр. Бу бакча авыл халкының ял итә торган урынына әйләнгән. Хәзер ул бакчаны табигать музейе буларак саклыйлар.

Казанбаш авылы Арча районында, район үзәге Арча эшчеләр бистәсеннән—8, Казаннан 75 чакрым ераклыкта урнашкан. Казанбаш—жирле үзидарә советы үзәге.

Арча юлы өстенә утырган бу авыл Казан ханлыгы чорында булган. Казан өязе теркәү кенәгәсендә (1602-03) Казанбаш авылы искә алына, И.А.Износковның Казан өязе авылларын кыскача сыйфатлаган хезмәтендә авыл турында түбәндәге мәгълүматлар бирелә. Кармыш-Казанбаш авылы Казансу ярына, Себер элемент юлының ун ягына урнашкан. Атама Кармыш исеменә нисбәтән барлыкка килгән. Кармыш—тарихи исем. 1536 елда Казан ханы Сафа Гәрәйгә каршы оештырылган заговорда Казан кенәзе Кармыш катнашкан. Авылдагы 161 йортта ислам дине тотучы 638 ир-ат һәм 637 хатын-кыз яшәгән. Халык Кармыш авылы жәмгыятенә кергән, алар тире иләү, умартачылык белән шөгылләнгәннәр, балта осталары булып танылганнар. Авылда вак-төяк сата торган ике кибет, бер тимерче алачыгы, бер су тегермәне булган. 1898 елгы китапта Кармыш-Казанбаш авылында татарлар яшәгәнлегә күрсәтелә.

Галимә Нахия Борханова мәгълүматларына караганда, Казанбаш авылы халкы июньнән икенче декадасында Казилә, Күпербаш, Казанка, Көтек, Иске Төрнәле, Кече Төрнәле авыллары белән бергә Казан тавы жыены үткәргән.

Олылар сөйләвенә караганда, авыл оешуга 700 елдан артыграк. Моньң шулай икәнлеген Әбли зираты дигән зираттагы кабер ташы күрсәтә. Кызганыч, хәзер ул кабер ташы ватылган һәм зират та беткән. Авылны болгар кешеләре дип исәпләнгән Моллагол һәм Әхмәт исемле ике ир башлап жибергәннәр. Алар авылның хәзер Чылан очы дип аталган урынына нигез корганнар һәм авыл тернәкләнеп, зураеп киткән.

Имеш, Таган өсте калкулыгында арлар да яшәгән. Алар, күрәсен, ахырда ислам кабул иткәннәр, чөнки авылда яши торган кайбер гаиләләрнен тамырларын шушы арлар белән бәйләләр. Исламга күчкәнче алар авыл бакчалары артындагы бер урында кирәмәт ясаганнар. Кирәмәт нараты бик зур һәм юан булган.

Авыл тирә-юендә географик берәмлекләр шактый һәм аларның исемнәре дә үзенчәлекле.

Авылны урталай бүлөп Казансу ага. Казансуга Киек үр асты елгасы килеп кушыла. Элек авыл тирә-юендә калын урман булып, анда бүре, аю һәм боланнар яшәгән. Боланнар хәтта кешедән дә курыкмаганнар. Бу елга атамасы киекләргә нисбәтән барлыкка килгән. Тагын Казансуга Аракы чишмә елгасы һәм Акчалы чишмә елгасы килеп ялгана. Авылдан ерак түгел инкүлектә зур күл булган, анда аюлар еш очраган. 1933 елда авылга бер геолог килеп бу күлне тикшергән һәм аның төбәндә чишмәләр күп булуын, күлнен гади түгеллеген әйтеп киткән. Янындагы калкулыкта ятып тынлаганда жир астында су аккан тавышлар ишетелә торган.

Казанбашта чишмәләр күп. Мәктәп янындагы чишмә суы торбалар буенча авылның икенче ягына да килеп житә. Авылда исемле коелардан Чәви коесы булган. Аны «чәви» дип әйтәргә ярата торган бер гаилә казыткан, имеш.

Авылның Көтек авылы белән ике арасында Ярулла чишмәсе исеме алган чишмә ага. Бу чишмәне Ярулла агай карап, чистартып һәм тәрбияләп торган. Чишмә бура белән уратып алынган, кер чайкарга улагы да бар. Авыл уртасында бер урында каеннар үсеп утыра. Элек монда яшләрнен күнел ачу урыны булган. Ул койма белән әйләндереп алынган. Авылны чыккач Алма бакчасы дип йөртелгән аланлык бар. Монда колхоз бал кортлары үрчетә, бал ала. Бакчада алмагачларның төрле сортлары үсә. Сабантуй бәйрәмендә шул бакчага баралар, шунда ял италәр. Аланга кергәндә генә матур чишмә дә ага. Авыл янында элек яшелчә бакчасы да булган. Колхоз монда кишер, кыяр, суган һ.б. төр яшелчәләр үстергән. Хәзер ул бакча юк, халык телендә исеме генә сакланган.

Авылдагы Жәлил үре дип йөртелә торган үр бу кешенең ялкау һәм үшән булуына мөнәсәбәтле рәвештә барлыкка килгән. Утынга барган бу кеше юлда йоклап киткән, ә аты туктаган. Иптәшләре утын төяп кайтканнар, Жәлил исә йоклап калган дип

көлеп сөйлиләр.

Элек авылда мәчет булган. Яманаты чыккан утызынчы елларда аның манарасы киселгән һәм ул үз вазифасын үтәүдән туктаган.

Хәзер авылда яна мәчет төзелгән.

Авылның Көтек өлеше тәмамланган жирдә плотина, ягъни бөя төзелгән. Яз һәм жәй көннәрендә плотина яны бик матур һәм ямьле. Халык анда ял итәргә, су коенырга килә.

Авыл татар мәдәниятенә хезмәт итүче күренекле кешеләрне дә биргән. Баянчы Илфират Гыйззәтуллин бу авылда туып-үскән. Язучы Диас Вәлиевнән дә тамырлары шушы авылдан.

Казиле

Казиле авылы Арча районында, район үзәге Арчадан—5, Казаннан 72 чакрым ераклыкта утырган.

Казиле—бик борынгы авыл. Ул Казан ханлыгы чорында ук булган. Авыл атамасы Казан өязе теркәү кенәгәсендә искә алына. Авыл зиратыннан археолог-галимнәр XVI йөзнен беренче яртысына мөнәсәбәтле кабер ташы язмалары тапканнар. XVII йөз мәгълүматлары буенча, авылда 147 йомышлы татар яшәгән.

Казиле авылы халкы күршедәге Иске Төрнәле, Көтек, Көөк, Казанбаш, Казанка һәм Күпербаш авыллары белән берләшеп июньнен икенче декадасында Казан тавы жыены бәйрәм иткән.

Авылда мәчет бинасы сакланган. Мәчетнен бер катлы бинасы Казан губерна идарәсе раслаган проект буенча 1899 елда, шул елда янган агач мәчет урынына төзелгән.

1833 елның 1 ноябрендә мәхәлләнән имам хатыйбы итеп Тажетдин Габделжәлилов билгеләнгән. Ул Бәрәскә, Мәчкәрә һәм Ташкичү авылларының мәдрәсәләрендә белем алган, гарәп телен белгән. Аның Коръәнне көйләп уку сәнгәтенә ия булуын Ш.Мәржани искә ала, ул үзе дә бу осталыкка Т.Габделжәлиловтан өйрәнгән.

Авыл атамасы килеп чыгышына карата олы буын арасында ике фикер бар.

Күп итеп каз асраганга күрә авыл үзенә Казиле исеме алган. Икенче фикергә караганда, бу авылда казыйлар күп яшәгәнгә авыл шулай аталган. Казиле атамасынын килеп чыгышы турында түбәндәрәк житди сүз барыр.

Казилең кемнәр нигезләгән, дигән сорау да авыл халкын битараф калдырмаган. Авылның төп халкы, билгеле, татарлар. Өлкән буын сөйләвенә караганда, алар болгар жиреннән чыкканнар. Авылдан читтә ике зират булган. Аның борынгысына элек тирә-яктагы жиде авылдан мәетләр китереп күмгәннәр. Хәзерге көндә бу зират юкка чыккан, аның урынында бер нарат, борынгы кабер ташы белән бер кабер һәм изгеләр чишмәсе генә сакланып калган. Бу урын авылның иң изге урыннарыннан санала. Изгеләр чишмәсенә әбиләр борынгы бабалар рухына дога кылу өчен һәм шулай ук авырулардан тазару өчен битләрен, кулларын юарга, янына садака акчасы калдырырга киләләр.

Авыл яныннан Казансу агып үтә. Авылның төньяк-көнбатышында, Изгеләр зираты астында Изгеләр чишмәсе бар. Халык еш кына изге су алу өчен шунда йөри. Авыл уртасындагы чишмә йөрәк-кан авыруларыннан шифалы диләр. Олылар аның янына барып борынгы бабаларының рухына дога кылып кайталар.

Дәвам киләсе саннарда.

М

МӘУЛА КОЛЫЙ (Меллагол, Бәй-рәмгали Колыев, Бимкә суфый) (1630 нчы еллар, Чита а., бүтән мәгълүматларга караганда, Казан өязе, Казан. губ. Колай а.—18 йөз башы, Иске Иштирәк а. диеп тәгаенлана, хәзерге Лениногорск районы), суфый шагыйрь, дин эшлеклесе. Казан арты мәдрәсәләреннән берсендә белән ала. 1670 нче елларда Болгар шәһәре тирәсендә яши, дини-агарту эшләре б-н шөгылләнә. Шунун өчен рәсми хакимият тарафыннан эзәрлекләнә. 1699 да гаиләсе б-н Иске Иштирәк авылына күчә һәм, кайбер мәгълүматларга караганда, шунда үлгәнче яши.

М.К.—төрки суфый шагыйрьләре Ә.Ясәви һәм С.Бакыргани традицияләреннән дәвамчысы. М.К.ның бөтен ижаты аларның идеяләре б-н сугарылган. 20 йөз ахырында табылган «Береккәннәр сыйфаты» һәм «Хәләл нәфкә эстәгәннәр сыйфаты» («Хәләл ризык эстәүчеләр») поэмаларының авторы. Әсәрләреннән икесе да безнән көннәргә хәтле тулаем рәвештә килеп житмәгән: беренчесеннән берничә бите юк, икенчесеннән баш өлеше генә сакланган.

М.К.ның 100дән артык шигыре мәгълүм (3800 юлга якын). Алар биш күчмәсә сакланган «Хикмәтләр» исемле кулъязма җыентыкка кертелгән (1669-70; бүтән мәгълүматларга караганда 1678-79). Җыентыкны 1925 тә фольклорчы Ф.Туйкин таба һәм бу хәбәрне «Кызыл Татарстан» (1926 елның 26 октябре) г-тасында бастыра. Күчмәләренә өйрәнгән әдәбият галиме Г.Сәгъди шигырьләреннән бер өлешен (400 строфа чамасы) «Вестник Научного общества татароведения» (1928, №7) ж-лында бастырып чыгара. 1950-60 нчы елларда кайбер шигырьләре татар һәм рус телләрендә дөнья күрә. Тулырак басмалар К.С.Дәүләтшин һәм М.В.Гайнуллин тарафыннан әзерләнеп бастырыла.

М.К. шигырьләрен тирә-як һәм анда яшәгән кеше, яшәү һәм үлем турындагы уйланулар тәшкил итә. Шагыйрь фикерләвенчә, дөньяда һәр нәрсәнән башында Аллаһ тора. Дөньяны ул тирән мәгънәгә ия булган китап рәвешендә күзалдый. Кешенең максаты—шул китапны өйрәнү. «Күр ислямны, ни гажәп—Мәгънә тулук

бер китап; Бак галәмгә кыл хисап, Гыйб-рәт тулук галәм». М.К. кешенен әхлакый йөзен ислам нигезләреннән чыгып бөяли һәм ана зур әһәмият бирә. Анынча ин мөһим сыйфатлар арасында—ата-анага хөрмәт, балаларны кайгырту, мескеннәргә карата мәрхәмәтле булу һәм, билгеле, яшәү чыганагы—хезмәт. Жәһәннәккә керү өчен Аллаһның хуплавына лаеклы эш—игенчелек дип фаразлана:

Игенчелек—галәмада изге аты,

Нигъмәт йийләр мөзмин, кыфир—юк-тыр каты.

Игенчене көйдермәгәй тәмуг уты,

Игенчелек—гали эшдер—кыйлыр булсан.

Авторның игелекләр турында уйланулары суфыйлар турындагы фикерләр белән аваздаш. М.К. уйлавынча, суфый—югары әхлаклы, тирән уйлый торган, белемгә ия булган идеаль кеше. Күнел бушлыгын суфый билгеле белән каплаучы, икейөзле, үз-үзен генә яратучыларны шагыйрь тәнкыйтыли. Дөньяга дан жырлап, игелекле тормышка өндәп, ул тормыш-яшәешнән «мәңгелек дөньяга» таба юлда кыска гына бер тукталыш икәннән, фани икәнлеген дә онытмый.

Шигырьләреннән күбесе 4 юллык строфа б-н язылган. Гадәттә, алар аааб, вввб схемасы буенча рифмалаштырылалар; кайвакытта һәр строфаның сонгы юлы кабатлана. Сүрәтләү чараларынан М.К. антитезаны, риторик мөрәҗғәтәтне, символларны яратып куллана. Әсәрләреннән теле гади, аңлаешлы. М.К.ның тормышын һәм ижатын Ф.К.Туйкин, Г.Г.Сәгъди, К.С.Дәүләтшин, Ш.Ш.Абилов, Х.И.Миннегулов, М.И.Әхмәтжанов һ.б. өйрәнде.

Әс.: Хикмәтләр. К., 2001.

Әд.: Средневековая татарская литература VIII-XVIII вв. К., 1999; Кадинова Ә.Х. Язык хикметов татарского поэта XVII в. М.Кулья. К., 2003; Татар әдәбияты тарихы. К., 1984. Т. I; Дәүләтшин К. Борынгы татар әдәби мирасы. Мәүдә Колый хикмәтләре. Эстердетамак, 2002.

Х.И.Миннегулов.

МӘУЛАНА ИСХАК (Хужа Исхак, Мәүлана Исхак Хәрәзми) (14 йөз), Алтын Урда чоры төрки шагыйре. «Хәрәзми»

тәхәллүсенә караганда чыгышы б-н Харәземнән булса кирәк. «Китабе Гөлестан бит-төрки» жыентыгына кергән ике газәл һәм Алтын Урда шагыйрьләре әсәрләре тулпанмасы булган «Яджрнамә»гә кергән бер фәрд авторы буларак билгеле. Ике газәле дә мәхәббәткә багышланган: лирик герой сөйгәнән сагына, аның б-н очрашырга омтыла; икесендә дә төрки-мөселман мифологиясенән танылган персонажлары бар: Искәндәр, Нух, Хозыр. Газәленең берсенә Сәйф Сараи назыйрә язган. Фәрдендә М.И. яшәү һәм үлем турында уйлана: «Жәһән сәүгән кешенен күзләрен канәгать тулдырыр, үлсә—тупрак». Әсәрләре образлы, бай тел б-н язылган.

Әд.: Миннегулов Х.И. Сәйф Сараи: Тормышы һәм ижаты. К., 1976; Сәйф Сараи. Гөлестан. Лирика. Дастан. К., 1999.

Х.И. Миннегулов.

МӘХМУДИ Заһид Борис улы (псевд. Заһид Мәхмуди) (4.7.1960, Кукмара р-ны Кукмара пос. туа), язучы. Казан мәдәнияте ин-тын тәмамлый (1982). 1989–2005 елларда (буленеп) «Татарстан» ДТРКсында: «Агыла да болыт агыла», «Нурлы Казан», балалар өчен фәнни-популяр «Нәр тарафта сер яши» дигән радиотапшыруларның мөхәррире һәм алып баручысы. 1991–97 дә «Шәһри Казан», «Мәдәни жомга», «Әдәби жомга» г-таларында, «Татарстан» ж-лында әдәби хезмәткәр булып эшли. 2006 дан «Мәгрифәт» г-тасында. Балалар өчен «Профессор Мияугөл» (1991), «Тәмуг чәчөгә» (1996), «Ак болыт» (1999) дигән фантастик һәм мажаралы повесть һәм хикәяләр, «Әче балан» (2002) исемле детектив хикәяләр жыентыклары, «Һәркемнең үз юлы» (2005) романы, «Ахырзаман шаукымы» (2006) повесте авторы. Әсәрләре үзенчәлекле стиль-манерада булулары, милли рухта язылулары белән аерылып торалар. М. шулай ук радиоспектакльләргә сценарийлар язучы һәм аларның режиссеры буларак та билгеле: «Калканлы Идел» (2000), «Сары каеш—сары сагыш» (2001), «Бүре» (2002) тапшырулары.

Әд.: Әдипләребез: Биобиблиографик белешмәлек. К., 2009. Т.2.

Г.М. Габделхакова.

МӘХМУД БОЛГАРИ (Мәхмуд бине Гали бине Гомәр әл-Болгари әс-Сараи) (якынча 1297—22.3.1360, Алтын Урда, Сарай әл-Жәдит), язучы, дин белгече. Гомерен күп өлешен Сарай әл-Жәдиттә уздыра. Шәригать белгече, Коръән шәрехләүчесе булып танылган. Татар әдәбиятының проза жанры үсешенә көчле йогынты ясаган, «Нәһжел-фәрадис» (1358, басыла Казанда, 2002) дини-

дидактик әсәр авторы. Әсәр 40 фасылга бүленгән дүрт бүлектән (бабтан) тора. Беренче ике бүлектә Мөхәммәд пәйгамбәр, беренче халифлар (Әбү Бәкр, Гомәр, Госман, Гали), ислам таралган беренче гасырларның күренекле мөселман эшкелеләре турында хикәйләнә. 3 нче бүлектә Аллаһка якынайткан фарызлар (намаз, ураза, хаж, ата-анага ихтирам, түземлек һ.б.) тасвирилана, ахыр бүлектә кешене Аллаһтан ерагайтучы эшләр (уйнаш кылу, ялган, үч саклау һ.б.) турында баян ителә. Ясаган нәтижеләрен дәлилләп, автор Коръәнгә сылтама ясай, танылган мөселман әһелләренен сүзләрен китерә.

Әс.: Нәһжел-фәрадис. К., 2002.

Әд.: Абилов Ш. Нахдж ал-фарадис // Средневековая татарская литература (VIII–XVIII вв.). К., 1999; Миннегулов Х. Урта гасыр һәм XIX йөз татар әдәбияты. К., 1998.

Х.И. Миннегулов.

МӘХМУД КАШГАРИ (Мәхмуд бине әл-Хөсәен бине Мөхәммәд) (1028, Кашгар ш. тирәсендәге Азык а.—1126, Опал ш.), Урта Азия галиме, филолог. Барсхан ш. әмире Хөсәен ибн Мөхәммәд улы, караханид хөкемдары Мавераннахр Богра хан оныгының улы. Белемен Багдад һәм Кашгар мәдрәсәләрендә алган дип фаразлана. Күп сәяхәт иткән, легендалар, риваятьләр, тарихи хикәяләр язып алган, төрки кавемнәренен телләрен һәм диалектларын өйрәнгән. Эзләнүләренен нәтижәсе—гарәп телендә язылган, борынгы язма истәлекләренә тулган «Диване лөгәтәт-төрк» (1072–74). 9 меңнән артык сүз һәм сүзтөзмә тулган бу хезмәткә төрки телләргә фонетика һәм морфология сыйфатларыннан чыгып классификация бирелгән, Урта Азия, Көнчыгыш Төркестан, Идел һәм Урал бие төрки кабиләләр һәм халыклары турында лингвистик, тарихи-мәдәни һәм этнографик мәгълүматлар тулган һәм гомумиләштерелгән. Римнан алып Кытайга кадәр таралган төрки кабиләләр исемнәре бирелгән, М.К. төзегән дөнья картасында аларның урнашкан географик урыннары күрсәтелгән. Сүзлеккә ш.у. йола һәм лирик жырлар, төрки мөселманнарның будда уйгурларына каршы эпостан өзеңкләр, А.Македонскийның яулары турындагы тарихи риваятьләр һәм сугыш турындагы легендалар, 400 йөздән артык әйтем һәм мәкальләр кертелгән.

М.К.нен мирасын өйрәнүгә илебез һәм чит илләр тюркологлары зур өлеш кертте (С.Е.Малов, А.Н.Кононов, Ж.Вәлиди, С.Ахаллы, А.Курышжанов, Һ.Мәхмүдов, К.Броксельман, Ә.-З.Валиди-Тоган һ.б.). В.Аталай сүзлекне төрек теленә «Divanu Lugat it-türk» (3 томда, Анкара, 1939–41),

С.М.Муталибов үзбәк теленә «Туркий сузал девони» (3 томда, Таш., 1960-63) тәржемә иттеләр.

Әд.: Валидов Дж. О словаре турецких наречий Махмуда Кашгарского // Вестн. науч. об-ва татароведения. 1927. №7; Мазов С.Е. Памятники древнетюркской письменности. М.-Л., 1951; Кононов А.Н. Махмуд Кашгарский и его «Дивану лугат ат-тюрк» // Советская тюркология. 1985. № 4; Мәхмүтов Х.Ш. Кашгарийның «Дивани ләғәтәт төрк» әсәре һәм борынгы төрки фольклор // Борынгы татар фольклоры мәсьәләләре. К., 1984.

В.Х.Хаков.

МӘХМҮДОВ Әмир Гобәй улы (28.6.1947, БАССРның Әлшәй р-ны Әбдрәшит а.), шагыйрь, әдәбият галиме, жәмәгать эшлеклесе, филол. фәннәре д-ры (1999). 1969 да Бөрә пед. ин-тын тәмамлый. 1974-81 елларда СССР ФАның Казан филиалы Тел, әдәбият һәм тарих ин-тында, 1981-92 елларда Казан пед. ин-тында, 1998-2002 елларда ТР ФАның Тел, әдәбият һәм сәнгать ин-тында эшли. «Суверенитет» г-тасында баш мөхәррир (1991-95), бер үк вакытта ТРның «Суверенитет» комитеты координацион советы рәисе. «Эстетический идеал в творчестве Мусы Джиалилы» (1980) исемле хезмәт, «Матурлык тантанасы» (1983), «Мәнгелек музыка» (1987) шигырьләр җыялмалары авторы.

Әд.: Әдипләребез. Биобиблиографик белешмәлек. К., 2009. 2 томда.

МӘХМҮДОВ Гали (1855, Чистай ш.—?), шагыйрь. 1870 тән Казанда, 1890 нчы елларда Павлодар ш. яши. «Кыйссаи ике игез бала», «Кыйссаи Сәмрут», «Кыйссаи Адәм», «Кыйссаи Бәхтияр», «Кыйссаи Робинзон» исемле матбугатка чыкмаган дини-мифологик, фольклор сюжетларына нигезләнеп язылган шигъри әсәрләр авторы. Кулъязмалары ТР ФАның Тел, әдәбият һәм сәнгать ин-ты фондында саклана.

МӘХТҮМКОЛЫЙ (псевд., Фраги) (якынча 1730—1780 нче еллар), төркмән шагыйре, төркмән әдәбиятының реалистик юнәлешенә нигез салучы. Танылган

төркмән шагыйре һәм дини фикер иясе Дәүләт-Мәмәд-Әзәди улы (1700-60). Ширгази (Хива ш.) мәдрәсәсендә белем ала. Күп тапкырлар сәяхәт кыла, иранлыларда әсирлектә була. Сакланган әдәби мирасы 10 мең бәйт чамасы. М.ның лирикасы күбесенчә гошма строфик формасында язылган (дүрт унбер ижеккә юлдан тора). Ижатында М. яшәешен төп мәсьәләләренә мөрәҗғәт итә: яшьлек һәм картлык, гомернең тиз үтүе һәм ыгы-зыгылыгы, яхшылык һәм яманлык, гаделлек һәм әхлак камилләшү. Ил язмышы турында уйлана, төрки кабиләләрен берләштергә чакыра. М. поэзиясе халык ижаты б-н нык бәйлә. Ул төркмән поэтик телен халык теленә якынайта. Әсәрләре кулъязма рәвешендә Идел буенда кин таралган була, күп тапкыр татар теленә тәржемә ителә. Татар ж-лларында һәм шигъри җыентыкларда (Ф.Тохтамышев, Ә.Исхак тәржемәләрендә) 1917 елдан соң күренә башлый.

Әс.: Избранное. М., 1960.

Әд.: Махтумкули (Юбилейный сборник, посвященный 225-летию со дня рождения великого туркменского поэта). Аш., 1961; Кор-Оглы Х. Туркменская литература. М., 1972.

Р.К.Ганиева.

МЕЛУЗНИКОВ Анатолий Александрович (2.4.1909, хәзерге Иванов өлкәсенен Кинешма ш.—5.11.1958, Казан), язучы. 1932 дән Казанда яши. 1933 тән «Красная Татария» («Кызыл Татария») г-тасы редакциясендә, 1947 дән башка г-таларда, «Чаян» ж-лында эшли. Балалар өчен язылган «Без шулай яшибез» («Так мы живём», 1952), «Полкан белән Васька» («Полкан и Васька», 1952), «Кошлар, хәйваннар һәм хәнлекләр хакында» («Про птиц, животных и зверей», 1959) исемле шигъри җыентыклар, «Өч әкият» («Три сказки», 1957), «Мәсәлләр һәм фельетоннар» («Басни и фельетоны», 1958) исемле җыялмалар авторы. Рус теленә К.Нәжми, Г.Кутуй, Ә.Исхак, С.Баттал, Б.Рәхмәт, Ж.Төрҗеманов, З.Нури, Н.Арсланов һ.б. шигъриләрен тәржемә итә. Бөек Ватан сугышында катнаша.

Әд.: Гиниятуллина А. Писатели Советского Татарстана: Биобиблиогр. справ. К., 1970.

Дәвам и киләсе саннарда.

ТАТАР СӘХНӘСЕ ДАҢИЕ

Халкыбызның талантлы трагик артисты Мохтар Мутин турында чын дөреслекне, гадел сүзне күптән язасым килә иде. Аның милләтебез, театрыбыз сәнгатендә кем икәнлеген, бүгенге күзлектән карап, кулымнан килгәнчә аңлатасым килә. Сөз әйтерсез, син бит аның замандашы түгел, ничек аның турында язарга алындың, дип. Була шундый шәхесләр, без аларга вакыт узгач кына, дөрес, гадел бая бирә алабыз. Әлеге бөек артистның язмышы мине тетрәндерде, чөнки татар театрында мондый фажигале язмышлар бик сирәк.

Мохтар Мутин

1937 елда аны халык дошманы дип кулга алалар һәм ул төрмәдә һәлак була. Шуна күрә совет власте елларында аның исеме телгә алу мөмкин түгел иде, ләкин бернинди гаебе булмавы ачыклангач та ул милләтебез күгендә, татар театры тарихында үзенне ләеклы урынын ала алмады. Әгәр бүтән милләттә андый шәхес, бөек артист булса, аның турында кинолар төшерерләр, һәйкәлләр куярлар, урам исемнәре бирерләр, китаплар язарлар иде. Моның нигә шулай икәнлеген мин сезгә хәзер аңлатырга тырышым.

Кадерле милләттәшләрем, татар театрын бит урыс дәүләте төзеп бирмәгән, Мәскәү, Петербурттагы кебек император театры да түгел ул. Әти-әнисенен, туганнарының, кан-кардәшләренен каргышларыннан да курыкмыйча, ашарга-ашы, кияргә-киеме, торырга урыны булмаган, ачлы-туклы язмышка, үзләренен ин

матур, ин гүзәл яшьлек елларын шундый газаплы театр тормышына багышлаган фидакар жаннар кемнәр соң алар? Халкыбыз арасында андыйлар табыла, без бит урыслардан бер дә ким түгел, безнең үз театрыбыз, үз милли сәнгатебез, үз музыкабыз булырга тиеш дип, Рәсәйдәге бөтен укымышлы татар яшьләре бердәм күтәреләләр. Патша хөкүмәте, дин әһелләре теш-тырнаклары белән каршы торганда милләтебезнен татар театрын тудыруын халкыбызның сәнгати үсештә бер баскычка күтәрелүе дип саныйм. Милли анны уятуны, милләтне берләштерүне сәнгатьтән башка күз алдына китерү мөмкин түгел. Әлбәттә, дин әһелләре халык мәчеткә йөрмәс, театрга йөри башлар дип бик нык борчылганнар, театр диннең тамырына балта чабар дип уйлаганнар. Театрның үз урыны, диннен үз урыны икәнлекне әле алар аңламаганнар. Яшәү белән үлем бар икән, динне бернинди театр да, бернәрсә дә алыштыра алмаячак. Чөнки дин-адәмнәргә яшәү өчен Ходай Тәгалә тарафыннан индерелгән Изге Канун! Ул заманда 16-17 яшьлек кыз баланың сәхнәгә менүен мин бүгенге көндә иленнең, халкының азатлыгы өчен шәһит китүгә тигләр идем. Ул заманда үз-үзенне сәнгать өчен корбан итәргә никадәр илаһи көч кирәк. Чынында без бүген горуруланып әйтә алабыз, театрыбызны халык үзе тудырган!

Ә күзләре...
Күзләрендә аның ниндидер гамь,
Ниндидер үч
Һәм зар иде,

Хәсән Туфанның Мохтар Мутинга багышланган шигыреннән өзек бу.

Мохтар Мутин—1886 елның 2 гыйнварында хәзерге Актаныш районы, Такталачык авылында Исхак абый белән Мәрәмә апә гаиләсендә дөньяга килә. Әтисе бик уңал, көчле, беркемнән дә курыкмый, беркемгә дә буйсынмый, теләгәннән эшли торган кеше була. Хәтта авыл мулласынын өенә кереп, әйберләрен талап алып, ярлы авылдашларына өләшә. Тавышы авылның бер башыннан икенче башына ишетелеп тора, шуна күрә бөтен халык Исхак абыйдан куркып өйләренә кереп бикләнә торган була. Әнисе Мәрәмә апә иренен мондый холкына чыдый алмыйча, аерылып, туганнарына, Бәләбәйгә кайтып китәргә мәжбүр була. Ул вакытта Мохтарга дүрт яшьләр чамасы булгандыр дип сөйләделәр. Әнисе аны Бәләбәйдә гимназиягә укырга бирә, ул вакытта бу мәктәп заманасы өчен иң көчлеләрдән санала. Шушы мәктәптә ул урысча укырга өйрәнә. Мәктәпне тәмамлагач, Уфага килеп Диния нәзарәтендә бухгалтер булып эшли башлый. Шунда эшләгән вакытта Уфага татар театры килә. Әлбәттә, театр уйнарга рөхсәт бирмиләр. Артистларга әйтәләр, Диния нәзарәтендә бер егет эшли, ул театры бик ярата, ярдәм итсә, ул гына ярдәм итәр, аның янына барыгыз, диләр. Мохтар мөфтидән театр куйдырырга рөхсәт ала. «Бу спектакльнен дингә бернинди каршылыгы юк»,—дип мөфтинә ышандыра. Мохтар Мутинның театр белән кызыксынуы урыс артистларының уйнаганын күрүп сокланудан башлана. Бервакытны ул шулар белән гастрольгә чыгып китә. Алар Чиләбе, Пермь, Екатеринбург, Петропавел, Семипалат, Омск, Томск, Иркутскийда булалар. Хәтта ул урыс артистлары белән ярышып урысча «монологлар» да укый. («Сумашедший», «Из тьмы» һ.б.) Менә шунда ул үзенен артист буласына ышана. Аннары үзе труппа оештырып, Сәгыйть Рәмиевнең «Яшә Зөбәйдә—яшим мин», «Низамлы мәдрәсә» эсәрләрен сәхнәгә куеп, үзе төп рольләрен (Салыйк, Сөләйман) башкара. Аның геройлары искелеккә каршы көрәшүче алдынгы карашлы яшьләр була. Ул беренче мәртәбә сәхнәдән татар шагыйрьләре Габдулла Тукай, Сәгыйть Рәмиевнең шигырьләрен халыкка укый. Менә шуннан соң ул беренчеләрдән булып татар сәхнәсенә сүз остасы булып күтәрелә. Яшәтән үк гаделлеккә омтылган егет, шул заманның алдынгы карашлы, бөек идеяләр белән яшәүче Уфа революционерлары белән аралашып, аларның уйларын, фикерләрен, теләкләрен чын күнелдән кабул итә, эшләрендә актив катнаша башлый. 1912 елны Казанга театрга эшләргә дип килгәч, аны Казанга кертмиләр, кире Уфага жибәрәләр, чөнки ул жандармнар күзәтүе астында була. Хәзер инде ул гастрольләр оештырып эшли башлый.

1915 елларда Мутин «Ширкәт», «Нур» труппасында эшли. 1917 елгы Октябрь революциясен чын күнелә белән шатланып, рухланып каршы ала. Беренче мәртәбә урыс империясендә кол булып яшәүче халыкларга ирек, азатлык, үз республикаларын төзү вәгдә ителә. Урыс империясә кул астындагы халыклар революция өчен жаннарын да кызганмыйлар, теләсә нинди утка керәләр, бигрәк тә татар-башкорт бригадалары Колчакны, Деникинны тар-мар итәргә үзләреннән зур өлеш кертәләр. Дутов гаскәрен тулысынча татар бригадасы тар-мар итә. Шушы чорда «Россия—тюрьма народов» жимерелеп, республикалар төзелә. Бигрәк тә патша Россиясенен изелгән милләтләре коллык богауларын салып ташлап, яна тормыш төзәргә ашкынып, дәртләнеп тотыналар. Мохтар Мутин 1920 елда Казанга килеп, Татарстан Республикасында театр бүлеген житәкли. Ул татар театрына махсус бина булдыру өчен бөтен көчен биреп эшләргә керешә. 1922 елда татар театрынын яна бинасы төзелеп бетә. Артистлар беренче мәртәбә хезмәт хақы ала башлыйлар. Сезонлы эшләү бетерелеп, ел бие, урыс театрларындагы кебек хезмәт итәргә мөмкинлек бирелә. Театрның сәхнә эшчеләре, реквизит, костюмершалар булдырыла, яшәргә, торырга урын-жир әзерләнә.

Гомумән, артистның Совет власте өчен никадәр кирәкле икәнән ул житәкчеләр алдында исбат итә. Татар халкы үзенен бернинди халыктан да ким түгеллеген беренче мәртәбә театрда ишетә. Яшәсен Татарстан Республикасы, аның театры дип, ул залга, тамашачыларга эндәшә. Театрда яна репертуар төзелә. Яна пьесаларга

заказлар бирелә, рус һәм чит ил әсәрләрен күпләп тәржемә итү башлана, шушы вакыт эчендә генә 75 пьеса тәржемә ителә һәм сәхнәгә куела. Мохтар Мутин көне-төне яна образлар ижат итә башлый. Гафур Коләхметовның «Ике фикер»ендә-Давыт, Кара фикер, Кызыл фикер, Кәрим Тинчуринның «Жилкәнселәр»ендә-Батырхан, Нәкий Исәнбәтнең «Миркәй белән Айсылу»нда-Гофрай, әзәрбайжан драматургы Нариман Наримановның «Надир шаһ»ында-Надир шаһ, А.Островскийның «Яшенле яңгыр»ында-Дикой, Н.Гогольнең «Ревизор»ында-Городничий, Мольерның «Тартюф»ында-Тартюф, М.Горькийның «Дошманнар»ында-Захар Бардин, «Тормыш төбәндә»-Барон, В.Ивановның «Бронепоезд 14-69»ында-Вершинин, А.Афиногеновның «Салют Испания»сендә-Франко. Саный китсәң, алар бик күп. 1926 елда татар театрының 20 еллык юбилей бәйрәме унае белән алты артистка Татарстанның атказанган артисты исемен бирәләр, алар арасында Мохтар Мутин да бар.

Мохтар Мутинга бөек трагик артист исемен Шиллер, Шекспир, Ибсен, Гауфман, Генрих Гейне әсәрләрендә төп рольләргә башкару китерә. Әлбәттә, мондый рольләргә һәрбер артист уйнарга хыяллана, ләкин күбесенчә хыяллары тормышка ашмый. Мохтар Мутин бу әсәрләргә үзе тәржемә итә, үзе куя, үзе уйный. Элек артистларны бу комик, бу трагик, бу карчык, бу карт, ә монысы яшь егет, яшь кызны уйнаучы артист дип амплуага бүлүп чыкканнар. Ягъни һәрбер артистның үз амплуасы булган. Әмма трагик рольләргә уйнаучы артистлар бик сирәк туа, хәер, трагедия язучы драматургларны да бармак белән генә санарлык. Эсхил, Софокл, Еврипид, Ничә йөз еллардан соң безгә таныш булган Шекспир, Шиллер... Бездә трагедия жанрын беренче мәртәбә һади Такташ «Жир уллары трагедиясе» әсәрәндә сынап карый.

Күрәсен, трагедияләр язучы өчен адәм баласында үз халкынны гына түгел, бөтен дөнья халыкларын тетрәндерерлек илаһи көч булырга тиеш. Чыннан да, бүген татар халкының трагедиясен ачкан әсәрләр бармы соң? Үз халкын турында трагедия язучы милләтнең бер баскычка күтәрү дигән сүз ул. Чөнки татар халкы үзенчә бәхетсезлеген аңламаса, экрен-экрен генә юкка чыкканын көт тә тор. Әйткәнемчә, моның өчен бөек талант туарга тиеш. Күрәсен, әле безнең милләт моңа әзәр түгел.

Хәер, без милләт буларак яна гына формалашып килә идек, милли аныбыз күтәрелеп килгән чагында гына аның тамырына чабалар. Ул гына да түгел, без үзбездә дә дәүләт төзәргә әзәр түгел идек! Мохтар Мутин 1917 елгы революциянең бөтен мөмкинлекләреннән тулысынча файдаланган. Кайберәүләр, әйдәгез, татар театрында татар әсәрләрен генә күрсәтик, икенчеләре исә татар халкы чит ил классикасын да карарга тиеш, дигән тәкъдим белән чыгалар. Без генә түгел, хәтта урыс артистлары да чит ил әсәрләрен куялар, аларда бит драматурглар бездәге ише генә түгел, бик күп мәртәбә көчлерәк, иң мөһиме, талантлырак. Ул заманда Мохтар Мутинга трагик артист буларак бөтен мөмкинлекләр тудырылган булган. Әдәбият, сәнгать өлкәсендә искиткеч зур күтәрелеш чоры башлана, артистның таланты бары тик трагедияләрдә уйнап кына ачылырга мөмкин дип уйлыйлар.

Чыннан да, Мутинга татар драматургиясе генә житми, аның талантын ачарга бөтен дөньяга билгеле трагедияләргә уйнарга кирәк була. Мина үз гомеремдә берничә трагик артистның уенын күргәгә насыеп булды: ул-грузин Харова, осетин Тхафсаев, башкорт халкының бөек артисты Арслан агай Мөбарәков. Тагын Остежев, Папозян турында ишеткәнем бар. Күрәсез, бармак белән генә санарлык. Трагик артист булу өчен искиткеч көчле тавыш, Холай Тәгалә тарафыннан бирелгән чын темперамент, тышкы кыяфәтнең тамашачыны жәлеп итәрлек булсын. Иң мөһиме, сәхнәдә уйлый белергә тиешсәң, фажигале язмышны тамашачыга шул хәтле якынайтып, үзеннән уеның белән күнелендә, жаныңда гомергә онытылмаслык эз калдыра алсаң гына трагик артист дип аталып була. Андый артистның уенын карап, тамашачылар тетрәнгәннәр. Мондый артистлар-милләтнең кабатланмас шәхесләре.

Трагик артист туар өчен заман да туры килергә тиеш. Революция еллары трагедияләр уйнар өчен уңай вакыт, чөнки тормыштагы яналык сәхнәгә менә.

Мутин Шиллерның «Юлбасарлар» трагедиясен сәхнәгә үзе куя, үзе баш рольне—Карл Моорны уйный. Анын герое законсызлыкка, гаделсезлеккә, тираннарга каршы баш күтәрә, халыкны алдап, урлап, талап, ришвәт алып жыйган байлыкларын халыкның үзенә кире кайтара. Әлбәттә, революция елларында мондый геройны тамашачы бөтен күнелә белән кабул итә. Бигрәк тә Мутинның көчле темпераменты, жаннарны тетрәндерә торган тавышы, гаделлек өчен үзен корбан итәргә әзер булган геройның фикерләрен, артист шундый югарылыкта башкара, әсәрне тамашачы тәржемә әсәре итеп түгел, үзенеке итеп кабул итә.

1921 елның 15 апрелендә В.Шекспирның «Отелло» әсәрен сәхнәгә куялар. Отелло ролендә Мохтар Мутин. «Отелло»ның эчтәлегә гади генә айткәндә менә шундый: Кара гарәп генералы ак тәнле итальян кызына гашыйк була һәм өйләнә. Аның белән бергә хезмәт иткән ак тәнле иптәшләре, аның бәхетле тормышыннан көнләшеп, Отелланы һәм аның яраткан хатыны Дездемонаны һалак итәләр. Ин аянычлысы шул: кара гарәп яраткан хатынын үз куллары белән буып үтерә. Соныннан, хатасын анлагач, үзен-үзе үтерергә мәжбүр була. Ничек сон бу әсәр белән Мутин тамашачыны шулхәтле тетрәндерә алган?

Минемчә, беренче мәртәбә сәхнәдән адәм балалары барысы да бертигез, акмы, карамы, урысмы-татармы дигән фикер бөтен тирәнлегә белән янгыраш ала, әле кайчан гына бакчаларга «собак и татар не пускаты!»—дип язылган була. Гомумән, Казан каласында татар халкына карата кимсетүле сүзләр ишетелгәләп торган.

Бу спектакльдә беренче мәртәбә кара гарәпнән кеше буларак, ак тәнле Европа кешеләреннән бик күпкә өстен, гадел, кешелекле, кешеләргә чын күнелдән ышанучы, хөрмәт белән караучы көчле шәхесне күрәбез. Ул ак тәнле иптәшләренен явызлыгын, кабахәтлеген, кешелексезлеген башына да китерми, чөнки үзе андый кеше түгел. Ул намусны, вөжданны, гаделлекне беренче урынга куя. Ә инде сәхнәдәге шундый көчле мәхәббәтнән фажиға белән тәмамлануын тамашачы чын күнелдән кабул итә. Сүз дә юк, мондый кимәлдәге фажиғаләрне безнен тамашачының әле күргәне булмый! Мохтар Мутинның Отеллосына тамашачы шулхәтле ышана ки, аны үз итеп, татар кешесе итеп кабул итә, спектакль вакытында һуштан язган ханымнар шактый була. Спектакль тәмамлангач, тамашачы нишләргә белмичә тетрәнәп кала.

Мохтар абый Мутинның Отелло ролен ничек уйнаганы турында мина бик күп ишетергә туры килде. Нинди генә мактау сүзләре ишетмәдем. Чыннан да, Мохтар Мутин Отеллоны уйнар өчен туган булган күрәсен. 1937 елда кулга алынган, Мутин турында язылган мәкаләләрне, рәсемнәрне, хатларны, газеталарны юкка чыгаралар. Шуна күрә Татарстан газеталарында нәрсәләр язганны без белмибез. Әмма Уфада Башкортстандагы гастрольләре турында шактый мәгълүмат бар. «Отелло ролен уйнап М.Мутин үзенен зур талантка лаек артист икәнлеген, театрның беренче трагик артисты икәнлеген исбат итте»,—дип язып чыкты Башкортстан газеталары. «Мохтар Мутин кебек оста уйнаучыларны Башкортстан сәхнәсә күргәне юк иде. Ул шундый көчле трагик рольләрдә бердәнбер яхшы артистыбыз». (Х.Кәрим, «Башкортстан». 1923 ел. 76 сан.) «Мохтар Мутин сәхнә дөньябызда үзенен бөек талант һәм остаз икәнлегенә, азрак мәдәни зәвык иясе булган кешеләргә дә мен дә беренче мәртәбә раслады». (Кара сакал (Н.Исәнбәт), «Башкортстан». 1923 ел, 154 сан.) Мондый өзеңләрен тагын да китерергә мөмкин булыр иде.

1922 елда Мохтар Мутин В.Шекспирның «Гамлет»ында Гамлет ролен башкара. Бу әсәрдә вакыйга Даниядә бара. Корольнен энесе абыйсын үтереп король була, аның хатынына өйләнә. Гамлет әтисен үтереп, әнисенә өйләнгән кешедән үч алырга тиеш була. Бу әсәр нәкъ шул революция елларына туры килә, чөнки яна гына

Мохтар Мутин
Отелло ролендә

патша Россиясе жимерелә. Әсәрдәге вакыйгалар шул хәтле көчле янгырыйлар, әйтерсәң лә автор бүгенге хәлләр турында язган. Патша самодержавиесен ашәкелек, кабахәтлек, икейөзлелек, вөждансызлык, хакимлек өчен жанын, рухын саткан кешеләр урап алган, шуларга каршы көрәшү–һәр кешенен намуһ эһе! Гамлет үз илен иң аһәке зиндан-төрмә дип атый. В. Ленин да, Россия–халыклар төрмәһе, ул жимерелергә, яна дәүләт төзөргә тиешбөз,–ди. Гамлет шушы зиндан-төрмәне жимерү, гаделлекне тергөзү, илен тираннан коткару, азатлык өчен һалак була. Әлбәттә, ул елларда бу әсәр чын заманча янгырый. Кабатлап әйтәм, халык гаделлекне, азатлыкны таләп итә. Шушы спектакльдә Мохтар Мутиннын Гамлет ролендә уйнавы турында менә нәрсәләр язала: «Мохтар Мутин Гамлет ролен тамашачыларны хәйран калдыру дәрәжәһендә башкарды. Ул үзенә бик зур мәхәббәт һәм өмет баглатып калдырды». «Товариш Мутин несомненно великий актер, большая величина в истории татарской сцены. Его игра искренно, полно внутреннего огня и лишена нарочного пафоса». («Известия», 1921 ел.) «Татар-башкорт дөньясында жиһан типларын уйный алуы бердәнбер артист Мохтар Мутин». «Мутин кебек көчле талантлар тудырган милләт яши, яшәчәк». М. Мутин турында Мәжит Гафури, Гадел Кутуй, Нәкый Иһәнбәт, театр тәнкыйтьчеләре Г. Кәрам, Г. Рәхим шулхәтле анын талантын хөрмәтләп, олылап язала ки, мин аларны кабатлап тормыйм. Шуны гына әйтәһем килә, мина үз гомеремдә татар артистын шундый югарылыкта күтәрәп язган мәкаләләр укырга туры килмәдә, сөйләгәннәрен дә ишетмәдем, чөнки ул артист буларак театр дөньясында милләтебезнең жинелмәһ символына әверелгән була. Минем өчен иң кызыгы шул: ничек ул мондый зур унышларга ирешкән икән?!

Ул рольләргә бик ныклап әзерләнә, тарихны, әдәбиятны тирәнтен өйрәнә, сәхнәдә дөрес мантыйк ээли. Әйткәнемчә, заманында иң укымышлы артистларнын берсә була. Иң гажәбә шул–анын рольләре һәрвакыт үсештә, гел яхшы якка үзгәрәп, камилләшә барала.

Спектакль көнне беркем белән сөйләшми, аралашмый, шул хәтле әзерләнә, бөтен кешә анардан куркып, коты очып тора, янына якын килмәскә тырышала. Ул уйнаганда бөтен артист сәхнә артыннан анын уенын күзәтә–бүген спектакль ничек бөтәр? Н. Иһәнбәтнең «Миркәй белән Айсылу» әсәрен уйнаган вакытта, Айсылунын әтисә Гофрай картны Мохтар Мутин уйный, Айсылуны–Галия Булатова. Менә сәхнәдә Айсылу үләп ята. Ялгыш Галия апаның күзә Мохтар Мутинга төшә, ул анын уеныннан үзә дә сизмәһтән елап жибәрә. Шундый хәлдә кала ки, хәттә баш ияргә чыга алмый, шулхәтле тетрәнгән була.

Кайвакыт Мутиннын сәхнәдә ычкынып китә торган гаделтә була. Хәким абый Сәлимжанов «Отелло» спектаклендә Яго ролен уйный. «Иң көчле сәхнә күренешләренен берсендә Мутин Отелло ролендә, мине күтәрәп бәрәм дигәндә генә, чак үлемнән котылып калдым»,–дип бик кызык итеп безгә сөйли иде Хәким ага. Фатыйма апа Камалова «Отелло» спектаклендә Отеллонын хатыны Дездемона ролендә. «Бервакытны ул мине чак кына буып үтермәдә, пәрдәне яптылар, мине анын кулыннан тартып алдылар. Минем урынга икенчә артистканы салдылар, спектакльне давам ителәр, мине больницага алып киттеләр», дип сөйләдә. Дездемонаны уйнаганда Фатыйма апа Ильская, Галимә апа Иһраһимова сәхнәгә чыгарга куркып, нишләргә белмичә, ничек кенә булса да бу бәндәдән котылу юлларын ээзиләр. Ул Галимә апага, кара аны, ирен белән йоклама, югыһсә минем белән мәхәббәт «сәхнәһен» уйный алмассын, дип һәрвакыт кисәтеп тора торган була. Бергә эшләгән иптәшләре моны аһәке кешенен уены итеп кенә кабул итәләр, шуна күрә ана хөрмәтләре кими, болай да әтисә Исхак абыйдан калган кырыслык, таләпчәнлек, усаллык, беркемнен дә хәтерен саклап тормыйча турыдан-туры әйтүе, иптәшләренә каты күнеллә кешә булып тоелгандыр. Минемчә, болар сәхнәне, театры, сәнгатьне артык нык яратудан килеп чыккан әйберләр. Әгәр ул алай уйнамаса, тамашачы ышанмас дип, уйлаудан килеп чыккан бәхәтһезлекләр. Анын бөтен теләгә үзәнен уены белән тамашачыны тетрәндерү була. Шуны тирәнтен аңлаган иптәшләре аны кешә буларак кабул иткәннәр, аңламаганнары берничек тә гафу итмәгәннәр, гомер

буе яратмаганнар. Шуна да аның турында иптәшләре арасында гел каршылыклы фикерләр, бәхәсләр булып тора. Заманында аны матбугатта бөөк артист дип күккә күтәрәләр. Кайбер иптәшләре исә, явыз, усал, ул уйнаса сәхнәдә уйныйсы килми дип рольләреннән баш тарталар.

Кайвакыт Г.Кариев белән Мутинны бер-берсенә каршы куялар, янәсе Кариев милли репертуар торгызды, Мутин исә татар театрына чит ил классикасын алып килде. Ул: «Мина татар сәхнәсе тар, ир белән хатын талашы, гаилә ызгышын уйнау мине канәгатьләндерми, мина каһарманнар дөньясы кирәк!»—дип әйтә торган була. Минемчә, Г.Кариев та, М.Мутин да татар театрының ике канаты, шуның берсе генә сынса да татар театры югарыга күтәрелә алмый. Мутин һәрвакыт озын чәчле, күзлекле, беркемгә дә дәшми-карамый, кешеләрдән читтәрәк йөри, гел уйга чумган булып. Үзенә килешеп торган бу сыйфатлар ана горурлык, күркәмлек, мәһабәтлек өсти. Әгәр аның характерында бу сыйфатлар булмаса, бәлкәм, Мутин мондый шөһрәткә ирешмәгән дә булып иде. Ул үзенә ижаты белән дә, холкы белән дә гаять үзенчәлекле, башкалардан бик нык аерылып тора торган шәхес! Чын укымышлы, урыс, Европа театрларының тарихын, әдәбиятын яхшы белә, урыс артистларының үен алымнарын, ижатларын бик нык өйрәнгән, хәтерә искуткеч, чит ил классик әсәрләрен яттан белә, чөнки һәрбер рольне артистларга ничек уйнарга кирәклеген өйрәтә, тели икән татарча, тели икән урысча. Кулында һәрвакыт Шекспир була. Үз өстендә өзлексез эшли, белемән күтәрә, гел яналыкка омыла. Шул кадәр таләпчән, эшләгән эшеннән бер дә канәгать булмый, иптәшләреннән дә шуны таләп итә. Гомерләр узгач, өлкән артистлар татар театры сәхнәсендә Мохтар Мутин кебек трагик артистлар башкача булмады, дип искә алалар иде. Мутин кебек бөөк артистның татар сәхнәсендә булмасы, аның юлын дәвам итәрлек сәләтле артистларны үстермәвебез бик кызганыч!

Татар театрына нигез салучыларның берсе Мохтар Мутинның сәхнә эшчәнлегә олы хөрмәткә лаек. Менләгән тамашачыны рухи яхшылыкка, яктылыкка, хакыйкәткә тугры калырга, ничек Кеше булып үләргә юл күрсәткән бөөк артист Совет власте тарафыннан халык дошманы дип гаепләнәп, 1937 елда кулга алына. Колымада ачлыктан шешенәп, интегеп, этләрдән талатып, жәфалап үтерелә. Моның шаһиты Ибраһим Салахов аны ничек мыскыллап үтерүләре турында язып калдырды.

Кадрәле милләттәшләрем, Кәрим Тинчурин, Фәтхи Бурнаш, Мохтар Мутин кебек талантлар татар театры сәхнәсеннән киткәч, татар театры нинди хәлдә калганын күз алдына китергез. Юк, мондый бөөк шәхесләренң, әгәр фажигалә төстә һәлак булмаса, татар театры өчен тагын да онытылмаслык эшләре булып иде. Кәрим ага Тинчурин, фажигалә үлеменнән сон, татар театрында үз урынын алды. Бу безнең барыбыз өчен дә зур сөөнеч! Фәтхи Бурнаш белән Мохтар Мутин гына күлэгәдә кала бирәләр. Татарның бөөк трагик артисты Мохтар Мутинның милләтебез өчен кем булуын аңлата алган булсам, күнелем тынычланар иде.

Әһһәп ШАКИРОВ

Хөрмәтле редакция!

Ф. Дәминованың журналның дүртенче санында басылган «Тукай, Казан һәм Тукайның Казан төбәгендәге туганнары» исемле мәкаләсе буенча фикер алышырга телім.

Мәкаләдә олуг Тукаебызның туганы Хөсәен Зәбиров төзегән нәсел шәжәрәсе китерелгән һәм андагы шөхесләр хакында белешмәләр дә бирелгән. Шулар арасында талантына, зыялылыгына сокланып хайран калырлык, әмма тирән фажигасе үзәкләрне өзәрлек Вәли Зәбиров та бар. Аның мулла кушкан исеме Вәлиулла. Ул Габдрахман абзый белән Газизә апаларның олы баласы. Аның тормыш юлын, бәлки, белүчеләр дә күптер, әмма Габдулла Тукайга тирән ихтирамы белән шагырь йөргән эзләрдән үткән, ижатын башлап өйрәнүче булган бу шөхесне яд итү артык булмастыр.

Вәли Зәбиров 1912 елда Мотыйгия мәдрәсәсен тәмамлый. Укуын русча дәвам итә.

1915 елда Жак (Уральск) шәһәрәндә Вәли Зәбиров, Гобәйдулла Калаков һәм Әдһәм Төхфәтуллиннар тырышлыгы белән яшыләрән «Дуслык» исемле музыка түгәрәге оеша. Түгәрәккә йөрүче яшыләр музыка коралларында уйнарга өйрәнәп кенә калмыйлар, белемнәрән дә күтәрәләр. Бу максат белән алар үз китапханәләрен дә булдыралар. Китапханә Зәбировлар йортында ачыла. Сонрак китаплар күбәйгәч, китапханә бер татар сәүдәгәр ярдәме белән зур бүлмәгә күчә һәм аның беренче китапханәчесе дә Вәли үзе була.¹

«Дуслык» түгәрәге Жактагы татарлар тормышында тирән, мәгънәле һәм матур эз калдыра. Яшыләр спектакльләр куя башлыйлар, жәмәгать файдасына лотерейлар уйнаталар, хатын-кызлар жәмгыятьте түзүдә дә ихластан катнашалар. 1917 елның 1 маенда жәмгыять әгъзалары кызыл әләннәр күтәрәп, татар телендә «Марсельеза», «Варшавянка» жырларын жырлап майданда митинг та уздыралар².

Вәли Зәбировка кызыллар ягында Гражданныр сугышында да катнашырга туры килә. Шул вакытта (1919 елда) РКП(б) сафларына керә. Әмма бала чагынан белемгә тартылу да көчле була, шул теләк, аны Мәскәүгә, Көнчыгыш хезмәт ияләре коммунистик университетына алып килә. Монда ул 1921–22 елларда укый.

Укуын тәмамлау белән Уральскига партия эшенә жибәрелә. Хезмәт сөюче тырыш егет Кустанай (1923–25), Семипалат (1925–26), Кызыл Урда (1926–27) шәһәрләрендә партия һәм профсоюз оешмаларында иң жаваплы эшләрне башкара. Кустанайда казакъ телендә чыга торган «Аул» газетасын оештыра, аның беренче мөхәррире була. Тик яшәешенән һәр көнен, һәр сәгәтен фәнгә багышлыйсы килгән егет 1927 елда Ташкентта Урта Азия коммунистик университетының тарих берлегенә аспирантурага керүгә ирешә. Укуын да тәмамларга өлгерми, Вәли Зәбировны тагын оештыру эшенә тарталар. Ул Урта Азия мамыкчылык институтын оештыручыларның берсе, аның гыйльми сәркәтибе һәм институт каршында ачылган рабфакның деканы була.

Ниһаять, 1930 елда аның белемен дәвам итәргә сораган үтенече канәгәтләндерелә— ВКП(б) УКның Урта Азия бюросы Вәли Зәбировка Ленинградтагы СССР Фәннәр академиясенен Көнчыгыш институтына аспирантурага юллама бирә. Биредә укыганда таланты ачыла егетнең, ул фән дөньясын колачлап йөзә. Аның тарих, археография өлкәсендә фәнни хезмәтләре бер-бер артлы дөньяга чыга. Борынгы төрки, чагатай телләрен өйрәнәп язган «Урта Азиядә жәдитчелек хәрәкәте турында очерклар», «Урта Азиядә Октябрь» (1932), «Каракалпаклар тарихы» кебек хезмәтләре галимнәр тарафыннан югары бәя ала.

Археографик экспедицияләргә катнашып, ул институтка гарәп, фарсы, төрки телләрде меннәрчә кулъязмалар һәм китаплар алып кайтып тапшыра. XVI һәм XVII йөзләргә караган Урта Азия тарихы буенча документларны тәржемә итә, төрки

¹ Казан утлары. — 1984. — № 6. — 131 б.

² Шунда ук.

халыктарның Е.Пугачев хәрәкәтенә катнашулары хақында чыганаclar таба, аларга фәнни бәяләмәләр бирә.

Аның тырышлыгы институтта югары бәяләнә. 1936 елда ул СССР Фәннәр академиясенен ижтимагый фәннәр учреждениеләре ассоциациясенен гыйльми сәркәтибе булып сайлана.

Шунысы да бик мөһим, Вәли Зәбировның беренче укытучысы да Габдулла Тукай була. Туганы Хөсәен Зәбиров үз истәлекләрендә болай дип яза: «Габдулла Тукай абый Уральскида булган чорда, Вәли абый белән Гали абый туган. Габдулла абый аларны бик яраткан. Әнигә: «Апай, бу балаларны мин үзем укытырмын, яме!»—дип әйтә торган булган һәм соңыннан берәз укыткан да».

Габдулла Тукай Жактан киткәндә (1907) Вәлигә 10 яшь булган бит инде. Димәк, абыйсының шигырьләрен күнеленә кертерлек, ятларлык, сокланырлык бала. Менә шул сабыйның күнелендә урнашкан мәхәббәтә үсеп, фән кешесе булгач та дәвам иткән, гомергә калган. Шулай булмаса, Ленинградта яшәгән вакытында ул шагыйрь туган Казан артына—Әтнә районына кайтып, Тукайның ижатына, тормышына кагылышлы материалларны бөртекләп жыеп йөрер идеме? Шуна күрә дә ул Фәтхи Буриаш, Жамал Вәлидиләр белән беренчеләрдән булып Тукай ижатын өйрәнгән галим саналырга хаклы. Вәли Зәбиров төсә-бите, кыяфәте белән дә Тукайга охшаган.

Ни кызганыч, гомер юлының соңы да фажигале. Милли тарихыбызның алтын баганасы булырдай галимнен тормышы нибары 40 яшендә өзелә. Ул 1936 елның 14 августында кулга алына. 10 елга хезмәт белән төзәтү (өйтерсен, әле хезмәттә түгел), соңыннан 5 ел бие хокуксыз яшәүгә хөкәм ителә. СССРдагы күпме бөек шәхесләр газапланган Соловки лагерендагы төрмәгә ябыла.

1937 елда Соловкидан меннәрчә тоткыннарны «Норильскига күчәрәбез» дип алып чыгып китәләр. Тоткыннар барысы да алдан төзелгән исемлек буенча жыела. Барысы да үз фәне өлкәсендә танылган галимнәр, сәнгать эшлеклеләре (мәсәлән, атаклы химик Павел Флоренский, режиссер Лесь Курбас), инженерлар була. Тик бер генә кешегә дә Норильскига килеп житәргә язмаган. Медвежьегорскига житү белән аларның күзләрен бәйләп йөк машиналарына төйиләр һәм Сандармох дип аталган чокыр янына алып барып атып үтерәләр³. 1116 тоткын, илнең 1116 ин зыялы, талантлы шәхесе шулай харап була.

Ни кызганыч, Россия хакимиятенә акыллы фикер ияләре кирәк түгел. Октябрьдән соң Россиянен дөньякүләм танылган галимнәре, язучылары илдән куыла. Калганның кулга алулар, ЧК подвалларында атылулар көтә. Бу хәлләргә түзә алмаган А.М.Горький 1919 елның 6 сентябрендә В.И.Ленинга мондый эчтәлекле хат яза. «Для меня богатство страны, сила народа выражается в количестве и качестве ее интеллектуальных сил. Революция имеет смысл только тогда, когда она способствует росту и развитию этих сил. Мы, спасая свои шкуры, режем голову народа, уничтожаем его мозг... Что значит этот прием самозащиты, кроме выражения отчаяния, сознания слабости или—наконец—желания мести за нашу собственную бездарность?»⁴

Горькийның сүзләрен нәкъ үзе әйткәнчә, тәржемәсез бирәсем килде. Өстәп тә нәрсәдер әйтү урынсыз кебек. Тик бер фикер генә күнелне борчый. Тарих кабатлана диләр. Дөреслеген тормыш ин зыялы, ин акыллы фикер ияләренен Сталин заманында юк ителүе белән раслады. Тагын кабатланмас дигән ышаныч та юк бит әле.

Тәминә БИКТИМІРОВА.

Ш.Мәрҗани исемендәге Тарих институтының өлкән фәнни хезмәткәре, тарих фәннәре кандидаты.

³ Сандармох, 1999. — С. 250; Репрессированное востоковедение: Востоковеды, подвергшиеся репрессиям в 20-50-е годы. / Сост. Я.В.Васильков, А.М.Гришин, Ф.Ф.Перченков. // Народы Азии и Африки. 1990. — №4. С. 122.

⁴ Новая газета. 2005. — № 96. — 25 декабря.

ЧОН-ТАШ¹—ЧЫҢГЫЗ АЙТМАТОВНЫҢ СОҢГЫ СЫЕНЫР УРЫНЫ

Чынгыз Айтматов... Илдә әдәбиятка, китап укуга игътибар никадәр генә кимесә дә, бу исем һаман да телдән төшми. Бу аңлашыла да, чөнки язучының ижаты әле кайчан гына 360 миллион халык яшәгән мәмләкәтнең берничә буынына дөньяга үз карашларын булдырырга ярдәм итте. Бүген дә аның китаплары элекке СССР жирләрендә яшәгән миллионлаган укучыларының киштәләрендә саклана. Әлеге исем дөньякүләм билгеле. Советлар иле үзенчә мәдәни казанышларын таныта белә иде. Бөтенхалык мәхәббәтен яуласа да, Чынгыз Айтматовны туган

илендә—Кыргызстанда, Казакъстанда һәм Татарстанда аеруча олылылар иде. Нигә? Кыргызстанда ни өчен хөрмәтлөләре болай да аңлашыла. Ә менә Казакъстан турында аңлатып үтәргә кирәк, чөнки Айтматов ижатының чишмә башы еракта, XX гасыр уртасында калды. Казакъстан язучы тормышында әһәмиятле роль уйный. Бу хакта бик азлар гына белә. Беренче хикәяләреннән башлап, яшь язучыны казакъларның бөөк романчысы, фәлсәфәчесе,

дөньяга казакъларның тарихын, көнкүрешен, мәдәниятен ачкан «Абай юлы» исемле атаклы эпопея авторы Мохтар Әүзөв үз канаты астына ала. Сүз унаеннан, үткән гасырның 50нче елларында романның татарчага бик шәп, сүзгә-сүз тәржемәсе бар иде.

Мохтар Әүзөвның ижаты дөньяга казакъларны ачкан М.А.Шолохов ижаты белән янәшә куярлык. СССР Язучылар берлегендә ифрат зур абруйга ия булган Мохтар Әүзөв Чынгыз Айтматовны әдәбиятка беренче адымнарның ук хуплап тора. Ул яшь язучының башкалардан аерылып торган талантын тәүге каләм тибрәтүеннән үк аныклай. Айтматовның тормышында авыр еллар да була, бары тик Казакъстанда, Мохтар Омархан улының ярдәме белән генә ул тиешенчә һәм бары тик ижат белән генә шөгыльләнәп яши ала.

Чынгыз Айтматов татарларга һәм Татарстанга әһәмиятле сәбәпләр белән якын. Китап укучы һәр татар «...Чынгыз Айтматов...» дип әйткәндә аны үзенеке һәм кан кардәше итеп исәпли. Һәркем анын әнисе татар булганлыгын белә. Әнисенң кайсы авылдан икәнлегә дә билгеле. Аллага шөкер, әнисе ягыннан туганнары да бүген исән-саулар. Чынгыз Айтматовның әнисе Татарстан белән беркайчан да элемтәне өзмәде, Казанга да еш килде һәм балалары кечкенә вакыттан ук алар күнелендә

¹ Чон-Таш — кыргызчадан зур таш мәгънәсендә. Ред.

үзенен туган ягына мөхәббәт тәрбияләде. Чынгыз шуна да 60нчы еллардан башлап Казанга еш кунакка килде һәм аның тормышындагы сонгы сәфәре дә нәкъ менә татар мәркәзенә булды.

70 нче еллар башында, бик күпләр кебек үк, мин дә беренче хикәяләремне Чынгыз Айтматовка жибәрдем һәм аннан хуплаулар һәм кинәшләр алдым. 70 нче еллар ахырында, «Мәскәү» кунакханәсендә аны беренче тапкыр якыннан күрдәм. Мине аның белән Мостай Кәрим таныштырды. Айтматов 80нче елларда Кайсын Кулиев, Рәсүл Гамзатов, Давыд Күгелтинов һәм Мостай Кәримнәрне берләштергән «кодрәтле төркем»дә торды. Алар арасыннан иң беренче булып Кайсын Кулиев китте. Иң сонгысы—Чынгыз Айтматов.

Мәгълүм ки, язучының әтисе Торекул Айтматов 1938 елда атып үтерелә. Танылган язучы, депутат, илче булганнан соң, Чынгыз Айтматов гел әтисенен жирләнгән урыны турындагы мәгълүматны эзләде, әмма таба алмады. Хакимият һәрвакытта да үз жинаятлыраңнен эзен яшерә белде. Ләкин Аллаһы Тәгаләнен юллары билгесез, кайчак иң куркыныч серләр дә ачыла.

1992 елда, инде Кыргызстаннын бәйсезлеге игълан ителгәч, тауда урнашкан авылларнын берсендә өлкән яштыгә хатын дөнья куя. Ул үлеме алдыннан үзен гомер буге газәплаган серне кызына ача.

Әлеге авыл Чон-Таш таулары эчендә урнашкан. Көз көне гөлжимеш жыйган үсмер кыз адаша һәм авылдан еракка китеп, таныш булмаган тирән тарлавыкка килеп чыга. Шушы бәхетсез көндә тарлавыкка түбәсе ябулы машина килеп туктый. Анда күзләре бәйләнгән һәм куллары богаулы унбиш кеше була. Аларны ашыгыч рәвештә бер-бер артлы атып үтергәннәрен һәм мәетләрен ташлар белән каплап киткәннәрен кыз гөлжимешнен тыгыз куаклыклары аркылы күрәп тора. Тарлавык буйлап өенә кайтып барганда кыз тагын егермәләп шулай жирләнгән урынны очрата. Ул әлеге кешеләрнен кем булганлыгына шундук төшенә. Бу вакытта кыз бишенче класста укый һәм инде күп мәртәбәләр халык дошманнары турында ишеткән була. Кызны курку шулкадәр биләп алган була ки, ул күргәннәре хакында әти-әнисенә дә, укытучыларына да бер сүз әйтми, шулай итеп коточкыч яшерен серне гомер буге саклап яши. Башкалада судья булып эшләгән кызы, әлбәттә, бу эшне фаш итә. Ул күрсәткән урыннан йөзләгән яшереп жирләнгән каберлекләрен табалар. Күпчелегнен кем булуларын ачыкый алалар. Анда украиналылар, казакълар, урыс корейлылары, кыргызлар, немецлар, үзбәкләр була. Шулар арасыннан Торекул Айтматовны да танийлар. Репрессия корбаннарын яшереп жирләгән урында мемориал торгызыла. Тугандашлар каберенен гранит плитәләренә барлык жирләнүчеләрнен исемнәре уеп языла. Чынгыз Айтматов әтисе жирләнгән урынны белүгә, туганнарына һәм балаларына үзен әтисенә якын урында жирләүне васыять итә.

Әлеге рәсемдә сез язучы каберендәге тыйнак таш һәйкәлне күрәсез. Әйтүләренчә, тиздән анда зур һәйкәл булачак. Янәшәдә—репрессия корбаннары мемориалы.

Бүген, бердәм ил жимерелгәннен соң, йөрәкләребезгә иң якын кешеләребезнен каберен яд итү дә жинел генә түгел—чик буйлары, таможня, кыйммәтчеләк, мөһим проблемалар... Шуна да мин барыбызнын да яраткан язучысы булган Чынгыз Айтматовнын иң сонгы сыеныр урыны турында сөйләүне һәм аны күрсәтүне бурычым дип санадым.

Рауль МИР-ХӘЙДӘРОВ

Фәнзаман Баттал

КАДЕРЛЕЛӘР ҺӘМ КАДЕРСЕЗЛӘР

Төп горурлыгы бөек сугышлар, шул сугышларда телсә һәркайсы дошманны да бер-бер артлы жинүләр белән мактанган һәм рухланган бик зур империядә— СССРда—үтте без картларның күп гомере... Хәтта ачтан үләрдәй чакларыбызда да коммунистлар партиясенен жинүлөрдән-жинүлөргә алып баруына, тормышны чәчәк аттыруына «куанып» куллар чаптык, урра кычкырдык, анын зирәклегенә мәдхияләр укыдык. Ялангач чакларыбызда да, КПСС генсекларының портретларын күтөрөп, демонстрацияләрдә күкрәк киереп атладык. Бигрәк тә кырык миллионлап халыкны канга батырып жингән Бөек Октябрь революциясенен, утыз миллионлап халыкның кырылуы белән яуланган Бөек Ватан сугышында Жинүне зурларга өйрәттеләр безне. Азык талоннары тотып, ипи, ярма, шикәр, төмәкә, аракы, колбаса кебек тауарларга су бие чиратларда торган чакларда да горурландык ул жинүләр белән. Горурланмый мөмкин дә түгел, чөнки ата-бабаларыбызның күпләп кырылуына, аларның дингез-дингез каннары коелуга китергән, «Бөек» дигән тамга сугылган сугышлар бит алар! Әйе-әйе, башка жәһәтләрдән халыкны куандыра алмаса да, СССР безне Бөек сугышлар, Бөек Жинүләр белән рухландырды, «канга—кан, үлемгә—үлем», дигән шигарьләр астында алдагы сугышлар ихтималына барыбызны да патриотизм рухында үстерергә тырышты. Һәм патриотлар булып үстек тә! Бөек Ватан сугышында жингән буынның уллары да Венгрияне, Чехословакияне, Польшаны канга батыру максатына ирештеләр, Афганстанда да ун ел сугыштылар, Вьетнам, Корея сугышларына да барып керделәр...

Дөрес, инде ул биниһая зур империя таркалгач, анын урынында Россия генә калгач, кайбер бәйрәмнәр бетте дә... Хәтта Бөек Октябрь революциясе дә кешелек дөньясындагы зур жинаять дип бәйләнде. Эмма Бөек Ватан сугышы китергән Бөек Жинүне без елдан-ел ел тантаналырак, шаулатыбрак үткәрәбез. Үзенң 65 еллык юбилееда ул эйфория дәрәжәсендә бәйрәм ителде. Быел исә Жинүгә илткән сугышка 70 ел тула. Анысын да, һичшиксез, зур гыйбрәтләр, батырлыктар тарихы буларак шаулатып үткәргә мөмкинлек тудырыр Россия сәясәтчеләре, жинәкчеләре: атналар бие шул сугыш турында телевизор каналларыннан бихисап кинолар карап куанырбыз, совет халкының (хәзер инде Россия халкының) жинелмәс булуы турында күптөрле һәм югары пафослы нотыктар тынларбыз. Балки әле үзбездән Язучылар берлеге дә Хәтер кичәләре кебек чаралар үткәрми калмас. Менә шуны истән чыгармыйча мин дә (тарихта, архивларда казынырга яратучы язучы буларак), хәтер янартмак һәм үз чарамны хәстәрләмәк, өлешемне кертмәк булдым: әнә шул шомлы да, шанлы да 1941 елда татар язучыларының нинди хисләр кичереп, нинди хәлдә яшәүләрен ачыклаучы, күз алдына китерүче йөзләргә документларга нигезләнеп, шушы язмамны әзерләдем.

Башта ук бер искәрмә дә ясап үтәм: язмамны ин әүвәл укыячак мөхәррирләр дә, журналның менләгән укучылары да язү рәвешемә бәйләнмәсен, «хаталар» табып аптырамасын: текстта да, бер-бер артлы китереләчәк документлар күчәрмәләрендә дә аббревиатураларны (ССП, ТГАП кебегрәк кыскартылган кәлимәләргә), Табаксоюз, райсовет, обком, домоуправ, гостиница кебек атамаларны һәм урысча сүзләргә дә

шул заманча калдыруны, шул рухны саклап язуну хуп күрдем. Хәтта урысча язылган кайбер хатларны да шул телдә калдырдым. Тәржемә итә белмәгәннән түгел икәнән үзегез дә сизенерсез...

Сугыш башлану хәбәре килеп ирешкәч, илнен барлык ирләре кебек үк, татар язучылары да юл капчыларына тотына. Берәүләре—военкомат чакыруы буенча, кайберләре үзирекле патриот буларак фронтка китә башлый. Әлбәттә инде, башкалар кебек үк сабуллашалар, гаиләләре белән аерылышканда елашалар, илне күкрәкләре белән каплап сакларга антлар, вәгъдәләр бирешәләр. Китәләр, китәләр... Алдан ук әйтем куйсам: сугыш чорында фронтка 117 язучы китеп бара. Рәсми тел белән әйткәндә, 70 проценты... Сугыш башланган атналарда ук «кара хәбәрләр» килә башлый—үләләр, һәлак булалар, ә инде кайберләре хәбәрсез дә югала...

Ләкин, шунысы гажәп, сугышның башында ук Казанга, Татарстанга Мәскәүдән урыс һәм башка милләтләрнен язучылары агыла башлый. Төрле сәбәпләр белән тылда калдырылган безнен язучыларыбызга, дөресрәге, инде бетә язган Язучылар Союзына телеграммалар, хатлар, күрсәтмәләр, боерыклар ява...

«Сезгә Лев Соломонович Ларскийны жибәрәбез. Сәләмәтлегенен торышы аркасында ул Казанда яшәргә мәжбүр. Аны әдәби эшчәнлектә файдаланыгыз. Сезгә файдалы булыр дип ышанабыз.

СССР ССПсынын агитация һәм пропаганда бүлгеге мөдире Скосырев.»

Ун кулнын ни эшләгәнән сул кул белми дигән сыман, СССР Язучылары Союзынын аппаратында эшләүче һәркем жибәрә кебек аларны. Хәер, башка оешмалардан да агыла андый хатлар, телеграммалар:

«Сезгә—Татарстанга РСФСРнын халык мәгарифе комиссариатыннан аспирантура тәмамлаган Кратова-Лейбович юнәлтелә. Ул талантлы, сәләтле, үз эшен белүче кеше. Яхшы лектор. Горячо рекомендую её Вам.

Мәскәү Дәүләт педагогия институтынын кафедра мөдире, профессор И. Нусинов.»

«Фронттагы язучыларнын балалары, хатыннары, карт язучылар поезд белән унбишәндә кичке 16 сәгать 08 минутта Казанга киләчәкләр. Каршы алуыгыз сорала. Ишхаков белән элемтәгә кереgez. Сәлам.

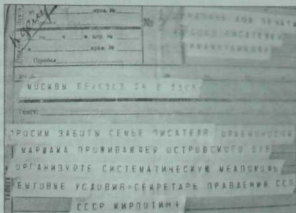
ССПнын партком президиумы уполномоченные Берестинский.»

Монда фамилиясе телгә алынган Ишхаков, һичшиксез, Әхмәт Исхак. Чөнки ул 1939 елдан ук СССР Язучылар Союзы әдәби фондынның Татарстандагы вәкиле итеп билгеләнгән. Шуна күрә ана мөрәжәгать итәргә кушунун сәбәбе аңлашыла. Шушы Мәскәү кадерләләрен кайгырту, урнаштыру өчен, сораганнырын, таләп иткәннәрен тәмин итү өчен ана «өстән» акча да жибәрелеп тора...

«СССР Совет Язучылыларынын Президиумы ашыгыч рәвештә иптәш Алемасовка мөрәжәгать итүегезне, орденлы шагыйрь Пеньковскийнын дүрт кешедән торган гаиләсен Островский урамындагы 23нче йортта яшәүче абыйсына пропискага кертүегезне сорый. Ул гаилә Союз рәхсәте белән Казанга чыгып китте.

Панферов.»

Өстән-өстән генә укып китсәң, бигрәк тә Алемасов дигән фамилиягә игътибар итеп тормасан, анын кемлеге белән кызыксынмасаң, бу телеграмма да гади һәм башкаларыннан аерылмый кебек. Әгәр дә ошбу журналны укып яшәүчеләрнен

ата-бабалары, туган-тумачалары, кардәш-ырулары, авылдашлары һәм башка якыннары дәшһәтлө 1937 елгы репрессияләр шаукумында атылган, коммунистик концлагерьларга аткарылган, НКВД подвалларында жәзалаулардан гарипләнган яки эзсез-нисез юкка чыгарылган булса, беренче чиратта шушы Алемасовның фамилиясен искә алып каһәр укыгыз. Ул—Татарстан, бигрәк тә татарлар өчен чын мәгънәсендә кеше сурәтендәге Газраил. Дистә-дистә мең адәм балалары шушынын имзасы, боерыгы белән харап булганнар, фани дөньядан түрләргә күчкәннәр.

Аны—ВКП(б)ның Воронеж шәһәре комитетында икенче секретарь булып эшләп яткан Алемасовны—коточкыч репрессияләргә куәт бирсен өчен нәкъ менә 1937 елда Татарстанга Эчке эшләр халык комиссары итеп куялар. Нәкъ менә ул килгәч, каршылык та күрсәтергә хокулары булмаган гөнаһсыз бәндәләргә, төрлө ялалар ягып, күпләп кыру башлана! Мондый репрессияләр вакытында, гадәттә, халыкның милли рухын көчәйтүче, һәр өйгә кереп, (китаплары аша дип аңларга кирәк) кешеләргә уйландыручы, акыл бирүче, яшәү мәгънәсен ачып салучы, күннеләрендә намуз тәрбияләүче әдәбият әһелләренә ныграк ябырыла карателылар... Чөнки яхшы беләләр: язучылары кимегән саен милләт үз йөзен югалта, شانлы тарихын оныта, аның горурлыгы коргаксый, кыюлыгы сүрелә, сүзсез буйсынучы көтүгә әверелә һәм бетә баруга юл тоталар. Сүзгә артык озайтмыйча әйтсәк, менә шушы алемаслар чорында татар язучыларының кимендә өчтән бере үтерелә, шактые республикадан чыгып кача... Мөгаен, ВКП(б) Үзәк Комитеты Алемасовның татарларны һәм бу милләтнең язучыларын канга батыруын зур да, мактаулы да батырлык дип таныгандыр—аны шул ук елда Татарстан обкомының беренче секретаре итеп куя Сталин. (Аңдый зур вазыйфаларны—республикаларга гына түгел, хәтта өлкәләргә дә держава юлбашчылары гына куя ала. Тарихтан эзлесе юк, нәкъ шул ук вәзгыятьне хәзергә чор мисалында да күрәп-беләп яшибез.) Татарстандагы «батырлыклары, зур казанышларга ирешүе» өчендер, сугышның читендә дә килмәгән-көрмәгән Алемасов (исемен, атасының исемен язып торуну кирәксез санадым) бездә эшләгән елларда ук Кызыл Байрак орденына, безадан хәтта Ленин орденына лаек була, медальләр дә тага шушы ерткыч жан. Татарстан өчен аның Ежов, Ягода һәм Берияләрдән дә кансызрак булганы билгеле...

Хәер, әлеге телеграммадан ераграк кителгән... Татарның кайсы язучысы керде икән Алемасовка орденлы язучы Пеньковскийның үзенә һәм гаиләсенә Мәскәү кушкан шартларны ашыру гозере белән баш иеп? Ул хакта кул астымда документ юк. Әмма сизенәм, бик сизенәм: йөрәгә дә, аяклары да калтырагандыр бахырынн Газраил тупчасын атлап кергәндә... Ни генә кылмас ул жанкыйгыч: кабинетыннан ук йә НКВД подвалына, йә сугыш мәхшәренә аткаруы да ихтимал бит...

...Кабатлап әйтәм, безнен татар язучылары сугышка ыргылган бер мәлдә, сугыштан сакланып-качып Татарстан жирендә исән-имин яшәү өчен башка милләтләргән язучылары безнен жиребезгә агыла, аларның гомерләрен, сәламәтлекләрен саклау зарурлыгы максатында көн-төн телеграммалар явалар...

«23 июльдә, иртәнге сәгать 7дә 204нче поезд белән егерме бала, утыз дүрт өлкәннәр Казанга чыгып китте. Каршы алуны, пароход белән Чистайга утыртып жибәрүне тәэмин итегез.

Брайнина, Хотимский.»

Килә торучыларның һәркайсына хезмәтчеләр кирәк: кемнеләр каршыласыннар, пароходка утыртып жибәрсеннәр, монысының сәламәтлеген тәэмин итсеннәр, тегесенә багаларын күтәрәп йөрсеннәр, фатирга урнаштырсыннар, пропискага кертсеннәр, ризык, киём юнатсеннәр... Шушы урынга житкәч, көлми түзмәдә: ярый әле «абзар артында төпи дә тотсыннар» димәгәннәр... Ә хезмәтчеләре кемнәр соң? Барлык хәжәтләрен, ихтияжларын үтәүче хезмәтчеләр—татар әдилләре... Шушыларны язганда уйлап та куям. Фаразан: әгәр сугыш көнъяктан башланган булса, дошман гаскәрләре безгә якынлашып килсәләр, һәм татар язучылары Мәскәүдә үз гомерләрен саклап калу нияте белән боларныкы кебек үк телеграммалар суга башласалар, нич югы йөз язучыбызга, аларның гаиләләренә шундый ук хезмәтләргә күрсәтәрләр иде микән андагы язучылар? Уйлаган

жавабымны юри әйтми калдырам. Сөзләр дә уйлансыннар, үзләренчә җавап биреп карасыннар дип...

«Казандагы Татарстан гостиницасындагы Маршак гаиләсен кайгыртуыгызны сорыйм. Хәлләренә ничеклеген хәбәр итегез.

Панферов.»

Ошбу телеграмманың астына Имамәтдинов мондый искәrmә язып куйган: «Маршак гаиләсе Островскийдагы тугызынчы йортның 5нче квартирына урнаштырылган.»

«Ялварып үтенәм улым Иммануэль Маршакны эзләп табуыгызны, саламәтлеген белүегезне, телеграф белән хәбәр итүегезне. Минем адрес: Алмата, Чайковский урамы, 69, квартира 4. Маршак.»

«Островский урамы 9/5 яшәүче орденлы язучы Маршакка карата кайгыртучан булуыгызны сорыйбыз. Системалы рәвештә медицина ярдәме оештырыгыз, көнкүреш шартлары тудырыгыз.

СССР ССПысы секретаре Кирпотин.»

Укучыларыбыз игътибар иткәндер: Мәскәү кадерләләрән бер генә гаиләсенә хезмәт күрсәтү өчен генә дә күпме татар язучысы йөгәргә, мәшәкәт чигәргә, турысын гына әйткәндә, тәлинкә тотарга тиеш?! Язып үткәнәмчә, йөзләргә документларымда күп андый мисаллар, бик күп...

«СССР ССР секретаре В.Я. Кирпотинның хатыны хәзерге вакытта Чистайда яши. Ул үзенең кызын операция ясату өчен Казанга китерергә тиеш. Аны берничә көндә тораклы итүегезгә, яхшы врач табып яхшы больницага урнаштырып ярдәм итәчәгезгә ышанам. Алдан ук барысы өчен дә рәхмәтлемен. Кирпотин исемненн дә рәхмәт белдерәм.»

Имзасы танырлык түгел. Шулай ук Кирпотин үзе генә әфтерләгәнә охшый бу хат...

...Табылган документларның берсе—танылган шагыйрә Марина Цветаева хаты. Аны укыганда авторын кызганып та куйдым. Әле ике ел элек кенә, ягъни 1939 елда татарны эткә тиндәп шигырь язган Марина бит инде бу! Татарстан Язучылар Союзына шушы хатны язганда ниләр уйлады икән ул? Хатын язганда бик каушаган, ахрысы, хәтта Имамәтдинов фамилиясендә дә ике хата жибәреп, кат-кат төзәткән. Хатының юллары, өметен югалткан һәм кайгыдан бетеренгән кешеләргә хас булганча, кәгаз читенә таба аска бөгеләп-бөгеләп төшкән. Хатының эчтәлегә дә бик кызганыч...

«16 август.

Сөзгә язучы-тәржемәче Марина Цветаева яза. Мин Литфонд эшелонында Кама буендагы Алабуга шәһәрәнә эвакуацияләндем. Миндә Сезнең исемгә Гослитиздат директоры вазифасын башкаручы Чагинның мине урнаштыруда эшлекле катнашуыгызны, тәржемәче итеп файдалануыгызны сорاپ язган хаты бар. Мин үземнән Алабугада төпләнүемә өмет багламыйм, чөнки әдәби һөнәрменн башка бернинди дә һөнәрәм юк. Шулай ук миндә шулай ук имзасы һәм шулай ук үтенечле икенче хат та бар. Анысы Гослитиздаттан Татгосиздат исеменә.

Шушы көннәрдә мин Казанга барам һәм әлеге хатны тапшырам.

Сөздән һәм Язучылар Союзыннан мине Казанга һәм шунда эшкә урнаштыруда мөмкин булганның барсын да эшләвегезне бик тә, бик тә үтенеп сорыйм. Минем белән 16 яшьлек улым да бара. Шигъри тәржемәче буларак бик файдалы булачагыма ышанам.

Марина Цветаева.»

Укучым игътибар иткәндер, Литфонд эшелонында эвакуацияләнгән үз кулы белән язган Цветаева. Ә эшелон ул, күпләребез белгәнчә, дистәләргә вагоннар таккан поезд, ягъни бик озын состав. Кайчак аларның бие чакрымгача сузыла. Һәр вагонда 50-60 кына кеше булса да, анда килүче халык мең генә булмаган. Димәк, СССР Язучылар Союзының әдәби фонды—барлык әдипләренн уртак акча капчыгы бай булган, шулкадәр язучыларны Мәскәүдән, сугыш барган яки фронт якынлашкан төбәкләрдән жыеп, илнен тыныч һәм хәвеф-хәтәрсез якларына озатуга да зур өлеш чыгара алган.

Инде менә ярты гасырдан артык гомердә без Сталинны тиран дип бәялибез, каргыйбыз, сүгәбез, фаш итеп язабыз. Чөнки хакыйкать шундый. Ләкин шушы тиранның күп очракта дәрәс сәясәт белән яшәвен дә онытмыйк. Әйтик, ул язучыларны илнең акыл чүлмәкләре, халыкны рухи жәһәттән тәрбияләүчеләре, үзләренән ижатлары белән йөзләргә милләтләрдән укмашкан ватанның бербөтенлеген, бердәмлеген алыштыргысыз саклаучылары, көрәшчеләре итеп күрә белгән. Театр, кино һәм, гомумән, сәнгатьнең башка төрләре дә язучыларсыз яши алмавын аңлаган. Менә мондый эшелоннарны оештыру һәм аларга кемнәрне утыртып озату да Язучылар Союзының яки Литфондның гына хәленнән килә торган чара түгел. Алай гына булса, мондый гамәл дезиртирлык оештыру, ягъни зур жинаять буларак бәяләнәр иде. Шуна күрә тыныч якларга озатылучылар исемлеге, һичшиксез, Сталинның үзе белән килешкән... Ә инде Цветаевага килсәк, совет власте урнашып өлгерүгә үк, ул чит илгә киткән булган, яшь чорын, ягъни 17 ел гомерен Чехословакиядә, аннары Франция башкаласы Парижда үткәргән—кыскасы, рәхәт, назлы торышта көн иткән бу шагыйрәгә коммунистик режимның үгитсеп каравын да онытмаска кирәктер. Бәлки бу эвакуация аның өчен үзгәчәлеккә сөргән буларак ниятләнгән булгандыр әле.... Уйлады микән ул бәгырькәй, бер көн килеп, татар язучылары хозурына елый-елый (хатында тамчы эзләре дә сизелә) үтенечле хатлар да язармын, татар жирендә асылынып үләрмен, каберем дә шунда булып, дип... Әйе, шушы хатын жибәргәннән соң төгәл ике атнадан бауга менгән мескенкәй...

Моннан егерме еллар элек, Алабугага командировкага баргач, аның каберен күрү өчен зиратка да кердем мин. Каберенен ташына карап торганда, жир астыннан калыккандай, көянтәдәй бөгелгән, картаюнын чигенә чыккан, каралып кипкән маржа әби пәйда булды.

—Ни карыйсың, улым?—ди.

—Беек шагыйрә Марина Цветаеваның каберен карап торам менә, әби. Аның жәсады шушында ята бит инде...—дип җавап бирүемнән карчык кыркылдап көлдә.

—Ташы гына монда аның, сы-ы-но-ок! Ә гәүдәсен шул төндә үк казып алдылар да, әнә тегендә күмеп куйдылар, белә идем мин ул хатынны.—ди-ди, чардугансыз, ташсыз һәм инде жире дә ингән, таш-мазар кую түгел, казык та кагылмаган ятим каберне күрсәтте. Шул кабер янында торганда, тагын бер яналык әйтте карчык:

—Малаеннан да зур казалар күрдә инде мәрхүмә... Чыдашлы түгел...

Шулай... Карчыкның сүзе хак булса, Цветаева гәүдәсенен кайда булуы да шикле икән бит әле... Әх, язмышлар... Дөнъя—куласа, бер әйләнә, бер баса, дигән мәкаләбез дә искә төшә.

... Язучылар Союзына килгән телеграммаларның берсе Приморскидагы Фроловкадан. «Срочно» диелгән һәм болай дәвам ителгән: «Телеграф аша ашыгыч рәвештә Яковлеваның Казандамы, түгелме икән минем адреска хәбәр итеgez.

Баталов.»

Исеме күрсәтелмәсә дә һәм фамилиясе бер генә «т» белән язылган булса да монысының кем икәннән чамалау кыен түгел. Ул, әлбәттә, горур һәм берчакта да вакланмаган, һәр жәһәттән кыю, башбирмәс Салих Баттал булырга тиеш! Яшьлегендә үк очучылар мәктәбен тәмамлаган, үзе әйтмешли, күп елларын күктә—бөркетләр белән янәшә яшәгән, гел биеткә булганлыгы аркасында репрессиягә дә эләкми калган, шул чорда ук әдәбият майданында да талантлы шагыйрь буларак та танылган Баттал, сугыш башлануга ук, фронтка китә һәм Тын океан флотында очучы булып хезмәт итә. Алгарак та чыгып әйтсәк, утта янмас, суда батмас Баттал сугышның ахырына кадәр күп батырлыклар күрсәтә, күп медальләргә лаек була. Әле Гитлер Германиясе жинелгәч тә каһарман очучы сафта кала—япун империалистларына каршы сугышларда катнаша—димәк, тагын бер зур жинүне яулаша!

Ә инде 1941 елның августында килгән теге ашыгыч телеграммасы елмайтып та куя мине.... Белгәнәмчә, дүрт мәртәбә өйләнә Салих Баттал—бер-бер артлы Мәрәм, Ольга, Кадрия, Мәдинә исемле хатыннар белән яшәгән, башкаларын тагын кем

белгән... Менә шуларның Ольга дигәне белән яшәгәндә китмәде микән ул фронтка, Язучылар Союзыннан шул хатынын барлатмады микән? Мөгаен, фамилиясе Яковлева булгандыр ул Ольганың... Шулайдыр. (Хәер, жәяләр эчендә булса да бер искәrmә ясап үтәргә тиешмендер: әдәбиятны әйле-шәйле белгән танышларым мине Салих Батталның туганы яки кардәше дип уйлап, ялгышалар. Кем әйтмешли, капка баганаларыбыз да бер урманда үсмәгән безнен. Анын белән якыннан арашаша башлавым да ана 80 яшь тирәләре чакта гына булды.) Әйе, мөгаен шулайдыр... Бәлки әле «Яковлева Казандамы, түгелме?» дигән кәлимәсе «хатыным мине ташлап китмәгән микән?» дигән мәгънәдә булгандыр...

Әйе, елмайдым да... Ләкин тапкан документларымның башкаларын барлаганда әле кайчан гына репрессияләр кичергән, нахакка сөрелгән, күпләп юк ителгән өлкән каләмдәшләремнен ачы язмышларын уйлый-уйлый, инде дә ул афәтләрдән соң исән калганның 41нче елда кабат яна мәхшәргә юлыгуларын йөрәгем аша үткәрә-үткәрә, кабат кайгы дәрәясына чумдым... Ниләр генә кичермәгән дә, нинди генә түбәнлекләргә, жәфа-газапларга юлыкмаган алар!.. Кат-кат әйтеп тә торасы юктыр, бәлкем, күпчелек язучыларның сугыш башлануга ук фронтларга озатылуын, яу кырларында хәбәрсез югала яки кырыла башлавын... Ләкин тылда калганның да ижат итүдән мәхрүм. Шунин бер сәбәбе— болай да тарлыкта, кысрыклыкта яшәүче татар язучыларының фатирларына эвакуацияләнгән Мәскәү язучыларын тутыра башлау... Аларны гына да түгел...

«Бауман райсоветының Башкарма комитеты председателе иптәш Коршуновка.

Совет Язучыларының Татарстан Союзы идарәсе Сөздән киләчәктә Касаткин урамындагы 35нче йортның 2нче квартирында яшәүче профессионал язучы М.Галинен (Мөхәммәт Галиевнен) квартирын тыгызлатмавыгызны сорый. Инде тыгызлау (уплотнение) тәртибендә иптәш М. Галинен ике бүлмәле квартирында хәзер 4 кеше яши. Бер бүлмәсен тулаем тыгызлаучыларга биргән, ә бер бүлмәсендә үзләре 2 кеше. Хәзер йортлар идарәсе анда тагын ике кеше кертергә ниятли. Шулай була калса, яшәүчеләр 6 кеше булачак һәм профессионал язучы иптәш М. Гали ижади хезмәтә жәһәтәннән минималь шартлардан да мәхрүм калачак. Шуна күрә Совет Язучыларының Татарстан Союзы Идарәсе, таләп рәвешендә, Сөздән иптәш М. Галинен квартирын ары таба тыгызлауга юл калдырмавыгызны сорый.

*2 декабрь, 41. **

Ә инде кабат өч көннән соң язучыларның ижади рухын сакларга тырышучы, аларга ижат шартлары тудыруны армый-талмый өзлексез кайгыртучы Төхфәт Минһажетдин улы Имамәтдинов агаебыз шушындый ук хат белән өстәрәк торучы инстанциягә мөрәжәгат итүгә тәвәккәллек кыла. Ләкин монысында бер-ике язучының язмышы турында гына язучы белән чикләнми. Ул Казан шәһәре башкарма комитеты рәисе Муринга адреслы тылда калган татар язучыларының ижадилык жәһәтәннән авыр язмышка дучар булуын. Хаттан күрәнгәнчә, ул чордагы каләмдәшләребезнен язмышы төмам коточкыч булып тоела...

Мәсәлән, Островский урамындагы 15нче йортның классик әдибәбез Шәриф Камал яши торган 2нче фатирында, 40 квадрат метрлы торак майданда 7 кеше яши. (Адресларына кадәр күрсәтүемнен хикмәте шунда ки, хәзерге һәм киләчәк буын кешеләре дә олуг язучыларыбызның кай тирәдә, кайсы йортларда, нинди шартларда яшәп, кайсы урамнар булалар йөри-йөри фани дөньядан китүләрен тыштан карап булса да белсен, кызыксынулары куәтле булса, кереп карага да мөмкинлек тапсын димәктән...)

Әйе, адресларына кадәр язучы кирәк таптым ул чорда ижат итүдән генә түгел, бәлки адәмчә сулыш алудан да мәхрүм калган мәхрүмнәребез турында...

Мәшһүр драматургыбыз Тажи Гыйззәт шул ук Островский урамының 4нче йортындагы 9нчы фатирында яшәгән. 38 квадрат метрда 6 кеше... Комлев (хәзер Мәржани) урамының 13нче йортындагы 10нчы квартирда яшәгән. Нәкый Исәнбәтнең торак майданы иркенләп ижат итәрлек булган-булуын—48 квадрат метр! Ләкин Мәскәүдән, тагын әллә кайлардан эвакуацияләнгән, сугыш афәтәннән качырылган-яшерелгән күпләргә тутыра торгач, анда яшәүчеләргән саны 11гә житкән! Урыслар әйтмешли, полный базар!... Имамәтдинов төзегән

бу исемлектә 4нче булып бая игътибар итеп үтелгән Мөхәммәт Гали теркәлгән. Анысыннан без хәбәрлар инде... Хәер, бу исемлектә Төхфәт үзен дә керткән. Язучылар башлыгы дип тормаганның, анын да 24 метрында бишәү яшәп ята. Шәйхи Маннурнын (Островский урамы, 9—23) 28 квадратына 7 кеше «сыйган»... Хәзерге язучыларнын барысына да мәгълүм булганча, Гомәр Бәширов-Разин сонгы ярты гасыр дәвамында яхшыдан-яхшы фатирларга лаек булды, күпләр көнләшерлек шартларда гомер итте. Баксан, мондый кадерләүләр ана да бик иртә килмәгән икән: шул ук 41нче елда 15 квадрат метрлы фатирында (Аккомасты урамы, 8, кв. 9) 5 кеше яши.

Гази Кашшаф (Тукай урамы, 87, кв. 5), Кави Нәжми (Международная, 18, кв.23), Гәдел Кутуй (Комлев урамы, 33, кв.1) , Әхмәт Исхак (Тукай ур. 32, кв. 7), Афзал Шамов (Тельман урамы, 13, кв. 8), Фатих Хәснә (Островский урамы, 9, кв.30) ,

Мирсәй Әмир (Бутлеров урамы, 4, кв. 6)... Барысынын да фатирларына ким дигәндә эвакуациядәге ике-өч кешене тыкканнар, ягъни һәр адәмгә 3-4 квадрат метрдан артык булмаган мәйдан туры килә. Бәй, шушы ук исемлектә Михаил Бубеннов дигән урыс язучысы да бар. Бу исем балачагымны да искә төшерде. Анын «Ак каен» дигән романынын төржәмәсен яратып укый идек без мәктәп елларында. Әйе, бик яратып укый идек! Менә шул Бубеннов булырга тиеш бит инде монысы! Татарстан Язучылар Союзы ана да фатир сорый. Баксан, бу чакта ул да

Казанда яшәп яткан икән. Дзержинский урамындагы 1нче йортнын 20нче фатиры аныкы икән инде. 18 квадрат метрда 8 кеше яшәп яталар... Ышанырлык түгел-түгелен, әмма акка кара белән баскан документны кая куясын?!

«28 ноябрь, 41.

Главнефтьсбытка:

Совет Язучыларынын Татарстан Союзы Тукай исемдәге ижади кабинетка һәм Союз членнарына 500 литр керосин бирүегезне сорый.»

Язучылар—төнге хезмәт кешеләре. Алар, гадәттә, тирә-як мөхит тынып калгач, көндәзге ыгы-зыгылардан, яшәеш матавыкларынын арынгач, балалары, оныклары йокыга талгач ижат итүчән. Әгәр төн икән, язасын икән, һич югы сукуыр лампа яктысы кирәк... Бу документтан күренеп торганча, Сталин житәк-челегендә чәчәк аткан, муллык тудырылган Татарстанда, сугыш башлануга ук керосин да сатылмый башлаган... Үзенне шул елнын язучысы урынына куеп уйлана башласаң, хәл бөтенләй харап. Фатирына чит-ят кешеләр кереп тулган булса да, ятагын тирәли чаршау корып, азмы-күпме язар идең дә әле, бәлки, әмма яктылык юк...

Шулай да керосин бирделәр микән, бирсәләр һәр язучыга өлешенә күпме литр тиде икән дип уйланып утырганда, шушы ук ихтыяжны куәтләүче тагын бер документка тап булдым архивта. Монысы инде ачыргаланып та, таләпчәнлек белән дә язылганга охшаган һәм ул Татарстанның Наркомторгына, хәзергечә әйтсәк, сәүдә министрлыгына адресланган:

«Совет Язучыларынын Татарстан Союзы идарәсе 60 язучыга 600 литр керосин бирүегезне сорый. Язучылар, ижади хезмәт работниклары булуга карамастан, гадәти билгеләнгән тәртип нигезендә керосин белән тәэмин ителүгә ирешә алмыйлар. Шуна күрә Язучылар Союзы бу мәсьәләне бик тиз арада хәл итүне Сөздән үтенеп сорый.»

Димәк, беренче үтенечтә соралганны бирүдән баш тартканнар. Монысыннан сон да тәтемәгәндер, андый ялварулы хатлар шул атналарда кат-кат язылган...

«8 декабрь, 41.

Табаксоюзга, иптәш Повелкинга

Совет язучыларының Татарстан Союзы татар шагыйре Һади Такташның үлеменә 10 ел тулу кичәсенә, акчалата түләп алу шарты белән, Сездән 300 кап папирос бирүгезне сорый.

Имаметдинов.»

Шушындый ук үтенеч Наркомторг башлыгы Мөхәммәтжанов исеменә дә жиберелә. Моңысында инде тәмәкенен мөһимлегенә Такташ үлеменә датасы гына түгел, 5 декабрьдә билгеләп үтелүче Сталин Конституциясе көнендә үткәреләчәк тантаналы кичә дә «сәбәпче» була... Әйе, сәбәп түгел инде, әлбәттә, бәлки Сталин исеменә, аның Конституциясенә таянып сорасан бирми калмаслар дип өметләнүгә үтмәле сылтау табу, яраклашырга тырышу гына...

Һай, ул тәмәке!.. Тарткан кеше өчен ул, Тукайчарак әйтсәк, жан ашы! Валлаһи дип әйтәм, көненә ике телем ипи һәм өч бәрәңге белән яши алырыма ышанам, әмма бер кап тәмәкесез калсам, минем өчен қояш та сүнәчәк, ижатым да бетәчәк сыман. Язып утырган чакларымда тәмәкем бетеп китсә, алай-болай, төн уртасында чыгып йөгәрәм тәмәкеле ларек тарафына. 62 ел буе күнел юаткычым булган ул ниһәмәттән ничек аерылмак кирәк!

Шаярта бу, дисезме? Нич юк! Татарның әдәбиятын үстергән, алга тарткан ин зур кодрәт тәмәке икән бит, жәмәгәт! Бөек Тукайбызны да, Такташны да, Хәсән Туфаннны да, чордашларыбыз Гамил Афзалны вә һәм дә Зөлфәт белән Мөдәррис Әгъләмне дә ин зур, ин сөекле шагыйрьләр иткән бит Галиҗанәп тәмәке. Йәле, әйттегез, шулардан башка милли әдәбиятебызны күз алдыгызга китерә аласызмы?

Ә инде чын житдилек белән әйткәндә, тәмәке булып тәмәкелән дә мәхрүм калган татар язучылары. Ә инде Мәскәү «путевкасы» белән татар жиренә килеп тулганнары һәр жәһәттән дә махсус складлар аша тәзмин ителгәннәр. Шул исәптән тәмәке белән дә. Татарныкылар шуларның тартуына кызыгып, төтеннәрен иснәп куанганнар. Биргәләгәннәр дә тегеләр. Ни дисән дә, «милләтләр дуслыгы чәчәк аткан» илдә яшәгәннәр бит. Моңы урыс язучылары да анлаган. Әйтик, әлегә эшелонда гаиләсе белән эвакуацияләнган карт драматург Константин Треневның Татарстан Язучылар Союзына язган хатында мондый жөмләләр дә бар:

«Многоуважаемый тов. Имамудинов! По поручению группы Московских писателей (в том числе и лично от меня) я хотел бы выразить признательность за то внимание и ласку, с которыми Вы встретили в Казани наших жен и детей. Этот трогательный прием не лишнее свидетельство той великой дружбы народов...»

Ләкин, урыслар әйтмешли, «дружба дружбой, а табак рознь» булган шул. Бер генә як «ласкать» иткән шул...

Язган үтенечләренәң уңай нәтижә бирмәвен аңласа да, үжәт Имаметдинов тынмый. Шул ук көнне Совнаркомнаң башлыгынан эвакуациядәге язучыларның балаларына 6 пар киез итек бирүне сорап яза. Ләкин әле үзбездән танылган язучыларыбыз Әхмәт Фәйзи, Әхмәт Ерикәй һәм Риза Ишморат та аяк киёмсез калган... Алар кышкы зәмһәрирләрдә республика колхозларына һәм хәрби госпитальләргә әдәби хезмәт күрсәтеп йөрергә тиеш икән дә бит, ләкин аякларына кияргә итекләре калмаган... Әлбәттә, бу исемлекне Мәскәүдән килгән язучыларның балаларынан башлавы да хәйләнәң бер төре генә, аларга итек биргәндә, татар язучыларына да бирерләр, яланаяк калдырмаслар бәлки, диюдән генә... Ләкин, тарихтан билгеле булганча, Мәскәү жибергән меннәрчә «бөекләренә», аларның хатыннарын, бала-чагаларын рәхәттә яшәрлек, зарланмаслык итеп аерым казналардан, махсус складлардан, хәзергечә әйтсәк, бөтенләй башка каналлардан бөтен кирәк-яраклар белән тәзмин итеп торганнары кат-кат аңлашыла.

Никадәр гадәлсезлек, кадерсезлек! Оят һәм хурлык! Нинди генә түбәнлекләр кичермәгән безгә кадәр яшәгән әдипләребез?

Бәй, сонгы ике-өч жөмләмне язгач, сискәнәп куйдым һәм... үземнен, үз чорым каләмдәшләренәң хәлән барлый башладым... Баксан, үзбездә ил һәм түрәләр хозурында кадерсез икәнбез бит! Сонгы 20 елда шул кадәр гарьлеккә, түбәнлеккә юлыктык ки, кайбер язучыларыбыз, хәтта, язучыларыннан туктадылар.

Чөнки язучы буларак тамак тә туйдырып булмачагын белеп өлгерделәр. Әйе, хакимиятләрнен, югарыда утыручы башка түрәләреннән әдәбиятны да, әдипләрне дә бөтенләй санга сукмавы бөтенләе белән аңлашылып бетте сыман. Әле туксанынчы еллар уртасында Татарстан радиосыннан, — ачык эфирдан, — ижади хезмәтебезгә Башкортстан язучыларынан да 17 мәртәбә кимрәк гонорар түләнүе хакында сөйләгәнем хәтердә. Ул теманы матбугатта да күтәрәп чыктым. Соң, адәм көлкесе бит, башкорт язучыларына китаплары өчен машиналар алырлык, коттеджлар салырлык гонорар түлгәндә, бездә, шундый ук күләмдәге китапларга, базардан ике-өч мәртәбә тамак ялгарлык ризыклар алып кайтырлык кына түлиләр иде. Әле дә бүгенгедәй хәтердә: Нияз Акмал дигән язучыбыз, йодрыгын күтәрәп, Матбугат Йортынын дүртенче катында—Татарстан китап нәшрияты коридорында—әрле-бирле үкереп, нәшрият житәкчеләренән исемнәрән кабатлый-кабатлый сүгенеп йөрдә. (Ул чакта мин шул нәшриятта мөхәррирлек вазифасында идем.) «Күгәрчен сөте» дигән романына һәм шул ук тышлыкка сыйган хикәяләренә гонорар алгач, малаена велосипед бүлөк итмәкче иде ул, мәрхүм... Ләкин велосипедка житәрлек тә акча тимәгән. Үкереп йөрүенән сәбәбе шул гарылектән булган икән!.. Хәер, шул вакытта минем дә «Гөнаһ шомлыгы» дигән йөзләп шаян хикәяләрем тупланган китабым басылган иде. Ярый әле ана арзанлыгына жәйге палто алдым. Кызыма кунакка барганда бөләкәй генә савытлы чәкчәк белән ярты кило карамель дә алдым әле күчтәнәчкә. Тагын... Тагын Мөдәррис Әгъләм дә искә төште кинәт. Ана, акчаларның курслары жылфердәп уйнаган елларның берендә (1996да бугай), махсус указ нигезендә, Тукай премиясе бирергә тиешләр иде. «Акча юк» сылтавы бунча шактый айлар көттерделәр аны, акча чүпкә калып беткәч кенә бирделәр... Сирәк-мирәк сыер башы алырга, шуның белән сыйланырга ярата иде мәрхүм. Премиясен алгач, базарга киткән бу. Сыер башына беркеткән бөя кәгазенә күз салгач, Тукай премиясенен шуны алырга да житмәвен аңлаган бөләкәч-бөек Мөдәррисебез. Хәтта сатучыдан бәясен төшерүне дә сорарга мәжбүр булган. Сатучы ана:

—Төшерәм-төшерүен, ләкин телен кисеп алам, — дигән.

—Үз телен югалткан милләтнең кадере булмаган кебек үк, телсез калган сыер башы да баш түгел инде, — дип китеп бармакчы булган. Әмма, шулвакыт, мәгълүм шагыйрәбез Нәжибә Сафина килеп чыккан да, житмәгәннен ул түлгән!

Кемгәдер кызык тоелгандыр әле, бәлки, болар хакында да язуым. Ләкин мин, милли әдәбиятебызның, әдипләребезнен шундый кадресезлеккә калуын уйлый-уйлый күз яшьләремне сөрткәләп утырдым язганда...

Хәзер исә хәлөбез, русчалатып та әйтсәм, тагын да хужырак. Кайбер хөкүмәт гәжитләре, гонорарлык акча күчерелмәве аркасында гонорар да бирмиләр хәзер. Бигрәк тә «Мәдәни жомга»ның язмышы мәсхәрәле. Бер-ике ел элек бите-бите белән (гәжит бите белән) шактый язмалар бастырдым. Гонорар түли алмадылар.

Инде янә ата-бабаларыбыз кебек әдипләребез хәленә, кичерешләренә кире кайтыйк та, тынычлык табарга тырышыйк. Нәрсә генә димә, аларның торышы безнекеннән дә фажиғалырак булган бит... Безнең әле, шөкер, өс бөтен, борыннан чыга төтен—сигаретларыбыз кулда, баш очыбызда Ильич лампысы балкый, — димәк, каләмөбез дә чираттагы юлда!

Татарстан язучыларының тагын бер үтенечен игътибардан үткәрик. Моңысы ТАССРның Халык Комиссарлары Советына 9 декабрьдә язылганы:

«Татарстанның ин күренекле язучыларынан берсе булган Мирсәй Әмирнең инде ТГАП тарафыннан куелуга кабул ителгән Ватан сугышы турындагы пьесасын зшкәртү-кабат эшлөү белән мәшгуль булуын, Театр репертуарында оборона пьесаларының юклығын истә тотып, Татарстанның Язучылар Союзы иптәш Әмировны хезмәт фронтына жиберүдән азат итү турында боерыгызын сорый!»

Димәк, татар язучыларының ул чордагы ин оста каләмлесен—театр сәнгате өчен бер-бер артлы талантлы, үтемле трагедияләр һәм комедияләрне, көн кадагына суга торган публицистик әсәрләренә, житди һәм юмористик хикәяләренә каләмненнән көсп кына торучы әдиппе—халык теленә «тудармия» булып кергән, теге яки бу сәбәпләр аркасында сугышка жиберергә ярамаган кешеләреннән коллык урыны дип

саналган, авыр хезмәт шартлары белән күпләрне гарипләндергән хезмәткә тыкмак булганнар. Чынбарлыкта аны болай аңларга кирәк:

—Чурту-матр, татарин, үзенне сөя, әсәрләренне сокланып укый торган татарларын белән!..

Ә инде «трудармия»нен нәрсә икәннән сабый чагымнан ук үзем дә беләм. Чөнки сугыш башланганда 48 яшьлек әткәмне, олы яшьтә булуы аркасында фронтка ук жибәрә алмасалар да, шушы «трудармия»гә аткарганнар—Казанда бил бөккән, ин авыр эшләрдә көне-төне дүрт ел буе иза чиккән... Бер очтан анысын да өйтеп үтим, мин әткәмнен нинди кыяфәтле кеше икәннән дә 53 яшендә генә белә башладым. Ул киткәндә ике яшьтәге хәтер утырмаган бала булганмын, ә инде ул кайтып кәргәндә мәктәпкә керү дәрте белән йөрүче малай идем... Үсә төшкәч, әлегә «трудармия»нен нәрсә икәннән әлдән-әле сөйләп ала иде мине 46 яшендә бар иткән өткәм. Инде дә язучы булып укмаша башлавымны аңлагач, кайгыга калгандай өйтеп куйды:

—Бәхет күрмәссен, улым, язучы булсан... Мин язучыларнын хәлләрен трудармиядә чакта нык аңладым. Ашарларына да юк иде аларнын. Анан миңа мичтә киптерелгән итләр, бәрәңгеләр ташып торды бит авылдан. Менә шуларны ашашырга килә иде ул мексеннәр. Ә инде Мәскәүдән китерелгән язучылар илдә сугыш барганын да белмәгәндәй, затлыдан-затлы эчемлекләр эчеп, тәмледән-тәмлене ашап, ирләрә сугышка киткән хатыннар белән тансы-мансы кичәләрендә көеф-сафа коралар иде. Безнен белән командавайт итә торган әфисәрләр дә шулар белән типтерделәр.

Мирсәй Әмир, беркатлырак итеп фикер йөртсәк, минем әткәй янына жибәреләсе булган. Ләкин жибәрми калдырганнар. «Рәхимлек» кылып... обком карары белән фронтка—сугыш мәхшәренен уртасына тыкканнар. Андагы «Ватан өчен» дигән гәжитне чыгаруда катнашсын дип... Могжиза белән исән кайткан. Шөкер, исән калган! Сугыштан соң да 35 ел ижат итү бәхетенә ирешеп дөнья куйды мәрхүм...

Сугышка киткән язучыларыбыз үлә-кырыла тора, ә Мәскәүдәге СССР Язучылар Союзыннан хатлар, телеграммалар һаман-һаман агылып тора.

Табылган бер өем документларнын кайберләрен укыганда хурлану-гарыланудан күзгә яшь тә килә кайчак... Күнел сизә, бик сизә: Татарстан республикасынын гына түгел, чынлыкта бөтен татар дөньясынын Язучылар Союзы бит инде бу, югыйсә, әмма югары түрәләреннән генә түгел, вак-төяк идарәләреннән дә Союз белән санлашмавы, һәр гозерне, һәр таләп һәм үтенечне укып та карамаулары, колакларына да элмәскә тырышулары, калерсез итүдәре ярылып ята. Әйтик, Союз житәкчеләреннән хатта теге яки бу язучынын гозерләрен хәл итүдә башкала буйлап сибелгән йортлар идарәләре тупсаларын да күп таптаулары аңлашылып тора. Мәсәлән, ул чорда татар әдәбиятынын аксакалы, ин абруйлы өһеле булган Шәриф Камалнын фатиры 25нче йортлар идарәсенә караган. Союз житәкчеләре, олуг әдипкә ижат шартлары тудыруны кайгыртып... «домоуправ»ка үтенечле хатлар язалар. Камалнын Ленин орденлы язучы будуын да, анын фатирында болай да эвакуациядәге ике кешенен яшәп ятуын һәм әдипнен «серьезно болен» икәнлеген дә, зур, мөһим әсәр өстендә эшләвен, шуңа күрә ана аеруча игътибарлы булырга, тынгылыгын бозмаска кирәклеген аңлатырга тырышканнар, Казан шәһәре Советы депутаты икәнлеген дә язарга онытмаганнар! Болай ук вакланунын сәбәбе нәрсәдә соң? Сәбәбе шул: әлегә «домоуправ» әдипнен фатирына тагын ике-өч кеше кертергә карар кылган икән... Файдасы тигәнме соң әлегә үтенечле хатнын? Юк. Чөнки, бая аңлап үттек инде: бу хат язылган вакытта Шәриф Камал фатирында 4 өйдәш яшәгән булса, яна документ раславынча, ул 7гә житкән...

Кайсы язучы ничектер—белми, ләкин үзем мондый хәлдә яза алуымны акылыма сыйдыра алмыйм. Бер генә чит кеше уралып йөрсә дә бүлмәдә, мин инде язучы түгел—әсәр язучы нияте белән кулыма каләм дә тотал алмыйм. Әгәр шундый хәлләрдә берничә көн яшәргә туры килсә һәм зиһенемдә төмәм өлгереп житкән кайсылар әсәрәмне көнендә-вакытында кәгазьгә бушата алмасам, баш миеннен дә, йөрәгемнен дә кабарганын сизәм. Эчендәге суы шаулап кайнап утырган, әмма клапаны ачылымый торган пар казаны кебек шартлармын сыман... Мөгаен, Шәриф Камал да шул хәләттә

яшәгәндер... Чыдагандыр, түзгәндер дә «шартлагандыр»... Чөнки чит-ят кешеләр кайнап торган шушы «базар» уртасында яза алмаудан гажиз булып бер генә ел яши алган һәм кинәт (скоропостижно) үлеп тә киткән ул...

Язмамның уртасында Мәскәү эвакуацияләгән орденлы язучыларның нинди зур хөрмәттә булуын шәйләгән идек инде. Алар Татарстанның кашында—зур түрәләрен иҗтибар үзәгендә—яшәгән. Ә татарның шундый ук Ленин орденлы татар язучысының язмышы белән куян шулпасының шулпасы дәрәжәсендәгә нәчәлник тә—домоуправ та уйный алган, үлемен тизләткән...

Әлбәттә, ул чорда тылдагы татар язучылары кичергән күп фажигаларның бер мисалы гына бу.

Ә өстән таләпчән, мәжбүр итүчән телеграммалар туктаусыз агыла тора...

«Казань. Дом печати, Союз Писателей. Ишхакову.

Убедительно прошу помочь выездом Чистополь матери писательницы Брайниной из Казани.»

Ишхаковка, ягъни Ишхаковка икән, димәк, Татарстан Язучылар Союзы акча да бирергә тиеш була бу кадерле хатынның анасына. Тик шунысы, вак язучы гына булгандыр бу Брайнина. Аны Энциклопедиягә кертеп «мәшәкәтләнмәгәннәр». Шуны гына әйтергә кирәк, кем әйтмешли, эте дә, бете дә, аларның туган-тумачалары да хөрмәттә Мәскәүнекеләреннән...

«Ольга Николаевна Дымникова хәбәр итегез: Роговның Мәскәү группасы Казанга чыга, аннары Чистайга, профессор Дымник та бара.»

«Минем гаиләгә, Ардов, Финн, Катаев гаиләләренә Казанда пропискага кертүгә ярдәм итүгезне зинһарлап сорыйм. Алдан ук иптәшләргә рәхмәтлемен.

Виктор Гусев. »

«Молния. Прошу встретить содействовать посадке пароход Чистополь моей матери едущей эшеломом писателей. Буду очень обязан.

Фадеев.»

СССР Язучылар башлыгы Фадеевның серле, аңлашылмый торган телеграммасы да бар. Кемгә, ни өчен жибәргәнә дә, нинди йомышы барлыгы да билгеле түгел. Адрес та имза гына—и вәссәләм...

«Балтасинский район, деревня Старая Салаус, Артель Кызыл Тукуче.

Секретарь Президиума ССП СССР, член ЦК ВКП(б) Фадеев.

Авылга—бабайга дигән кебек кенә... Ә инде Старая Салаус дигәнә зур да, борынгы да Иске Салавычтыр...

«Директив инстанцияләр белән килешү нигезендә, эстон язучысы Хийрның хатыны Айми Карловна Хийрны Балтач районындагы Курмала авылында яшәүче эстон язучысы Оскар Ургарт гаиләсә белән яшәрлек итеп урнаштырырга. »

Бу телеграмманың кайдан килүе дә билгеле түгел. Серле... Ул, Татарстанның ВКП(б) обкомы секретаре Алемасовка адресланган булса да, архивта Язучылар Союзы документлары белән бергә тупланган. Димәк, «к делу» дигән тамганы сукканнан соң, гамәлгә ашыруны Язучылар Союзына йөкләгәннәр. Бу эстонарны ни өчен Татарстанга качыруларының сәбәбе дә сизелә... 1940 елда, ягъни сугышка кадәр бер ел кала, Сталин совет гаскәрләрен Эстониягә кертеп, бу илне канга батырып һәм анда совет власте урнаштырып, Йоганнес Варес дигән шагыйрьгә партбилет тапшыртып, аны премьер-министр итеп куйдырта. Шушы Варес тарафына карьера яратучы кызыл фикерле берничә язучы да туплана. Алар коммунистик рухтагы әсәрләр язып, эстон халкының нәфрәтенә дучар була. (Җай, ул эстоннар! Беләм мин аларның нинди халык икәннән. Армиядә дә хезмәт итмә алар белән, тормышта да күп аралаштым. Бәйсезлекләренә кул сузучыларны, хайнәнерне күседәй чәйнәп өзә торган затлар алар—литвалылар, латышлар кебек кенә дә түгел. Көйдәргеч нәфрәтле булды алар СССРга. Хәтта, шул ук армиядә комсомолга да кермәделәр...) Әйе, сугыш башлангач, Варес яраннары, гаиләләре-ниләре белән Эстониядән ашыгыч рәвештә кача. Мөгаен, Хийр белән Ургарт шулар әртиленнәндер. Әдәбиятта унышлары чамалы булганлыгы да шәйләнә: аларның исемнәрен дә Энциклопедиягә кертүне кирәк тапмаганнар...

Шушы юлларны язганнан соң, мин кабат архивта казынып кайттым. Тырышкан

табар, ташка да кадак кагар, дигәндәй, берсенен—Оскар Ургарт дигәннен—Татарстан Язучылар Союзына язган хатына юлыктым. Сизенүем алдамаган икән: бу икәү, чыннан да, әлеге Йоганнес Варес янына елышкан затлар булган! Хатын болай башлаган Ургарт:

«Курмала, 28 август, 1941.

Июль аенда мине, ягъни эстон язучысын, Эстония Язучылар Совет Язучыларынын Оештыру комитеты членын, КП(б)Э Үзәк Комитеты каршындагы әдәбият-сәнгать мәсәләләре буенча инструкторын Эстониядән эвакуацияләделәр. Август уртасында мин Татарстанга килдем һәм гаиләм белән бергә колхозда эшлим...»

Хат ахырында төгәл адресын да күрсәткән: «ТАССР, Шәмәрдән станциясе, Балтач районы, Курмала авылы.»

Бу хат ул кешегә азмы-күпме ихтирамымны да уятты хәтта. Эвакуация белән килгән каләм ияләре арасыннан бердән-бер Ургарт татар әдәбияты белән кызыксынуын белдергән, эштән бушаган чакларымда бик тә татар әдәбияты һәм мәдәнияте белән танышасым килә, дигән, шуна күрә татар әдәбияты һәм мәдәнияте турында рус телендә язылган кулланма китапларнын кайсыларын укырга икәннен күрсәтсәгез икән лә, дигән... Изге нияте аңлашылды, тик шунда ук яна сорау туды: курмалалылар Эстония Коммунистлар партиясенен Үзәк Комитетында дәрәжәле кеше булган Ургартның үзләрендә колхозчы булып эшләвен онытмыйча тарихларына кертә белделәр микән? Ни дисән дә тарихи низгел бит бу! Горурланырга кирәк! Әмма теге Хийрнын миссиясе аңлашылып бетмәде. Ул да гади генә Хийр булмагандыр инде, директив инстанцияләр белән килешенеп жибәрелгәч... Затлы Хийр булгандыр! Бәлки шул Курмала тарихында кайбер мәгълүмәтләр сакланадыр анын хақында? Алар үзбелдекләре белән генә килеп кереп урнашмаганнардыр бит инде бу авылга... Балтач аша килгәннәрдер, нич югы авыл Советында теркәлгәннәрдер...

Әйе, андыйларны, әжәлдән аралап, эшелоннар белән бик тә ышанычлы, кунакчыл милләт куенына менәрләп ташыганнар, кадер-хөрмәттә яшәткәннәр. Ләкин шул ук дустанә милләтнен—татарларнын—кадерле үз улларын һәм кызларын шундый ук эшелоннар белән Әжәл кочагына—сугышка аткарып торганнар. Бу жәһәттән сугыштан исән калып кайта алган, инде вафат булган әдипләребезнең сөйләгән хатирәләре дә онытылмый... Сугыш башланган атналарда Мәскәүдән Казанга килүче һәм Казаннан фронтка китүче ике эшелон, бер вокзалда тукталып, юлда очрашканнар. Ике эшелоннан да күпләп төшкән халыклар, бер-берен күреп, кочаклаша, хәл белешә башлаганнар. Баксаң, тегеләре дә, болары да әдәбият-сәнгать кешеләре икән.

—Кая барасыз?

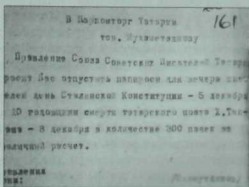
—Эвакуациягә. Сезнен Татарстанга. Чөнки фашистлар якынлаша... Үлемнән саклану кирәк ... Ә сез кая барасыз?

—Фашистларга каршы сугышка... Илне саклауга...

... Татар әдипләренен бөтендәй калмау ихтималыннан пошаманга төшкән Идарә башлыклары Мәскәүгә яна үтенеч юллыйлар:

«СССР Совет Язучылары Идарәсе Президиумынын Жаваплы секретаре иптәш Фадеевка.

Күпчелек татар язучылары Ватан сугышынын алдынгы позицияләрендә катнаша. Соңгы өч айда күпләреннән хәбәр дә юк. Бу рәхимсез сугышта татар әдәбиятынын революция үстергән күп кадрларын югалтуы ихтимал. Әгәр Муса Жалил, Мәхмүт Максуд, Сибгат Хәким, Абдулла Алиш, Гариф Галиевләр һалак була калсалар, мондый хәл татар халкы өчен аеруча зур югалту булачак. Бу язучылар һәм шагыйрьләр 20 елда искиткеч әсәрләр бирделәр һәм татар халкы алар белән лаеклы

горурулана. Аеруча талантлы һәм танылган язучыларны, шагыйрьләрне саклап калу максатында шушыларының булса да хәвефсезлеген кайгыртуны бик мөһим дип санап, ТАССРның Совет Язучылары Союзы һәм аның ВКП (б) башлангыч оешмасы тиешле органнардан бу татар язучыларын тылда эшләүгә күчерү (переброска) турында үтенүегезне (ходатайствовать итүегезне) сорыйлар.

Совет Язучыларының Татарстан Республикасы Союзы Идарәсенен җаваплы секретаре : Иمامетдинов.

Совет Язучыларының Татарстан Союзы Идарәсенен ВКП(б) башлангыч оешмасы секретаре: Разин.»

Рәсми телдә әйтсәк, комментарийлар да кирәк түгел инде бу очракта: ошбу үтенеч тә, бүтәннәре кебек үк игътибарсыз кала «буду обязан» дип тә вәгъдәләр биргән Фадеев тарафыннан.. Аның барып житү-житмәве дә билгесез. Чөнки җавап бирүне дә кирәк тапмаганныр Мәскәүдә... Ә нәтижәсен беләбез: Муса Жәлил белән Абдулла Алиш ил өчен сугышуларын дәвам итә торгач, әсирлеккә төшүгә дучар булганныр, гитлерчылар тарафыннан рәхимсез үтерелгәннәр... Ә инде Сибгат Хәким, Гариф Галиев һәм Мәхмүд Максуд сугышның ахырына кадәр фронтның алгы сызыгында булып, исән кайталар. Хәвефләрдән кайсыдыр ходатайлар түгел, Ходай үзе саклаган!

...Тагын йөзләргә бит дәвам итәрлек тарихи материалларым булуга карамастан, туктатам мин бу язмамны... Бик кирәкле, халык белергә тиешле тема икәннән белсәм дә, үземне авызлыклап, сезнең карамакка калдырам, жәмәгать. Туйдым... Йөрәккә авыр...

Ләкин тынып, шушы форсаттан файдаланып, бергә-бергә аз гына уйланып утырыйк та, дөнья бөөкләренен сугыш хакында әйткән-язган зирәк фикерләре белән танышып алыяк.

Томас Манн:—Сугыш ул—тынычлык вакытындагы проблемалардан куркакларча качу.

Фридрих Великий:—Әгәр дә безнең солдатлар ни өчен сугышуыбызны аңласалар, аларны сугышка алып барып булмас иде.

Вольтер:—Мин сугышта жинеп чыккач баеган бер генә халыкны да белмим.

Герберт Гувер:—Сугышны картлар башлый, ә үлемгә яшьләр бара.

Уршула Козел:—Сугыш ул бетми, ял итеп кенә тора.

Джон Кеннеди:—Кешелек йә сугышны бетерер, алай булмаса, сугыш кешелекне бетерер.

Курцио Малапарте:—Сугыш яратучылар өчен сугыш берчакта да бетми.

Карл Сэндберг:—Шундый көн килер: сугыш игълан итәрләр, ләкин ана беркем дә бармас.

Уолтер Мондейл:—Өченче Дөнья сугышының ветераннары булмагач.

Йә, уйландырамы акыл ияләренең фикерләре? Киләчәктә дә сугышсызга дәртегез бармы әле?

... Ә мин, гомеремнен ахырына баручы язучы буларак, бары тик үземнән соң яшәячәк каләмдәшләремә бер генә васыять әйтеп калдырам:

—Сугышта жинүчеләр турында да, андагы батырлыклар хакында да язмагаыз. Сугыш ул—афәт, аннан дан эзләмәгез. Халыкны рухландырып, яңа сугышка тыгарга теләвегез дип исәпләнер. Житте! Күп алдандык...

Апрель, 2011 ел

Дөрөс әйттем, гой!

Ни кылансак, шул килеште теге заманда. Журналистларга ишекләр ачык иде. Без аннан Хан булып кердек. Сүзөбез үтте. Бүтөнгеләр көнләшерлек итеп йөрдек.

Мәскәүдән зур кунак килеп төште. СССР Журналистлар берлегенен (ООО, ЧПлар түгел инде!) Генераль секретарь урынбасары, шактый олы яшьтәге казах баласы Касыйм абзый Шәрипов. Элек Союздаш республикаларнын Журналистлар берлеге рәисләре бер үк вакытта Генераль секретарь урынбасарлары да саналды. Нәүбәтләшеп берәр ай Мәскәүдә торып эшләделәр. Казах дигәч тә башкалада олы дәрәжәгә ия иде Касыйм абзый. Казанга да хатыны, үзөбезнең татар кызы Рабига апа белән килде.

Партия өлкә комитеты белән килешеп, татар авылын күрсәтергә дип, Шәлегә—Питрәч районынын атаклы Вахитов исемендәге колхозына алып киттем боларны. Хужалык рәисе Фәйзи Сафин (бер-ике ел элек вафат булды), безне зурлап каршы алды. Татарча токмачлы аш әзерләткән. Анын янына каймаклы сөзмә һәм әчкелтем әйрән куелган. Табында ат, сыер, сарык, куян (аларда бу тармак та нык алга киткән иде) итләре өелеп тора. Мишәдән тоткан вак балыкка кадәр кыздырылган. Авызда эреп китә торган каклаган казны да татыдык. Ахырдан шулпалы бөлеш. Соңгысы ук түгел икән, ахырдан көрәзле бал белән мәтрүшкәле чәй...

Шәле—меннән артык йортлы зур сала. Элек дүрт мәчет эшләгән. Авыл халкы Явыз Иваннын чукундыру отрядларына каршы чукмар, чалгы, балта, сәнәк тотып, басу капкасына чыгып баскан—дошманын үткәрмәгән, денен-көнен саклап калган. Патшабикә заманында ук Шәлене «Кара багана» белән тамгалаганнар. Ә бүген авыл уртасында бердәнбер агач мәчет сакланган, анда Казан мех фабрикасынын филиалы урнашкан. Моңысына чырайларыбыз сытылды. Хрушев «жепшегеннән» соң, кешеләрдә ниндидер ышаныч туган иде югыйсә. Аргамакка мин атландым.

—Әле генә Кама аръягы төбәкләрендә йөрөп кайттым,—дим.—Чирмешән районынын зур булмаган Иске Үтәмеш авылында мәчетләре гөрләп эшли. Сугыш елларында да ябылмаган. Манарасы исән. Күршедәге Аксубай районына кергән Иске Кыязылыда да шул ук хәл. Анда манараны буын-буын итеп төрле төсләргә буяганнар, бик матур! Колхозыгыз бай, миллионер, республикада мактаулы, ә авылдагы бердәнбер мәчетне читләр кулына тапшыргансыз, моның ояты сезгә бит, иптәш Сафин!—дим рәискә.

—Укыйлармы әллә?—мин сөйләгәннәрне өнсез калып тынлаган икән Сафин, шуна кабатлап соравы.

—Яше-карты мәчеттә. Авылларында тулы тәртип. Халык динле.

—Госман дөрөс әйтә, гой! Сезгә мәчет кирәк!—дип, Рабига апай да мине жөпләде.

—Иртәгәдән артельнең эзе булмас,—ди кызу канлы Сафин.—Куам мин аларны. Мәчетне ремонтлыйбыз.

Сүзендә торды колхоз рәисе. Мәчет ачылу тантана-мәрәсименә абзагызны да чакырды.

Коммунист башым белән дөрөс әйткәнмен теге чакта, гой!..

Парижда көтэләр

Бик үк әлләкем булмаган Госман Гомәр, югары даирәдәгеләр тирәсендә йөрмәгән, дип уйласагыз—һай, ялгышасыз. У-у, ничек кенә кыландык әле! Франциянен Россиядәге консуллык эшләре буенча вәкиллегенә беренче секретаре Ив Бугуэн әфәнде аягүрә торып кабул итте абзагызны. Вәт!

Гитлер аккупациясе вакытында гомуми дошманга каршы бәрелешләрдә француз партизаннары—макилар составында әсирлектән качкан совет сугышчылары да катнаша. Мәсәлән, Үтәшев, Алиуллов, Әхмәтжанов, Шәрипов һәм башка күпләр. Хәтта Әмир Үтәшев Франция армиясе капитаны дәрәжәсенә ирешә. Мәскәүгә шуларны алып бардым. Кабул итү югары кимәлдә булды. Макиларга «Волонтер» дигән шулай ук дәрәжәле исем бирелде. Берничәсенә Франциянең махсус пенсиясе билгеләнде.

—Макилар турында кайгыртуыгыз өчен сезгә бик зур рәхмәт! Үзегезне волонтер дип исәпләгез,—диде вәкиллекнен беренче секретаре.

Визиткасын бирде. Кунакка чакырды. Парижда көтэләр «волонтер» абзагызны. Пенсия алыргадыр инде...

Соңгы гуран

Сүзем гуран кавеме турында. Тәүге повестем кулъязмасын мәрхүм Барлас Камалов укып, рецензия язган иде. Шулай да кайбер нәрсәләренә төшенеп бетмәгән икән. «Әсәрәндә ул нинди Шәбестан дигән ил? Шамбала кабиләсе тагын?! СССРда гуран дигән халыкны мин белмим. Мажаралы повесть язсаң, сүзем юк иде»,—дип тезеп китте әдип.

—Минем дә Алтай, Тибет тауларында булганым, Шәбестанны күргәнем, Шамбала кабиләсе белән очрашканым юк,—дим.

—Ә нигә язасың?

—Аның карауы, гуран малае белән бер бүлмәдә йокладык.

—Ну, сөйлә!

Әле КамАЗ дигәннәре истә-төштә юк заман. Түбән Кама ГЭСы төзеләчәк дигәч, журналист халкы Чаллыга агылды. ГЭС урынындагы 11/3 санлы тулай торакта кунакханә бүлмәсе бар иде. Горькийдагы (хәзер Түбән Новгород инде) күптиражлы «Водник» гәзитә хәбәрчәсе Геннадий Чесноков дигән егет белән шунда тукталдык. Карыйм, бер дә урыс егетенә охшамаган бу. Озын буйлы анысы. Табаграк битле, шешмә кабаклы, йөзә, ниндидер, әйтеп бирә алмаслык кыяфәттә—ак дисәң, ак та түгел, сарыга тартымырак. Ыч тә урыска килми. Бәлки чуаш-мазардыр, дип уйладым.

—Гена, үзен нинди милләттән?—дип кызыксынам.

—Урыс,—ди.

Юк булгач, юк инде. Яшерә егет. Тагын шул соравымны кабатлыйм тегенә. Эһ, яһүдләр гел «урыс» бит хәзер. Аларны аңлап та була. Гитлер ничек кырган үзләрен. Хәтта атом бомбасын ясау белән шөгыйләнгән Альберт Эйнштейн да качып кына котылган фашистлардан. Үзе өчен атаклы «Яшьләр маршы»н язган яһүд композиторын да аямаган Фюрер. Кемлегенне бик тиз онытырсын мондый хәлдә. Ә менә милләтен яшерүче кайбер чуаш, мордваларны мин аңламыйм.

—Бәлки, син чуаштыр, Гена?—дим аны төмам тинтерәтеп.—Менә мин үзем татар, моның белән бик тә горулланам. Ә син?..

Сынды егет.

—Гуран мин,—ди яна танышым.—Яртылаш гуран. Бабаларым Чита тирәсендә көн иткән. Үз авыллары, үз мәктәпләре, үз мәданиятләре, үз китапханәләре белән. Тулы канлы милләт булганбыз. Төрки кавем. Әле сугыштан соң гына авылларыбызны күчәрәп, урыслар белән аралаштырып бетерделәр. Әтием урыс кызына өйләнә. Тугач, тора-бара мин бөтенләй урыска әйләндем. Әтиемнән ишеткән кайбер гуран сүзләрен генә беләм. Ул үзе күптән вафат инде. Милләтебез тулысынча урыслар белән ассимиляцияләнде. Мин—сонгы гуран. Анысы да күзләремдә һәм күнелемдә генә калды.

Идәнгә ике күздән ике бөртек яшь тамды...

Яшьлек дусларыма гына күз салыгыз бер. Тиндәшсез халык жырчыбыз Илһам Шакиров, мәшһүр композиторларыбыз Фасил Әхмәтов, Мирсәет Яруллин, Фәтхерахман Әхмәдиев, жыр текстлары язу остасы Мәгъсүм Латыйфуллин...

Стоп! Бүгөн менә шушысын искә аласы иттем. Әлеге шәхесләр белән «Бакыр бабай бакчасы»нда (аннары Ленин исемендәге бакча дип йөртелде) бергәләп төшкән фотосурәтебез матбугат битләрендә шактый басылды. Берсе, әнә, шагыйрь Разил Вәлиев төзөгән «Илһам» дигән китапка да кертелгән.

Хуш, кем сон әле ул Мәгъсүм Латыйфуллин дигәнебез? Тумышы белән Азнакай ягы егете. Университет тәмамлагач, янарак кына ачылган М. Жәлил исемендәге Татар дәүләт опера һәм балет театрының әдәбият-сәнгать бүлөгә мөдире булып эшләде. Табигате белән шагыйрь иде ул, берсеннән-берсе матуррак жыр текстлары, проза, публицистик әсәрләр ижат итте. Анын композитор Рәис Сафиуллин белән бергәләп язган «Бик сагындым, авылым» жыры соңгысы, ижатынын югары ноктасы булып калды:

*Туган як, көн саен
Искә төшәсең,
Күңелемнән чыкмыйсың,
Төшкә керәсең.
Сагындым, сагындым,
Бик сагындым
Без үскән авылның
Айлы тын кичләрен,
Былбыллы бакчаның
Шомырт исләрен.*

Мәгъсүм Фәрит һәм Мирсәет Яруллиннарның әтисе—атаклы «Тукай маршы» авторы Заһидулла ага Яруллинның тормышы һәм ижаты турында роман язу хакында хыялланды. Берничә папка материал да туплады. Әмма никтер, нияте барып чыкмады. Балалар өчен «Курайчы малай» дигән юка бер китап бастыру белән канәгатьләнде. Мона анын тормыш шартлары булмау сәбәпчедер, дип уйлыйм үзем. Фатирдан-фатирга кеше бусагасын таптап яшәде. Аннары шешәгә ябышты. Ижаты сүнде. Дуслар арасыннан төшөп үк калды. Ә жырлары яши менә...

Госман ГОМӘР

Ак жылкән

Балачак белән яшьлек арасындагы
гүзәл дөньяда яшәүчеләр, бу—безнең сәхифә!

Лилия Сафина

Тирә-юньгә «кара алтын»ы, мул игене, данлыклы кешеләре белән дан тоткан Нурлат шәһәрәндә яшим мин. Дөрәс, монда тумадым. Әлки районыннан Нурлат шәһәрәнә күчеп килгәндә миңа ике яшь тә тулмаган әле. Балалар бакчасына йөргәндә үк инде гел рифмага туры китереп сөйли торган булганмын. Башлангыч сыйныфта укыганда «шагыйрә» дип кушамат тактылар. Хәзер менә 9ны төгәлләп киләм. Мин шигырьләргә озаң язмыйм, әллә ничек үзеннән-үзе килеп чыга шунда. Менә шушы темага шигырь яз әле дип сораганда исә хет шартла, берни килеп чыкмый. «Илһамың» кунакка киткәндер, дип шаярта әнием.

Шигырь язучы миңа әниемнән, Сагиева-Сафина Роза Идрис кызыннан, бирелгән бугай. Аның да 5нче сыйныфта укыганда үк инде шигырьләре «Яшь ленинчы» газетасында басылып чыккан. Әнием пединститутта укыганда «Илһам» түгәрәгенең житәкчесе дә булган әле, шагыйрьләр белән якыннан аралашкан. Ул—минем остазым, киңәшчем. Әнием бик акыллы, сабыр укытучы. Аны укучылары да бик ярата. Әтием—Илсур Сафин. Юк, ул җырчы түгел, нефтьче. Минем әти кебек әти бу дөньяда бер генә. Аның мине бер генә тапкыр да орышканы юк, акыллы киңәшләре белән исә гел ярдәм итеп тора.

Шәһәрбезнең 8нче урта мәктәбендә укыйм. Математика, татар теле, әдәбият фәннәрен бик яратам өйрәнәм. «Ледок» Боз сараена тимераякта шуарга йөрәм. Төрле чараларда, олимпиадаларда, конкурсларда катнашам, призлы урыннар алам. Шигырь җыентыгы чыгарырга хыялланам...

Тәүге сөю

Кисәк килеп чыгып, көчле дулкын
Кем белгән бит тартып аласын.
Табигатьнең көчсез бер баласын
Сөю дәрәҗәсына саласын.
Кем белгән бит, ал күзлегем киеп,
Бар дөньямын нурга тутыргач.

Көзге жыллар генә иркәләвен,
Зур карабым комга утыргач.
Янгач, көйгәч, дәръяларга кергәч,
Ләззәте соң кайда сөюнең?
Кем белгән бит ул хисләренең жанга
Вакытлыча гына килүен.

Кыз бала

Хуш исләрдән баш әйләнә,
Атлар утлап йөри болында.
Ике йөрәк галәм киңлегендә,
Кыз утыра егет куенында.

Бит очлары алсуланган кызый
Сөйгәнәнә серле карады.
Толым чәче кинәт, болыт сыман,
Үлән өсләренә таралды.

Юк, белмәде кызый сөю жебе
Өзелгәнән шушы урында,
Тиз онытты егет, бүтән инде
Уйламады аның турында.

Очрашканда күзен читкә борды,
Тансык түгел иде кыз аңа,
Мәхәббәткә үз теләгең белән
Нокта куйдың нигә, кыз бала?

Туган җир

Әтигемә.

«Асыл, затлы байлыкларга
Алыштырмыйм туган җирне.»
Ялан тәпи чирәмнәрдә
Йөргән кеше аңлар сине.

Кендек каның тамган йортың,
Көтү каршы алган урам.
Әйтерсең лә балачакта
Адаштырган сине томан.

Бала

(Балалар йортында)

—Әни,—диеп кулын суза бала,
Тик әнисе килми.
Йөрәге таш булган әнисенең,
Җаны югын белми.

Хәтта хайваннар да балаларын
Калдырмыйлар ташлап.
Чит кешегә әни дия сабый,
Өр-яңадан башлап.

Жиде ятлар, тыныч йокы теләп,
Караватка сала.
Төшләрендә генә күрә үз әнисен
Гөнаһысыз бала...

Ана

*(Ире үлөп, бер ялгызы 4 бала
тәрбияләп үстөргән анага
багышлана.)*

Чәчләренә ак бәс сарган,
Калтырана куллар.
Язмыш аны бер дә аямаган,
Авыр булган еллар.

Маңгаеның һәр сырында—тарих,
Укылмаган китап.
Күпме җырлар иҗат итә шагыйрь,
Ана, сине мактап.

Намазлыкта дога укый ана,
Башын аска игән.
Ак яулыкка күңел сыкравыннан,
Сары төсләр иңгән.

Бит булырга тиеш аналарның,
Өй түрендә урыны.
Ачы тулгак, йокысыз төн өчен
Рәхмәтебез шулмы?

Кыйблаларга карап дога укый,
Сүнми кала уты.
Ул яшәгән йортта язу тора:
«Нурлат. Картлар йорты».

Ташлама, илһам...

Илһам, илһам, нигә ташладың син,
Нигә киттең миннән?
Бар җиһанга сөрән салып эзлим,
Килүеңне көтәм.

Авыр миңа синнән башка яшәү,
Дөньям бушап калды.
Бәргәләнә-бәргәләнә очып,
Канатларым талды.

Китмә, илһам, кайт әйләнеп кире,
Бушлыгымны тутыр.
Минем кебек сине сагынучы,
Юксынучы юктыр.

Илһам, илһам, син булганда рәхәт,
Күңелем тора биеп.
Кайт син миңа сагынуым,
Юксынуым белеп...

Хөрмәтле редакция хезмәткәрләре!

Нурлат шәһәрнен 8нче урта мәктәбендә эшләгән, бөтен гомерен балаларга чит телләр укытуга багышлаган укытучым Галия Йосыф кызы Билдановага 21 апрельдә 55 яшь тулган булыр иде. Мин сездән бу язманны бастырып чыгаруыгызны үтенәм. Ул, сезнен ярдәм белән, укытучыма дога булып барсын иде...

Әгәр исән булса.....

Табигать уянып, Жир ана язгы кояш нурларында коенган вакытта, ямьле апрель аенда туган ул минем остазым.

Чит телләр укытучысы, үз фәненең остасы иде ул. Аның дәрес аңлатуын тыпсымлы жыр тыңлау белән чагыштырып идем: тыңлаган саен тыңлыйсы килә. Инглиз теленә мәхәббәт тәрбияләде, чит тел белән бергә аның тарихын һәм мәдәниятен, гореф-гадәтләрен өйрәндек. Укытучым белән кара-каршы диалог корып аралаша алу безне бик бәхетле итә иде. Күрше кызы дип бер да яклап тормады, жаны-тәне белән үз фәнен житкерергә тырыша иде ул.

Мин аның ихтиярына таң калам. Авыруы көчле булса да, безгә сиздермәде, киресенчә, шук-шаян сүзләре белән безнен укудан арыган күңелләргә күтәрә иде.

Соңгы сөйләшү күңелемнән чыкмый. Акрын гына атлап өйгә таба кайтабыз. «Әллә нәрсә соңгы араларда хәлем юк әле...», — дигән сүзенә артык игътибар итмәдем мин. Балалыгым беләндер: «Безнең сыйныфта дәрес биргәннән соң каян килсен инде ул хәл?», — диеп шаярттым. Без бергәләп рәхәтләнеп көлдек... Ә 15 көннән соң, пенсия яшенә житәргә дүрт ай кала, без аны мәңгегә югалттык. Лейкемия дигән авыру алып киткән аны бездән...

Без Галия Йосыф кызын бик сагынабыз. Аңа карата нәни йөрәкләрдә туган мәхәббәт, ихтирам хисе безне гомеребез буена озатып барып.

Мәхәббәт—берәү генә, ләкин аның ялган кыяфәттәгеләре менәрләп булырга мөмкин.

Кешенен күз карашына сүзләр салып һәм аларны укып булса иде. Әйе, ул чагында мин синен күзләренә минем өчен генә язылган мәхәббәт китабы итеп карар идем.

“Яратам!” дигәнгә беренче апрельдә дә ышанасы килә.

Шәүкәт ГАЛИЕВ

Узган сандагы чайнвордның җаваплары:

1. «Китмибез»; 2. Заһидулла; 3. Апуш; 4. Шәрифә; 5. «Әлгасрел-жадит»; 6. «Таз»; 7. «Зиләйлүк»; 8. Карәхмәт; 9. Том; 10. Мәмдүдә; 11. Әжем; 12. Мөхәммәтгариф; 13. «Фикер»; 14. Ренат; 15. Тарак; 16. Клячкин; 17. Нәкыш; 18. Шүрәле; 19. Ершов.

БӘЛӘКӘЙ ЛӘБИБ (ЛЕМОН, ЛЕНАРИС)

Әни белән әти

Сәбәп нидә булгандыр, әле дә төгәен генә белә алганым юк—мин якты дөньяга килеп, күпмедер вакыт узуга, әни белән әти аерылышканнар.

Икесенен дә исемнәре сирәк очрый торганнардан: әни—Шәргыя, әти—Лерон исемле. Нигә Хәйрулла, Шәйми, Нурғали яисә Мөхәммәт түгел, нәкъ менә Лерон булган соң әти? Белгәнәмнән чыгып шуны ғына әйтә алам: әтиемнен әнисе Хәмдия тумышы белән Алабуга районы Юраш авылыннан. Ул балалар йортында тәрбияләнгән. Ятимә булгач, берәүлөргә бала карарга йөргән. Ул караган баланың исеме Лерон булган. Шул баланы үз итеп, яратып калганга, «Кияүгә чыгып, ир балам туса, Лерон исеме кушар идем» дигән Хәмдия әбием.

Әни—Актаныш районы Олы Имән авылы кызы. Әти—тумышы белән Бүләк (Мөслим) авылыннан, Түрештә үскән. Хәер, аның нәсел-нәсәбе барыбер Олы Имәнгә килеп тоташа. Һәрхәлдә шулай дип беләм...

Мина алты яшь чамасы булгандыр. Ягъни әле укырга кермәгән чак. Кыш вакыты. Түрештәге танышыбыз Фәимә ападан әнигә шундыйрак хәбәр килеп ирешкән: «Лерон бик каты авырый. Карамалы бүлнисендә. Үлөп-нитеп куюы бар, кил, малаенны да үзәң белән ал!». Килдек Түрешкә. Минем бүлнискә барасым килми. Нигәдер. Әни: «Виләсәпид алып бирәм», дигәч кенә (анысын да әни бик озак ялынғач кына) ризалаштым. Бардык бүлнискә. Палата ишек төбөндә әти белән күрештек. Әни күчтәнәчле төенчеген сузды...

Бүлнистән чыккач, әйткәнмен әнигә: «Мин әтине озын буйлы итеп күз алдыма китергән идем!»—дигәнмен. «Усал да түгел икән!» дип тә өстәгәнмен.

Күрәсен, әтине озын буйлы, усал кыяфәтле итеп күзаллаган булганмын...

Шуннан соң, мин мәктәпне тәмамлаганчы, әти белән тагы берничә мәртәбә генә күрешеп алдык. Бер-беребезгә күнелебез белән тартылсак та, шактый еллар очраша-аралаша алмыйча яшәдек.

...Узган гасырның туксанынчы еллары башында (мина утыз яшь тирәсе иде ул чакта) каләмдәшләрем Марсель Галиев һәм Ркаил Зәйдулла белән бергәләп, кышкы буранлы төндә Мөслим районы хакимиятенен «УАЗ» машинасына утырып, Түреш авылына киттек. Авыл башында ук кожанлы бер ир-атны очраттык. Безне озатып йөрүче юлдашыбыз—Хәләф абый (хакимияттә ниндидер вазифа башкаручы) аны күрүгә кычкырып жибәрде: «Лерон бит бу!»

Әти белән икәү кочаклашып күрештек.

—Исәнме, әти!—дидем мин.

—Нишләп туена чакырмадың?—диде әти. Шулай кыска ғына сәламләшкәч, машинага утырып, әти яшәгән, кайчандыр мин бишектә тирбәлгән өй тарафына юл тоттык.

«Әйтерсен, гомер буге бергә яшәгәнсез... Берәз вакыт кына аерылышып торган кешеләр шикелле күрештегез!»—дип сөйләде соңыннан Марсель Галиев.

Әти хәзер дә Түрештә яши. Аллага шөкер, ялгызы түгел—шушы авылда туган күренекле шагыйрь Харрас Әюповның бертуган апасы Хәкимә апа белән инде

менә байтак еллар бергә гомер итәләр. Әни исә, мин тугызынчы сыйныфта уыган чакта, Пучы авылында яшәүче, хатыны вафат булган, ике баласы белән тол калган Мирхәт исемле кешегә кияүгә чыкты. Күз тимәсен, әле дә бик матур итеп яшиләр.

Әти гаиләсә белән дә, әни гаиләсә белән дә һәрдаим күрешеп, аралашып, кунакка йөрешеп торабыз. Алга таба да шулай бергә-бергә яшәрбез, иншалла, дип шөкер иткән көннәрем әле.

Минем сәер исемнәрем

...ишек янында билет сатучы булып—
кечкенә Лерон...

Гюстав Флобер.

Мэлс, Термос, Лемар, Кобра, Тарель, Фикус, Фарил, Марлен, Факил, Фрак, Фирнат...

Кемгә ничектер, әмма миңа калса, әлегә кызыкты вә сәер исемнәр янәшәсендә минем Лемон дигән шигъри (чын мәгәр, һич алдамыйм: метрикага нәкъ шулай язылган—Леронов Лемон Лерон улы диелгән!) ниндидер яктылык илә ялтырап тора сыман. Искитмәле шундый исемнәр безнең Актаныш, Мөслим, Азнакай якларына хас. Бездәгедәйләргә охшаш исемнәр башка төбәкләрдә дә алай-болай очраштыргалый икән, белегез: бу—йә табигатьнең жүләрләрчә бер шаярып алуы, йә андый исем йөртүчеләрнең, аларның нәсел-нәсәпләренәң килеп чыгышы безнең яктан.

Бер абзый (аның безнең төбәктән булуына һичбер шик юк) яна туган баласына Тузик дип исем кушкан. Таныш-белешләре айткәннәр моңа:

—Син инде бигрә-ә-әк...Бу исемне эткә генә кушалар түгелме сон?...—дигәннәр.

—Үи! Ярамаган тагы бала-чагага!—дигән имеш абзый, һич кенә дә исе китмичә...

Шуның шикелле... Хәер, сүземнән читкәрәк киттем бугай...

Шулай итеп, без—әнием белән икәү—бүлнестән өйгә кайтып житмәстән үк, минем Лерон атлы әтием үз исеменә аваздаш булсын диптер инде, туу турындагы таныкнамәгә Лемон исемен яздырып та өлгергән.

Әни, соңыннан моны белгәч, айткан әтигә:

—Китсәнә, балага Лимон исеме кушалармыни!—дигән.

—Соң, инде соң. Таныклыкка Лемон дип яздырылды!—дигән әти.

—Соң булса булып... Мин баламны Ленарис дип йөртәчәкмен!—дигән әни һәм: «Байсар авылында да берәүләр малайларына шушы исемне кушканнар. Бик матур исем!»—дип өстәгән.

Кыскасы, көннәрдән бер көнне язмышның усал жиле безнең гаиләбездә уйнаклап алганнан соң, миңа Ленарис, яки Линарис, яисә Линарес дип кенә дәшәләр иде инде. Дөрөс, авыл малайлары, классташлар мине үртәп-үчәкләп, «Лимон!Лимон!»дип тә йөртгеләр йөртүен. Көлә генә идем: «Сез бит,—мин әйтәм,—миңа чын исемем белән дәшәсез!»

Лемон... Ленарис...

Университетта уыган чакта укытучым Марлен абый Шамилов (инде ул мәрхүм, урыны оймакта булсын!) миңа: «Лемон, без бит адашлар!»—дигәч, әллә Лемон исеме дә «Ленинчыл-Марксистик оешманың Нигезләре»ннән оешты микән дип уйлап йөргән идем. Марлен исеме «Маркс-Ленин»нан ясалганга шулай уйлаганмындыр инде...

Байтак еллар элек француз язучысы Гюстав Флоберның урысча ике том булып чыккан хатларын укыган идем. Ул хатларда Лерон да, Лемон исеме дә очрады.

Димәк, чыкылдап торган татар булсам да, исем-фамилиям буенча мин—француз. Дөрөс, исем-фамилиямә карап, миңа: «Син керәшенмени? Чегән түгелсездер бит?! Син... еврей мала?»—диючеләр дә булмады түгел.

Инде Ленарис исеменә күчик...

Бер мәлләрне мин бу исем «ЛЕНИнская АРмия И Сталин» дигән сүзләрдән ясалмады микән, дип тә йөргән идем. Балки ул шулайдыр да... Ләкин минем бит әле, бу исемем бернинди документка да теркәлмәгәнлектән, Линарис та, Линарес та булып йөрергә хакым бар. Линарес... Испаниядә дә, Чилида да ошбу исемне йөртүче шәһәрләр бар. Шулай итеп, ни житте исем генә түгел икән минем икенче исемем дә.

Мәктәптә шактый еллар Линарис (һ.б) Гыйльфанов булып укыдым мин. Шушы исем белән район гәжитендә вак-төяк хәбәрләрем, «Яшь ленинчы» да «Галәмгә очасым килә, ләкин Ленин бабай васыятен үтәп, башта укырга кирәк әле...» диебрәк язылган шигырем басылгач, мин исем-фамилиямне төптән үк үзгәртәргә карар итем. Көннәрдән бер көнне минем дәфтәр тыш-

ларында «Леонардо да Улимановскийның (Ольгимән авылыннан, имеш!) фәлән-төгән дәрестән... дәфтәре «дигән сүзләр пәйда булды. Әмма Леонардо да Винчига охшатыбрак, үзем үскән Ольгимән авылының урысча исемен үзгәртебрәк уйлап чыгарган әлеге «шикарный» исемемнән гомере күбәләк гомередәй кыска булды. Укытучыбыз Әбугали абый Вәлиев дәфтәр тышларын кызыл кара белән аркылы-торкылы сызганчыга һәм «Язучы булгач, шундый исем алырсын!» дигәнчегә тиклем генә. Кәеф төште, әлбәттә. Мин бит инде пачти атаклы язучы идем. Өч-дүрт хәбәрәм, бер шигырем бар дигәндәй. Әдәби исем-ат алырга болар инде житәрлек кебек иде югыяса...

Берничә елдан соң, язмыш мине Казанга, университетка китерде, булачак дусларым Ркаил Зәйдулла, Газинур Морат, Ләис Зөлкарнәй белән очраштырды. Ркаил шундук әйтте: «Линарис исеме белән шагыйрь

булып булмый, Лемон исеме белән бигрәк тә!»—диде. «Сина бүтән кулай исем табарга кирәк!»—диде. Гарәпчә-фарсыча-төрөкчә сүзлекне актара торгач, тапты да: «Ләбиб Азад бул әйдә!»—диде. Мина нәрсә—булдым.

Киттек бер көнне Ркаил белән икәү Бауман урамындагы Матбугат йортына. «Идел» альманахы редакциясе урнашкан бүлмәгә кердек. Редактор Хәкимжан абый Халиков янында Туфан абый Миннуллин да бар иде. Ркаил болар белән якыннан таныш. Шуна күрә аларга мине тәкъдим итә: «Бергә укыйбыз... Шигырьләр яза... Псевдонимы—Ләбиб Азад...»—диде. Туфан абый миңа карап йөзен чытты:

—Ләбиб Азад... Һым... Ә чын исем-фамилияң ничек?—диде.

—Линарис Леронов,—дидем мин, оялып, пышылдап кына.

—Менә бит! Нинди шәп исем! Мөдәррис Леронов!—диде Туфан абый гаяр тавыш белән.

—Юк, Туфан абый, Мөдәррис түгел аның исеме, Линарис. Линарис Леронов!—диде Ркаил. Һәм: «Актаныш районыннан ул!» дип тә өстәде.

Туфан абый янә «Һым!» диде дә башын чайкап куйды.

Шул көнне Ләбиб Азад дигән булачак шагыйрь үлде. Әмма икенче көнне үк Ләбиб Лерон туды.

Хәзергә көндә әнием, хатыным, авылдашларым Линарис дип дәшә. Казандагы дусларым, каләмдәшләрем Ләбиб ди, әтием «Улым» ди... Остазым Рабит ага Батулла гына мине Лимон Грейпфрутович Әфлисунув дип йөртә. Нигәдер...

Виләсәпидле мажаралар

Әни виләсәпид (безнең якта шулай дип әйтү телгә кергән) сатып алды. Өч тәгәрмәчлене. Матур. Яшел төстә. Шундук менеп атландым. Ишегалдында әвәрә килгәч, урамга чыгасы, бакча артындагы яланда йөрисе килә башлады. Үзәбезнең тыкрык буйлап киттем бакча артына. Саклап кына йөр, берүк вата күрмә, дип әйтеп калды әни минем арттан. Виләсәпидле булуымны кай арада

белгәннәр диген—түбән очлар белән бүтән урам малайлары да мине сырып алдылар!

Бер әйләнеп килим әле, биреп тор инде, дип этешә-төртешә башладылар. Югары оч малае, миннән биш-алты яшкә өлкәнрәк булган Рәдиф (йөк машинасы йөртүче Әнвәр абый Каюмов улы) виләсәпидемә хужа булып та алды. Кемнелер виләсәпиднән алгы өлешенә утыртып, кузгалып та китте. Китте дип... Әйе, кузгалып киттеләр китүен. Тик шундук, сөрлеккәндәй, туктап калдылар. Виләсәпиднән нәрсәсәдер чырт итте, кайсыдыр рамы ябыштырган урыныннан күрт итеп ычкынды, күз алдымда яна техника таралды да төште. Калтырчага, тимер-томырга әйләнгән виләсәпидемне өстерәп, тыкрык буйлап кабат ишегалдына кайттым. Әни—әле өйгә керергә дә өлгөрмәгән иде—минә шелтәле карашы белән каршы алды: «Әйттем бит мин сина!»

Икенче көнне әниңәзә Рөстәм абый виләсәпидне алачыкка алып китте, шунда жеген-жеккә китереп, рамын-рамга ябыштырып кайтты. Тик ул кичгә, өр-яна, яшел виләсәпид түгел иде инде. Шулай да мин утырып йөргән техникаларның ин тәүгесә булып хәтеремдә калган әле менә.

Бераз үсә төшкәч, әни миңа тагын виләсәпид сатып алды. Бу юлы—ике тәгәрмәчлене. Зурларныкын. Моңысының төсә—сыек зәңгәр. Яна яна инде—матур, ялкылдап тора. Утыргычына утырмасаң, аяклар педальгә житә. Ягъни мәсәләң, егылмыйча-нитмичә йөри алам диюем. Ишегалдын бер әйләндем, ике әйләндем... Мондый виләсәпид өчен ишегалды гына тар—иркенлек кирәк, тизлек ымсындыра—киттем тыкрык буйлап... Аһ! Тагы—тыкрык... Уһ! Тагы—күнелсезлек! Тәгәрмәчкә какак керде. Тишкәне ямыйм дип бик озак чиләнергә туры килде. Тырыша торгач, булдырдым тәки.

Әни, жинги, мин һәм янә виләсәпид

Түрештә кемдер мунча бурасы сата икән, имеш. Шуны белешергә дип әни, Асия жинги (мин аны безгә килең булып төшкәннән, 1965 елдан ук, ягъни мәсәләң, миңа дүрт яштан бирле Асия апа дип йөртәм, аңлашылсын өчен биредә «жинги» дип язам) һәм мин Түрешкә киттек. Өчәбездә дә виләсәпид: әнидә—минекә (өр-яна!), миндә—күршеләрнеке, Асия жингидә—үзенеке (жәйлүгә—сыер саварга— шуның белән йөри).

Сулда Сикия калды, бераздан Иске Сәет авылын уздык. Уң якта— Яна Сәет (шагыйрь Зөлфәт абыйның туган авылы икәннен үскәч кенә белдем). Уразмәтне дә читләтеп кенә үтеп киттек. Менә Күбәк тавынан (аны Вәли тавы дип тә йөртәләр иде бугай?!) төшөп киләбез. Кинәт әни кычкырып жибәрде:

—Уф, үләм! Бетәм!

Әниңәзә аяклары педальдән ычкынган икән.

«Педальгә бас! Тормозга бас!» дип кычкыра ана жинги. Әни алә ишетә, алә юк—аякларын һаман да як-якка жәеп, шәрран ярып, түбән таба ыжгырып төшүен белә. Миндә—бала-чага акылы, әни турында уйлау юк, өр-яна виләсәпидемнән язмышы өчен борчылам: «Бетерәсен, өрәм итәсен виләсәпидемне!»—дип кычкырам.

Безнең бәхәттәндәр инде, ярый әле каршыга машина-трактор ише техникалар очрамады. Әни, тауны төшөп житеп, виләсәпиде белән бер читкә мөтәлде.

—Әннәй төрә, бетердең виләсәпидемне!—дип, битләре, кул-аяклары сыдырылган әни янына елый-елый килеп туктадым...

...Быел кышын (2011нән февралендә) әни бик катлаулы операция кичерде. Аның кайчан савыгасын, тамам терелеп житәсен бер Ходай гына белә. Интернеттан, белешмә-китаплардан укып, кешеләрдән ишетеп, төрле үләннәрдән төнәтмәләр ясап эчәртәм әнигә. Шул мәлләрдә балачакта булган әлегә вакыйга исемә килеп

төшә дә күзләремә яшылар тыгыла. Бигрәкләр дә мәнсез булырга, әйбер-сәйбер колы булырга кирәк бит, ә! «Әни!» дип өзгәләнәсе урынга, «Виләсәпид!» дип ачыргаланып кычкырганмын бит...

Өйләнү

Бер елны, мин әле ул чакта мәктәпкә дә йөрмәгән бәләкәй малай идем, безнең Түбән оч урамы егете Галимжан абый өйләнде. Көз икәннен хәтерлим. Ноябрьнең икесе дип истә калган. Ул көнне тәүге кар яуды. Жир өсте ап-ак булды.

Галимжан абый кәләшине Байсар авылыннан алып кайтасы, имеш. Кәләш Мәрьям исемле икән. Әбиләр, әниләр, жингиләр үзара сөйләшә бит—барысын да ишетәм, һәммәсен дә белеп торам.

Галимжан абый үзе әйтте микән, әллә әни миңа житкердеме, кыскасы, кем дә булса әйтте, кияү кәләшине алып кайткан вакытта мин капканы ачып жибәрергә тиеш булдым.

Кар ява. Галимжан абыйларның капка төбен саклыйм. Күзләрем кәләш киләсе юлны күзәтә. Беркая да китү юк. Чөнки вазифам житди—кияү абыйның ышанычын аklarга кирәк. Өстемә жылы киенгәнмендер инде, өшегәнем, тунганым сизелми. Мәнә бер мәл кемдер (әллә үзем булдыммы?!) кычкырып жибәрде:

—Кайталар!

Калган барысын да томан эченнән күргәндәй генә хәтерлим: капкадан керешли кияү егете төрле тарафка көмеш-бакыр акчалар, чыштырдавык кәгазьләр кәңфитләр чәчеп жибәрде, миңа— капка ачучыга—матур кульяулыкларга тәйнәлгән ике күчтәнәч сузды. Олысы-кечесе, бала-чагасы дигәндәй, һәммәсе этешә-төртешә жирдән акча чүпли, кәңфит жыя. Ике төенчекне кулдан ычкындырмаска тырышып, мин дә шуларга барып кушылдым...

Шушы вакыйганың тәсири булгандыр, мөгаен, алдагы кыш үтеп, ямьле яз житкәч, мин дә «өйләндем». Үзезбезнең урам кызы, яшьтәшем Рамиләгә.

Шулай ук үзезбезнең урам кызы Айзирәкләрнен (минем булачак беренче укутучым Ания апанын кызы) капка төбөндә ыгы-зыгы киләбез. Урамның барлык бала-чагасы шунда жыелган. Эскәмиядә кияү белән кәләш, ягъни минем белән Рамилә утыра. Мин такмак әйтәм:

*Алдыр-гәлдер итә ул,
Гомер бик тиз үтә ул—
Матур булып үсеп житкәч,
Кыз кияүгә китә ул!...*

Пар ат жигелгән тарантаска утырып баргандай кыяфәт чыгарып, селкенгәләп алабыз. Мин жәһәт кенә күлмәгемнен түшәндәге бердәнбер кесәдән төрле төстөгә кәгазь кисәкләрнен («акчалар!») учлап алам да тирә-якка сибеп жибәрәм. Инде бу урында тиешме, тиеш түгелме икәннен уйлап тормастан, мин Рамиләнен бит очыннан үбеп алырга өлгерәм... Бераздан күнелле бәйрәм Айзирәкләрнен ишегалдына күчә...

Шушылай өйләнеп, кияүгә чыгып уйнавыбыз белән без, үзезбез дә белмәстән, халкыбызның матур горейф-гадәтләрен давам итәргә тырышканбыздыр инде. Мин шулай дип уйлыйм. Хәзер безнең кебек уйнаучылар бар микән? Авылларда, диюем?! Беләсе, күрәсе, читтән генә сокланып карап торасы иде.

Минем дымсу күзләрем хәтер аша балачакка төбәлгән.

Жиләктән кайтканда

Авылдан хәбәр килеп иреште: Әнвәр абый Каюмов вафат икән. Йортлары югары очта иде. Урыны жәннәттә булсын инде мәрхүмнен. Чамалап кына әйтәм, яше сиксәннәрдән өстә иде шикелле. Заманында авылда ин беренчеләрдән

булып «Жигули» машинасы алган Әнвәр абыйга бәйле бер вакыйга иска төште.

Бервакыт Кызыл төбәктән—жиләкләктән кайтып киләбез шулай. Жиләк жыеп, әлбәттә. Жәяүләп. Мин һәм Роза апа. Миңа ун яшь тирәсе. Роза апа миннән өч-дүрт яшыкә олырак. Безнен әниләр бергә эшлиләр. Кибеттә. Сатучы булып. Роза апаның чиләге дә, минеке дә кып-кызыл жиләкләр белән шыппап тулды. Роза апаның чиләге минекенә караганда зуррак инде анысы, дәрәс. Зур булмыйча, әйтәм ич, Роза апа миннән әллә ничә яшыкә олырак. Аның кебек яшәтә булсам, мин тагын да зуррак чиләк алган булыр идем.

Кызыл төбәк артта калды. Инде Асаба әрәмәсен уздык. Авылыбыз һаман күрәнми. Ара ерак шул—ничек күрәнсен. Аннан килеп, безнен авыл түбәнрәк жирдә урнашкан. Аннары без бөләкәй дә бит әле. Буйларыбыз да төбәнәк. Каланча чаклы булса иде безнен буйлар—ул чагында күрер идек авылны.

Көн әйбәт. Кояшлы. Галәмәт эссе дә. Иртә белән, без жиләккә барганда, көн тагын да матур иде әле. Күк ап-аяз иде. Хәзер болытлар күренә башлады әнә. Безнен бозау шикелле кап-кара барысы да. Әллә янгыр яумакчы инде?!

Сандалиларыбыз такыр юлдан тык-тык итеп кайта.

—Мурзин әрәмәсен узсак, авылга күп калмый инде, иемә, Роза апа?— дигән булам мин. Сүз өчен генә.

—Әйе, үскәнем. Аннан соң—каенлык, аннан соң—безнең авыл...

Икебез дә алжыдык бугай. Сөйләшәсез килмәгәнә әйтәм. Аның каравы, үтереп ашыйсы килә.

Ашау турында уйлаганда ничек сөйләшәсен инде. Чиләктән бер-ике жиләк алып кабар иден, ярамый. Кимиячәк. Жиләк ул шундый нәрсә—бер каптынмы, авыз аны сорап кына торачак. Чиләк төбенә төшкәнәнне сизми дә каласын. Менә кайтып кына житик әле өйгә, кайткач тәмләп жиләк белән чәй эчәрбез. Мин кайтуга коймак та пешереп куйганнардыр әле.

Жиләккә Роза апа белән барам, дигәч, әни каршы килмәде тагын. Барыгыз, бар, тик адашагына күрмәгез, диде. Жиләк күп жыеп алып кайтсаң, балта осталарына да чәйне шуның белән эчерербез, диде. Иртәгә балта осталары килә безгә. Өй бурасы бурарга. Бу өй тузды шул, искерде. Янасында яшисе килә.

Янгыр явар, мөгаен.

Безнең авыл көтүе шикелле укмашып, арттан бер өер кара болыт килә. Әнә, янгыр сибәләргә үк тотынды. Ул арада күк күкрәп алды. Хәзер инде мин Роза апага елышыбрак теркедим.

Кинәт чыгырт итеп яшен яшьнәде. Кемдер чәчләрдән авырттырып өскә тарткандай булды...

Машина кычкырткан тавыш ишетеп, читкә тайпылдык. Ак «Жигули» машинасы безнең яннан выжылдап узып китте.

—Бу бит... бу бит... Әнвәр абый иде. Нигә утыртмады инде ул безне, Роза апа? Янында бүтән кеше жугые бит...

Мин жылый башладым. Роза апа мине юатырга тырыша:

—Жә инде, жылама инде, үскәнем. Нишләп безне утыртырга тиеш ди әле ул? Без кем аңа? Жылама инде, жә инде...

Тагын күк күкрәде, тагын яшен яшьнәде. Тагын минем чәчләрем өскә тартылды. Чәчләрнең тырпаешканын тоям...

Мин отыры жыларга тотындым. Роза апа да миңа кушылды. Хәзер икәүләп үкерә-үкерә атлайбыз.

—Әй, шәбәргән чыпчыклар! Янгыр яуганда нишләп йөрисез?

Жылаудан кинәт туктап, икебез дә тавыш иясенә борылып карадык. Виләсәпиденә атланган исәр Рафаил абый икән:

—Утырыгыз тизрәк! Апкайтам!

Рулгә чиләкнең тоткасын кидердем дә рамга утырдым. Роза апа виләсәпиднен арткы утыргычына жайлашты.

Кузгалып китеп, байтак ара узгач, күзләрем чиләгемә төште. Мин чырылап кычкырып жибәрдем:

—Жиләкләрем!

Чиләгем кыйшаеп, жиләкләремнән яртысыннан күбесе коелып беткән иде...

Инде үзе дә шәбәргән Рафаил абый виләсәпиттә элдәрә генә.

Өйгә ничек кайтып житкәнебезне, караватка ничек ятканымны хәтерләмим. Иртән балта тавышына уянып киттем. Бөтен тәнем лычма су, үзем уттай янам. Авырлык белән генә күтәрелеп тордым да тышка, қояшлы урамга қарадым.

Ә анда... ә анда... Жиләк кебек кызыл чырайлы Әнвәр абый балта осталары белән сөйләшәп тора иде.

Уза гомерләр, диген... Исәр Рафаил абыйның вафатына да байтак еллар узган икән. Аның урыны оҗмахтадыр, шәт. Шәт, шулайдыр! Шулай булырга тиеш. Нәкъ шулай.

Яңа чаңгы

Бик қысқа һәм қиң чаңгыда шуып туйдым. Озын, тар чаңгыда шуасы қилә. Әнигә гел әйтә қиләм, сатып ал инде, дим... Әтисез үскәч, қим-хур йөрмәсен, дигәндәр инде—беркөнне нәкъ мин теләгән чаңгыларны алып қайтты әни. Әлүмин таяқлары белән. Бик қуандым, әлбәттә. Шундук иске чалбар қаешларын эзләп табып, алардан қиез итекләрне эләктереп тотып тора торған нәмәрсәләр әтмәлләп қуйдым да, чаңгыларны тағып, су буена төшәп киттем. Таудан шуып, сикертмә (трамплин янәмәсе) аша сикереп мәш қилә малайлар. Мин дә менеп киттем тау башына. Башқалар эз салған сикертмәле юл турысына қилеп бастым. Бер тын басып торғач, қурқуымны жинеп, түбән таба төшәп тә киттем... Қинәт күз алларым қаранғыланды...

Күзләремне ачсам, шакқаттым: ике чаңгымның да баш өлешләре юқ. Алар, чәрдәкләнәп, сикертмә алдындагы қар чоқырга кереп қадалған иде. Шуып төшкән юлынң кечкенә чаңгылар өчен исәпләнгәнә шул вақытта ғына башыма барып житте.

Чаңгылар шундый нық чәрдәкләнгәннәр қи, аларның баш өлешләрен ялгау һиң мөмқин түгел иде. Өйдәгеләр күргәнчә дип, чаңгы қисәкләрен утын арасына яшереп қуйдым.

Қабат тар һәм қысқа чаңгыда шуа башладым.

Бер-ике көн үткәч, өйдәгеләр әйтә:

—Яна чаңгыларың белән бер дә шуганың күренми,—диләр. «Әй, шуасы қилми әле!» дигән булам мин. Гел болай булмый, монын очы бер чығачак бит инде. Әнидән дә эләгәчәк. Мин беркөнне тавыш қуптардым:

—Қайсығыз утын арасындагы чаңгымны сындырды?—дим. И берқатлы бала! Кеше сындырған, имеш! Әле башқаларны гаеплим өстәвенә. Театр уйнаған булам. Әбием Мофәқирә (әниемнән әнисе, мин аны әңкәй дип йөртәм) чаңгыларны сындырып қайтқанымны тәрәзәдән күргән булған икән. Ник бер дә шумыйсын, дип юри сорағаннар.

Башқаларга гаеп ташлаганчы, жиде қат уйла, гаебен бар икән—авыр булса да әйт. Мин шуны аңладым. Ләқин тумыштан ук қанга сенгән холықны үзгәртү, ай-йәй авыр да инде. Мәктәптә укыған чакта биш яшылек Володяның (Ленинның) чынаяқ ватуы һәм шуны әнисенә әйтүе турында бер укытучыбыз сөйләгән иде. Ул хикәятнән, нишләптер, унай йогынтысы булмаған миңа.

БӘЛӘКӘЧЛӘР ТУКАЙНЫ ОЛЫЛЫЙ

«Ак жылкән»дә Мамадыш районының Түбән Сөн урта мәктәбе укучыларының иҗаты жылфердәсен әле! Укыса, Тукай үзе дә сөенер иде. Дүртенче сыйныф балалары язган ләбаса боларны!

Су анасы

Борын-борын заманда түгел, бүгенге көннәрдә яшәгән ди, булган ди бер малай. Башка малайлар кебек мәктәптә укыган, тырышкан көннәрдә «бишле»ләр дә алган, кайчакларда ялкауланып, «өчле»ләр дә эләктергән. Шаярырга, шукланырга да яраткан. Шулай да, әти-әнисенен, укытучы апасынын, сөекле әбисенен сүзеннән чыкмаска тырышкан. Апасы белән дә дус, тату яшәгән. Математиканы бик яратса да, шигыр-хикәяләр укырга да вакыт тапкан. Башка малайлар кебек кыш көне—чангы шуу, жәй көне—су коену иң яраткан шөгыльләре булган. Ә әле тагын мотоцикл турында хыялланган.

Шулай бер көнне, ничектер, үзе генә су коеырга киткән бу. Елга буена төшсә, басмада су анасы чәчен тарап утыра икән. Малайны күрүгә, ашыгуыннан тарагын басмада онытып, суга чумган. Малай өкрен генә басмага кереп, килеп караса—алтын тарак! Әйе, әйе, нәкъ теге Тукай әкиятендәгечә—алтын тарак! Малай шулай аптырап торганда, камышлар арасыннан бер бака сикереп чыккан да:

—Нәрсә карап торасың инде, тизрәк ал да элдерт авылга!—дип кычкырып жибәргән.

—Син нәрсә, кеше әйберенә тияргә ярамый бит!—дигән малай.

—Менә жүләр икән син! Су анасы кеше түгел бит ул! Эләктер тизрәк! Велосипед алырсың,—дип, һаман котыртуын дәвам иткән бака.

—Беренчедән, улдурт яше тулмаганнарга урамда велосипедта йөрергә ярамый. Икенчедән, минем велосипедым бар инде.

—Алайса, мотоцикл алырсың!

—Мәктәпне яхшы гына тәмамласам, аны әти мина болай да ала. Аннары, «Жинел килгән әйбер жинел генә чыгып та китә»,—ди мина әби. Минем бөтен нәрсәм дә бар,—дип, малай алтын таракны алып, су анасы чумган якка суга аткан. Бу турыда беркемгә дә, әнисенә дә, иптәш малайларына да сөйләп тормаган ул. Ышанмыйсызмы әллә? Булмас, дисезме? Мин дә ышанмас идем дә, ул малай мин үзем булам бит инде.

Ильяс СИТДИКОВ

Шүрбикәнәң балалары

Борын-борын заманда кара урман булганда яшәгән ди шүрәле—Шүрбикә. Шүрбикәнәң ике кызы булган. Алар берсеннән-берсе матур, ләкин бик ялкау булганнар. Көне буге үзләренәң пәсиләрен сыйпап утырганнар. Бу кызларнын берсе Асылбикә, икенчесе Тукмакбикә икән. Кызлар бер-берсен яратмаганнар, гел сугышып торганнар. Менә бер көнне Шүрбикә боларны акылга утыртмакчы булган. Кызлары йоклаганда пәсиләрен яшәргән дә, үзе бик еракка чыгып киткән. Балалары торгач пәсиләрен сыйпамакчы булганнар, ләкин юк бит теге.

Менә Асылбикә Тукмакбикәгә әйткән:

—Бар, минем ашыйсым килә, берәр нәрсә пешер!—дигән.

—Ник мин пешерергә тиеш ди әле?!—ди икән Тукмакбикә.

—Чөнки мин синең апан, ә апаларны тынларга кирәк.

—Менә кызык, үзең пешер!—дигән Тукмакбикә.

—Ах, син шулаймени әле. Син бит мин пешермәсәм бернәрсә дә пешермисен дә бит, сыер!—дигән Асылбикә.

—Минме? Үзенне бел, жен пәрие!—дигән дә Тукмакбикә, сугыша да башлаганнар. Шулвакыт боларның әниләре кайтып кәргән.

—Абау! Нәрсә бу?!—дигән Шүрбикә—Сезне бер көнгә дә үзегезне генә калдырырга ярамый икән! Тагын бер сугышканыгызны күрсәмме!

—Әнием, без бит шаярттык кына,—дигән Асылбикә.

—Әйе, без бүтән беркайчан да сугышмабыз, әдәпле булырбыз, син безне гафу итәсенме?—дигән Тукмакбикә.

—Ярар, ләкин сонгысы булсын!—дигән Шүрбикә.

Шуннан соң Шүрбикәнең кызлары бик әдәпле булганнар. Әниләренә булышканнар. Ә әниләре пешиләрен кире кайтарган. Шүрбикәнең кызлары көне бие эшләгәннәр, буш вакытлары булганда пешиләрен сыйпаганнар, сөт биргәннәр, юындырганнар. Менә шулай, шушының белән минем әкиятәм тәмам, кызык булдымы?

Гөлсылу ГАЛИМОВА

Яратабыз без аны

Шау-гөр килгән яз аенда
Тукай килде дөньяга.
Телебезне яратканга
Дан җырлыйбыз без аңа.

Иркәләү-наз күрмәсә дә,
Үз юлын тапкан Тукай.
Әкиятләр дөньясында
Яшәгәндер ул шулай.

Бөек шагыйрь исеме белән
Телләребез ачылды.
«Су анасы», «Шүрәләләр»
Йокыбызны качырды.

Тукай телен яратабыз—
Без аның шәкертләре.
Өй түребездә саклайбыз
Шигырь-әкиятләрен.

Туган авылым

Туган авылым—газиз җирем
Бик якын минем күңелгә.
Аның матур табигате
Тартып тора үзенә.

Сөяп куйган тауларында
Пешеп тора җәен җиләк.

Ә кышын чаңгы шуарга
Безгә тагын шул тау кирәк.

Челтерәп ага чишмә суы,
Җанга якын хәтфә болын,
Саф һавалы зәңгәр күгәң—
Китмәсләр минем уемнан,
Тибрәндереп күңел кылым.

Үзем турында үзем

«Алсу» диеп матур исем
Күшкан миңа әбием.
Үскәнемне зарыгып көткән
Минем әти-әнием.
Олы кыз мин гаиләдә,
Бар кечкенә энем дә.
Әти-әни белән бергә
Яшимен Түбән Сөндә.
Үзем бийм, үзем җырлайым,
«Артистка» диләр мине.
Минем белән беркемгә дә
Ямансу булмас инде.

Һәрчак дәрәс, матур сөйлим,
Яратам исәпләргә.
Матур-матур сүзләр өстәп,
Әкиятләр сөйләргә.
Спортны да бик яратам,
Чана-чаңгы шуамын.
Башваткычлар да чишәмен,
Чиста, пөхтә баламын.
Бәхетле мин бу дөньяда,
Әти-әни булганга.
Туган җиремнең таңнары
Һәрчак аяз туганга.

Дәү әбием кәжәсе

Минем бар дәү әбием,
Яши ул бик еракта.
Өен, кәжәсен сагына,
Безгә килгәч кунакка.
Ялгыз яши әбием,
Мут кәжәсе—юаныч.
Арканда да тормый үзе,
Аның белән харап эш.

Күршеләрнең лапасларын
Урап чыга әйләнеп.
Төрле хәлләргә юлыга,
Бар нәрсәгә бәйләнеп.
Мут булса да яраттыра,
Йори ул көязләнеп.
«Кәжә сөте—дәва» диеп,
Әби яши сөенеп.

Алеу ГАБИДУЛЛИНА

Кәжә белән Сарык

Борын заманда түгел, хәзерге көннәрдә яшәгән ди бер әби белән бер бабай. Пенсиягә гомер буге колхозда эшләп чыкканга, боларның саулыклары белән байлыклары булган ди бик сай. Сыер асрарлык рәтләре булмагач, асраганнар ди бер кәжә белән бер сарык. Болар алай ук булмаган арык. Жәй бик коры килгәнгә, печән генә әзерли алмаганнар. Кышны ничек чыгарбыз дип бик борчылган әби белән бабай. Уйлаганнар, уйлаганнар да, бу кәжә белән сарыкны кышка урманга озатырга булганнар. «Матур язлар житкәч, жирләр килкәч, яшел үлән борын төрткәч, кире кайтырлар»,—дигәннәр. Әби төне буге болар өчен капчык теккән, сохари киптергән. Бабай кәжә белән сарыкка Г.Тукайның «Кәжә белән Сарык» әкиятен сөйләгән, чыгып китәргә күндөргән. «Мин сөйләгәннәрне онытмасагыз, кышны бер кайгысыз үткәрсез, яз житкәч, кире кайтырсыз»,—дигән. Мәнә тан аткан, қояш чыккан. Әби белән бабай кәжә белән сарыкны озатырга капка төбенә чыкканнар. Елашканнар, сабуллашканнар. Тегеләр инде китәргә торганда, капка төбенә бер трактор килеп туктаган. Аның арбасы тулы ямь-яшел печән икән. Кабинадан бер яшь кенә егет сикереп төшкән дә:

—Бабакай, әбекәй, мәнә сезгә пай жирләрегез өчен печән. Әле тагын икмәк тә китерермен,—дигән.

—И, әкияттәгедән бер дә ким булмады бу, рәхмәт яусын! Безне сөендергән өчен Ходай үзегезне сөендерсен! Киләсе елга янгырлары белән тиендерсен! Болай булгач, беркая да бармыйсыз, кышны рәхәтләнеп сөтле чәй эчеп чыгабыз икән!—дип, әби белән бабай кәжә белән сарыкны кире алып кереп киткәннәр. Әле хәзер дә матур гына гомер итеп яталар иркен. Ышанмасагыз, безнен авылга килеп карагыз. Әйе, әйе, үзегезнең авылдагы хәлләрне язды бу абзагыз.

Нияз СИТДИКОВ

СОҢ ТҮГЕЛМЕ ИКӘН?

Төн уртасы булгач, шәһәр автобуслары йөрми иде инде. Юл читендә берүзе басып торган Алия янына номерсыз машина килеп туктады...

Алиянен уч төбә кадәрле генә йөрәге менә чыгам, менә чыгам диеп тибә башлады. Яшь кызларны урлап чит илләргә сатулар турында күп ишеткәне бар иде анын. Тик машинадан ниндидер жинаятчы түгел, ә зәвык белән киенгән сөйкемле генә ир-ат күренде. Бай кеше, ахры. Әнә бит машинасы да нинди кыйммәтле.

—Мондый карангыда ялгызың нишләп торасың? Куркыныч түгелме?

—Куркыныч, бик куркыныч, ләкин башка чарам юк. Иртәгә имтихан, шуңа әзерләнергә дус кызыма барган идем. Вакыт турында онытып жибәргәнбез.

—Нишләп дус кызыңда гына кунмадың? Батырланып, язмышынны сынап йөрисенме?

Юк, сынамый ул. Язмыш күптән инде аның үзен сыный. Их, бик тә дус кызыңда гына кунар иде дә, кайтырга кирәк ана, кайтырга. Тагын ниләр көтә аны анда?! Буш өйдән тагын нәрсәне алып чыгып китте икән Айзәмәт?

Беренче тапкыр Алия Айзәмәтне университетта күрде. Зәвык белән киенгән кара чөчлө, зәңгәр күзле егет аны тиз арада җәлеп итте. Бер бүлектә, бер группада укыячакларын белгәч, ул бик тә шатланды. Алия дә төшөп калганнардан түгел, горурлыгы, чибәрлеге бар. Айзәмәт аның белән үзә килеп танышты, алай гынамы, кинога чакырды. Әлбәттә, гашыйк йөрәк каршы килмәде. Шулай алар бик якынлашып киттеләр. Бер-берсенә үлеп гашыйк бу ике йөрәкне берни дә аера алмас сыман иде дә бит, тик....

—Әйдә илтәм, кайда сина?

Алия билгесезлеккә чумган күзләре белән әлеге ир-атка төбәлде. Бик тә таныш кебек бу кашлар, елмау, иреннәр, күзләр. Тик ул белгән күзләр сөю белән балкый иде, ә бу ир-атныкы—дәрәжә белән. Ни булса да булыр дип ул тиз генә машинага кереп утырды. Салонда яңгыраган көй агымына ияреп, машина салмак кына кузгалып китте.

—Мине «Нур»кибете янында төшерерсез,—диде Алия сагаеп кына.

—Ярый, төшерермен. Миңа да шунда. Курыкма, алып китмәм!—диде шаян гына елмаеп куйды ир-ат.

Беренче очрашуда ук Айзәмәт бар тормышын сөйләп бирде. Сигез яшендә рактан әнисе үлде. Әтисе бик бай бизнесмен икән. Көне-төне эштә булу сәбәпле, хатынының чирләгәнән дә сизмәгән, юкса коткара алган булыр иде. Их, авыр була әнисез үсүләре. Әтисеннән кинәш, ярдәм сорاپ килсә, бүген түгел, хәзер вакыт юк, дигән җавап кына ишетә. Ә Айзәмәт үпкәли, елый башласа, әтисе ана, мин синен килчәгән өчен тырышам бит, дип җавап кайтара.

Язмышлары да беркадәр охшаш булгач, Алия Айзәмәтне ин кадрлар кебесә, гомерлек юлдашы булып диеп хыяллана иде. Бәхетле генә яшәп тә киттеләр алар. Тик бер көнне Айзәмәт бик сәер халәттә кайтып керде. Матур зәңгәр күзләре эчкә баткан, хәлсез, бар нәрсәгә битараф. Көннәр үткәч кенә аңлады Алия, Айзәмәт наркотиклар кулланып башлаган икән. Тик—нигә? Нәрсә житмәгән ана? Алия аның белән сөйләшеп тә карады, табипларга барырга өндәде. Ә ул, мин наркоман түгел, бу бары тик витаминнар гына, акча безгә бүтән нәрсәгә кирәк, дия иде. Алия янадан гына белде, Айзәмәтне эшендә ниндидер сәер кеше афьюн белән сыйлаган, ә хәзер ул ана үзә доза артыннан йөри икән.

Алиянең бик тә егетенен әтисен табасы, аннан ярдәм сорыйсы килде. Тик Айзәмәт әтисе турында ишетергә теләмәде, хәтта адресын да бирмәде. Их, сөйгәнәнә ничек

ярдәм итәргә сон? Үлә бит Айзәмәт, үлә,сула!!! Өйдәге бар нәрсәне сатып бетерде инде. Каршы торырга куркыныч, житмәсә, Алия авырлы да әле. Ләкин нинди генә авырлыктар булмасын, анда беркайчан да сөйгәнән ташлау теләге тумалы. Сөя бит ул аны, бөтен жаны-тәне белән сөя... Колакка радиодан яшь жырчы Илнар Әкрамовның тавышы керә:

*Синең хакка мин каләмле,
Синең хакка мин хисле!
Киртәләр дә берни түгел,
Мин синнән табам көчне...*

Шушы монсу жырны тыңлап, «Нур» кибете янына житкәннәрен дә сизми калганнар.

—Минән ничә сум?—диде Алия.

—Акча кирәкми. Миңа ярдәмеgez генә кирәк.

—Нинди?

—Улымны эзлимин. Айзәмәт аның исеме. Кечкенә чагыннан ук авыр бала булып үстә ул, әнисе юктандыр инде. Менә күптән түгел генә эшлекле сәфәрдән кайттым. Улымны жыйм, «недоступен» диләр. Иптәшләренә бардым. Алар миңа улымның университетта сирәк күренүен, ниндидер яшь кыз белән торыш, житмәсә, афьюн белән бәйләнгәнән әйттеләр. Кайдадыр монда торырга тиеш алар. Сөз белмисезме?

Алиягә кайнар су сиптеләрмени! Йа, Раббым, бу таныш күзләр, иреннәр Айзәмәтнең әтисенекә икән ич. Алия нишләргә белмәде. Дөресен сөйләсәңме, улы янына алып барсынмы? 19 ел бирмәгән назны бирерме ул ана? Ә Айзәмәт ни дияр?

Алия, соңгы көч тамчыларын табып, үзә сорау бирде:

—Соңармадыгыз микән сон?

Ир-ат бу сорауны көтмәгән иде бугай. Ул кабаланып сөйли башлады:

—Юк, мин ышанам, аны коткарып була әле. Минем байлыгым аны дөваларга гына житә. Мин бит аның өчен, аның хакына, ул бәхетле булсын диеп яшим,—диде.

Алиянең түземлеге беткән иде инде.

—Мин, мин дисез. Беләсезме, байлык сезнен аныгызны томалаган. Бәхетле яшәр өчен тормышта дәрәжә, байлык кына кирәкми, ә әти-әни, балалар назы, дуслар терәге, мәхәббәт кирәк. Мин сезне кызганам,—диде ул, машинаның ишеген ачып.

Машинадагы жырның дәвамы һаман янгырый иде сыман:

*Синә гына гыйшык тотам,
Сине генә сөямән!
Син бит минем өчен туган,
Шуны аңла, диярмен...*

Әлегә сүзләренә суыктан зәңгәрләнгән иреннәрә белән яшь аралаш пышылдап, ул сөйгәнә янына йөгәрде.

Ранилә ГЫЙЛЬМАНОВА

Әгерҗә—Алабуга.

«Ак жылкән»гә хат язучы өчен адрес:

420066, Казан, Декабристлар ур., 2, «Казан утлары», «Ак жылкән».

E-mail: kazanutlari@yandex.ru.

Фәнис
Яруллин

ХӘТЕР ТӨПЛӘРЕНДӘ УТЛЫ КҮМЕР

КӨНДӨЛЕКЛӘР

19 июль. Кичә соң өлгерә торган чияләрне жыйдык.

Бүген төнлә салкынча булды: 12 градус. Өйдә 16 иде иртәнге сигездә. Кара болытлар агыла. Көзгә охшаган. Жәйнә дүрт күз белән көтеп аласың да, үтә дә китә. Жәй—кышка әзерлек кенә. Гомумән, кышка зур бер һөжүмгә әзерләнгән кебек әзерләнәсен. Кыш булмаган жирдәгә кешеләрнен тормышы ничек икән?

24 июль. Көн жылы булды. Әз генә янгыр сибәләп китте.

Разил кереп утырды. Анын белән Чаллыга барырга сөйләштек. Әйдәгез, алып китәм, диде. Нурсәянен Чаллыны бик күрәсе килә иде. Барып булса, миңа да ярап куяр.

27 июль. Көннәр жылы. Кич белән 9 нчы яртыларда гына тыштан керәм. 26сына каршы төндә әйбәт кенә янгыр яуды. Гава тагын да сафланыбрак китте. Күкрәкләр кинәйгән кебек булды. Бу дача дигән нәрсәнен мәшәкате күп булса да, кирәк ул шәһәр кешесенә.

12 август. Август аенда көннәр матур тора. Янгырлар юк. 1-7сенә хәтле Казанда торып килдек. Әниләр килгән иде, Рәмилә белән. Мин өч көн бик каты температуриять итеп алдым. 39дан артты. 7се көнне бакчага килдек. Нурсәя кура жиләкләрен кискән иде, ул чирләде. Косып, бавыры авыртып ятты. Хәзер менә иелә дә алмыйм дип йөри. Иелә алмасаң да мине күтәрәп чыгарырга, кертергә кирәк. Бу атнада бакчада берни дә эшләнмәде. Аптырап суган кисә башлады. Суган бик начар, вак. Барлыгы бер ун кило чамасы, бәлки бераз артыграктыр.

Кичә Флера Гыйззәтуллина килеп озак кына сөйләшеп утырды. Анын тормышы да авыр булган икән. Ятим үскән, укый алмаган. Шагыйрь булып житлегү өчен ана бик каты тырышлык куярга кирәк булган. 31 яшьлек авыру кызы һәм ул кызынын 10 яшьлек кызы бар икән.

Кешене якыннан күрми торып, анын турында бик үк дәрәс фикер йөртеп булмый икән. Мин Флера Гыйззәтуллинаны жайлы гына шагыйрь булып киткән, кемнәргәдер ул тегүче буларак кирәк булган да, аны союзга житәкләп керткәннәр дип уйлый идем. Баксан, ана да шактый киртәләрне жинәргә туры килгән икән. Жанында яра булмаган шагыйрь юктыр, күрәсен.

15 август. Ике көн Казанда торып килдек. Бик кызу булды. 30лар тирәсе. Бүген бик көчле янгыр явып узды. 15 минут эчендә сукмаклар чишмәгә охшап калды. Шушылай берәр сәгать яуса, дөньяны су басар иде. Күптән янгыр яуганы юк иде, начар булмады. Хәтта урылган басуларда тузан уйнап утыра иде.

17 август. Нишләптер карлыгачлар күренми. Ике атналап бардыр инде күренми башлаганнарына. Биек песнәкләр күп күренә. Июль азаларында алар бала очыралар икән. Шул бала очырганда ук безнен янга килеп йөри башлаганнар иде, шуннан бирле гел безнен тирәдә. Башка елларда песнәкләр сентябрь башларында гына күренә иде.

Нурсәянен тазалыгы бетеп бара. Әз генә эшләсә дә чирли. Кичә бераз кура жиләкләре күчәргән иде, бүген авыртынып йөри.

20 август. Кичә һәм бүген кыска вакытлы янгыр явып узды. Кичә көн кызу иде, бүген 20ләр тирәсе.

Монда бакча каракалары йөри башлаган. Рафаилләрнең облепихаларын жыеп

чыкканнар. Габделхайларның өйләренә кереп радиоприемникларын чалгәннәр. Теге урман янындагы бер өйдән холодильник, телевизор, газ баллоннарын алганнар. Әнәсләрен постельләрен төяп чыкканнар. Быел караclar бик иртә йөри башладылар. Былтыр безнекенә 6 октябрьдә генә кәргәннәр иде. Менә иртәгә Казанга кайтып киләсә бар. Шунда безнең дә әйберләренә сыпырып чыкмасалар инде.

29 август. Кичә бакча сезонның ябып кайттык. 28 ендә, агыни без кайтып китәр алдыннан боз явып алды. Көн салкын иде. Көз көне боз яуганын күргән юк иде әле. Шушы бозлардан соң бәлки безаз жылытып жиберсә генә инде.

8 сентябрь. Бакчадан кайтканнан бирле төрле кешеләргә бакча жимешләре тарату белән шөгәлленәбез. Әхтәм абыйларны бер ярты алып чакырдык, өйне караштырып торган өчен. Алмалар, помидорлар кертте Нурсәя. Аннары Флюраларга һәм Магъмүрә апаларга алма белән кара миләш илтте. Кешегә әйбер бирү алуга караганда күнелләрәк.

Бүген Нурсәяләр авылына кайтырга дип жыенган, киенгән идек, янгыр коя башлады да кире уйладык. Соныннан көн матурланды үзе. Ләкин бакчага да кереп чыгасы булгач, тәвәккәлләмәдек. Анда кереп берничә карлыган төпләп, Зәкия апаларга утыртырбыз дигән идек. Аларда карлыган үстөрмиләр икән, жирдә бер эз калдырык әле (*шаяру*). Иртәгә көн әйбәт кенә торып, жирләр жилләсә—берсекөнгә Аллага тапшырырга булды. Пычракта кайтсан, авыл башларына житкәч кире борылып китүең дә бар. Кайсы якка гына кайтсан да шул хәл инде—авылларның эче тездән пычрак.

Бүген бер шигыр ызып куйдым. Авыл турында. Жәй көне күбрәк вакыт уку белән үтте. «Иностранная литература» журналы, «Казан утлары», «Литературная газета», «Азат хатын», «Чаян», «Ялкын»—барсын да укып барырга кирәк. Әле шушы арада Распутинның «Живи и помни» романын укыдым. Ч.Айтматовта шундый бер әсәр бар иде инде. Кайсы алданрак язды икән. Безнең М.Әмирдә дә бар. Хәтерем ялгышмаса, Распутиннан күпкә сонрак язылган. Без шулай күп нәрсәдә үзәбезнең беренче икәнлегезне күрсәтә алмый калабыз инде. Аннары әдәбиятыбыз артта дибез.

9 сентябрь. Хәләф Гарданов шалтыратты. Балалар өчен ниндидер жыентык әзерлим ди. Шунарга әйберләр сорады. Шуларны әзерләп яттым.

Бүген көн бик әйбәт булды. Бәлки, иртәгә авылга таярбыз.

23 сентябрь. 10-15 сентябрьләрдә Нурсәяләр авылында булып килдек. Көннәр ярышсы иде. Юлда бер ГАИшник өч тәңкә штраф түләтте. Тиешле урында туктап алмадыгыз дип. Без кайткач, көннәр тагын да жылынып китте.

Фатирларны бик каты кыздыралар, сулап булмый. Бакчада ятарга иртә-кич суык. Жирләренә казып ташлагач, матурлык та бетте.

17 ноябрь. Ике айлан инде көндәлеккә бер юл әйбер язган юк. Сонгы вакытларда шактый гына хикәяләр язылды. Китапны әзерләп, нәшриятка илтәп бирдек. «Туған көн бүлгә» дигән исем куштык. 85 нче ел планына. Рецензенты Р.Мингалимов бик әйбәт язган. Ниһаять, минем хикәяләренә дә күргәли башладылар. Кызганыч, шәп кенә китап чыгарып булмый. 20 табакның 10 табагын гына керттеләр. 20 табаклык проза, 10-15 табаклык шигыр чыгарып булса начар булмас иде. Юк, планга кертмиләр. Күп сорамыйм инде югысә: нибарысы кулга тотарлык ике китап!

Октябрь аенда «Татарстан яшәләре»ндә Газинур Моратовның минем ижатка карата мөкаләсә чыкты. «Без хаклыкны исбатларга тиеш» дип атала.

16 ноябрьдән кокарбаксилаза дигән укол ала башладым. 30 штук назначать итте Флорина Сергеевна. 15 нче ноябрьдә кардиограмма ясаганнар иде. Бүген врач килде—Тамара Гавриловна—кардиограмман начар түгел, диде. Бехтерев мекстурасы һәм тагын ниндидер «Мали» дигән нәрсә ызып китте. Безнең врач Чуприна чирләгән икән, аның урынына Тамара Гавриловнаны жибергәннәр. Нурсәягә кардиограмма ясадылар. Ул бавырдан нош-па эчә башлады 15еннән. Үт куыгы начар эшли аның. Диета сакларга кушты. Бигрәк тә кайнар камырлардан саклан, диде. Ә без пирогарның мичтән төшкән генә көтеп торабыз. Авызларны яндыра-яндыра ашыйбыз. Тәмле тамаclar. Искертеп ашарга кирәк икән.

Китап әзерләп биргәч кулдан эш төште. Берничә көн укып кына ятам. Шәп кенә сюжет булса, кыскарак повесть ызып булыр төсле. Физик көч житүен житәрме—ансын белгән юк инде, әмма болай үзем әтәчләнәп-әтәчләнәп алам.

Яна язган хикәяләренң шактыен газета-журналларга тараттым инде.

Нурсәянен аяк-куллары бик сызлый. Врач нервыдан ул дип жибәргән. Нервыдан булган чирләрне дәваларга ярамый микәнни?!

«Литературная газета»ның 16 ноябрь санында «Патронажная сестра» дигән мәкаләдә шундый эксперимент турында хәбәр ителә: Эстониянең Порну шәһәрендә ярдәмгә мохтаж ялгыз пенсионерларны карау эшен патронаж сестралар өстенә йөкләгәннәр. Махсус медицина белеме булган сестралар 15 пенсионергә ярдәм итә икән. Дару кирәксә, сберкассага яки нотариуска барасын булса, хат язарга яки переговорга барырга кирәкме—боларның барысын да патронаж сестралар башкара. Атнага ике тапкыр пенсионерга хезмәт күрсәтәләр. Бу—хөкүмәткә дә файдалы, караучысыз пенсионерларга да. Дом-интернатларда бер кешене бер ай тотар өчен уртача 100 сум кирәк икән, ә болай һәр кеше 25 сумга гына төшә. Аннары шунсы бар: карт кеше үзенең гомер иткән йортынан, үзенә якын әйберләреннән аерылырга теләми. Бездә дә шундый нәрсә оештырсалар, начар булмас иде. Нурсәя чирләп киткән чакларда безнең бит су бирер кешебез дә юк. Үлсән дә, бозыла башлагач, ис булганга гына эзләп керерләр.

Ун елдан артык телефон керттерә алмый интентек. Кемгә дә булса бер сүз әйтер өчен Нурсәяне йөгертә идек. Аеруча университетта укыганда кыен булды. Имтихан алырга укучыларны чакырырга Нурсәя бара. Укучылар фәлән көнне килербез дип вәгъдә итәләр дә—килмиләр. Тагын чакырырга туры килә. Фатирда телефон булса, боларны мин үзем эшләр идем бит. Ә Нурсәягә эшеннән сорап, йә университетка, йә китапханәгә барырга туры килә. Ул чакта эшли иде ул.

18 ноябрь. Иртүк Рәшит Әхмәтжанов керде, мина багышлап бер шигыр язган. Шигыр матур. «Казан утлары»ның 1-9 санын тикшерү булды, ди. Поэзия буенча Равил Фәйзуллин сөйләгән. Минем шигырларне бик яхшы дигән. Зур шагыйрь, дигән. «Казан утлары»ндагы ул шигырлар турында Миргазиян Юныс та бик әйбәт хат язып жибәргән. Оренбургтан Майшәкәр исемле ападан да хат килгән иде. Шигырларне халык бик укый. Әле менә «Татарстан яшьләре»ндә «Шигырьне кем укый?» дигән баш астында шактый мәкаләләр чыкты. Анда мин дә катнаштым. Минем мәкалә шактый кызыксыну уятты булса кирәк.

Бүген невиврамон эчә башладым. Бу арада хәл бик шәптән түгел. Ярый әле жыентыкны эшләп тапшырган идем, юкса хәзер эшләп булмас иде.

Укол ясаучы сестралар: Филсинә, Зифа, Наилә. Сонгысы яна кеше, кечкенә генә кыз.

20 ноябрь. Кичә кич, сәгать уннар тирәсендә Мәхмүт Хөсәен шалтыратты. Анын мина бик зур үлкәсә бар икән. Мин бит синен янга иң беренче барган шагыйрь, ди. Хәтерендәме, ди, Г.Шамуков, режиссер С.Булатов һәм мин сезнен өегезгә барып сөйләшеп утырдык. Сездән кайткач, мин Язучылар союзында, обком комсомолда синен турында сөйләдем. Шуннан сине Казанга алдырдык. Син хәзер зур шагыйрь булдың, һәркайда сине сорашалар, жылышларда сине мактыйлар, минем хакта бернинди жылы сүз әйтеп чыкмыйсың, ди. Мине шагыйрьгә санамавынмы бу, ди. Илле еллыгымны үткәрдем, алтмыш еллыгымны үткәрдем—беркайда бер сүз әйтмәден, ди...

Шулай да Мәхмүт абыйның сүзләрендә хаклык бар. Беренче үк булмаса да авылга килү дөрес. Шигырларенне бер айдан китап итеп чыгарам дип шигыр дөфтәремне дә алып киткән иде. Чыгара алмады. Шулай да анын юбилееңда берәр мәкалә язып чыксаң әйбәт булган булыр иде. Ул мина хатлар аша да кинәш биргән кеше.

Узган ел авылга кайткач, мәктәптә очрашу вакытында М.Хөсәеннәрнең бу килүе турында мәктәп директоры Хәбилов болай дип сөйләгән иде: «Мин ул чакта райкомда инструктор булып эшли идем. Районга язучылар килгәннен ишеткән, тукталы, боларны Кызылъяр авылына Ф.Яруллин янына алып барырга кирәк дип уйладым. Шуннан сон без дүртәү (Хәбилов, Хөсәенов, Шамуков һәм теге режиссер) сөзгә киттек. Анда фотога төшерделәр. Ләкин мин тыйнаклыгым аркасында ул фотога төшмәдем. Менә, иптәшләр, ул фото хәзер безнең мәктәп альбомында тора. Теге вакыт тыйнаклыгым аркасында тарихка керми калдым, бүген ул хатамны кабатлыйсым килми. Әйдәгез, иптәшләр, бергәләшеп Фәнис Яруллин белән рәсемгә төшкел».

Хәбилов шулай сөйләде һәм без укучылар белән рәсемгә төштөк.

Хәзер мина үзләренен ярдәм итүләре турында Г.Бәшировлар, С.Хәкимнәр генә

айтмаде инде. Алар да бит мин авылда ятканда яныма килеп киткөннөр иде. Махсус рәвештә түгел, юл унаеннан.

5 декабрь. Бу көннөрдә бераз шигыр язылды. Нурсөя машинкада баса. Кулга тотып, рәхәтләнеп укырлык китап чыгарасы килә. Язган әсәрләр шундый күп. Өч повесть үзе бер шәп китап булыр иде. «Жилкөннөр», «Яшел утрау хужалары», «Язмышлар язылганда». Их, килерме икән әсәрләренне берничә томга тутлап чыгарыйк әле, дип, нәширләр үзләре сорап ала торган берәр заман. Безнен нәшриятта шундый гадәт бар: бусы балалар өчен язылган, бусы шигыр, бусы проза, бусы драма әсәре дип бүлгәләп бетерәләр дә унмаган коймак калынлыгында гына китаплар чыга. Икенче елны тагын кулъязманы илтсәң: «Синң быттыр гына китабынны чыгардык бит әле»,—дип кулъязманы алып та калмыйлар. Бәлки, нәшриятка китапларнын саны күбрәк булу файдалырактыр. 30 табаклы бер китап чыгарганчы, бишәр табаклы алты китап чыгарсан, макталасын. Һәр кешегә сынар чабата өлөшөп чыккач, сарык та исән кала, бүренен дә бераз тамагы ялгана. Шулай ваклап чыгару—әсәрләренн озак ятуына һәм язучы күтәргән теманын актуальлеген бетерүгә китерә.

Хәкимжан Халиков шалтыратты. «Совет мәктәбе»нә тәрбиягә багышланган берничә шигыр сораган иде, жибәргән идем, шуларны 2 санга кертербез диде.

Беркөн Г.Садәгә шалтыраткан идем. «Аксак Тимер» дигән хикәя ята «Яшь ленинчы»да. Мина бик ошады, редакторга ошаса бирербез, диде. Сонгы вакытта язган әйберләргә карата жылы фикерләр иштергә туры килгәли әле. Дөрөс, берсенен дә шәп нәрсә язгансын, бик ошады дип шатландырырга ашыкканнары юк. Хатлар язышу турында әйткән дә юк инде. Ә бит элекке язучылар бер-берләре белән нинди матур хатлар язышканнар. Р.Роллан Толстойның «Война и мир»ын укыгач ана хат язып жиберә, ә Толстой Р.Ролланга 28 битлек хат белән җавап бирә. Хәзерге язучылар 28 бит хатны бер елда да язмыйлардыр. Ялгауланлык. Телефоннар кешелән күп нәрсәне алды. Бер-беренә килеп дусларча сөйләшөп утыру турында сүз дә булырга мөмкин түгел.

Бүген Илгиз Кәлимуллин шалтыраткан иде. «Янына кемнәр килгәли?»—дип сораган идем: «Исерек чакларда фәлән кәргәли»,—ди. Алар шул өстәргә юкмы?—дип эзләнеп йөрүчеләр генә инде. Илгизгә көн үткөрү жинел түгелдер. Күзә дә начар күргәч, китаплар укый алмый. Бик әз дә яза, ә эшләмәгәндә көннәр бик әкрән үтә бит. Жәй көне дачага да алып бармыйлар ичмасам. Әле сөңсә санаторийга киткән, сөңсәнен бер иптәш кызы карап тора икән. Ә бит чирле кешенен тышка чыгасы да, юынасы да була. Чит кеше андыйларны ничек эшли инде. Әгәр ул минем кебек авыруга дучар булса, күптән үлгән булыр иде инде.

13 декабрь. Бүген «Тозлы тамчы» дигән шигыр яздым. Сайланма шигырләрне әйбәт хыянтлык итеп чыгарырга насыйп булса, хыянтлыкнын исемен шулай дип атарга исәп. Бу шигырыне шуның өчен дип яздым. «Тозлы тамчы»—минем бөтен язмышым. Үземә калса, образ әйбәт табылды шикелле. Яна китапка жыйелган барлык шигырләрне бер-берсә белән ялгап торырлык.

Киләсе елда чыгарга тиешле китапнын язмышын белештем. Производство бүлеге мөдире Зөлфия Ибраһимовадан. Беренче кварталга керттем, әле наборга бирелмәгән, ди. «Табыну» дип чыгар микән, «Танылу» дип микән? Башта планга керткәндә мин аны «Табыну» дип биргән идем. Редакцияләгән чагында Ш.Рәкыйпов китабыннын исемен алыштыр, хуҗасөветтан үтмәде, диде дә мин «Танылу» дип куйдым. Элекке исеменнән ерак китәсе килмәде. Юкса художник тышлыгын да ясаган иде инде. Янадан тышлыктагы ике хәрефне генә алыштырырга туры килгәндер ана.

Ниһаять быел да кыш жита бугай. Көнне суытты. Бүген 7-9 градус салкын. Монарчы әле жылы торды.

Уколларны кадап бетерәләр, ике генә укол калды. Ләкин бер дә файдасы булырга ошамый. Бүген йөрәк бик авыртып тора. Кайчагында йөрәк бик каты чәнчәсә, сөенеп тә куям. Бәлки шулай жайлы гына үлеп китәрмен дип.

Нык кешегә карата бер образ:

*Шундый таза, шундый нык,
Балта сабы ясарлык.*

Шаянрак формада әйтсән, кешегә карата кулланып буладыр бу чагыштыруны. Яна бит. Болай дип бер шагыйрьнен дә әйткәне юктыр әле.

Шигырь жыентыгы өчен «Яшылеккә илткән юл» дигән исем дә ярыисыдыр, бәлки. Тапталганрак инде.

Бүген Нурсөя әйтә: «Синен шигырьләренне укыганда ярты куплетына житкәч янадан нинди рифма киләсен беләм мин хәзер»,—ди. Әйбәт микән бу, начар микән? Бәлки, бу минем стильне төшенүдәр? Әллә бер үк рифмаларны ешрак кабатлыйммы? Юктыр. Мин бит ана һәр шигырьне укып барам. Кайберләрен хәтта язылып беткәнчә үк, төрле вариантларын укыйм. Шул хәтерендә каладыр һәм машинкада басканда исенә төшәдер. Шигырьләреннән черновиқларын ерта барам. Юкса артыгын күп кәгазь жыела. Университет бетергәндә «М.Жәлилнең Моабит дәфтәренә тәнкийт» дигән темага диплом язган идем. Аны, бик яхшы бу, «Казан утлары»на бирергә кирәк, дигәннәр иде. Минем диплом житәкчесе Зәет Мәжитов, оппонентлар Вахит Хаков һәм Нил Юзиевлар иде. Алар хуплагач, мин диплом эшен журналга бирдем. Ул чакта тәнкийт бүлегендә Фәрваз Миннуллин иде. Ул мина болай дип жавап бирде: «Фәнис, әгәр син киләчәктә тәнкийтче булырга уйласан, бу хезмәтенне журналда чыгарырга мөмкин. Әгәр инде язучы, шагыйрьлегенне дәвам итим дисән, диплом эшенне оныт. Чөнки анда безнен зур тәнкийтчеләребезгә каршы чыккан фикерләр күп. Алар белән көрәшә алырсынмы икән? Уйла һәм үзән хәл ит». Минем жил тегермәне белән көрәшүче Дон Кихот хәлендә каласым килмәде: дипломы ertyп аттым. Машинкада басылган 110 битлек хезмәт иде ул.

Быел нишләптер студентлар килми әле. Яна китап чыкмау сәбәпчедер, ахры. Һәр яна китап чыккач бер агым булып ала. Кызганыч, «Жилкәннәр»нен яна басмасын чыгарып булмый әле. 12 табаклык әсәр. Тагын бер буын кешегә минем исемне оныттырмаска әйбәт булып иде.

«Татарстан яшьләре»нен 10 декабрь санында «Әйттең мина» дигән жырым чыкты. Риф Гатауллин музыка язган. Беркөнне телевизордан ана багышланган тапшыру булды. Әйбәт жырлары бар ул егетнен. Бигрәк тә Фәннүр Сафин сүзләренә язган жырлары унышлы. Музыка училищесы һәм консерватория бетергән. Моны бар. Моны бар композиторлар жыр өлкәсендә генә эшләсәләр әйбәт булып иде. Зуррак әсәр язмасаң танылмыйсың дип зуррак әсәргә тотыналар да, моннарын да югалталар.

15 декабрь. Бүген уколлар бетте. Кичә нишләптер кинәт кенә бик каты калтырата башлады. Температура күтәрелде. 37,8 ләр. Йоклап булмады, баш авыртты. Бүген дә әле рәтләнеп житеп булмый. Врач чакырып маташмадык. Үтмәсә иртәгә күз күрер. Врач чакырсаң, анализлар тапшырырга кушалар. Шөһәр буйлап Нурсөягә банка белән сидек күтәреп йөргәргә туры килә.

16 декабрь. Температура төшми. Бүген иртән 38,1. Клизма куйганда, күрәсен, бөөрләргә салкын тигәндер инде.

Бүген бисептол эчә башладым. Инде уколлар бетте дип сөенсән, тагын икенче ягы килеп чыга.

17 декабрь. Кичә температура 38,8 гә житте. Бүген рәтләнеп маташам бугай. Әле температураны үлчәмәгән. Заһид Мәхмүтовтан кәп алдым. «Першинг»лар безгә карап ыржаеп тора»,—дигән. Ул ГДР да хезмәт итә.

Фәридә безгә килеп кунып китте. Эше авыр балакайнын. 1,5 ставкада. Чиләкләр ташырга кирәк, ди. Өеннән әти-әниләре эчә дип чыгып киткән. Хәзергә яшьләреннән дә үз кайгысы бар.

22 декабрь. Кичә 38нче мәктәпнен 10 «Б» классы укучылары белән очрашу үткәрдем. Бик күп сораулар язып килгәннәр, шул сорауларга жавапны магнитофонга язып алдылар. Минем русчага тел бик бөкләнеп тә житми инде, аннары бер дә әзерләнмәгән килеш бик шаккатырырлык жаваплар биреп булмагандыр. Ул мәктәп белән күптән элемтә бар. Рус теле укытучылары Татьяна Михайловна Руденко бик әйбәт кешегә охшаган. Хәзергә яшьләр турында озак кына сөйләшү булды.

«Хәзер яшьләр турында сез нинди фикердә?»—дигән сорауларына: «Минем янга яхшылары гына килә, шуна күрә начарлары белән аралашырга туры килгәнә юк»,—дидем. «Сез аларны артык мажорный төсләрдә күрәсез»,—ди.

«Тозлы тамчы»ны эзерлэп бетердек. Аннотация, заявление язып нәшриятка тапшырасы калды. Әле алар белән сөйләшмәгән. Китапны эзерлэгәнче кәефне бозмый торсыннар дип, нәрсә эзерлэгәнәмне дә әйтмәдем. Яна еллар узмыйча илтеп булмас әле, Нурсәянен эше күп.

Өчөнчө көн Садыйков Сәйрин бер дустаны белән килде. Ул армиядә бергә хезмәт иткән егет. Хәзер монда штурман булып оча. «Волга» алган. «Москвич»ы да бар. Яна түгел әле «Волга»сы да. Нәрсәгә искене алдың дигәч, алып бирмисен бит янаны, ди. Мин әйтәм, «Жигули» алырга иден, аларны любой вакытта алырга була бит, ди. Әй, юләр, «Волга»га утырып авылга бер кайтуын ни тора, ди. Фыртыжкны ярата инде.

23 декабрь. Кичә М.Рәхимов портретны ясап алып килгән. Безәз эшлесе жирләре бар әле, ди. Болай ярыйсы эшләнгән сыман минем карашка. Үзән художник булмагач, ошаган яки ошамаган дип кенә фикер йөртәсен инде.

Бу арада күршебез Галия апанын кәргәне юк иде, кичә бер сәгать бие зарланып утырды. Бабайдан зарлана. Эчеп кайта да үтерәм дип яный, ди. Әхтәм абый сонгы вакытларда шактый салгалый башлады шул. Рәшит Әхмәтжановның еш әйтә торган сүзе: «Жүңле хатынның ире эчми». Бәлки бу сүзләрдә күпмедер хаклык бардыр. Минә күтәрешкән өчен дә тавыш куба. Имеш, кеше гарибен күтәрәп йөрисен, ә үзәбезнен алма кебек баланы карашмыйсын. Ул яна туган баланы ничә кеше карарга тиештер инде.

31 декабрь. Бу елны да исән-имин яшәп бетердек. Минем өчен бик уңышлы ел булмады бугай. Китап чыкмады. Газета-журналларда әйберләр чыкты чыгуын.

Безәз уңышлар да бар икән:

1. «Ялкын» журналында чыккан хикәям беренче урынны алды.
2. «Казан утлары»нда басылган шигырьләр югары бәяләнде.
3. «Татарстан яшьләре»ндә «Шигырьне кем укый?» дигән баш астында озақ кына дискуссия барды. Анда язып чыккан һәр укучы диалект иң яратып укыган шагыйрем дип мине атады.

Кичә М.Маликова килде. Яна ел белән котларга. Бер шампанское алып килгән, конфет һәм шоколад. Биел минем бик уңышлы елым булды, ди. «Казан утлары»нда романым, телевидениедә «Егетлеккә бер адым» повесте буенча эшләнгән спектаклем, Мәскәүдә коллектив жыентыкта шул повестының русчасы чыкты, ди. Хәзер бик канатланып икенче романын язып йөри. Бусы артистлар тормышыннан. Күп эшли инде. Башкаларны—Ф.Бәйрәмова кебекләргә артымнан житкөрмим дип эшли. Көнләшә, ярыша белү язучы өчен дә кирәкле сыйфат, әлбәттә.

Яна ел белән Эльмира Шәрифуллина һәм телевидениедән Рәсимә исемле хатын котлап шалтыраттылар. Ир-атлардан котлаучы булмады. Өйгә килү турында әйтмим дә инде.

Әле генә Резеда Вәлиева шалтыратты. «Туган көн бүләге» дигән хикәяләр китабын редакцияләргә ана биргәннәр икән. Хикәяләрен бик ошады, бары тик берсенә генә сорау билгесе куеп киттем, бәлки, алыштырырга кирәк булып, ди. Китапны ана бирүләренә мин үзем дә бик шат. Ул автор фикеренә сак караучы редактор. Мона кадәр әле ул минем шигырь китапларын гына редакцияли иде. Үзе дә минем китапны бирүләренә бик шатланган. Бәйрәм көн дип тормаган, өеннән булса да шалтыраткан. Әле үзенен дә сөенечле көннәре икән. Ниһаять, союзга член итеп алганнар. Күптән вакыт иде, юкса бер-ике әсәр тәржемә итүчеләр дә союз книжкасын селтәп йөриләр. Аңа—уннан артык китап авторына шундыйларны күргәндә жинел булмагандыр. Соң булса да гаделлек жинсә күнелле булып китә.

Шагыйрь Мәхмүт Хөсәенне дә Язучылар союзына алмый интектерделәр. Ярый ул чакларда Литфондка аңза итеп алу бар иде. Ул, Литфонд кенәгәсә белән Союз кенәгәсә охшаш булганлыктан файдаланып, кирәге чыкканда кенәгәне күрсәтеп йөри иде.

«Казан утлары» архивынан

*Сирәк очрый торган фоторәсем. Уңнан сулга: Муса Жәлил,
Виль Садрый, Гайсә Йосыпов, Зөфәр Курмашев. 1934 ел.*

*Фольклорчы галим
Хәмит Ярми
(1904—1981).*

*Татар әдәбиятының
классиклары: шагыйрь
Сибгат Хәким, язучы-
прозаик Нурихан Фәттаһ.
Узган гасырның
70нче еллары.*

Жылганнар ил картлары—аксакаллар. Уңнан икенче—Ибраһим Салахов. 1994 ел.

*Шагыйрь
Роберт
Әхмәтҗанов
(1935—2008).*

*Татарстан язучыларының X съездында сайланган идарә әъзалары. Сулдан уңга:
Мөсәгыйт Хәбибуллин, Әхсән Баян, Ризван Хамид, Илдар Юзеев, Зөлфәт,
Роберт Миңнуллин, Фәуһи Мусин, Сибгат Хәким, Ринат Мөхәммәдиев, Ренат Харис,
Мәдинә Маликова, Шәүкәт Галиев, Әмирхан Еники, Рәзил Фәйзуллин, Туфан Миңнуллин,
Әхәт Гаффар, Рәзил Вәлиев. 1984 ел.*

Әгәр син баем булсаң

Мин сиңа кояш булырмын,
Син минем аем булсаң.
Эт кебек тугры булырмын,
Олигарх, баем булсаң.

Син яңгыр булсаң,
Мин карың булам.
Син ялгыз булсаң,
Мин парың булам.

Мин синең казың булырмын,
Әгәр син үрдәк булсаң.
Кесәңдәге акчаларың
Кешедән күбрәк булса.

Син ашым булсаң,
Мин тозы булам.
Син сөю булсаң,
Мин назы булам.

Мин сиңа агач булырмын,
Әгәр син яфрак булсаң.
Гомер бие яратырмын
Кешедән баерак булсаң.

Син сабыр булсаң,
Мин түзем булам.
Син үзең булсаң,
Мин үзем булам.

Ир зары

(Илдар Юзеевқа ияреп)

Син мине иң элек
Дөньяга тудырдың.
Аннан соң елмаеп
Күңелне аздырдың.
Әйе шул, аздырдың,
Ыштансыз калдырдың.
Ачудан кибеттән
Аракы алдырдың.
Чәчләрне койдырдың,
Тешсез дә калдырдың.
Син мине картайттың,
Күзләрне акайттың,
Колакны тырпайттың,
Аякны аксаттың,
Кулларны каердың,
Кәкрәйтеп аердың,
Борынны ямышайттың.
Әйт әле, нишләттең?
Ат кебек кешнәттең,
Ишәктәй эшләттең.
Танымым үземне.

Син мине нишләттең?
Акчаны үзгәртеп
Байлыгым урладың.
Син миңа беркайчан
Рәхимле булмадың.
Хәтерсез калдырдың,
Канымны кыздырдың.
Көт, яхшы булыр, дип
Гомерне уздырдың.
Дивана иттең син,
Өметне өздердең.
Имәскә тырышкан
Башымны идердең.
Аяклар тыңламый,
Хәле юк атларга.
Өзелеп сөйгәнне
Калдырдың ятларга.
Картайттың кинәттән,
Күкләрдән төшерттең.
Танымыйм үземне—
Хөкүмәт, нишләттең?

Мөнирә САФИНА

ЗУР МӘГҢНӘГӘ ИЯ ВИЗИТ

19 май көнне Санкт-Петербург шәһәрендә татар шагыйре Муса Жәлилгә һәйкәл ачтылар. (Әле берничә ел элек кенә биредә бөек шагыйребез Габдулла Тукайга һәйкәл торгызылган иде.) Тантанада Татарстан Президенты Рөстәм Миннеханов та катнашты. «Төньяк башкалада яшәүче татарларга, аларның теленә һәм ижатына карата яхшы мөнәсәбәттә булуыгыз өчен рәхмәт»,—диде ул шәһәр губернаторы Валентина Матвиенко белән очрашкан.

«Санкт-Петербуртта Муса Жәлилгә һәйкәл ачу теләбез күптән бар иде,—дип сөйләде тантанада республика башлыгы.—Төньяк башкала тарафыннан бу бөтен татар халкына һәм бөек шагыйребезгә хөрмәт билгесе». Аның әйтүенчә, әлегә вакыйга зур әһәмияткә ия. Тантанада Муса Жәлилнен оныгы Лилиан да катнашты.

Валентина Матвиенко белән очрашу барышында ике арадагы партнерлык мөнәсәбәтләрне саклап калу һәм үстөрү мәсьәләләре хакында да фикер алыштылар. Рөстәм Миннеханов сүзләренә караганда, Санкт-Петербург—шәһәр-музей ғына түгел, ул илнен инвестициялә үсешкә ирешкән үзәкләренен берсе булып тора. Төньяк башкалада бизнесны үстөрү, инвестицияләр жәлеп итү өчен бөтен мөмкинлекләр дә бар»,—диде Президент.

Бер көнлек эш визиты барышында Рөстәм Миннеханов «Транзас» компанияләре төркеме предприятисендә дә булды. Оешма югары технологиялә жиназлар һәм техника житештерү белән шөгыльләнә. Биредә ясалган продукция дөнья базарының 40 процентын алып тора. Президент оешма эшен Татарстан белгечләренә тәкдир итүне оештыруга кинәш итте.

Санкт-Петербуртта Президент татар диаспорасы белән дә күреште. Бүген шәһәр һәм Ленинград өлкәсендә 44 меңгә якын милләттәшөбез яши. Республика башлыгы фикеренчә, мондый очрашулар ике як өчен дә кирәк. «Татар диаспорасы Казан һәм Санкт-Петербург арасындагы хезмәттәшлекне ныгытуда зур роль уйный. Бу исә көн кадагындагы мәсьәләләрне хәл итәргә, дустанә мөнәсәбәтләрне тагын да яхшытыруга ярдәм итә»,—диде Рөстәм Миннеханов.

Очрашуда туган телне саклап калу, үстөрү проблемалары хакында да фикер алыштылар. «Ана телебезне саклау—төп бурычларыбызның берсе. Телебезне өйрәнү һәм саклап калу—Санкт-Петербуртта ғына түгел, Татарстанда яшәүче татарларга да шактый катлаулы. Гореф-гадәтләребезне, мәдәниятебезне балаларга тапшыру мөһим»,—диде Президент.

ТАТАРСТАН ФЭҢГӘ ТАЯНА

Узган атнада Татарстан Фәннәр академиясендә Президент Рөстәм Миннеханов катнашында хисап-сайлау жыйлышы булды. Жыйлышта шулай ук Дәүләт Кинәшчесе М.Шәймиев, Премьер-министрның беренче урынбасары Р.Моратов, икътисад министры М.Шаһиәхмәтов, академик, армия генералы М.Гәрәев һ.б. рәсми затлар катнашты.

Башта Фәннәр академиясенен төп эш йомгаклары һәм чираттагы бурычлары хакында аның президенты Әхмәт Мазһаров чыгыш ясады. «2007 елда Фәннәр академиясенен яңа уставы кабул ителгәннен соң, аның эшчәнлегендә яңа этап башланды»,—диде ул, үткән 5 елга йомгак ясап. Академия президенты үз чыгышында 2007 елдан бирле Татарстанда яңа фәнни үзәкләр ачылу, аерым алганда, гайлә һәм демография мәсьәләләрен өйрәнү фәнни-тикшеренү үзәге, экология мәсьәләләре институты барлыкка килүен билгеләп үтте.

Республикада гуманитар фәннәр буюнча алгарыш нык сизелә. Мәсәлән, рус телендә «Энциклопедия татарского народа» дигән томлыктар дөнья күрдә. Шулай ук татар телен Интернетта куллану гамалга кертелде. Тарихчылар, археологлар Болгарны өйрәнү буюнча зур сикереш ясады. «Ин яхшы экспертлар, албәттә, үзбөзнен академиклар. Аларның яше дә олы, гыйлемнәре дә зур. Алар һичкемнән курыкмыйча, үз сүзен кистереп әйтә»,—диде Әхмәт Мазһаров, ярымшартып.

Президент Рөстәм Миннеханов үз чыгышында күбрәк фән алдында торган проблемаларга һәм куелган максатларга тукталды. «Дәүләтнең фәнгә биргән акчасы—эшләнгән эшләргә түләү генә булып калмасын, ә яңа эзләнүләргә тотылсын. Грантлар программасын киндрәк гамалга кертәргә кирәк»,—диде ул.—Без барыбыз да Татарстанның зур үсеш кичерүен күрәп то-

рабыз. Ләкин кин масштаблы проектларны тормаышка ашыруда һаман да чит илләргә, аларнын технологияләренә мөрәжәгать итәбез. Кызганыч, без бу өлкәдә акрын хәрәкәт итәбез». Фәнгә яшь көчләренә жәлеп итү, яшь галимнәр тәрбияләү эше белән дә канәгать булмавын белдерде ул.

Жыелышта Татарстан Фәннәр академиясенен барлык әгъзалары катнашында (87 кеше) күпчелек тавыш белән алдагы 5 елга президент итеп кабат Әхмәт Мазһаров сайланды.

Аңлашып яшик

Бөтендөнья татар конгрессы башкарма комитеты рәисе Ринат Закиров Уфадан килгән «Башкортстан татарлары» ижтимагый оешмалар берлеге президиумы рәисе Рамил Бигновны кабул итте. Анда сүз башлыча Башкортстанда яшәүче татар халкынын яшәеше, көнкүреше турында барды. Шулай ук көз айларында узачак Башкортстан татарлары съездына әзерлек эшләренә дә тукталынды. Очрашуда, БР Президенты Рөстәм Хәмитовнын бер әңгәмә вакытында «Башкортстанда башкорт теле көчләп укытылмаячак» дигән фикере дә унай бәяләнде. Әңгәмә барышында, гомумән, Башкортстандагы вазгыятнын яхшы якка үзгәрүе һәм милләтләр арасында аңлашу барлыкка килүе искәртелде.

Хәзрәти Пушкин көне

Башкалабыз Казанда бөек рус шагыйре Александр Пушкиннын тууына 212 ел тулу тантаналы төстә билгеләп үтелде.

Күркәм галәт буенча, искә алу чаралары шагыйрьнын Татар дәүләт опера һәм балет академия театры бинасы янындагы һәйкәленә чәчәкләр салудан башланып китте. Әлеге мәрәсимдә Татарстан мәдәният министры Айрат Сибәгатуллин, Татарстан Дәүләт Советынын Фән, мәгариф, мәдәният һәм милли мәсьәләләр даими комиссиясе рәисе Разил Вәлиев, Язучылар берлеге рәисе Илфак Ибраһимов, республикабызнын танылган әдәбият һәм сәнгәт өһәлләре катнашты.

Аннары Пушкин көне чаралары М.Горькийнын әдәби-мемориаль музееда давам иттерелде. Биредә шигырь соючеләр игътибарына «Аргамак» альманахынын яна саны тәкъдим ителде. Ул Мәскәүнен М.Горький исемендәге Әдәбият институтын тамамлаган каләм өһәлләребез ижатына багышланп чыгарылган иде. Шуннан соң музейда «Ирекле микрофон» шигырь акциясе үткәрелде. Тамашачылар алдында күренекле шагыйрьләр белән беррәттән, яшь ижатчылар да чыгыш ясады.

ТАТАРСТАН ЯЗУЧЫЛАР БЕРЛЕГЕНДӘ

Татарстан Язучылар берлеге идарәсенен чираттагы утырышы булды. Утырышта сонгы айда башкарылган эшкә хисап би-

релде, аерым алганда, Г.Тукайнын тууына 125 ел тулу унаеннан чараларнын дөньянын төрле төбәкләреннән килгән бик күп кунаклар, олы шәхесләр катнашында зурлап үткәрелүе турында әйтелде. Утырышта Равил Шәфигуллин (Ульяновск өлкәсенен Мәләкәс каласында яшәп ижат итүче), Сиренә Якупова (Чаллы), Резеда Шәрипова (Азнакай), Ренат Нуруллин (Казан) Татарстан Язучылар берлегенә кабул ителде.

БЕР МУЗЕЙДА ТАТАРСТАН ТАРИХЫ

«АС Менеджмент» идарә компаниясенен директорлар советы рәисе Алексей Семин «Янарыш» фондына XIX гасырга караган көнкүреш жиһазлары һәм рәсемнәр коллекциясен тапшырды. Бу унайдан шәхси коллекцияләренен виртуаль музей проекты хакында сөйләшү булды. Татарстан Дәүләт Кинәшчесе Минтимер Шәймиев белдерүенчә, Казан Россиянен өченче башкаласы исемен һәрдаим ныгытып торырга тиеш, шул исәптән рухи яктан да. Әлеге музейны төзү шәхси капиталны мәдәният өлкәсенә жәлеп итүне күздә тотта. Ә бу, үз чиратында, республика икътисадына яна инвестицияләр керту өчен шартлар тудырачак. Музей Татарстан белән тарихи, мәдәни һәм этник яктан бәйле экспонатларны виртуаль рәвештә берләштерү өчен төзеләчәк.

ӨЧ ӘКИЯТ—ДҮРТ ТЕЛДӘ

Габдулла Тукайнын 125 еллыгы унаеннан Татар ПЕН-үзәге, «Жыен» фонды һәм Татарстан Милли китапханәсе белән берлектә, шагыйрьнен «Өч әкият» дигән китабын нәшер итте. Әлеге уникаль басмада Тукаебызнын «Шүрәле», «Кәжә белән Сарык» һәм «Печән базары, яхут Яна Кисекбаш» дигән әсәрләре берьюлы дүрт телдә—татар, рус, төрек, инглиз телләрендә тулуп бирелгән. Ә аларга рәсемнәрне Казаннын бнчы балалар сәнгәт мәктәбе укучылары ясаган. Мәжмугада жәмгысе 90 баланын эше урын алган.

Шушы көннәрдә Милли китапханәдә «Өч әкият» китабын тәкъдир итү мәрәсими булды. Татар ПЕН-үзәге президенты Разил Вәлиев искәртәп үткәнчә, «Өч әкият» кебек мәжмугалар халкыбызны һәм анын әдәбиятын, мәдәниятен дөньяга танытуда бик төүемле чара булып тора. Татар ПЕН-үзәге монарчы да әдипләребезнен күренекле әсәрләрен башлыча инглизчәгә төржәмә итеп, байтак китаплар бастырып чыгарды һәм аларны дөнья буйлап таратты. «Өч әкият» китабы да быел бөтендөнья язучыларынын Сербия башкаласы Белградта узачак конгрессы кысаларында тәкъдим ителәчәк.

Төркиянен Казандагы генераль консулы Ә.Акынты үз чыгышында Тукайнын төрөкләр өчен дә бик якын булуын, ша-

гыйрын Төркиядә кәдрләп яд ителүен әйтте. Күптән түгел Анкарада Тукайга һәйкәл ачылу, шәһәрнең үзәк урамнарыннан берсең Тукай исемне йөртүгә дә әнә шул хакта сөйлә.

Кичәдә шулай ук күренекле әдибездә Туфан Миннуллин, мәшһүр жырчыбыз Илһам Шакиров, «Өч әкият» китабының мөхәррирләре Гәрәй Рәхим (татар), Сөембикә Жиһаншина (инглиз), Әхәт Мушинский (рус), Фәтих Котлы (төрөк) чыгыш ясады. Мәктәп укучылары исә, Тукай әсәрләрен дүрт телдә яңгыратып, тамашачыларның көчле алкышларына лаек булды.

УКУТУЧЫГА—ҺӘЙКӘЛ

Буа шәһәрндә Укытучыга һәйкәл ачтылар. 20 проект арасынан ин-ин сайлап алынган. «Буа житәкчелегенен укытучыга шундый хөрмәт күрсәтүгә бик күнелле. Бу вакыйга кешеләрдә, мин аларга нинди кәдр-хөрмәт күрсәтәм, дип уйланырга, рәхмәт сүзләрен җәлләмәскә этәрер»,—дип белдерде ТР Премьер-министры Илдар Халиков һәйкәлне ачу тантанасында. Татарстанның халык шагыйре Ренат Хариста якташларына: «Укытучы һәйкәлен мона кәдр бары Махачкаладагына күргәнәм бар иде»,—диде.

ТУГАН ЯКНЫ ӨЙРӘНҮЧЕЛӘРНЕ—ТАРИХКА

Үзен туган ягын яхшы беләм дип санаган һәр кеше ТР Фәннәр академиясе бастырырга әзерли торган өч томлы «Татарстан туган якны өйрәнүчеләре» энциклопедиясенә үз исемне кертергә мөмкин. Моның өчен анкетадагы сорауларга җавап бирергә кирәк: ФИО, туган көн һәм урын, яшәү урыны, белем, эш урыны, башкарган вазифа, туган якны күпме вакыт өйрәнәсез, хәзерге вакытта нинди темаларга эшлисез һ.б. сорауларга җавап бирергә, басылган язмаларыгызны санарга һәм элемент өчен мәгълүматларны күрсәтергә кирәк. Тутырылган анкеталарны 420111, Казан шәһәре, Бауман урамы, 20нче йорт, ТР Фәннәр академиясе, вице-президент Вәлиев Наил Мансур улына дип юллы аласыз. Электрон адрес: an-rt@yandex.ru. Тел. һәм факс: (843) 292-57-82.

ГАМИЛ АФЗАЛ

Чаллы шәһәрнен педагогия институтында хәзерге татар поэзиясен нечкә юмор, үткен сатира ысулында язылган шигырьләре белән баеткан, шул ук вакытта үзенчәлекле лирик булып калган олы әдибездә, Татарстанның Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты, халык шагыйре Г.Афзалның тууына 90 ел тулуга багышланган Россиякүләм фәнни-гамәли

конференция узды. Секцияләрдә Г.Афзал ижатына караган кызыклы һәм тирән мәгънәле чыгышлар тыңланды.

ХӨРМӘТЛЕ ХӘЙДӘР ЯДКӘРЕ

М.Жалил исемендәге Татар дәүләт опера һәм балет академия театрында күренекле опера жырчысы, Татарстанның халык, Россиянен атказанган артисты, Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты Хәйдәр Бигичевнең яхты истәлегенә багышланган китап-альбом тәкдим ителде. Китапка Хәйдәр Бигичев башкаруында 100 әсәр язылган эксклюзив mp3-диск кертелгән. Татарстан китап нәшрияты бастырып чыгарган яңа китапны тәкдим итүдә танылган мәдәният һәм фән эшлекләре, Хәйдәр Бигичевнең хезмәттәшләре һәм дуслары катнашты. Соңыннан тамашачыларга «Кармен» спектакле тәкдим ителде.

ШАГЫЙРӘНЕ МИНЗӘЛӘ ОНЫТМЫЙ

Сара Садыйкова фонды татар милли сәнгатенә хезмәт иткән хатын-кызларның исемнәрен мәңгеләштерү һәм халыкка житкерү буенча игелекле эшләр башкарып килә.

Фонд житәкчесе Әзһәр Хөсәенов һәм әлеге фондның актив әгъзалары Рафаэль Шакирьның, Марс Гаетовның Минзәләдә сәфәрнен төп максаты шагыйрә, Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты Гөлшат Зәйнашева ижаты белән минзәләләрне якыннан таныштыру, аның турында фильм төшерү белән бәйлә иде.

Кунакларны район башлыгы Рәсим Садыйков кабул итте. Әзһәр Хөсәенов районның Югары Төкермән авылында тәрбияләнгән, Хужмәт җидееллык мәктәбен һәм Минзәлә педагогика училищесын тәмамлаган Гөлшат Зәйнашеваның исемне мәңгеләштерү буенча планнары белән уртаклашты. Шагыйрәнең фонды оештыручыларның берсе булуын билгеләп үтте. Сөйләшү барышында Минзәләдә ел саен Гөлшат Зәйнашева көннәрен билгеләп үтү турында килешенде.

МӘШҺҮР ЯКТАШЫБЫЗ

«Казан» милли-мәдәният үзәгендә ТР-ның атказанган сәнгать эшлеклесе, Рәссам ижаты Халыкара академиясенен хакыйкый әгъзасы Мансур Саттаровның (Мәскәү) күргәзмәсе эшлән.

М.Саттаров 1948 елда Казанда (сатирик шагыйрь Маннур Саттаров гәиләсендә) туа. Сәнгать белемен Уфада ала. 1977 елдан СССР Рәссамнар берлеге әгъзасы. М.Саттаров күп кенә халыкара бүләкләргә иясе. Аның эшләре ТР Дәүләт сынды сәнгать музейнда, Нестеров исемендәге Башкорт Дәүләт сынды сәнгать музейнда,

Красноярск Дәүләт сынлы сәнгать музее-нда, күп кенә картиналар галереяларында, Франция, Германия, Швейцария, Финляндия, Исландия, АКШ, КХР, Һиндстанда шәхси тупланмаларда саклана.

М.Саттаров Россиядә һәм чит илләрдә 20дән артык шәхси күргәзмәсен оештыра. «Рәссам» ижат берлеген гамәлгә куючы һәм анын вице-президенты буларак, М.Саттаровның башка рәссамнарга да ярдәмә, йогынтысы зур. Талантлы портрет остасы буларак, рәссам заманның күренекле шәхесләренен портретлар галереясын булдыра. Алар арасында Франция Президенты Жак Ширак, КХР Рәисе Цзян Цземин, Финляндия Президенты Марти Ахтисаари, Татарстанның беренче Президенты Минтимер Шәймиев, Россия Мөфтиләр берлеге рәисе Равил Гайнетдин, Рәсим һәм Ренат Акчуриннар бар.

Төркиянең Дәнизли каласында «Төрөкчә визион» (Turkce vizyon) дип аталган III Халыкара төрки музыка фестивале ачылды. Быелгы жыр фестивалендә 20 илдән килгән жырчы катнаша. Фестивальнең төп шарты—төрөк телендә жырлау. Узган елгы фестивальдә Татарстаннан яшь жырчы Мәликә катнашкан булса, быел республиканы Альбина Апанаева тәкъдим итә. Альбина фестивальнең беренче көнендә үзенен «Китәм димә» жырын тәкъдим итте.

ХЕЗМӘТЕНӘ КҮРӘ ХӨРМӘТЕ

Татарстан Республикасы хақына күпчеллек хезмәте, әдәбиятны һәм сәнгатьне үстерүгә зур өлеш керткәне өчен язучы **Харисов Ренат Мәгъсүм улы** (Ренат Харис) «Татарстан Республикасы каршындагы казанышлары өчен» ордены белән бүләкләнде.

Күпчеллек нәтижәле хезмәте, югары квалификацияле белгечләр әзерләүгә зур өлеш керткәне, актив фәнни-педагогик һәм жәмәгать эшчәнлегә өчен «Татар дәүләт гуманитар-педагогика университеты» югары һөнәри белем бирү дәүләт мәгариф учреждениесенен татар әдәбияты һәм аны укуы методикасы кафедрасы мөдире, филология фәннәре докторы **Галимуллин Фәат Галимулла улы** Татарстан Республикасының «Фидакәр хезмәт өчен» медале белән бүләкләнде.

Матбугат өлкәсендәге күпчеллек нәтижәле хезмәте һәм китаплар нәшер итү эшенә зур өлеш керткәне өчен «Татарстан китап нәшрияты» дәүләт унитар предприятиесе генераль директоры **Шакиров Дамир Сабиржан улы** Татарстан Республикасының «Фидакәр хезмәт өчен» медале белән бүләкләнде.

Татарстан Республикасы хақына күпчеллек хезмәте, актив фәнни-педагогик һәм жәмәгать эшчәнлегә өчен «Казан (Идел буе) федераль университеты» югары һөнәри белем бирү федераль дәүләт автоном мәгариф учреждениесенен Ватан тарихы кафедрасы мөдире **Таһиров Индус Ризак улы** Татарстан Республикасы Президентының Рәхмәт хатына лаек булды.

Күпчеллек намуслы хезмәте һәм гамәви мөгътүмат чараларын үстерүгә лаеклы өлеш керткәне өчен «Ватаным Татарстан» газетасы редакциясе дәүләт учреждениесе баш редакторы **Сәфәров Минназыйм Мәүлет улы** Татарстан Республикасы Президентының Рәхмәт хатына лаек булды.

Тышлыктагы сурәтләр

Беренче биттә: Жәйге манзара.

Дүртенче биттә: шагыйрә Чулпан Зариф.

Яңа китаплар

Габдулла Кариев: тарихи-документаль жыентык / Төз.—авт. М. Г. Арсланов—Казан: «Жыен» нәшр., 2011.—608 б.—(«Шәхесләребез» сериясе). Тиражы—1500 данә.

Бу жыентыкта «татар театрының атасы», мәшһүр артист, режиссер, драматург Габдулла Кариевның тормышы һәм эшчәнлеге, ижади мирасын чагылдырган материаллар, ана багышланган мәкаләләр, ул куйган спектакльләргә рецензияләр, истәлекләр һ.б. мәгълүматлар тупланган. Китап кин катлау театр сәнгатең сәючеләргә, бу төр сәнгать белән профессиональ шәгыйльләнүче галимнәргә кызыклы булачак.

Гыйләжев, И.С. Үземә кил!: шигырьләр / Илдус Гыйләжев.—Казан: Татар. кит. нәшр., 2011.—192 б. Тиражы—2000 данә.

Бу китапка Илдус Гыйләжевнең соңгы елларда ижат иткән шигырьләре тупланып бирелгән. Шагыйрь, үз кыйбласына тугры калып, жирдән аерылмыйча, халык җаме, милләт язмышы, бүгенге катлаулы вазгыять турында уйландуларын шигъри образлар ярдәмендә аңлатырга омтыла.

Чулпан Зариф

КАЗАН УТЛАРЫ
QAZANUTLARI
ОГНИ КАЗАНИ

Ежемесячный литературно-художественный
и общественно-политический журнал
(на татарском языке)